ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. DİZİ — Sa. 134

OSMANLI KLÂSİK DÖNEMİNİN ÜÇ HÜKÜMDARI

FATİH-YAVUZ-KANUNİ

Prof. Dr. Yaşar YÜCEL

Prof. Dr. Ali SEVİM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1991

ISBN 975-16-0410-9

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM
I.

FATİH SULTAN MEHMET 1-103

BÖLÜM
II.

YAVUZ SULTAN SELİM 105-148.

ÖNSÖZ

XIII. Yüzyılın sonlarında, *Kuzey-batı Anadolu*'da, *Sakarya* nehrinin ve kollarının aktığı vadilerin yer aldığı topraklarda kurulan *Osmanlı Devleti*, çok hızlı bir gelişme göstermiş ve büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Selefi *Bizans*'ın yerini alan, onu tarih sahnesinden silen *Osmanlı İmparatorluğu*, *Türklerin* yarattığı büyük bir siyasal varlık olmanın yanı sıra, *İslâm dünyasının* da en güçlü temsilcisi özelliğini taşımıştır. Birbirinden uzak alanları ve buralarda yaşayan farklı kökenlerden gelen insanları siyasal şemsiyesi altında topladığı için tıpkı diğer imparatorluklar gibi, tarihçiler, onun dönemini de *Pax Ottomana* diye adlandırırlar. *Pax Ottomana*, her biri kendi içinde özel şartları ve özellikleri bulunan dönemleri yaşayarak yüzyılımızın başına kadar gelmiştir. Uzun ömrü boyunca, kendi dışındaki dünyada da büyük değişimler vukubulmuş, insanlık günümüze ulaşan süreçte zengin tarihini yaratırken, bu zenginliğin içinde *Osmanlıların* önemli bir payı olmuştur.

Özelliklerini ve dünya tarihi açısından önemini belirlediğimiz *Osmanlı İmparatorluğu*'nun belli başlı üç ana dönemde incelenmesi ve araştırılması, genellikle başvurulan bir yol olmuştur. Devletin kuruluştan XVI. yüzyılın sonlarına kadarki hayatı *Klâsik dönem*, onu izleyen ve XVIII. yüzyılın sonlarına kadar gelen zaman dilimi *Klâsik sonrası dönem*, XIX. ve XX. yüzyıldaki çağına ayak uydurmak için çeşitli denemelere girişilmiş olan *Son dönemdir*. *Klâsik* diye adlandırılan dönem, temel felsefesine ve hukuk sistemine dayalı kurumları yarattığı ve geliştirdiği zaman dilimidir ve bu kurumlar fonksiyonlarını iyi icra ettiği için siyasal, ekonomik ve yönetim alanlarında başarılar kazanmıştır. Diğer yandan örgütlenme ile bu örgütü kuran ve çalıştıran insan unsuru, karşılıklı olarak birbirini etkileme durumunda bulunduğundan dolayı bireysel başarıları ile öne çıkar, *Büyük* diye nitelenen padişahlar, vezirler ve diğer alanların seçkinleri de bu dönemde olayları yönlendirmiş ve kendi kişilik ve kimlikleriyle gelişmelere damgalarını vurmuşlardır. Bu yüzden *Osmanlı Devleti*'nin *Klâsik dnemi*, bir yanda teşkilâtlanmanın parlaklığı ile göz kamaştırırken, diğer yandan da bu dönemde yaşamış seçkin devlet adamlarının büyük başarılarıyla süslenmiştir. Bu kitabın konusunu oluşturan Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman, bu bağlamda değerlendirilmesi gereken *Türk* büyükleridir. Fatih Sultan Mehmet, İmparatorluğu, merkezî-mutlak bir yetki modeliyle gerçek anlamda kurandır; Yavuz ve Kanunî, bu modelin en geliş-

miş düzeyde uygulayıcısıdırlar. Denebilirki, bu padişahlar, sözünü ettiğimiz kurumlaşmayı yaratmış, fakat onlar da bu kurumların başarılarını doruk noktasına ulaştırmışlardır. İşte bu kitapta bu ikili gelişmenin tarihsel öyküsünü okuyacaksınız.

Osmanlı Devleti'nin devraldığı siyasal ve kültürel düşünceyi tarihsel gelişimi içinde kısaca hatırlayalım: Bilindiği üzere, *Büyük Selçukluların* tarih sahnesine çıkışının hem *Türk*, hem de dünya tarihi açısından önemi büyüktür. Zira bu olay, siyasal yönden XI. yüzyıldan itibaren *İslâm dünyası*'nın liderliğinin *Türklere* geçmesini, kültürel ve dinî yönden de *ortodoks İslâmın* egemenlik kazanmasını sağlamıştır. *Büyük Selçukluların* egemen olduğu alanlarda değişik kaynaklardan beslenen tasavvufî akımların buluşması, yeni sentezlerin oluşumunu hazırlarken, *İslâm* düşüncesine göre *gazâ* alanında kurulan *Osmanlı Devleti*, bu kültürel mirasını çeşitli kaynaklardan daha da zenginleştirmiştir. *Osmanlı Devleti*, siyasal açıdan XVI. yüzyıla kadar geçen zaman içinde klâsikleşip fetihlerle genişlerken, temel kurumlarının fonksiyonel olduğu sistemlerini işletmiş ve devraldığı miras unsurlarını yeni potalarda yoğrulmasıyla zenginleşmesini sağlamıştır. Esas olarak *sünnî İslâm* doktrininin siyasal çatısı altında, eski *Türk* geleneğinden, *İslâm* öncesi kültürel gelişmelerin verilerinden etkilenerek zenginleşen düşünce ortamında temel ideallerini benimsemiştir.

Bu noktada devlete esas olan *İslâmî hukuk sistemini* kısaca analım:

Osmanlılar, çeşitli açılardan beslenen ve tasavvufî düşünce içinde kaynaklanan eğilimlerle zenginleşen temelde, *İslâm* hukukuna dayandılar ve bu hukuka dayalı bir teşkilâtlanma gösterdiler; dünyaya bakışları *şeriat* çerçevesindeydi. Buna göre, *Osmanlı Devleti*, mutlak monarşik, teokratik bir devlet tipiydi. *Şeriata* göre, *Osmanlı* padişahı *ulul-emr* idi ve dünya, *Dârül-islâm* ve *Dârül-harb* olarak iki bölüm halinde düşünülüyordu. *Ulul-emr*, *Müslümanları*, *Dârüs-islâm*'da adâletle yönetmek, mutlu yaşatmakla, *Dârül-islâm*'ı, *Dârül-harb*'e karşı korumakla yükümlüydü. Yönetilenlerin *ulul-emr*'e mutlak itaati gerekiyordu. Bu husus, *Müslümanlar* için bir *farz* sayılmıştır. Buna karşılık, *ulul-emr*, yönetiminden sorumlu olduğu *Müslüman* kitleyi *vedâyi-i hâlik-i kibriyâ*, yani *Yüce Yaratan*'ın emânetleri olarak görmek zorundaydı. Bu husus, *Osmanlı* belgelerinde şu ifadelerle açıklanmaktadır:

"*...reâyâ fukarası Hazret-i hallâk-ı cihân tarafından cenâb-ı hilâfet-meâb-ı hüsrevâneme vedîa olunmağla anların vücûh-i mezâlim ü teaddiyâtdan sıyanetleri ve emn ü râhat ile yerlerinde ve yurdlarında oturub kâr ü kisb ve zer'ü harsları ile meşgûl olarak isticlâb-ı duâ ü hayrları zimmet-i mülûkâneme vâsıl ve lâzım olmağla...*".

İslâm kuramına göre, yönetilenler *(reâyâ) ulul-emr*'e mutlak itaat etmekle zorunlu kılınırken, *ulul-emr* için âdil ve müşfik olması öngörülüyordu. Yüzyıllar içinde oluşmuş nasihatnâme ve siyasetnâme türünden eserlerde bu açıdan özel bir anlatım türü olan *daire-i adalet* açıklaması geliştirilmiş ve *ulul-emr*'in kuvvet ve gücü için her şeyin başına adâlet konulmuştu. *Ulul-emr* yetkilerini *şeriattan* alıyordu ve sorumluluğu da A l l a h 'a karşıydı. Yönetilenlerin iradesi bu açıdan anlamsızdı. Bu bakımdan *İslâmiyet* kendi kuramına göre oluşturulmuş bir devlet yapısına sahipti ve bu, doğal olarak *Osmanlılar* için de geçerliydi. *İslâmın* düzenleyici kuralları, uluslararası ilişkilerden, bireyin özel hayatına kadar uzanan geniş bir alanda çok ayrıntıyı bile dikkate almıştır. Ancak *İslâm* teorisi, zaman ve mekâna bağlı olmaksızın sürekli bir düzeni öngördüğünden *İslâm* hukukunun uygulanmasında, *Kur'an*'daki "*emr bil-ma'rûf, nehy anil-münker*" kuralına dayanılarak, *şeriata* aykırı olmamak üzere, *ulul-emr*'e kendi iradesi ile kural koyma yetkisi de verilmişti. *Şeriatın* cevaz verdiği bu *ulul-emr* yanında, onun yaptırım gücünün temsilcilerine de uygulamada insiyatif kullanma fırsatı yaratmıştı; buna, *örf* deniyordu. Bir yönüyle bakılırsa, *örf*, hem âdet ve gelenek, hem de padişahın, yani *ulul-emr*'in siyasâl ve yönetim konularında bağımsız iradesi şeklinde anlaşılabilir. Ancak, *İslâm* devletinde bu alanın sınırlarını yine *şeriat* koyuyordu ve padişahın iradesi ile belirlenen kuralların *şeriata* uygunluğunu saptayacak *ifta* görevi vardı. Eğer *ulul-emr*'in iradesi ve *ehl-i örf*'ün yaptırımları, *şeriat* ile çelişirse, bu uygulama *bid'at* addedilir ve derhal kaldırılması beklenirdi. Onun için padişahlar, bu tür iradelerine dayalı kuralları koyarken, ya önceden *fetva* alır, ya da *şeriata* uygunluğuna özen gösterdiklerini belirtirlerdi.

Mutlak ve devredilmez haklara sahip olan padişah, *Osmanlı* hanedanına mensuptur. Devletin korucusunun adını taşıyan ve onun soyundan gelen ailenin erkek bireyleri, saltanat makamına geçmişler ve devletin son bulduğu tarihe kadar bu ailenin dışından hiç kimsenin padişah olabileceği düşünülmemiştir. *Osmanlı* başkentinde, padişahın özel hayatının geçtiği ve yönetim örgütlenmesinin en üst kurumlarının yeraldığı ve yöneticilerin yetiştirildiği, padişaha bağlılıklarının denendiği saray, özel bir değere sahipti. *Osmanlı Devleti*, üst yöneticileri saraya bağlı ve ülkenin en ıssız köşesine kadar etkili olan iki temel sisteme dayanıyordu. Bunlardan biri *kul sistemi*, diğeri de *tımar sistemi* idi. Bu iki sistem, devletin askerî, malî ve zıraî politikalarının içiçe ve birbirleriyle bütünleşmiş durumda uygulanmasına olanak veriyordu. Diğer bir deyişle devlet, yönetim, maliye ve ordu kurumlarını sözünü ettiğimiz sistemleri işleterek yaratıyordu. Bu sistemleri etkili kılabilmek, padişahın *yasama*, *yürütme* ve *yargı* güçlerini uygulayabilmek ve devlet gelirlerini toplayıp kullanabilmek için merkezde *Divan-ı hümayun* denilen bir üst kurum vardı. Bu kurum, hukuk açısından padişaha ait olan üç erki temsil ettiği için, hem

yüksek bir yönetim örgütü, hem de yüksek mahkeme idi. Padişahın yürütme gücünü temsil eden üyelerine *ehl-i örf* ya da *ehl-i seyf*, yargı ve yönetim gücünü birlikte temsil edenlere *ehl-i ilm* denirdi. *Ehl-i ilm*, aynı zamanda *kazâ*, *tedris* ve *ifta* görevlerini bir arada yürütürdü. Bu bakımdan, resmî belgelerde ulemâdan "*..kudâtil-müslimîn, hüccetül-hakk alel-halk-i ecma'în, vârisu ulûmil-enbiyâ vel-mürselîn*" gibi ünvanlarla söz edilirdi. *Ehl-i kalem*, ya da *küttâb* sınıfı ise devletin bütün idarî ve malî bürolarının yönetimini üstlenmişti. Merkezdeki bu üç kola uygun bir taşra teşkilâtı da gerçekleştirilmişti.

Bilindiği gibi, her dönemde, toplum, bağlı bulunduğu normlara göre geliştirdiği kurumların işleyişinden, bulunduğu yerin ve kendisinin tarihsel geçmişinden etkilenerek temel bir davranış biçimi belirler. Bu davranış, onun geçmişten getirdiği ve geleceğe aktaracağı değerlere bağlı olarak dünyayı algılayışıyla yakından bağıntılıdır. Bu bakımdan, geliştirdiği kurumların her biri, asıl işlevlerinin yanı sıra, bu ortak davranış biçiminin ideal gördüğü insan tipini yaratmaya yöneliktir. Her kurum, bu açıdan bir bakıma eğitim kurumudur. Toplumun siyasal çerçevesini ve çatısını oluşturan devletin ideolojisine uygun ve bunu benimsemiş bireyleri, bu ideolojiyi benimseme ve özümsemedeki derecelerine göre, dönemin doyumlu ve nitelikli insanı durumuna gelebilirlerdi.

Her şeyden önce söylemek gerekirse, *Osmanlı* toplumunun ideal insan tipi, *ulul-emr'e itaatkâr, dünyanın düzeninden ve geleceğinden, devletin yönetiminden kendini sorumlu tutmayan, tersine tam anlamıyla itaatkâr olan, yeni tavırlar almaya, mensubu bulunduğu sosyal gurubu ve yaşadığı mekânı değiştirmeye hevesli olmayan, olmamasının istendiği bir tipti*. Çünkü, *İslâm* hukukuna göre, padişaha mutlak bağlılık gerekiyordu. Din ve devlet uğruna çalışmak, gerektiğinde seve seve canını dahi feda etmekten kaçınılmazdı. Padişah, tebasının itaatkâr olmasını sağlamak ve ülkesinde düzeni, adâleti geçerli kılabilmek için toplum, mekânda yerleşme durumuna göre, mesleklere, din ve mezheplere göre ayrı ayrı cemâatler olarak düzenlenmiş ve hem mekânda, hem de cemâatler ve guruplar arasında geçişler ve yer değiştirmeler olabildiğince sınırlanmıştı. *Osmanlıların* tebaayı belirli gurupların üyesi olarak belirleme isteği, mekâna ve giyim kuşama belirgin biçimler getirmişti. Eğer yüzyıllar öncesine dönebilsek ve herhangi bir memleketteki günlük yaşayışı gözleyebilsek, gezinen, oturan ve birbirleriyle konuşan kişilerden kimin devlet görevlisi, kimin de reâyadan olduğunu anlayabilir, hangisi *Müslüman*, hangisi *gayri Müslim*, kim din adamı, kim esnaftan, ya da tüccardandır, derhal sezebilirdik. Tabii bu arada sokakta kadın görebilmek mümkün olmayabilir, görülse bile tepeden tırnağa örtü içinde bir yaratığın yürümekte olduğuna ancak tanık olabilirdik. Belgelerden anlaşıldığına göre, her cemâatin üyesinin giyebileceği pabucun, makramanın, üstlüğün ve gömleğin rengi ve biçimi belir-

lenmişti. Yiyiminin kalitesi, onun gurubunun içindeki yerinin bir göstergesiydi. Şehirde yaşayanlar, bulundukları meslek gurubunun ve oturdukları mahallenin üyesiydiler. Bunların değiştirilmesi, çeşitli kayıtlara tâbi idi. Eğer yaşadığı mekân, köy ise, yer değişmeyi önleyici kayıtlar orada da vardı. Merkezî gücün ulaşan etkisi, şehirlininkisinin aynıydı. Çiftinin çubuğunun peşinde üretim için uğraşan köylü, en çok *sipahisi* ile karşılaşırdı. *Sipahi*, bir anlamda, devletin onun karşısında oluşmuş bir biçimiydi. Ancak zaman zaman devre çıkan sancakbeyi, kolluk güçleri, ya da bir emri aldırmaya gelen bir mübaşir, ona yüzyıllar boyu dikte ettirilen bir otoriteyi hatırlatırdı. Moral gereksinimleri ise, koltuğunun altında sazı ile dolaşan *hak âşıkları* tarafından karşılanırdı. Ondan duyduklarını, belki de eğer yazı yazmasını biliyorsa, cönküne özenle geçirirdi. İşte böyle bir ortamda dünyaya gelen çocuk, ulaşılan teknolojinin olanaklarından yararlanarak, kültürel ortamın değerleriyle donanarak yetişir ve erginliğe ulaştığında babasının gurubunun bir üyesi olurdu. Belli bir yaşa geldiğinde, belki mahallesindeki *sıbyan mektebine* gider, orada okuma yazmayı öğrenirdi; esasen yaygın bir öğretim düzenine pek gerek duyulmuyordu. Zira, toplumun değerleri ve gerekli bilgiler, kuşaktan kuşağa bireyin gurubu içinde aktarılabiliyordu. Bu nedenle *ilmiye sınıfı* dışında mektebe dayalı öğretim sınırlıydı. Ergenlik çağında bir yanda cami ve kahvehanelerde okunan *menakıbnâmeler, gazavatnâmelerden* diğer yandan meslek gurubunun geleneklerini içeren *fütüvvetnâmeler*den, içinde bulunulan kültürel ortamın değerlerine ulaşılabilirdi. Hacılar uğurlanırken, *İstanbul*'dan gönderilen bir ferman okunurken, o kendiliğinden bir belli davranışı benimserdi.

Osmanlı Devleti'nin klâsik döneminde yarattığı ve XVI. yüzyılın sonlarına kadar başarılı politikalar uyguladığı bu kurumlarının yeni şartlarla karşılaştığı, XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki gelişmeler, büyük önem taşımaktadır. *Osmanlı Devleti*, düzenini öylesine değişmeyecek bir biçimde kurmuş ve sistemlerinin kuramsal temellerini öylesine çizmişti ki, *klâsik sonrası dönemde* fonksiyonel bir değişim oldukça uzun bir zaman devam etmiştir.

Prof. Dr. Yaşar YÜCEL—Prof. Dr. Ali SEVİM

AGNI SULTANI
OHAMETI II
PERATORIS
MCCCCLXXX
DIE XXV M
NSIS NOVE
BRIS

BÖLÜM
I.

FATİH SULTAN MEHMET

Geçici Hükümdarlık Evresi

Türk tarihinin büyük hükümdarlarından biri olan Fatih Sultan Mehmet, 30 Mart 1432'de, sultan II. Murat'ın dördüncü oğlu olarak *Edirne*'de dünyaya gelmiştir. O, lalaları Mahmut (Kassabzâde) ve *Nişancı* İbrahim (Abdullahzâde) Bey'lerle birlikte *Edirne*'den *Manisa*'ya vali olarak gönderilmiştir (1443 baharı). Aynı yılın sonlarına doğru ağabeyi *Amasya* valisi şehzâde Alâeddin Ali Çelebi'nin ölümü üzerine saltanatın biricik varisi olmuştur. Babası sultan II. Murat, tahtan ayrılmaya karar vermesi nedeniyle onu *Manisa*'dan yanına getirtmiştir (1444). Daha sonra *Anadolu*'ya giden II. Murat, Karamanoğlu'yla kendi ve oğlu Mehmet adına bir antlaşma imzaladı ve *Mihalıç* ovasında, *Kapıkulu* ve Paşaların huzurunda "saltanat tahtını oğlu Mehmet'e resmen bıraktığını" açıkladı ve *Bursa*'ya giderek sufilerle uzlet hayatına çekildi. Fakat bununla birlikte devlet yönetiminin oniki yaşında deneysiz bir çocuğa bırakılması ülke içinde ve dışında büyük sorunlar yarattı. Şöyleki: Veziri âzamlık makamında bulunan Halil Paşa (Çandarlı), yaptığı barış antlaşmaları sonucunda devletin âdeta esas dayanağı olan *gaza* töresi bırakılmış, *Anadolu* ve *Balkanlar*'da fethedilen topraklar terkedilmişti. Asıl ciddi ve sonderecede tehlike yaratan durum ise *Osmanlıları Avrupa*'dan çıkarmayı planlayan *papa*, giriştiği büyük faaliyetler sonucunda, bir *Haçlı seferi* hazırlıklarına başlamış olmasıdır. Bu arada *Avrupa* devletleri, *Bizans*'ın girişimleriyle, ortak saldırıları sırasında, *Karamanoğlu*'nu da kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Sultan Mehmet (II), söz konusu bu dış tehlikeler yanında ülke içinde çok tehlikeli boyutlara ulaşan iç sorunlarla da karşı karşıya bulunuyordu. Bunlar arasında başkent *Edirne*'de Paşaların birbirleriyle olan

çekişmeleri, bu nedenle şehir halkının *Anadolu*'ya göçü, gösteriler ve hurûfî mezhebi mensuplarının kanlı isyanları görülmektedir (Eylül 1444). Özellikle bu sorunların en önemli ve tehlikelisi hiç kuşkusuz sultan II. Murat'ın tahttan çekilmesi sonucunda baş gösteren iktidar boşluğu idi. Yetenekli veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı)'ya karşı olan *Rumeli Beylerbeyi* Şehabettin Şahin, *Nişancı* İbrahim ve Zaganos Paşa'lar, genç hükümdarın çevresinde yer almışlar, böylece onlar fiilî iktidarı Halil Paşa'dan almaya çalışmakta idiler. Bu arada da şehzâde Orhan Çelebi de saltanatı sultan Mehmet'ten almak amacıyla harekete geçmişsede Şihabettin Şahin Paşa'nın harekete geçmesi üzerine başarılı olamamıştı. Öte yandan bir Haçlı ordusunun *Tuna* ırmağını geçip saldırıya başladığı sıralarda, *Haçlı* donanması da *Anadolu*'dan kuvvet sevkini önlemek amacıyla boğazları kontrol altına almıştı. Bu tehlikeli iç ve dış sorunlar karşısında veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı) ve yandaşları, II. Murat'ı *Bursa*'dan *Edirne*'ye getirerek yeniden tahta oturtmayı başarmışlardır. Bu arada II. Murat ve Halil Paşa, sultan Mehmet'i, ordunun başına geçip savaşa gitme fikrinden güçte olsa vazgeçirmeyi başardılar; böylece hukukî yönden sultanlığı elinde bulunduran II. Mehmet, veziri âzamla *Edirne*'de kalmıştı. II. Murat, çok geçmeden *Varna*'da *Haçlı* ordusunu yenilgiye uğratmıştı (10 Kasım 1444). Veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı), *Varna* zaferinden sonra fiilen iktidarı elinde bulunduran II. Murat'ı gerçek hükümdar olarak kabul ile onun *Edirne*'de kalmasını ısrarla istiyordu. Bununla birlikte oğlu II. Mehmet'i tahttan asla indirmek istemeyen II. Murat, *Manisa*'ya çekildi (Aralık 1445). Bununla birlikte veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı), sultan II. Mehmet ve çevresindekilere karşı *Manisa*'daki II. Murat'ı sanki gerçek bir sultan gibi kabul etmekten geri kalmıyordu. Veziri âzamın karşıtları, genç hükümdarı fetih yapmaya teşvik ediyorlardı; hattâ *İstanbul*'un fethi fikrinin bu sıralarda oluştuğu, yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır; ancak onlar, veziri âzamın yönetimindeki tekelinin böylece bertaraf edilebileceğine inanıyorlardı. Devlet erkânı arasında ortaya çıkan bu siyasî çekişme ciddi bir buhrana neden oluyordu. Bütün bu olayları *Manisa*'da dikkatle izleyen II. Murat, oğluna ve onu kışkırtanların dikkatlerini çekmek suretiyle buhranı yatıştırmaya çaba göstermekte idi. Bununla birlikte veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı), II. Murat'ı yeniden tahta geri getirmek amacıyla büyük çabalar sarfetmekte idi. Bu amaçla

o, *Manisa*'da bulunan İshak Paşa ve *Anadolu Beylerbeyi* İsa Bey (Ozguroğlu) ile sıkı bir işbirliği yapıyordu. Fakat II. Murat oğlunu güç ve tehlikeli bir duruma sokmadan ve özellikle ülkede bir iç çatışmaya, meydan vermeden tahta geri dönmenin daha olumlu olacağını düşünüyordu; bu arada da veziri âzamın karşıtlarının deneysiz genç sultanı babasına karşı kışkırtmalarından da endişe edilmekteydi. Bu sıralarda *Rumeli*'deki durum, *Osmanlılar* aleyhine bir gelişme gösterirken Halil Paşa'nın teşvikiyle *Edirne*'de de büyük bir *Yeniçeri* ayaklanması oldu. İsyancılar Şehabeddin Şahin Paşa'nın sarayını yağma ettikten sonra *İstanbul*'da ikamet eden şehzâde Orhan Çelebi'nin yandaşları olduklarını da açıkladılar; böylece genç padişahın hükümdarlığı tehlikeli bir duruma düşmüş oluyordu. Bununla birlikte gittikçe büyümeye yüz tutan bu Yeniçeri ayaklanması halkın da yardımı sonucunda güçlükle de olsa bastırıldı. Böylece deneysiz genç sultan II. Mehmet'in devleti gerektiği biçimde yönetemediği iyice anlaşılmış oluyordu. Çok geçmeden veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı) ve diğer bazı devlet erkânı, *Manisa*'da bulunan II. Murat'ı gizlice *Edirne*'ye getirterek *Yeniçerilerin* yardım ve destekleriyle yeniden tahta çıkardılar (Ağustos 1446) Bunun üzerine II. Mehmet de derhal eski sancağı *Manisa*'ya gönderildi. II. Mehmet, iki yıl süren bu saltanat döneminde, gerçek kişiliğini kazanma fırsatı bulmuş dolayısıyla veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı)'nın yönetimindeki tekelini kırma, *Yeniçerileri* yola getirme, bilinçli ve faal hattâ bir fetih siyaseti izleme ve *İstanbul*'u fethetme fikirlerine hep bu dönemde sahip olmuştur. Öte yandan sultan II. Murat, düzenlediği seferlerde (İskender Bey'e karşı seferi, *Kosova* meydan savaşı, 2. *Arnavutluk* seferi) oğlu II. Mehmet'i birlikte götürmeyi ihmal etmemekteydi.

Saltanat dönemi
Tahta çıkışı (Cülüs)

II. Mehmet, *Edirne*'de yapılan görkemli bir düğün töreniyle Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la evlenip eski sancağı *Manisa*'ya gitmişti (Aralık 1450). Fakat bir süre sonra. Sultan II. Murat'ın ölümü (2 Şubat 1451) üzerine veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı), şehzâde Mehmet (II. Mehmet)'e gizli bir mektup göndererek "süratle başkent *Edirne*'ye gelip tahta oturmasını" bildirdi. Böylece babasının ölüm haberini alan II. Mehmet, *Gelibolu* üzerinden *Edirne*'ye gelerek ikinci kez hükümdar olduğu zaman (18 Şubat 1451) 19-20 yaşlarında bulunuyordu. Yeni hükümdar henüz çok

küçük olan kardeşi A h m e t 'i boğdurmak suretiyle öldürttü. Kendisini iki kez saltanattan uzaklaştırmış olan büyük yetki ve kudretini iyi bildiği veziri âzam H a l i l P a ş a (Ç a n d a r l ı) 'yı ona karşı duyduğu kini gizleyerek yine makamında bırakmayı yeğledi. I I . M e h m e t , tahta çıktığı gün, gelenek üzere, devletin ileri gelen mülkî ve askerî erkânının katıldığı bir toplantı yaptı. Yeni hükümdar, bu toplantıdan sonra babası ve boğdurduğu küçük kardeşi A h m e t 'in de işlerinin yapılmasını emretmiştir. Bu arada Sultan'ın tahta çıkmasından bir süre sonra *Bizans* ve *Trabzon* Rum İmparatorlukları, *Sırp* Krallığı, *Mona* Despotluğu, *Eflâk Boğdan, Raguza* ve *Ceneviz Cumhuriyeti, Midilli, Sakız* adaları, *Rodos* Şövalyeleri ve *Galata Ceneviz* Kolenileri gibi birçok *Avrupa* devlet ve prensliklerinden kutlama ve babasının ölümü dolayısıyla da taziyet elçileri gelmiştir. I I . M e h m e t , bu devletlerle olan mevcut antlaşmaları yenilemeyi şimdilik uyguladığı siyasete uygun görmüştür. Bu sıralarda veziri âzam H a l i l P a ş a (Ç a n d a r l ı) '-nın büyük bir ustalıkla yürüttüğü dış siyaset ölen sultan II. Murat'ın *Mora, Arnavutluk, Kosova, Yengöğzi* zaferleri sonucunda, Balkanlar'da Osmanlı hakimiyeti daha çok güçlenmiş, dolayısıyla yeni *Haçlı* seferi düzenlemeye çalışan *Avrupa* devletlerinin ümitlerini kırmış, ayrıca da *İstanbul*'un fethi, gerçekleşme evresine girmeye başlamıştı.

Karaman seferi Her fırsatta *Osmanlılara* karşı düşmanca hareketlere girişen *Karamanlı* beyi İ b r a h i m B e y , bu kez de saltanat değişikliğinden istifade etmek amacıyla *Venedik Cumhuriyeti* ile bir antlaşma yaptı; hattâ o, bizzat işgal ettiği *Alâiye*'ye giderek *Venediklilerle* ilişki kurduğu gibi, *Anadolu* beylerinin oğullarından bazılarına da yardımcı kuvvet vererek onları *Osmanlı* sınırlarına saldırttı. Bunun üzerine genç *Osmanlı* hükümdarı I I . M e h m e t , ilk seferini K a r a m a n o ğ l u 'na karşı düzenledi. Öte yandan *Rumeli* beylerbeyi D a y ı K a r a c a P a ş a 'yı, *Macarlarla* henüz barış yapılmaması sebebiyle, H u n y a d i 'nin muhtemel bir saldırısına karşı *Rumeli* kuvvetleriyle *Sofya*'da bıraktı. Sultan M e h m e t , hareketinden önce K a r a m a n o ğ l u isyanını bastıramadığı için azlettiği O z g u r o ğ l u İ s a 'nın yerine *Anadolu* beylerbeyi atadığı İ s h a k P a ş a 'yı gönderdi. İ s h a k P a ş a , önce *Menteşe* elinde hükümdarlığını ilân eden *Menteşeoğullarından* İ l y a s B e y üzerine yürüdü, tutunamıyacağını anlayan İ l y a s B e y , *Rodos*'a kaçtı. II. M e h m e t ise ordusuyla *Akşehir*'e geldiği zaman İ b r a h i m B e y , karşı koyamıyarak *Taşeline* çekildi ve bil-

gin M o l l a V e l i 'yi gönderip barış için sultana başvurdu. Vezirlerin aracılığıyla "*Varna* savaşından önceki ciddi durum sırasında II. M u r a t 'ın onayı ile almış olduğu *Akşehir, Beyşehir, Seydişehir*'i terk ile *Ilgın* sınır olarak kabul edildikten başka, sefer sırasında asker göndermek" şartiyle antlaşma yapıldı. K a r a m a n o ğ l u 'nun önerileri arasında "sultana kızını verme" maddesi de vardı; fakat sultan M e h m e t 'in bu kızla evlendiği tespit edilememiştir. Daha sonra sultan, *Karaman* seferinden dönüp *Bursa*'ya yaklaştığı sıralarda *Yeniçeriler,* kendisini karşılayıp, ilk seferi olduğu için kanun gereği, *sefer bahşişi* istediler. Sultan, Ş e h a b e d d i n Ş a h i n P a ş a v e T u r a h a n B e y 'in tavsiyeleriyle "on kese verilmesini" emretti, bununla birlikte onların bu hareketi canını sıkmıştı. Bu nedenle birkaç gün sonra *Yeniçeri* ağası K u r t ç u (K a z a n c ı) D o ğ a n 'ı azlettiği gibi, askerler arasında disiplin ve düzeni sağlayamadıkları için *Yayabaşılarını* şiddetle (bölük kumandanları) cezalandırdı ve *Yeniçeri* ağalığına M u s t a f a B e y 'i atadı; *Edirne*'ye döndükten sonrada *Yeniçeri Ocağı*, yeni bir düzelemeye tâbi tutuldu.

Sultan, *Edirne*'ye döndükten sonra *Macaristan* kral nâibi H u n y a d i ile üç yılık bir barış yaparak o cepheyi güven altına aldı; ayrıca *Alacahisar (Kruşevac)* despota vererek *Sırp* elçileri aracılığıyla onunla dostluk antlaşmasını yeniledi; *Sırp* despotunun kızı olan üvey annesi *Mara*'yı babasının yanına gönderip kendisine bütün ihtiyaçları için *Sırp* sınırında birçok yerlerin gelirini tahsis etti. *Bizans* imparatorunun bir olay çıkarmaması ve *İstanbul*'daki şehzade O r h a n Ç e l e b i 'yi serbest bırakmaması için ona *Çorlu* ve yörelerini bıraktı. Esasen sultan, *Karaman* seferine çıkmadan önce, *Bizans*'la yaptığı antlaşma arasında, "şehzade O r h a n 'a yılda 300 bin akça verilmesi" maddesi de vardı. Bu tahsisat her yıl *Selânik* yörelerindeki *Karasu (Ustruma)*' daki belirli yerlerin gelirlerinden sağlanarak *Bizans* hazinesine veriliyordu. Sultan M e h m e t , yine aynı şekilde bu tahsisatın verileceğini de kabul etmiştir. Esasen sultan M e h m e t , sürekli olarak mevcut antlaşmaları bozan İ b r a h i m B e y 'i kesin olarak yola getirmeye karar vermişti. Fakat imparator K o s t a n t i n , bu seferi fırsat bilerek elçiler gönderip "şehzade O r h a n 'a verilen tahsisatın arttırılmasını ve bu yapılmadığı takdirde şehzadeyi *Rumeli*'ye sevkedeceğini" tehdit dolu ifadelerle bildirmişti; gelen elçiler, bu amaç ve isteklerini, gelenek gereği önce veziri âzam H a l i l P a ş a (Ç a n d a r l ı) 'ya bildirdiler. H a l i l P a ş a , henüz imzası ku-

rumamış olan antlaşmaya aykırı isteklerinden dolayı elçileri ağır sözlerle tehdit ettikten sonra: "Şimdi *Anadolu*'ya sefer düzenlememizden faydalanıp, âdetiniz olduğu üzere, uydurma sözlerle bizleri korkutmak istiyorsunuz; biz çocuk değiliz, elinizden ne gelirse yapınız; O r h a n'ı *Trakya*'ya hükümdar yapmak istiyorsanız hiç durmayınız, *Macarları* da getirmek istiyorsanız onları da davet ediniz; yalnız şunu biliniz ki, hiçbir şeyi başaramayacaksınız, aksine ellerinizdekileri de kaybedeceksiniz; bununla birlikte söylediklerinizi sultanıma arzedeceğim; o, ne arzu ederse o olacak" dedi. Sultan M e h m e t, imparatorun isteklerini ve veziri âzam ile elçilerin görüşmelerini öğrendikten sonra çok sinirlendi; fakat imparatorun bir olay çıkarmasına meydan vermemek için elçileri güler yüzle kabul etti. Sultan, "Çok geçmeden *Edirne*'ye döneceğini, kendileriyle orada görüşerek isteklerini yerine getireceğini" söyledikten sonra onları ümitli olarak geri gönderdi; *Karamanoğlu*'na karşı girişeceği seferden vazgeçerek onunla barış yaptıktan sonra derhal *Edirne*'ye döndü; bu arada O r h a n'ın tahsisatı için ayrılan *Karasu*'ya memurlar göndererek "gelirinin verilmemesini" emretti, ayrıca bu gelirleri almaya gelen tahsildarları da kovdurdu.

Bizans'la ilişkiler

Osmanlıların Rumeli'de *Tuna*'ya kadar *Balkanları* fethetmeleri, artık çevresi daralmış olan ve *Avrupa-Asya* arasında bir engel oluşturan *İstanbul*'un fethini zorunlu duruma getirmişti. I I. M e h m e t'in tahta çıktığı sırada, *Bizans*'ın elinde, *Çorlu* civarındaki bazı yerlerle birlikte *Marmara* kıyısındaki *Silivri* ve civarındaki *Bigados*, *Perintos*, *Marmara Ereğlisi* ve bazı köylerle, birkaç kez *Osmanlılara* geçip sonra yine *Bizanslılara* bırakılan *Karadeniz* kıyısına yakın, yada kıyıdaki *Vize*, *Misivri*, *Ahyolu*, *Süzebolu*, *Midye* şehir ve kaleleri kalmıştı. *Osmanlıların* şimdiye dek *İstanbul*'un fethi için gerçekleştirdiği girişimler, çeşitli sebeplerle başarısızlığa uğramıştı. Bu şehir, imparatorun elinde bulundukça *Osmanlıların Rumeli*'ye tamamen hâkim olmaları, âdeta imkânsız gibiydi; nitekim *Varna* savaşına gidilirken *Çanakkale*'nin ve hattâ *Sarayburnu* ve *Boğaz* yönündeki yerlerin düşman tarafından kesilmiş olması ve *İstanbul*'un da düşmanı kışkırtan imparatorun elinde bulunması sebepleriyle, *Ceneviz* gemilerine 40 bin duka altını ödenerek *Rumeli* kıyısına yerleştirilen toplar ve lodos dolayısıyla düşman gemilerinin boğazdan uzaklaşmak zorunda kalmaları sonucunda, güçlükle *Anadolu hisarı (Yenicekale)*'ndan *Rumeli*'ye geçilebilmişti. Böylece iki kıtadaki *Osmanlı* hâ-

kimiyetinin, sinsi siyasetiyle sürekli olarak *Osmanlılar* aleyhine faaliyette bulunan *Bizans* yüzünden ne kadar ciddi tehlikelere düştüğünü, cereyan eden olaylar, açıkça ortaya koymuştur.

Rumeli hisarının inşası

Sultan M e h m e t , *Karaman* seferinden döndükten sonra *Çanakkale* boğazında *Haçlı* gemilerinin bulunduğu haberini alınca derhal *İstanbul* boğazısına gelip, vaktiyle babasının geçtiği aynı yerden *Rumeli* tarafına geçti ve "*Anadolu hisarı*'nın karşısına bir kale yapılmasını" emretti. Böylece atlatılan bu tehlikeli deneyler, henüz kuvvetli bir donanmaya sahip olmayan *Osmanlıları*, *İstanbul*'u fethedip sahip olmak suretiyle, bu engeli ortadan kaldırmak artık zorunlu hale getiriyordu. Bundan dolayı önce, sultanın emri üzerine, *Karadeniz*'den gelecek her türlü yardıma engel olmak ve iki kıyı arasında karşıdan karşıya geçmeyi sağlamak amacıyla *Rumeli (Boğazkesen) hisarının* yapılmasına karar verildi. Bu amaçla sultan M e h m e t , *Karaman* seferinden döner dönmez *Anadolu* ve *Rumeli*'ye fermanlar göndererek "bin inşaat ustası ve bir o kadar da işçi ve kireççi istedikten başka, inşaata ait malzemenin ilkbahara kadar hazırlanmasını" emir ile "boğazda bir kale yaptırılacağını" bildirdi. Sultanın kale yaptırmak istediği yer, *Bizanslıların Hermaneum Promontarium* dedikleri, boğazın en dar yeri olup, buradan çok eski devirlerde de karşı kıyıya asker geçirilmiş olduğu rivayet edilmiştir. Böylece gerektiğinde boğazın bu dar yerinden karşıya kolaylıkla asker geçirilebileceği gibi, düşman gemilerinin geçmesine de engel olunarak *İstanbul*'un yiyeceksiz kalması da gerçekleştirilecekti. Öte yandan bu hazırlıklar sebebiyle korku ve telâşa kapılan K o s t a n t i n , *Edirne*'ye elçiler gönderdi; bunlar, aldıkları talimat gereğince, şehzade O r h a n 'ın tahsisatından söz etmeyecekler ve sultanla anlaşmak için her fedakârlığı yapacaklardı. İmparator, elçileri aracılığıyla "I. M u r a t 'tan başlayarak *Osmanlı* sultanlarının *İstanbul*'un hemen yakınında bir kale, hattâ bir kulübe bile yapmak istemediklerini, Ç e l e b i M e h m e t 'in aslında Y ı l d ı r ı m B a y e z i t ' i n M a n u e l 'in onayı ile *Türklerin* oturduğu *Anadolu* kıyısındaki kaleyi yaptığını" bildirdikten sonra "II. M e h m e t 'in kale yaptırmak suretiyle *Frenklerin* gidip gelmelerine engel olmak ve gümrük vergilerini kaldırıp *İstanbul*'u aç bırakmak niyetinde olduğunu" ileri sürmüş ve "ne istiyorsan onu vereceğiz" demiştir. Sultan M e h m e t , imparatorun elçileri aracılığıyla söylediği bu sözleri dinledikten sonra:

"Ben şehirden bir şey almıyorum; şehrin hendekten dışarıda hiçbir yeri yoktur; bu nedenle *Boğaz*'da kale yaptırmama engel olmaya da hakkınız olamaz. *Anadolu* yakasındaki kaleler ile burada oturan halk ve boş yerler benimdir; *Macar* kralı karadan saldırıya geçtiği sırada *Frenklerin* kadırgaları *Çanakkale Boğazı*'nı kapatarak babamın *Trakya*'ya geçmesine engel oldular; o zaman babam, *Mukaddes Ağzın* (*Sarayburnu-Üsküdar* arası) yukarısına çıkarak babasının inşa ettiği kaleye yakın bir yerde Allah'ın inayeti ile ve kayıklarla (gemileriyle) boğazı geçti. Siz, babamın boğazı geçmesi için ne zorluklara katlandığını bilirsiniz; babamın *İstanbul Boğazı*'nı geçmemesi için imparatorun kadırgaları, istikşafâtta (keşiflerde) bulunuyordu; ben ise daha çocuktum, *Edirne*'de oturuyor ve *Macarların* gelmelerini bekliyordum; *Macarlar* ise *Varna* civarındaki yerleri yağma ediyorlardı, imparatorunuz, buna her gün seviniyor, *Müslümanlar ise* ıztırap çekiyorlardı; çok büyük tehlikelerle pederim *Boğazı* geçer geçmez *Anadolu* kalesinin karşısına diğer bir kale yaptıracağına yemin etti ise de bunu yerine getirmeye muvaffak olamadı; Allah'ın inayeti ile bunu, ben yapmak istiyorum; neden buna engel olmak istiyorsunuz? Memleketimde istediğimi yapmaya kadir değil miyim? Gidiniz imparatora deyiniz ki, şimdiki pâdişah, eski padişahların aynı değildir; onların yapmadıkları şeyleri bu, kolayca yapabilecektir; onların istemedikleri şeyleri, bu istiyor ve yapacaktır. Bu husus için şimdiden sonra gelenin derisi yüzülecektir" cevabını vermiştir. İlkbahar başlarında *Rumeli* tarafına *Anadolu hisarı*'nın karşısına pek çok inşaat malzemesi, usta, işçi ve kireççi gelmişti; kereste *İzmit* ve *Karadeniz Ereğlisi*'nden, taş da *Anadolu* tarafından getirilmişti. Sultan Mehmet, bu sıralarda kara yoluyla *Boğaza* gelerek bilirkişilerle buraları gezdi, denizin akıntısı hakkında bilgi aldı ve iki kıyı arasındaki uzaklığı ölçtürdü. Kalenin yapılacağı yeri bizzat kendisi seçip sınırını tespit ettirdi; buna göre kale, üç köşe olup, bir köşesi deniz kıyısında, diğer iki köşesi de kara tarafındaki yamaçta olacaktı. Kale yapılacak yerin yakınında olup da sonradan harap olan *Arhi Mihail kilisesi*'nin bazı mermer sütunlarındanda faydalanılacaktı. *Boğaz*'ın *İstanbul* limanından *Beykoz* ve *Yeniköy*'e kadar olan bölümünün en dar yeri, *Anadoluhisarı* ile yeni yapılacak kalenin arası idi. Sultan, kale yapımını üç vezir arasında bölüştürdü. Şöyleki: Üç köşenin doğudaki deniz kıyısında olan bir köşesine *akropol* olarak sonderecede sağlam bir burç yaptırma görevini veziri âzam, Halil Paşa (Çandarlı)'ya verdi; yamaçta güneyde mezarlık ta-

rafındaki köşeye büyük bir burç yapılmasını, Z a g a n o s P a ş a 'ya, kuzeydeki üçüncü köşeye yapılacak burc görevini de S a r u c a P a - ş a 'ya verdi; adları geçen burçlar vezirlerin kendi paralarıyla yapılacaktı; Vezir Ş e h a b e d d i n Ş a h i n P a ş a ise inşaatı kontrol edecekti. 5-6 bin işçi ile yapımına mimar M u s l i h ü d d i n 'in yönetiminde 21 Mart 1452'de başlanan *Boğazkesen (Rumelihisarı)* kalesi, dört ayda (Temmuz sonunda) tamamlandı; üç kale bedeninin arasına duvarlar *(germe)* çekildi. Hisarın duvarının kalınlığı 25 adım, kulelerin yüksekliği ise 30 ayak boyu idi. Büyük burçları oluşturan kale bedenlerine toplar yerleştirildi. Aynı yıl içinde kalenin karşısındaki *Güzelcehisar* da tamir edildi. *Boğazkesen*'in deniz kıyısındaki *Halil Paşa burcu*'na en büyük top, diğer iki kale bedenine de toplar yerleştirildi. Gemilerin geliş-gidiş yeri olması dolayısıyla inşaat süresinde deniz yönünden herhangibir saldırıya uğranılmaması için *Gelibolu* tersanesindeki donanmadan 30 çeşitli gemi, *Boğaza* getirilmiştir. Hisarın kumandanlığına F i r u z A ğ a atanarak emrine 400 *Yeniçeri* ile silâh ve cephane verildi. Sultan, yapımı sona eren kaleden ayrılmadan önce iki gün süreyle, *İstanbul* surlarını ve hendeklerini tetkik etti ve küçük bir gözcü kuvvetini de orada bıraktı, daha sonra da *Edirne*'ye döndü (1 Eylül 1452). Çok geçmeden sultan M e h m e t , mühendis M u s l i h u d d i n , S a r ı c a S e k b a n ve *Rumelihisarı*'nın inşası sırasında *İstanbul*'dan kaçarak *Osmanlılara* sığınmış olan *Macar* U r b a n 'ın kontrol ve denetimleri altında, kale kuşatmasında kullanılacak olan büyük topları döktürdü; öte yandan *Balkanlar*'da huzuru bozmamak ve dışardan herhangibir saldırı ile karşılaşmamak için önlemler aldı. Bu amaçla sultan, *Venediklilerle* olan antlaşmayı yenilemiş (1451), onlara düşman olan *Cenevizliler* ise *Osmanlılarla* dost idiler.

Sultan M e h m e t , kışı *İstanbul*'un fethini düşünerek geçirdi. Veziri âzam H a l i l P a ş a (Ç a n d a r l ı) , üç büyük *Haçlı* seferi sonucunda, *Rumeli*'nin elden çıkması gibi tehlikelere düşülmesi sebebiyle, *İstanbul* fethine girişilecek olunursa yeni bir *Haçlı* seferiyle büyük bir tehlikenin daha ortaya çıkabileceği ihtimaliyle böyle bir maceraya atılmak istemiyordu. Öte yandan imparator da diğer *Avrupa* devletine elçiler göndererek yardım istemişti. Sultan M e h m e t , *İstanbul*'un fethi hususunda, kesin karar almak amacıyla toplandığı olağanüstü mecliste veziri âzamın "ihtiyatlı olunması" tavsiyesine rağmen çoğunlukla fethe karar aldı. Ünlü tarihçi D u k a s ' ın belirttiğine göre sultan, bir gece,

ansızın H a l i l P a ş a 'yı saraya çağırmış, o daha önceki iki tahttan indirme olayından dolayı sultan M e h m e t 'in kendisine karşı olan düşüncesini bildiği için çok korkmuştu. Sultan, veziri âzama "*İstanbul* fethini düşüne düşüne geceleri gözüne uyku girmediğini, bu hususta kendisinden büyük ölçüde yardım ve çaba istediğini" söylemiş, o da "*Bizans* imparatorluğunun büyük bir kısmına seni sahip yapan T a n r ı , *İstanbul*'u da sana ihsan edecektir. Bütün adamların ile bu büyük işin başarılması uğrunda, mal ve canlarımızı feda edeceğiz, bundan müsterih ol" cevabını vermişti. Daha sonra sultan, *İstanbul*'un haritasını eline alıp şehrin çevresindeki yerlerin şekillerini çizerek savaş sanatını bilenlere, topları ve kuşatma aletlerinin nerelere konması gerektiğini göstermiştir; ayrıca lağım açılacak yerleri de harita üzerinde işaret ettikten başka, hendeklerin giriş yerlerini ve merdivenlerin surun hangi tarafına konması gerektiğini gösteriyor, gece, gündüz bu düşünce ve plânlarla uğraşıyordu.

Bizans'ın yardım isteği

Macar kral naibi H u n y a d i 'nin ikinci *Kosova* savaşında yenilgisinden sonra *Avrupa*'da, yeni bir *Haçlı* seferi düzenleyip yönetecek yetenekli bir kumandan yoktu. *Haçlılar*, *Varna* ve *Kosova* savaşlarıyla dört yılda arka arkaya iki kez ağır darbeler yiyerek iyice yıprandıkları için sonu belirsiz yeni bir maceraya atılmaya kimsenin cesareti yoktu. Bununla birlikte bir çıkar karşılığında H u n y a d i 'nin imparatora yardım önerisi hakkında birtakım rivayetler dolaşıyordu. Esasen *Boğazkesen (Rumelihisarı)* hisarının yapımından itibaren imparator K o s t a n t i n , yardım için her yere başvurup duruyordu; bu başvurulardan birisi de H u n y a d i 'ye yapılmıştı; H u n y a d i , imparatora "*Silivri*'nin kendisine verilmesi" şartiyle yardım önerisinde bulunmuş ve kuşatmadan önceki günlerde, H u n y a d i 'nin isteği kabul edilerek kendisine bir ferman yazılmış, fakat kuşatmanın başlaması üzerine, kendisinden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Bundan başka *Katalan reisi* "*İstanbul*'a denizden yardım etme karşılığında *Limni* adasının kendisine verilmesini" öne sürmüş, imparator, bu öneriyi de kabul etmişti. Papa V. N i k o l a , imparatorun *Roma*'ya göndermiş olduğu elçilere "*İstanbul*'a yardım için *Floransa*'da alınan *Ortodoks* ve *Katolik* kiliselerinin birleşmeleri kararının uygulamasını, büyük kilisede *(Ayasofya) Papa*'nın adının okunmasını, 1450'de azledilmiş olan patrik G r i g o r i u s 'un *İstanbul*'a gelerek patrikliğinin yeniden kabul edilmesini, bundan sonra iki kilise arasındaki düşmanlığın giderilmesi için bazı kimselerin *İstanbul*'a

gönderilmesinin kabulünü" bildirmiştir. Bir süre sonra Papa, vaktiyle *Rusya* başpiskoposu bulunan *Rum* asıllı *Polonya* kardinalı İ z i d o r 'u *İstanbul*'a göndermeye karar verdi. Çok geçmeden İ z i d o r, beraberinde 50 kişi olduğu halde, önce bir *Ceneviz* gemisiyle *Sakız*'a, oradan birçok *Lâtinle* birlikte *İstanbula* geldi (Kasım 1452). Fakat o, imparatorla, kilise erkânından bazılarının "kiliselerin birleşmesini istediklerini, fakat ruhanilerin, keşişlerin ve kilise papazlarının, kilise papazları ile piskoposlar arasındaki diğer rahiplerin büyük bir kısmının kiliselerin birleşmesine karşı olduklarını" tespit etti; halk da onunla birlik idi. Bunların başında, Grandük N o t a r a s ile sultan M e h m e t 'in fetihten sonra *Rumlara* patrik atadığı G e n n a d i o s bulunuyorlardı. G e n n a d i o s, A l l a h 'tan ümitlerini keserek *Frenklere* bel bağlayanlar aleyhinde oturmakta olduğu *Pantokrator* (*Zeyrek* camii) kilisesinin kapısına bir kâğıt yapıştırarak inziva âlemine çekildi. Onun bu yazısını okuyanlar, katolikler aleyhinde sözler söyleyerek "onların kendilerinden uzaklaşmalarını" istediler. Bununla birlikte İ z i d o r, *Ayasofya* kilisesinde düzenlediği bir âyin sırasında (12 Aralık 1453) "kiliselerin birleşmesini" kabul ettirdi. Aralarında imparatordan sonra en yüksek dereceli devlet adamı olan N o t a r a s 'ın da yer aldığı âyinde bulunanlardan birçoğu, kendilerine verilen kutsal ekmeği, *ittihat âyinin*' de okunduğu için almadılar. N o t a r a s, "İstanbul'un içinde *Türk* sarığını görmek, *Lâtin* serpuşunu görmekten daha iyidir" diyordu. Tutucu *ortodokslar* da *Türk* hâkimiyetini *Lâtin (katolik)* hâkimiyetine yeğ tutuyorlardı. Bu hususta *Osmanlıların* ilk dönemlerden beri izledikleri vicdan hürriyetine karşı hoşgörülü siyasetlerinin de etkisi olmuştu. Bütün bunlara rağmen *İstanbul*'u savunmaya karar veren imparator K o s t a n t i n, kuşatma sırasında şehrin ihtiyacı olan yiyecek ve içecekleri sağlamak amacıyla güvendiği ileri-gelen adamlarını her yere gönderdi. Bunun sonucunda *Sakız* adasından sağlanan buğday, şarap, zeytin yağı, kuru incir, arpa, keçi boynuzu vesair gibi çeşitli yiyecek maddeleri dört büyük gemiyle *İstanbul*'a getirildi. *Mora*'dan da diğer bazı yiyecek maddeleri ve gönüllü gençler şehre gelmişti.

Kuşatmanın başlatılması

Kuşatma henüz başlamadan önce *Boğazkesen* hisarının inşasından sonra sultan M e h m e t, *İstanbul*'u karadan askerî bir abluka altına aldırmış, "şehirden dışarıya, dışarıdan içeriye kimsenin sokulmaması" hususunda kesin emir vermişti. Esasen imparator da dışarıdaki halkı şehre aldıktan sonra kapıları kapattırmıştı;

bununla birlikte denizle ilişki kesilmemişti. *Rumlar*, bu deniz yoluyla kıyıdaki *Türk* köylerine baskın yaparak buralardaki halkın bir kısmını tutsak alıp bir kısmını da öldürmekte idiler. Sultan M e h m e t , Şubat 1453'de "60 manda ile çekilen büyük topun *İstanbul* önüne götürülmesini" emretti. Topun kaymaması için iki tarafına ikişer yüz asker konmuştu; daha önce de yolun bozuk yerlerinin düzeltilmesi, köprü yapılacak yerlerin tamiri ve tahta köprü yapımı için 50 inşaat ustası ve 200 işçi gönderilmişti; sonunda top, *İstanbul*'dan beş mil uzakta bir yere getirildi. Esasen topun getirilmesinden önce, K a r a c a P a ş a 10 bin kişilik bir kuvvetle harekete geçerek *Misivri, Ahyolu, Vize* ve diğer kaleleri ele geçirdi; *Silivri* taraflarındaki diğer bir kale de savaşla fethedildi, fakat *Silivri* kalesi direnmeyi sürdürdü. *Bigados* ise teslim oldu. Daha sonra *surun* önüne getirilen top, K a r a c a P a ş a 'ya teslim edildi. Öte yandan sultan M e h m e t , eyalet ve sancaklara fermanlar göndererek "*İstanbul* üzerine harekete geçileceğini" bildirip "orduya katılmalarını" emretti. Çok geçmeden gelen bu kuvvetler, orduya katıldılar. Bu sıralarda sultan, *Mora*'da imparatorun kardeşleri To m a s ile D i m i t r i y o s tarafından *İstanbul*'a yardım yapılması ihtimalini gözönüne alarak T u r a h a n ile oğulları A h m e t ve Ö m e r B e y 'ler vasıtasıyla *Mora*'ya akınlar yaptırdı, böylece yardım ihtimalini ortadan kaldırmış oldu. Sultan, bütün hazırlığını tamamladıktan sonra 23 Mart 1453'de *Edirne*'den hareketle *Keşan*'a geldi. O, burada *Çanakkale* boğazından geçen *Anadolu* kuvvetlerini de aldıktan sonra yürüyüşüne devamla 5 Nisan 1453'de *İstanbul* surları önüne ulaştı ve ertesi gün (6 Nisan cuma), şehri kuşatmaya başladı. *Haliç*'teki *Ayvansaray*'dan *Yaldızlıkapı*'ya kadar karadan bütün suru kuşatmıştı. Bu kuşatmanın daha öncekilerden farkı, büyük gelişme gösteren *Osmanlı* donanmasının da kuşatmaya katılması idi.

İstanbul surlarının kısa tarihi

Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yerdeki *Ligos (Lygos)* kenti M. Ö. IX. yüzyılda kurulmuş ve M. Ö. 660 yılında burayı elegeçiren *Megaralı* B i z a s , şehre kendi adını vermiş ve *Sarayburnu*'ndaki ilk tesis olan *Akropol*'u ve şehri surlarla çevirmiştir. Bu ilk sur, *Ahırkapı feneri*'nin kuzeyinden başlayarak *Yerebatan* sarayının bulunduğu yerden *Demirkapı*'ya, oradan da *Sirkeci* limanına *(Prosphorion)* inmekte idi. *Ligos* şehri yedi burçlu olan işte bu surun içinde bulunuyordu; deniz kıyısı da surlarla çevrilmişti. Daha sonra *Roma* imparatoru S e v e r (S e v e r i u s) , burasını genişleterek ikinci bir sur yaptırdı; bu sur, *Balıkpazarı (Por-*

taperema) 'ndan başlayarak *Hamzapaşa mescidi*'nden ve *Sokullu Mehmet Paşa camii*'nin doğusundan geçip doğuya yöneldikten sonra *Ayasofya*'nın güneyinden geçerek *Bizans* surlarıyla birleşmiştir. Birbuçuk yüzyıl sonra Kostantin (Kostantinos), *Roma*'yı sevmediği için başkentini *Bizans*'a naklettirmek amacıyla harekete geçti (8 Kasım 324). İlk olarak *Ayasofya* ile diğer mabedleri ve bazı binaları yaptırdı. Şehri, surların dışına taşmıştı; bu nedenle Kostantin, kendi adıyla anılan surları yaptırdı. Bu yeni surları, öncekilere oranla çok daha geniş bir alanı içine almıştır. Yeni surlar, *Haliç*'teki *Ayakapısı*'ndan başlayarak önce batıya yönelip, *Sultan Selim sarnıcı*'nın (*Bonos* sarnıcı) kuzeyinden geçtikten sonra güneye dönüp *Bayrampaşa deresi, Altımermer*, Çukurbostan, Davutpaşa, Hekimoğlu camii'nin yanından geçerek *Samatya kapısı* yakınından *Marmara*'ya iniyordu. Kostantin, daha önce yapılmış olan kıyı surlarını da onartıp bunları kendi yaptırdığı surlara kadar da uzattı. *Bizans*'ın nüfusu sürekli olarak arttığı için V. yüzyıl başlarında halk, zorunlu olarak surların dışında da ev yapmaya başlamıştı. Bu arada imparator için *Vlaharna* varoşu yapılarak surlarla çevrildi; bunun üzerine "*II. Teodosius surları*" adıyla ünlü olan şimdiki surlar yapıldı. Bu surlar, *Marmara* kıyısındaki *Tabakhane kapısı*'ndan başlayarak *Tekirsarayı*'ndaki surlarla birleştirildi ve aynı zamanda kuzey-batı yönünden uzatılan sur, *Haliç*'e kadar getirilip *Marmara-Haliç* arası tamamlanmış oldu. Daha sonra vuku bulan bir deprem sonucunda harap olan *Teodosius surları* tamir edildi; ayrıca kara surlarının önüne, 15-20 metre aralıklarla ikinci bir sur daha yapılmış ve onun önüne de 6, 7 metre derinliğinde bir hendek açılmıştı. Öndeki surun yüksekliği 8.5, genişliği iki metre, gerideki ikinci surun yüksekliği ise 12, genişliği de aşağı yukarı 5 metre idi.

Sultan Mehmet'in şehri kuşatması sırasında, en son yapılan *İstanbul* surları, kara yönünden çok iyi tamir edilip sağlamlaştırıldığı halde, *Marmara* tarafındaki surların dışında, *Haliç* kısmındaki surlar, yalın kat olup zayıftı; fakat *Haliç*'in *Sirkeci*'den *Galata*'ya kadar zincirle kapalı olması sebebiyle *Osmanlı* donanması *Haliç*'e giremediği için bu surlar güvence altında bulunuyordu. Kara surları çift duvarlı (iki sur) olup, çift savunma hatlı idiler; birinci sur düşse bile ikinci sur, şehri savunabilecekti. En öndeki surun duvarları alçak olmakla birlikte sağlam olup, bunun önünde de 7 metreye yakın yontma taşlarla örülmüş

bir hendek vardı. İç taraftaki sur ise çok sağlam ve daha öncekinden yüksekti; hattâ imparator ve Meclis üyeleri, "bu çift surdan hangisini savunma hattı yapılacağı" konusunda karar verememişlerdi. Sonunda II. M u r a t 'ın *İstanbul*'u kuşattığı sıralarda yaptıkları gibi, surların ikisini de kullanmaya karar verdiler. İmparator, surların tamir, sağlamlaştırılma ve savunması işleriyle bizzat ilgilenmiş, şehrin kara tarafındaki kapılarını ördürmüştü ve saldırıyı bekliyordu.

Bizans'a yardım

Cenevizli J u s t i n y a n i (G i u s t i n i a n i), 26 Ocak 1453'de, *İstanbul*'un kuşatmasına katılmak üzere, iki kadırga ve 700 savaşçı ile geldi. Bu faal kumandan, kale tamiri ve savunma hazırlıklarında imparatora yardım etti. İmparator, onu başkumandan atayarak *Vlaharna* sarayına yakın olan surların korunmasıyla görevlendirdi ve kuşatmadan kurtulduğu takdirde de kendisine *Limnos* adasını verecekti. Fakat sonradan kuşatmanın ağırlık merkezi, zayıf olan surlar tarafına (*Topkapı-Edirnekapı* arasındaki kısma) kaydırılınca J u s t i n y a n i, emrindeki 400 zırhlı asker ve 300 denizci ile bu surların savunmasına geldi. Ayrıca *Papa* da kuşatma sırasında, üç büyük kadırga ile 200 asker, savaş âletleri ve yiyecek maddeleri göndermiş, "otuz geminin daha gönderileceğini" de bildirmişti. *Sakız Cenevizlileri*nden iki gemi ile 700 asker, *Ceneviz*'den bir gemi ile 300 asker ve *İspanya* ile adalardan da kuvvetler gelmişti. *Galata*'ta bulunan *Cenevizliler* de imparatorla birlikte çaba gösteriyorlar, *İstanbul*'un kaybı durumunda zararının kendilerine de dokunacağını biliyorlardı. Bu nedenle durumu, *Cenova*'ya bildirip kuvvet istemişler ve çok geçmeden de "500 savaşçı ile bir geminin *Galata*'ya yardıma gelmekte olduğu" cevabını almışlardı. Bununla birlikte bu tacir millet, her türlü ihtimali gözönüne alarak *İstanbul* kuşatması başladıktan sonra *Osmanlıları* da gücendirmeyerek bazı vaadler karşılığında, gizlice onlara da yardım etmişlerdir; onlar, sultan daha *Edirne*'de iken ona bir heyet gönderip dostluk antlaşmasını yenilediler; sultan M e h m e t ise "*İstanbul*'a yardım etmemek şartiyle *Galata Cenevizlileriyle* dostluğun sürdürülmesini" istiyordu. Bu arada ticaret amacıyla *Karadeniz* ve *Azak denizine* gidip dönen ve *Venedik*'e geri dönecek olan *Venedik* gemileri, imparatorun ve *İstanbul*'daki *Venediklilerin* ısrarıyla *İstanbul*'da alıkonulmuşlardır.

İstanbul'un Fethi Harekâtı

Surların tahribinde kullanılacak olan büyük *Osmanlı* topları, *Vlaharna* (*Tekfur* sarayı) ile *Edirnekapı* ve *Topkapı*'nın karşı taraflarına yerleştirildiler; bunlardan en büyük top, *Kaligarya (Kaligaria = Eğrikapı)* karşısına konmuştur. Bununla birlikte bu top, bu taraftaki surların çok sağlam olması sebebiyle başarılı bir sonuç alınamayacağı düşüncesiyle buradan kaldırılarak *Topkapı*'nın kuzey tarafına nakledildi. Topçular on dört guruba ayrılmıştı; bunların üç gurubu, *Vlaharna sarayı* kısmında, ikişer gurup da *Eğrikapı* ve *Edirnekapı*'ya, dört gurup, *Topkapı (Ayaromanos)* ve üç gurup da *Silivrikapı*'ya yerleştirildiler, ayrıca kale önünde de top dökümü ve tamiri yapılmıştır. Sultanın karargâhı, *Topkapı*'nın karşısındaki alanın gerisinde *Maltepe* tarafında idi. Kara surlarının sol kanadının, *Ayvansaray (Sinegion)*'dan *Edirnekapı*'ya kadar olan kısmındaki kuvvetler, *Rumeli* beylerbeyi Karaca Paşa (Dayı)'nın kumandasında idi. *Edirnekapı-Topkapı* arası ise sultanın bulunduğu merkez hattını oluşturuyordu. *Topkapı*'dan *Yedikule*'ye kadar olan kısım ise, *Anadolu* beylerbeyi İshak Paşa ile Mahmut Paşa'nın kumandaları altında bulunuyordu.

İki tarafın kuvvetleri

Kuşatmaya katılan *Osmanlı* ordusunun sayısı çeşitli rivayetlere göre, 150-200 bin arasında bulunmakta idi. Fakat bu miktarın ne kadarının gerçek ordu, ne kadarının gönüllü ve ne kadarının da savaşçıların dışındakiler olduğu bilinmemekle birlikte kara ordusunun sayısının (*Kapıkulu ocakları, Rumeli* ve *Anadolu timarlı sipahileri, azaplar* ve *gönüllü* olarak) 100-120 bin arasında olması mümkündür. Bu kuvvetlerden bir kısmı, Zaganos Paşa'nın kumandasında olarak, *Cenevizlilere* ait *Galata* surlarının dışındaki *Beyoğlu* tarafında yer almıştı. Donanmaya gelince, bunların sayısının nakliye gemileriyle birlikte büyük, küçük 150 parçadan fazla olduğu rivayet edilmektedir; bazı *Bizans* tarihçileri, bu sayıyı 420'ye kadar çıkarırlar. Donanma, Süleyman Bey (Baltaoğlu) kumandasında idi ve *Haliç* surlarının dışındaki deniz yönünden *İstanbul* surlarını kuşatmıştı. Rivayete göre Süleyman Bey, *İstanbul*'un fethinden bir buçuk ay önce (13 Nisan) *Büyükada (Prinkipos)* kalesini, sultan ise *Boğaz'daki Tarabya* kalesini fethetmiş, daha sonra *Burgaz (Studyo)* adasındaki kaleyi de fethetmek suretiyle, o taraflarda bir istihbarat ve güvenlik sistemi kurulmuştur. *İstanbul*'u savunan kuvvetlerin sayısı da belli değildir. Bu konuda çeşitli kaynaklardaki bilgilere göre, kuşatma

sırasında imparatorluğun hazır ordusunun 5 bin, kuşatmadan az önce, imparatorun şehirden topladığı kuvvet ise 5 bine yakındır. Bunlardan başka *Venedik, Ceneviz*'den, *Girit* ve *Sakız* adaları ile *İspanya* ve *Provans*'tan gelen yardımcı kuvvetlerin sayısıda 3 bin idi; ayrıca yabancı ve *Bizans* donanmalarından gelip surlarda görev alan 2000 gemici ile şehzade O r h a n 'ın beraberindeki 600 *Türk birliği* de eklendiği takdirde, *Bizans*'ın savunma kuvveti en aşağı 15 bin kadar olduğu anlaşılır. Bununla birlikte bu sayının, kuşatmanın devamı sırasında, kayıpları karşılamak suretiyle artmış olmasında da şüphe yoktur. Surların üzerindeki savunma bölümleri, 27 kısma ayrılarak her biri, bir kumandana verilmişti. *Ayos Romanos (Topkapı)* kesimi, imparator J ü s t i n y a n i ve K a n t a k u z e n taraflarından savunuluyordu. *Bizans*'ın donanma mevcudu da çeşitli boyda olmak üzere, 8 *Ceneviz*, 15 *Venedik*, 6 *İtalya Cumhuriyetlerine* ait gemi ile 7 *Bizans* kadırgası ve çeşitli yerlere ait diğer gemilerden olmak üzere, toplam 39 gemi idi. Bu gemiler, 2 Nisan'da imparatorun emriyle *Yalıköşkü* ile *Galata*'da *Kurşunlumahzen* arasına gerilmiş olan zincirin gerisinde *Haliç*'te bulunuyorlardı. Bunlardan 10 tanesi, zinciri kırmak amacıyla yapılacak saldırıyı önleme görevi ile savunma hattının önünde yer almıştı.

Harekât başlıyor

6 Nisan'da başlayan kuşatma harekâtı altı gün sürmüş ve 11 Nisan'da tamamlanmıştır. Z a g a n o s P a ş a , *Beyoğlu* tarafında hazırlığını tamamladıktan sonra sultan M e h m e t , *İslâm* töresine uygun olarak M a h m u t P a ş a 'yı imparatora göndererek "kan dökülmeden şehrin teslimini" önerdi ise de K o s t a n t i n "şehri savunacağına ant içmiş olduğunu ve ancak antlaşma gereğince vergi verebileceğini" bildirerek sultanın teslim önerisini reddetti. Beş gün öncesinden başlayarak ufak çapta çarpışmalar, bir kez de *Rumların* çıkış harekâtı olmuşsa da esas savaş 12 Nisan'dan itibaren büyük topların atışıyla, fiilen başlatıldı; ayrıca aynı gün donanma da *İstanbul* limanı önlerine geldi. *Topkapı* yakınına yerleştirilen büyük topun gürültüsü, şehir halkının moralini ciddi biçimde sarsmıştı; bu top, günde ancak yedi, sekiz kez atış yapabiliyordu. Tunçtan yapılmış olan bu toplar, uzun menzilli idi ve büyük çapta taş gülleler atıyordu. Bu dehşetli atışlara karşı, halkın moralini yükseltmek amacıyla, sarayda bulunan M e r y e m 'in tablosu sokaklarda dolaştırıldı; diğer toplar da sürekli olarak atışlarını sürdürüyorlardı. Kuşatmanın onuncu günü, büyük toplardan birisi parçalandı ve yanındakiler de hayatlarını kaybettiler; bununla

birlikte bu top tamir edilerek atışlara yeniden başladı. Toplar, surların bazı yerlerinden gedikler açtılarsa da şehir halkı, buraları yeniden kapattılar. bu arada İmparator da her gün surları dolaşarak savunuculara moral ve ceraset veriyordu. 18 Nisan'a kadar yapılan top atışları sonucunda, surların zayıf noktasını oluşturan sultanın bulunduğu *Bayrampaşa deresi* tarafındaki birinci ve ikinci surlarda bir gedik açıldı ve buradan dört saat süren bir saldırı yapıldı. Bu arada büyük savaş kuleleri, bu saldırıya katıldı ise de savunucular tarafından *grejuva* ateşiyle yakıldılar. Askerlerin surlara merdiven dayayarak çıkma çabaları olumlu sonuç vermedi; böylece bu ilk saldırı başarılı olamadı; bu arada zincir kırılarak *Haliç*'e de geçilemedi. Bu başarısızlıklardan iki gün sonra yapılan (20 Nisan) deniz savaşı da kazanılamadı. Öte yandan Papa, *İstanbul*'a yardım amacıyla, üç *Ceneviz* gemisiyle 400 asker göndermiş "daha sonra 30 geminin de gönderileceğini" bildirmişti. Ayrıca *Mora*'dan yiyecek maddeleri ile savaş aletleri, şarap yüklü bir gemi de *İstanbul*'a doğru gelmekte idi. Bunun haber alınması üzerine sultan, Süleyman Bey (Baltaoğlu)'e "bu filonun yok edilmesini" emretti. Süleyman Bey, 18 gemi ile harekete geçti. Rüzgâr, *Papalık* donanmasına uygun, *Osmanlı* donanmasına ise değildi. İmparator, bu harekâtı kale surundan, sultan Mehmet de *Zeytinburnu*'ndan heyecanla izliyorlardı. Nihayet iki donanma, *Yeşilköy*'ün batı açıklarında karşılaştılar. Savaş, önce uzaktan, sonra da yakından yapılmaya başladı. *Osmanlı* donanması, düşmanı kuşatmıştı. *Haçlı* gemileri *Türk* gemileriyle sürekli olarak savaşıyorlardı. *Haçlı* gemileri, yüksek bordalı olan *göğe* gemilerinden, *Osmanlılar*ınki ise kadırgalardan oluşuyordu; bu sebeple gemiler birbirlerine yanaştıkları sırada, yüksek bordalı düşman gemileri, kendilerine yanaşıp yukarı çıkmak isteyen *Türk* askerlerine ok, taş ve *grejuva ateşi* fırlatıyorlardı; bu sebeple birçok *Türk* askeri şehit oldu. Böylece uzayıp giden bu deniz savaşında başarılı olunamayacağını gören *Osmanlı* donanması, kıyıya doğru çekildi. Savaşı izleyen sultan Mehmet, *Türk* donanmasının kendisinin bulunduğu yere doğru geldiğini görünce, sinirlenip üzüntüsünden atını denize doğru sürmüş ve kıyının sığ olması sebebiyle suda oldukça ileri gitmişti. Çok geçmeden Sultanın emri üzerine savaş, *Yedikule* önünde yeniden başladı. Bu kez, *Türk* donanması, yardıma gelen gemileri oldukça sıkıştırdı; fakat onlar, uygun esen rüzgârın etkisiyle yollarına devamla şehir limanlarından birisine gelebildiler. Gece zincir alınıp dışarıya çıkan iki *Venedik* kadırgası, bu yardımcı gemileri *Haliç*'e getirdi.

İlk Deniz Savaşı

Süleyman Bey (Baltaoğlu), bu başarısızlığı sebebiyle azledilerek yerine Hamza Bey atandı. Karadan yapılan saldırının başarısız oluşu ve denizden de donanmanın yenilgiye uğraması, askerler üzerinde moral çöküntü yaratmıştı. Bu sebeple bir *Savaş Meclisi* düzenlenerek durum görüşüldü. Düşmana hem asker, hem yiyecek ve diğer savaş malzemeleri yardımının gelmesi, kuşatmayı uzatmakta idi. Öte yandan *İstanbul* kuşatması sebebiyle batılı devletlerin bir müdahalesi ihtimalinden çekinen veziri âzam Halil Paşa (Çandarlı), bu durum karşısında "imparatorun yılda 70 bin duka altını vergi vermesi şartiyle kuşatmanın kaldırılmasını" önerdi. Fakat Halil Paşa'nın rakibi olan Zaganos Paşa, diğer bazı kumandanlar ve ulema (bilginler), öneriye karşı çıkarak "savaşa devama" karar verdiler. Halil Paşa'nın gelmelerinden korktuğu kara ve deniz yardımlarının gecikmesi ve Papa'nın yolladığı donanmanın vaktinde yetişememememesi, durumu *Osmanlılar* lehine çevirdi. *Galata surlarının* gerisindeki *Beyoğlu, Kasımpaşa ve Hasköy* tarafları, 15 bin kişilik bir kuvvetle Zaganos Paşa'nın kumandasına verilmişti. *Haliç* ile karşı kıyıdaki *Ayvansaray*'a kadar olan yerler de onun kontrolü altında bulunuyordu. Zaganos Paşa, *Hasköy*'den karşı kıyıya bir köprü yapmakla görevlendirildi; çünkü bu köprü yapıldığı takdirde surlarla *Beyoğlu* arasında ilişki kurulabilecekti. Bu sebeple *Haliç*'e sokulacak olan bir kısım *Osmanlı* donanması, buradaki düşman donanmasını bertaraf edecek, böylece köprü, güvence altına alınacaktı. *Galata Cenevizlileri*, hem *Bizanslıları*, hem de *Osmanlıları* idare ediyorlardı; bir yandan imparatora bütün güçleriyle yardım ederlerken, öte yandan da sultana yakınlık ve dostluk gösteriyorlar, istenilen savaş malzemelerini esirgemeden veriyorlardı. Nitekim onlar, toplar için gerekli zeytinyağı ve diğer şeyleri *Osmanlılara* verdikleri gibi, geceleri de gizlice *Rum* tarafına geçerek onlarla da işbirliği yapıyorlardı. Sultan Mehmet, donanmanın yenilmesi, eski gemiler, variller, kalın zincirlerle bağlı olan *Yalıköşkü-Kurşunlu Mahzen* arasındaki engeli aşıp *Haliç*'e girememesi üzerine, başka bir çareye başvurmayı kararlaştırdı. Esasen *Osmanlı* donanmasının *Haliç*'e geçirilmek istenmesinin nedeni, buradaki surların zayıf olmasından dolayı tabrip edilmesi kolay olduğu içindi; zincir de bu nedenle gerilmişti. Bu çare şu idi: Sultan, *Haliç*'teki düşman donanmasını batırmak için top makinesi yaptırıp bununla yüksekten taş gülleler fırlatmaya karar verdi; çok geçmeden *Beyoğlu* sırtlarına koydurduğu bu makinelerle *Haliç*'teki gemilerden bazıları batırılmıştı. Bununla bir-

Osmanlı donanması Haliç'te

likte bir kısım donanmanın *Haliç*'e indirilmesi kesin olarak gerekliydi ve bu hususta derhal hazırlıklara başlandı; böylece düşman donanması bertaraf edilebileceği gibi, *Hasköy-Ayvansaray* arasına köprü yapılarak iki ordu arasında ilişki sağlanmış olacaktı. Bunun gerçekleştirilmesi kararlaştırınca önce, gemilerin karadan çekileceği yer incelendi; burası ormanlık olup *Kasımpaşa*'ya kadar iniyordu. Gemilerin çekileceği yol, *Tophane* önündeki kıyıdan başlayıp, *Boğazkesen*'den geçerek güney-batıya dönüp buradaki sırtları aşarak *Löbon Pastahanesi* tarafına çıktıktan sonra tepeyi aşıp *Perapalas*'ın yanından *Kasımpaşa*'ya, yani *Haliç* kıyısına ulaşıyordu. Bu güzergâhın böylece tespitinden sonra yol düzeltildi ve yuvarlak ağaçlardan kızaklar yapıldı. Gemilerin kızaklar üzerinden kaydırılabilmesi için *Galata Cenevizlileri*'nden zeytinyağı, sade yağ ve domuz yağı alınarak kızaklar yağlandı; bütün bu hazırlıkların *Galata Cenevizlileri* tarafından duyulmaması için gerekli önlemler alındı; ayrıca bu yönlerden düşman donanmasına havan toplarıyla ateş etmek ve zincire karşı bir saldırı düzenlenecekmiş gibi birtakım aldatıcı hareketler de yapıldı. Çok geçmeden *Tophane*'den başlayarak donanmadan ayrılan iki, üç ve beş sıra kürekli 67 (veya 72) gemi, bir gecede (21 - 22 Nisan gecesi) düzeltilmiş olan yoldan *Kasımpaşa*'ya indirildi; gemiler inerken herhangi bir saldırıya uğramaması için birkaç top, okçu ve arkebuzcular (ateşli silâh taşıyıcılar) tarafından korunma altında tutulmuşlardır. Gemilerin böylece bir gecede *Haliç*'e indirilmesi, *Bizans*'ı sonderecede şaşırtıp derin bir endişeye düşürdü. Her şeyden önce *Hasköy - Ayvansaray* arasına (*Avcılar kapısı* tarafına) bir köprü kurmak gerekli idi. Bu amaçla birçok sandal ve fıçı birbirine sımsıkı bağlandı, daha sonra da bunların üzerine tahtalar döşenip kancalar geçirilmek suretiyle eni 50, boyu 100 kulaç olan bir köprü yapıldı. Köprünün üzerine yerleştirilen toplarla *Haliç*'teki *Türk* donanmasındaki toplar, bu taraftaki surları dövmeye başladılar; bu kısmın savunmasında esasen çok az asker vardı; bu sebeple imparator, diğer yerlerden buradaki surlara da kuvvet nakletmek zorunda kalmıştı. *Bizanslılar*, *Türk* donanmasının *Haliç*'e inmesi ve köprü yapılması üzerine, büyük endişelere kapıldılar ve toplandıkları bir *Savaş Meclisinde* köprünün yıkılmasını kararlaştırdılarsa da başarı sağlayamadılar. Bir süre sonra *Galata*'daki *Aios Teodoros* tepesine yerleştirilen toplarla *Haliç*'teki düşman donanması bombardumana başlandı ve en büyük gemileri batırıldı, diğer gemileri ise *Galata* tarafındaki kıyılara çekilerek top ateşinden kurtuldular; böylece düşman gemileri et-

kisiz bir duruma getirilmiş oldu. İmparator, *Haliç*'in suru üzerine yerleştirdiği iki topla *Türk* gemilerine ateş ederek ikisini batırdı; buna karşılık olarak *Kasımpaşa* tepesine konulan üç büyük topla *Bizans* topçusunun bulunduğu surlar devamlı olarak ateş altına alındı. Surlara karşı yöneltilen bu top atışları, her gün devam ediyordu. *Eğrikapı* tarafına yerleştirilen büyük toplardan birisi, oradaki surun sağlam olması dolayısıyla, kaldırılarak *Topkapı* cephesine getirildi. Sonuçun buradan alınmasının kararlaştırılması sebebiyle buradaki top sayısı artırıldı. Sultan, yeterli ölçüde tahribat yapıldığına kani olduğu için 6 Mayıs'ta gece ani olarak yine *Bayrampaşa* deresi vadisindeki surlara ikinci bir saldırı daha yaptırdı; fakat bundan da olumlu bir sonuç alınamadı. Buranın savunması için Bizanslılar, üç *Venedik* gemisinden alınan 400 gemiciyi, *Topkapı surlarına* getirterek bu cepheyi takviye ettiler. 12 Mayıs'ta, *Vlaharna sarayı-Edirnekapı* arasındaki surlara kısmî bir saldırı yapıldı. Açılan bir gedikten yapılan bu saldırıda, önce, bir başarı sağlanmışsa da *Bizans* takviye kuvvetlerinin gelmesi üzerine, bu başarı devam ettirilemedi; saldırı, yeniden başlatılıp tam başarı sağlandığı sırada, *Edirnekapı*'dan sevkedilen 1000 kişilik bir *Bizans* kuvvetinin savunmaya gelmesi üzerine sonuç vermedi. Bundan sonraki günlerde top savaşı, ok, tüfek atışları, lağım kazmalar, büyük ve hareketli savaş kulelerinin surlara saldırıları yapıldı. Sultan M e h m e t , genel saldırıya sıra geldiğini düşünerek bundan önce de imparatora bir barış önerisinde bulunmaya karar verdi; bu amaçla o, 23 (veya 24) Mayıs'ta, K a s ı m B e y (İ s f e n d i y a r o ğ l u) 'i elçi olarak imparatora gönderdi ve "genel saldırının yaratacağı feci sonuca sebep olmamasını" bildirdi. Sultanın önerisi şöyle idi: "Şehrin kendisine bırakılması, imparatorun bütün maiyyeti, hazinesi ile sağ, salim istediği yere gitmesi ve *Mora* despotluğunu kabul etmesi, halkın da gitmek veya kalmakta serbest olması; aksi takdirde şehir saldırı ile alınacak olursa halkı savaş tutsağı sayılacaktı". K a s ı m B e y , imparatoru barışa razı etmekte başarılı olamadı; imparator da birtakım karşı önerilerde bulunmak üzere sultan M e h m e t 'e bir elçi gönderdi. Elçiler, sultana "imparatorun ne kadar vergi isterse ödeme gücü olmasa dahi vereceğini ve daha başka ödünlerde de bulunabileceğini" bildirdiler. Bunun üzerine sultan, imparatora, "**Buradan gitmekliğim kabil değildir; ya ben şehri zaptederim, yahut şehir beni ölü veya diri olarak zapteder;** eğer şehirden barış yoluyla çekilirsen sana *Mora*'yı, kardeşlerine de diğer eyaletleri vereceğim, böylece dost oluruz. Eğer şehre saldı-

Karşılıklı elçi teatisi

rıyla girecek olursam eşraf ve âyanını ve seni öldürüp halkı tutsak sayıp mallarını yağmalattırırım" cevabını gönderdi. Kuşatmanın sonlarına doğru (25, 26 Mayıs) bir *Macar* heyeti, *Osmanlı* karargâhına geldi. *Macarlar*, bu heyet aracılığıyla H u n y a d i '-nin naiplikten çekilerek genç V l a d i s l a s 'ın kral olduğunu bildiriyordu. Bu nedenle H u n y a d i , sultan M e h m e t 'le üç yıl süreyle imzalanış olduğu antlaşmayı geri istedikten başka, *Osmanlı* hükümdarının antlaşma metnini de geri veriyordu. *Macar* elçisi, veziri âzam ve onun yanında bulunan iki vezirle görüştü; elçi, efendisinden aldığı talimat gereği, "*İstanbul* kuşatmasının kaldırılmasını" sultandan rica etti, "aksi takdirde *Macarların*, *Bizanslılar* lehine hareket edeceklerini" bildirdi; elçi, ayrıca "batı devletlerine ait bir filonun imparatorun yardımına gelmekte olduğunu" da söyledi. Bu sebeple "*Macarların Bizanslara* yardım edeceği ve dolayısıyla bir donanmanın da geleceği" haberi etrafa yayılmıştı. 26 Ocak 1453'de *Venedik Cumhuriyeti*'nin imparatorla yapmış olduğu antlaşma gereğince *Venedikliler, Adalar denizin*deki donanmasıyla yardımı yapmayı kabul etmiş, fakat donanmasının gelmemesi üzerine imparator, "yardımın acele yapılması" hususunda *Venedik*'in *Akdeniz* kumandanı L o r e d a n o 'ya haber göndermişti. Gerçekten *Venedik*, 7 Mayıs'ta hazırladığı bir donanmayı L o r e d a n o kumandasında *Ege* sularına göndermiş ve *Papa* da kendi hesabına beş kadırgayı yola çıkartmıştı. Öte yandan K a r a m a n o ğ l u da *Venediklilerle* yaptığı antlaşma gereğince, *Osmanlıların İstanbul* önünde bozulması halinde, harekete geçmeye hazır bulunuyordu. Bu arada *Macar* elçisiyle yapılan görüşme, sultana arzedildi; "*Macarların, Bizans*'a yardım edeceği tehdidi ve bir batı filosunun yardıma geleceği" sözleri, sultan M e h m e t 'i oldukça düşündürmüştü. Bu nedenle 27 Mayıs akşamı bir meclis toplanarak durum görüşüldü. Veziri âzam H a l i l P a ş a (Ç a n d a r l ı) , daha önce yaşadığı üç *Haçlı* seferinin tehlikelerini yakından gördüğü için *Batı Hıristiyanlarının* yeni bir *Haçlı Seferi* düzenleyeceklerinden endişe ediyordu; bu nedenle o, "imparatorun ağır bir vergiye bağlanarak kuşatmanın kaldırılmasını" önerdi ve özellikle "Batı *Hıristiyan* hükümdarlarının birleşerek *Türkleri, Balkanlar*'dan atmak için harekete geçebilecekleri, bu nedenle daha büyük bir felâkete meydan verilmemesi için geri dönüş yapmanın gerektiğini" söyledi. Çünkü o, daima Y ı l d ı r ı m B a y e z i t 'in akıbetini, *Izladı, Varna* ve ikinci *Kosova* savaşlarını hatırlıyordu. Onun bu görüşüne karşılık Z a g a n o s P a ş a , "*İstanbul*'a yardım yapılamayacağını ve yar-

dım yapılsa bile önemli olmadığını'' söyledi ve sultanın heyecanını yatıştırıcı fikirler ileri sürdü. Z a g a n o s P a ş a'nın görüş ve önerilerine, bazı emîrler ile bilginler ve A k Ş e m s e d d i n de katıldılar; bu nedenle ''genel saldırıya'' karar verildi.

Genel saldırı Hazırlıkları

Öte yandan *Venedik* veya Papalık donanmasının *Sakız*'a geldiği haber alınmıştı. *Macar* elçisi son yapılacak saldırının sonucu alınıncaya kadar geri gönderilmeyip alıkonuldu. Bu arada kuşatmanın uzaması ve herhangi bir başarının da kazanılamaması sebebiyle, askerler arasında huzursuzluk başlamıştı, sultan da gerçekten endişeli idi. A k Ş e m s e d d i n'in ''sebat edilip saldırıya geçilmesi'' hakkındaki mektubu ve dolayısıyla ''mânevi bir müjdeyi'' içeren yazısı da herhalde sultan M e h m e t üzerinde etkili olmuş olmalıdır. Çok geçmeden sultan M e h m e t, bütün deniz ve kara kuvvetleri kumandanlarını toplayarak onları cesaretlendiren bir konuşma yaptı ve gösterdikleri çaba ve fedakârlıklardan dolayı onlara teşekkür etti; ''yapılacak son saldırıda da kendilerinden büyük fedakârlıklar beklediği ve *İstanbul*'u fethetmeden geri dönmeyeceklerini anladığını ve kazanılacak zaferin sağlayacağı yararları, ayrıca şehrin bütün servetini kendilerine bıraktığını, yüzyıllarca düşmanlığını gördüğü *İstanbul*'un fethinin zorunlu olduğunu, surların artık girilebilecek bir duruma geldiğini, buraları savunanların az sayıda ve çok yorgun olduklarını, *Türk* askerleri gibi nöbetle dinlenmediklerini, bunun da başarı için bir etken olduğunu, bu nedenle yakında saldırıya geçileceğini, esas amaç gerçekleşmedikçe asla barış veya antlaşma yapılmayacağını'' ifade etti. 27 Mayıs'ta yapılan ve üç gün süren bombardıman sonucunda, surların bir kısmı yıkıldı. *Rumların* bu yıkılan yerleri kapatmalarına imkân vermemek amacıyla geceleri de bombardımana devam edildi. Ertesi gün, bir *Türk* birliği, bu yıkılan yerlerden içeriye girdi ise de J ü s t i n y a n i harekete geçip onları geri püskürttü, bu sırada M u r a t P a ş a, J ü s t i n y a n i (G i o v a n n i G i u s t i a n i a n i - L o n g o)'ye saldırıp öldürmek istedi, fakat kendisi şehit oldu. Öte yandan imparatora kaçması önerildi, fakat o bunu kabul etmedi ve derhal surlara doğru koşup buradan içeri giren *Türkleri* geri çekilmek zorunda bıraktı. ''29 Mayıs'ta genel saldırı yapılacağı'' *Galata Cenevizlilerinin* ve *Osmanlı* ordusunda bulunan *Rumların* oklarla attıkları kâğıtlardan haber alınması üzerine imparator ve J ü s t i n y a n i, hazırlıklarını süratle tamamladılar; ayrıca 28 Mayıs gecesi *Ayasofya* kilisesinde imparatorun da katıldığı büyük bir ayin

yapıldı; daha sonra imparator, *Vlaharna (Tekfursarayı)* sarayına gelip vedalaştıktan sonra surları teftiş etti. Öte yandan Osmanlı cephesinde 28 Mayıs sabahı saldırı sırasında yapılacak işler ve gerekli savaş malzemeleri hazırlandı. Sabahla birlikte başlayan top ateşi, daha önce açılan gediklere yönetildi, özellikle *Topkapı*'da *Likus* vadisine inen sırt tarafındaki gedik daha da büyütüldü. Ayrıca *Tophane* ile *Fındıklı* limanında duran donanma, *Bahçekapı*'dan *Langa* ve *Samatya*'ya kadar olan surları abluka altına alıp, uygun yerlerde karaya asker çıkaracak, bunlar da merdivenlerle surlara çıkacaklardı; bu harekât, gemideki ok ve mancınık atışlarıyla desteklenecekti. *Haliç*'teki donanma da *Tahtakapı*'dan *Unkapanı* kapısına kadar olan yerlere karşı cephe alır duruma geçti. Daha önce görüldüğü üzere, kara kuşatma düzeni, ilk kuşatma günündeki düzenin aynı idi. Şöyleki: Sağ kolda İshak ve Mahmut Paşa'lar, sol kolda Karaca Paşa ve *Topkapı* cephesinde de bizzat sultan Mehmet yer almışlardı. 29 Mayıs gecesi başlayıp sabaha yakın saatlara kadar sürdürülen saldırıdan sonra, 29 Mayıs salı günü, sabaha karşı, genel saldırı, başlatıldı. Esas sonuç alınacak kısım, *Topkapı-Edirnekapı* arasında açılmış olan gedik idi. Sultanın bulunduğu merkez kolu buraya saldırıyordu. İlk genel saldırı, iki saat, daha sonraki ikinci saldırı, bir buçuk saat sürmüş, fakat bir sonuç alınamamıştı. Savunucular da şiddetle karşı koyarak merdivenlerle surlara çıkan *Türk* askerlerini *grojuva* ateşi ve diğer silâhlarla öldürüyorlardı; öteki kolların giriştiği saldırılar da başarılı olamadı. Bunun üzerine merkez hattındaki *Yeniçeriler* ve yedek kuvvetler de ileri sürüldü. Bu kez bizzat sultan da *Yeniçerilerle* birlikte idi, imparator da aynı cephede bulunuyordu. Bu sırada surları büyük bir azimle savunan başkumandan Jüstinyani, elinden ve kolundan yaralandı, çok kan kaybetmesi sebebiyle savunmayı bırakıp çekildi. Bu saldırı sırasında *Yeniçeriler*, hendek önüne kadar ilerlediler, fakat sultan, onları orada durdurdu; fakat bununla birlikte okçular ve arkebuzcuların koruması altında, *Yeniçerilere* "saldırı" emri verdi. Bunun üzerine *Yeniçeriler*, hendeği geçip sura dayandılar. Bu sırada iri yarı Ulubatlı Hasan adlı bir *Yeniçeri*, kalkanını sol eli ile başının üstünde tutup, sağ elinde palası olduğu halde, ilk olarak surun üstüne çıktı; bunun üzerine otuz kadar *Yeniçeri* onu takip etti, savunucuların attıkları ok ve taşlarla yeniçerilerden sekiz kişi şehit oldu; Ulubatlı Hasan, yaralı olarak diğer arkadaşlarının sura çıkmalarına yardım etti; fakat bunlar da şehit edildi; bu arada Ulubatlı Hasan da büyük bir taşa

Genel saldırı

takılarak surdan aşağı düştüğü sırada yukarıdan atılan ok ve taşlarla şehit edildi. Buna rağmen saldırı sürdürüldüğü için sura çıkan askerlerin sayısı çoğaldı ve bunlar surun üstünde tutunmayı başardılar. Daha sonra *Yeniçeriler*, top ateşleriyle yıkılan yerden içeri girip, birinci surla ikinci sur arasındaki alanı elegeçirdiler ve buradaki savunucuları geri püskürttüler. Bunun üzerine imparator, beraberindekilerle *Pemton kapısı*'na doğru kaçtı. Fakat o, omuzundan yaralanmış ve yanındaki K a n t a k u z e n ise öldürülmüştü. İmparatorun kaçtığını ve kendilerine doğru geldiğini gören ikinci suru savunanlar da paniğe kapıldılar. Bir rivayete göre, bu panik sırasında imparator da çiğnenip ölmüştür. Dış sur düştükten ve iki sur arasındaki alan temizlendikten sonra savunmasız kalan iç surlar da alındı. *Topkapı* içerden kırıldı ve *Türk* kuvvetleri buradan şehre girdiler. *Silivrikapı* tarafındaki gedikten de şehre girildi; yalnız *Giritli* gemicilerin savundukları *Basil*, *Leon* ve *Aleksiyüs* burçları alınamadı. *Giritliler*, çok geçmeden "gemileriyle mallarının serbest bırakılması" şartiyle teslim olup gittiler. *Haliç*'teki donanma birlikleri de *Odun kapısı*'ndan şehre girmişlerdir. *Topkapı-Edirnekapı* arasından girilip surların fethedileceği sırada K a r a c a P a ş a kolunda bulunan ve dışarı ile savaşmak amacıyla, daha önce kapatılıp K o s t a n t i n 'in emriyle açılmış olan *Kerkaporta* (*Canbazhane* kapısı)'nın açık bulunduğunu gören 50 kadar *Türk* askeri, buradan içeri girdi; kendilerine katılan askerlerle daha da kuvvetlenen bu birlik, K a r a c a P a ş a kuvvetlerine karşı savunmada bulunan *Rumlara* ani bir baskın yaparak onları kaçırmayı başardı; böylece bu yönden de sur elegeçirilerek üzerine *Osmanlı* sancağı dikildi. **Böylece 54 gün süren ve 18 Nisan, 6, 12 ve 29 Mayıs'ta yapılan dört büyük saldırıdan sonra Doğu-Roma İmparatorluğu'nun 1125 yıllık başkenti olan İstanbul (Kostantiniyye) 29 Mayıs 1453 Salı günü fethedildi.** Denizde *Türk* donanmasına karşı savunmada bulunan birlikler, sura çıkmak isteyenlerle savaşıp direniyorlardı. Fakat onlar, şehrin karadan fethedildiğini, *Türk* askerlerinin o yöne gelmeleri sonucunda anlamışlardı. *Rumların* sur dışındaki *Türk* kuvvetleriyle çarpıştıklarını gören *Türkler*, surlarda bulunan *Rumlara* saldırarak onları imhaya başladılar, böylece dışarda gemilerde bulunan askerler de deniz yönündeki kapıdan içeriye girip pek çok ganimet elegeçirdiler. Böylece deniz tarafındaki surlar da, *İstanbul*'un karadan fethinden birbuçuk, iki saat sonra fethedilmiştir. *Marmara* yönündeki surların bir bölümünün savunmasına kumanda eden Ç e l e b i M e h m e t 'in oğlu şehzade

Fatih ve ordu İstanbul'da

Orhan, şehrin fethedildiğini haber alınca elbisesini değiştirerek askerler arasına karışmış, fakat aranıldığını haber alınca da kendini surdan aşağı atıp intihar etmiş ve derhal başı kesilerek sultana getirilmiştir. Donanma kuvvetlerinin de şehre girdiğini gören *Haliç*'teki yabancı gemiler, ölümden kurtulup kaçabilenleri toplayarak limandan uzaklaştılar. İmparator XI. Kostantin, çok güç şartlar altında, büyük bir azim ve sabırla şehri savunmuş, kendisine deniz yoluyla kaçması önerildiği halde, bunu reddetmiş, kuvvetlerinin başında ve memleketini savunma uğrunda hayatını kaybetmiştir. Surların elegeçirilip askerlerin şehre girmesinden sonra halk, kadın, çocuk, *Ayasofya*'ya kaçmış, kaçamayanlar tutsak alınmışlardır. Fatih Sultan Mehmet, sıkı bir koruma altında, beraberinde vezir, bilginler ve diğer ilerigelen devlet adamlariyle birlikte çok muhteşem ve görkemli bir törenle *Topkapı*'ndan şehre girdi. Fatih'in *İstanbul*'a girişi hakkında, eski tarihçilerin görmemiş oldukları rahmetli Prof. Dr. Adnan SadıkErzi ve Fazıl Işıközlü tarafından Türkçeye çevrilen (Belleten, VIII/49) bir vekayinâmede yer alan bilgileri buraya nakletmenin yerinde olacağı kanısındayız:

"Şehirde yer yer mücadele oluyordu; kumandanlar Padişaha, 'Sen bizzat şehre girmezsen biz ahaliyi itaat ettirmeğe mecbur kılamayız' deyince, sultan Mehmet, 'İmparatorun aranmasını emrettiği gibi, halka taarruz edilmemesini ve halkın itaat eylemesini' emreyledi; bu suretle şehirde sükûnet hasıl oldu. Şehirdeki bütün ölüler yakıldı, şehir temizlendi; padişah *Romanos (Topkapı)* kapısından şehre girerek *Ayasofya kilisesi*'ne gitti. Oraya gelince atından indi, yere kapandı ve toprak alıp başının üstüne götürdü; bu sırada patrik, papazlar ve pek çok halk, kadın ve çocuk toplanmışlardı; padişah şehrin fevkalâde olduğunu görerek:

"Hakikaten bunlar erkek adamlarmış. Muharebe sırasında böylece çarpışmaları ve ölmekten saadet duymaları boşuna değilmiş" dedi; sonra *Ayasofya*'ya girdi, mukaddes mahalde durdu, patrik ve halk yerlere atılarak ağlaştılar; sultan Mehmet, onlara elleriyle susmalarını işaret etti. Sükûnet teessüs edince patriğe:

"Ayağa kalk. Ben sultan Mehmet, sana ve arkadaşlarına ve bütün halka söylüyorum ki, bu günden itibaren artık ne hayatınız ve ne de hürriyetiniz hususunda benim gazabımdan korkmayınız" dedi. Sonra, ordusunun kumandanlarına dönerek "aske-

rin halka hiçbir fenalık yapmamalarını emretmelerini ve herhangi birisi bu emre itaat etmezse ölümle cezalandırılacağını" bildirdi. Kilisenin her tarafını ve hazinelerini görmeği arzu ederek herkesin dışarı çıkmasını emretti; fakat halk, ağır ağır çıktığından ve kendisi de bunu bekliyemeyeceğinden dışarı çıktı ve imparatorun sarayına gitti. Orada karşısına Kostantin'in başını getiren bir *Sırp* çıktı; padişah *Rum* beylerine 'bu başın Kostantin'in başı olup olmadığını sordu. 'Onundur' dediler, bunun üzerine: "Allah seni ne kadar yüksek yaratmıştı ve seni imparator yapmıştı; niçin böyle boş yere helâk olmak istedin?" dedikten sonra kesik başı patriğe gönderdi. Öte yandan Kostantin'in eşi imparatoriçe, kocasiyle son kez vedalaşıp ayrıldıktan sonra *İstanbul*'un fethi üzerine *Rum* ilerigelenleri tarafından kızları ve soylu ailelere mensup kadınlarla birlikte Jüstinyani'nin gemisiyle *Mora*'ya götürüldüler. Sultan Mehmet, bunları kaçıranları tespit ile idam ettirdi; akşama doğru da sur dışındaki karargâhına döndü. Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya kilisesini ziyaret ettiği gün, burasının camiye çevrilmesini emretmişti. Bunun üzerine süratle gerekli değişiklikler yapılarak *Ayasofya* kilisesi, *Ayasofya* camii haline getirilerek 1 Haziran 1453 Cuma günü "Fatih Sultan Mehmet" adına ilk hutbe okunup ilk Cuma namazı kılınmıştır.

Fethin Avrupa'daki yankısı

İstanbul'un *Türkler* tarafından fethedilmesi (29 Mayıs 1453), *Avrupa*'yı, özellikle Papa ile *Napoli* krallığını ve diğer *Güney-Avrupa* devletlerini hayret ve dehşete düşürmüştü. Bu ülkeler, koyu dinî tutuculuğun yerini yavaş yavaş aklın almaya başlamasıyla eski dinî heyecanın zayıflamaya başlaması, ayrıca bazı devletlerin siyasî olaylar veya iç sorunlarla uğraşmaları sebepleriyle *İstanbul* fethinin batıda öyle şiddetli bir tepkisi görülmemiş, Papa V. Nikola'nın bazı girişimleri de olumlu bir sonuç vermemişti. Çünkü Papa'nın *Osmanlılar* aleyhine harekete geçirmek istediği *Adalar* halkıyla *Balkan* yarımadasındaki despotluklar ve bu arada *Sırp, Eflâk, Bosna, Mora* ve bir kısım *Arnavut* kral ve senyörleri, aksine 1454 ilkbaharında, göndermiş oldukları elçiler aracılığıyla *İstanbul*'un fethinden dolayı *Osmanlı* hükümdarını kutlamışlardı. Tebrike gelmiş olan *Sırp* elçisi, 10 bin duka altın vergiyi, kabul ettiklerini tekrar ettiği gibi, *Sakız*'daki *Ceneviz* hâkimi, üç bin, *Midilli* hâkimi iki bin ve *Trabzon* imparatoru da iki bin duka altın olan vergilerini takdim etmişlerdi. Böylece *Osmanlılar*'ın etkin siyasetleri sebebiyle Papa V. Nikola'nın

yeni bir *Haçlı Seferi* girişimleri sonuçsuz kalmış, dolayısıyla onun "bütün *Hıristiyanları* silâha sarılmaya" çağıran 30 Eylül 1453 bildirisi, hemen hemen hiçbir ilgi uyandırmamıştır. Bunun üzerine Papa Nikola, *Türklere* karşı koyabilmek için Hunyadi Yanoş'la *Arnavutluk* prensi İskender Bey'i teşvik edip, kendilerine mümkün olan yardımı sağlamak istiyordu. Batılı devletler, *Avrupa*'daki kamu oyunu memnun etmek için Papa'ya uyarak *Haçlı Seferi* hazırlama hususunda bir girişimde bulunmak da istediler. Şöyleki: *Alman* imparatoru III. Fredrik yeni bir *Haçlı Seferi* organize etmek amacıyla *Papa*'dan bir toplantı yapılmasını rica etti. Çıkarı zedelenen *Venedik Cumhuriyeti* ile *Napoli Krallığı*, birçok vaadlerle öncülüğe başladılar, hattâ bu hususta *Roma*'da görüşmeler bile yapıldı. Bu sırada *Osmanlıların* baskısıyla *Sırbistan*'dan kaçmış olan Yorgi Brankoviç (Vilkoğlu), Papa'nın yanına geldi; *Arnavutluk* beyi İskender ile Hunyadi ve Brankoviç arasında görüşmeler başladı. Bununla birlikte *Türklere* karşı alınması kararlaştırılan önlemlerin hiçbirisi gerçekleştirilemedi. Çünkü *Napoli* ile *Venedik* arasında siyasî bir çekişme vardı; hattâ bu çekişme, çok geçmeden *Arnavutluk* konusunda su yüzüne çıkmıştı. *Venedik Cumhuriyeti, Napoli* krallığının izlediği siyaseti beğenmediği, hattâ kuşkulandığı için batı blokuyla ilgisini keserek *Osmanlılarla* bir ticaret antlaşması yapmıştı (1454). Öte yandan Papa V. Nikola'nın ölümü (24 Mart 1455) üzerine, yerine geçen III. Kalikst (Calixt Alfonso Borjiya) da *Osmanlılara* karşı *Akdeniz* hâkimiyetini ele geçirmek için *Balkanlar*'da hâkimiyet kurmaya çalışan *Napoli* ve *Aragon* kralı V. Alfons ile işbirliği yaparak *Osmanlılarla* mücadeleye girişmek istiyordu; nitekim *Ege Denizi*'ne sevkettiği donanma, bazı adaları geçici olarak işgal etmiş, *Türk* donanmasına karşı ciddi bir harekete geçemiyerek geri dönmüş, dolayısıyla *Türkler* aleyhine ayaklandırdığı *Adalar* halkının felâketine neden olmuştu. *Papalık* , giriştiği türlü kışkırtmalarla *Osmanlılar* aleyhine yeni bir *Haçlı Seferi* hazırlamak isterken *İstanbul*'u fetheden *Türkler*, Doğu (*Ortodoks*) kilisesinin imparatorluk dönemindeki haklarını tanımak suretiyle *Rumları* memnun etmişler, onları, birçok müzakerelere rağmen bir türlü kabule yanaşmadıkları Batı kilisesinin hâkimiyeti altına girmekten kurtararak eskisi gibi kiliselerinin bağımsızlığını güvence altına almışlardı. Fatih Sultan Mehmet, *İstanbul*'un fethinden sonra bilim ve erdemliliği ile tanınmış olan Gennadios'u *Rumlara* patrik atamış ve *Patrikhâneye* de imparatorlar döneminde olduğu gibi, yetki vermiştir. *Osman-*

lı devletinin bu isabetli siyaseti, bir buçuk yüzyıldan beri kiliselerin birleşmesi için *Papa*'ya yapılan başvuru kapılarını tamamen kapamış, aynı zamanda *Galata*'daki *Cenevizlilerle Galata* halkına da bir fermanla güvence verilmişti. *Osmanlı* devleti, bu uygulamalarıyla,*Balkanlar*'da yönetimi altında bulunan *Ortodokslarla Mora, Sırbistan, Eflâk* ve *Güney-Arnavutluk*'taki *Ortodoksları* içtenlikle kendi yönetimine bağlamıştır.

Sırbistan ve Mora'nın fethi

Daha önce görüldüğü üzere, 1439'da *Sırpların Macarlara* bırakmış oldukları *Belgrat* kalesinden başka, bütün *Sırbistan Türkler* tarafından fethedilmiş ve *Sırp* despotu Vilkoğlu (Yorgi Brankoviç) da *Macaristan*'a kaçmıştı. Bundan sonra *Macaristan*'a akın yapan *Türk* kuvvetlerinin arka arkaya *Erdel* prensi Hunyadi Yanoş'a yenilmeleri, daha sonra da *Haçlılar* karşısında bozguna uğramaları üzerine, *Segedin* antlaşması imzalanarak *Sırbistan*'dan alınan yerler geri verilmek zorunda kalınmıştı (1444). *Segedin* antlaşmasının bozulması üzerine yapılan *Varna* savaşı sonunda, ülkesini kurtarmış olan *Sırp* despotu, sonu belirsiz yeni bir maceraya atılmayarak tarafsız kalmış, 1448 yılındaki ikinci *Kosova* savaşında da tarafsızlığını korumuş ise de *Osmanlıların* bu buhranlı döneminde *Türklerin* elinde bulunan bazı kaleleri de işgal etmişti. Bununla birlikte *Osmanlı* devleti, yeni bir olaya neden olmak istemediği için *Sırbistan* sorununun çözümünü uygun bir zamana bırakmıştı. Sultan II. Murat'ın ölümü ve *İstanbul*'un fethinden sonra Brankoviç, *Edirne*'de bulunan *Osmanlı* hükümdarına bir elçi heyeti göndererek hem fethi kutlamış, hem de vaktiyle *Osmanlılara* ait iken işgal ettiği bazı kalelerin anahtarlarını takdim etmişti; bununla birlikte o, *Papa*'nın teşvikiyle *Osmanlılar* aleyhine hazırlanmak istenen yeni bir *Haçlı Seferine* katılmak için *Macarlar*la da görüşmeyi ihmal etmemişti. *Osmanlılar, Sırp* despotunun kendi aleyhlerine olan *Sırp-Macar* ilişkilerini casusları vasıtasıyla öğrenip gerekli önlemleri almışlardır. *Osmanlı Divanı, Sırp* heyetine, kendilerine ait iken *Sırplara* geçen bu kalelerden başka, yine kendilerinin olan diğer kalelerin anahtarlarını da istemişse de red cevabı almıştır. Bunun üzerine, 1454 yılı ilkbaharında *Sırbistan*'a bir sefer yapıldı. *Osmanlı* harekâtını haber alan Brankoviç, *Türklerin*, kendi başkenti olan *Semendire* üzerine yürüyeceklerini düşünerek kaleyi tahkim ettikten ve buraya prenslerden birisini bıraktıktan sonra hazinelerini de *Ostroviç (Sivricehisar)* kalesine koyup ailesiyle birlikte *Macaristan*'a kaçtı. Gerçekten *Osmanlı* kuvvetlerinden

bir kısmı, *Semendire*, diğeri de *Ostroviç* üzerine yürüdü ve akıncılar da *Sırbistan*'ın diğer şehirlerine akınlar yaptılar. *Semendire*'nin dış siperleri alındı, fakat kalesi alınamadı. Öte yandan *Sivricehisar* muhafızları, hayatlarına dokunulmamak şartıyla kaleyi teslim ettiler; fakat *Semendire*'nin alınmasından vazgeçildi. Ordu geri dönerken Hunyadi ve *Sırp* despotunun *Sırbistan*'a geçip saldırıda bulunmaları ihtimaliyle Firuz Bey kumandasında 32 bin kişilik bir kuvvet *Sırbistan*'da bırakıldı. Gerçekten de çok geçmeden *Macarlar, Sırbistan*'a saldırıya geçtiler. Firuz Bey, giriştiği savaşta yenilgiye uğradığı gibi tutsak da alındı; *Macarlar, Vidin-Niş* arasındaki Türk topraklarını yağma ve tahrip ettiler. Bu olay üzerine sultan Mehmet, bizzat yeniden sefere çıkıp *Şehirköyü*'ne doğru ilerlediği sırada Hunyadi, *Macaristan*'a dönmüştü; *Sırp* despotu ise bir anlaşma yapmak amacıyla *Osmanlılara* bir heyet göndermiş olduğu için harekât durdurularak geri dönüldü. Yapılan anlaşma gereğince, "*Sırplar*dan alınmış olan kaleler *Osmanlılar*da kalacak, ayrıca *Sırp* depsotu, yılda 30 bin filori ile *Türk* ordusuna gereği kadar asker verecekti." Fatih Sultan Mehmet'in gerçekleştirdiği bu birinci *Sırp* seferi sırasında, akıncıların tutsak aldıkları 50 bin kişiden dört bini, *İstanbul* çevresindeki köylere yerleştirildi. Bununla birlikte *Sırp* despotiyle yapılan bu antlaşma, Fatih'i pek memnun etmemişti, bu nedenle kesin sonuç alınması, uygun bir zamana bırakıldı (1454). Sınır komutanı İsa Bey (Evrenuzoğlu)'in 1455 yılında, "*Sırbistan* istilâsının kolay olacağı" hakkında gönderdiği haber üzerine, daha önceki başarısızlığı telâfi için sefere çıkıldı. Ordu, *Kratova*'ya ulaşınca toplanan *Savaş Meclisin*'de, "*Novoberda*'nın yeniden fethine" karar verildi. Gümüş madenleriyle ünlü olan bu şehir, uzun bir süre önce, *Osmanlılar* tarafından fethedilmişse de *Segedin* antlaşmasıyla *Sırplara* bırakılmıştı. Kırk gün kuşatılan *Novoberda* sonunda teslim oldu (Haziran 1455). Bu başarıdan sonra yine madenleriyle ünlü olan *Tirbiçe* (*Banice*) de elegeçirildi. Fatih Sultan Mehmet, seferden dönerken ceddi I. Murat'ın kabrini ziyaret ettikten sonra *Selânik* üzerinden *Edirne*'ye geldi.

Osmanlıların kuzeyden gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı *Sırbistan*'ı koruyabilmek için *Tuna* kıyısının ve özellikle *Belgrat* kalesinin elde bulunması gerekli idi. Daha önceki savaşlarda ve II. Murat devrindeki ilk *Sırbistan* istilâsında da bu fikir hâkim olduğundan *Belgrat*, Ali Bey (Evrenuzoğlu) tarafından

kuşatıldı; fakat Hunyadi'nin *Transilvanya*'da kazandığı devamlı başarıları, daha sonra da sınırı geçerek saldırısı üzerine kuşatma kaldırıldı. Bu kez Hunyadi'nin *Sırp* despotiyle birlikte hareket etmesi, aynı tehlikeli durumu gösteriyordu. Bu nedenle Fatih, yapacağı seferin başarılı olması için ciddi şekilde hazırlık yapmak gerektiğini biliyordu. Bu nedenle o, kışı *Edirne*'de geçirdi, *Morava* nehri üzerindeki *Grasavaç*'da toplar döktürüp bunları *Hırsova*'ya *Rumeli* beylerbeyi Karaca Paşa (Dayı)'ya gönderdi. Fatih Mehmet, bütün hazırlıklar bittikten sonra ordusunun başında olduğu halde, *Sofya* üzerinden *Sırbistan*'a girdi; *Sırp* despotu, *Macaristan*'a kaçtı. *Belgrat* önüne gelen ordu, kara yönünden kaleyi kuşattı. *Belgrat* kalesi, bir yarımada durumunda *Tuna* ve *Sava* nehirlerinin birleştikleri yüksek ve sarp yerde olup, çok iyi tahkim edilmiş, kara tarafından da içi su dolu geniş hendeklerle çevrilmişti. *Belgrat, Türk* istilâsına karşı *Orta-Avrupa*'nın kapısı durumunda olduğu için kuşatma, *Orta-Avrupa*'da dikkatle izleniyordu. *Papa*, kalenin düşmemesi için çaba gösteriyor ve Hunyadi'ye moral veriyordu. Kuşatma sırasında *Rumeli* beylerbeyi Karaca Paşa (Dayı), "bir kısım kuvvetleriyle *Macaristan* tarafına geçerek kaleye yardıma gelecek olan *Macar* kuvvetlerini karşılamayı" önerdi ise de *Rumeli* akıncıları ile sancakbeyleri buna karşı çıktılar. *Vidin*'de toplanmış olan *Osmanlı* donanması, *Segedin*'den gelecek yardımı önlemek amacıyla *Belgrat* önlerine geldi ise de Hunyadi'nin donanması karşısında yenilgiye uğradı. Kara tarafındaki hendeği dolduran *Türk* kuvvetleri, şiddetli bir saldırı sonucunda *Belgrat*'a girdikleri sırada, diğer taraftan da şehre yardıma gelen Hunyadi de şehre girmiş, böylece iki taraf arasında şehirde şiddetli bir çarpışma başlamıştı. Hunyadi, *Türk* kuvvetlerinin dağınıklığını görünce ansızın saldırıya geçip onları bozmuş, hattâ *Osmanlı* karargâhına kadar ilerlemişti. Bu sırada bir vezir, herhangi bir zarar gelmemesi için "padişahın karargâhı terketmesini" önerdi ise de sultan Mehmet, "Düşmandan yüz döndürmek sıngın (bozgunculuk) nişanıdır" sözleriyle bunu reddetmiş, kendine saldıran üç düşman askerini bizzat öldürmüştür. Bunun üzerine cesareti artan askerler ve zamanında yetişen atlı kuvvetler, karşı saldırıya geçip düşmanı karargâhtan çıkarmayı başarmışlardır. Sultan Mehmet, çarpışmalar sırasında kalçasından yaralanmıştı. Onun karargâha saldıran düşmana karşı gösterdiği azim ve direniş, korkunç bir bozgunu önlemiş ve büyük bir *Haçlı Seferine* sebep olabilecek tehlikeyi de ortadan kaldırmıştır. Bu çarpışmalarda

oldukça yıpranan düşman kuvvetleri de geri çekilmek zorunda kaldılar. *Osmanlı* kuvetleri, bu seferde de pek başarılı olamayıp geri dönmüşlerdir (Temmuz 1456). Kuşatma savaşında K a r a - c a P a ş a (D a y ı) 'nın şehit olması üzerine, *Rumeli* beylerbeyliği M a h m u t P a ş a 'ya verildi. Bir rivayet göre, *Belgrat* kuşatma savaşında 300 top ve 24 bin asker kaybedilmiştir. Çarpışmalarda ağır yaralanan H u n y a d i Y a n o ş , bir süre sonra (11 Ağustos 1456) ölmüştür.

Osmanlı kuvvetlerinin *Belgrat*'tan çekilmelerinden sonra sıra yeniden *Sırbistan*'a gelmişti. Y o r g i B r a n k o v i ç 'in ölümünden sonra *Sırbistan* yönetimini üçüncü oğlu L a z a r üstlenmişti. L a z a r , kendisine karşı çıkmaları ihtimaliyle kör olan iki kardeşini *Sırbistan*'dan uzaklaştırmış, ayrıca annesi İ r e n 'i de zehirletmişti; o, yine *Osmanlı*lara tâbi olarak her yıl 20 bin altın vergiyi kabul etmişti. Fakat L a z a r , bir yıl sonra (1458) öldü ve sahip olduğu yerler, eşi E l e n ile küçük yaştaki kızına kaldı. E l e n , elinden alınması ihtimalini düşünerek *Sırbistan*'ı malikâne olarak *Papa*'ya hediye etti ve kızını da *Bosna* kralının oğluyla evlendirdi. L a z a r 'ın ölümü üzerine sınır kumandanı A l i B e y (Bir rivayete göre de oğlu A h m e t B e y), verilen emir üzerine, *Sırbistan*'a girdi. Bu sırada M a h m u t P a ş a , ortodoks *Sırp* beylerini gizlice memleketi *Papa*'ya hediye eden E l e n aleyhine kışkırttı. Böylece onlar, derhal ayaklandılar ve M i h a i l A b o g o - v i ç 'i kendilerine başbuğ yaparak muhalefete başladılar. Bu ayaklanma üzerine E l e n , kurnazca davranıp yumuşaklık gösterdi ve hile ile M i h a i l A b o g o v i ç 'i *Semendire* kalesine getirtdikten sonra onu yakalatıp *Macaristan*'a gönderdi; böylece isyanı bastırmış oldu. Öte yandan *Osmanlı* hükümdarı cereyan eden bu olaylar üzerine *Sırbistan* sorununu kesin olarak çözümlemeye karar verdi. Bu amaçla o, 1458'de *Mora* seferine giderken M a h m u t P a ş a 'nın emrine bir miktar *Yeniçeri* kuvveti vererek *Sırbistan*'a gönderdi. M a h m u t P a ş a , *Sırp* başkenti *Semendire* çevresindeki bazı önemli kaleleri aldıktan sonra *Semendire*'yi kuşattı ve şehrin varoşlarını elegeçirdi ise de kaleyi alamadı, bu nedenle kuşatma kaldırıldı. Daha sonra o, *Semendire çayı* ile *Belgrat* arasındaki F a t i h S u l t a n M e h m e t 'in fethetmiş olduğu *Güzelcehisar* kalesini tamir ettirip içine muhafızlar yerleştirdi ve sonra da gümüş madenleriyle ünlü olan *Ostroviç (Sivricehisar)*'i ikinci kez elegeçirdi. M a h m u t P a ş a , daha sonra demir madenleriyle ünlü *Rodnik* ve yörelerini de elegeçirdikten sonra da-

ha önce *Osmanlıların* fethettiği *Sabaç (Böğürdelen)*'ı aldı, bu arada *Macaristan*'a da bir akın düzenledi. Bu sırada *Mora* seferinden dönmüş olan sultan Mehmet, Mahmut Paşa ile buluştu; bu sırada saldırıya geçen *Macarlar* yenilgiye uğratılmışlardı. *Sırbistan* sorununu kesin olarak çözümlemeye karar veren padişah, *Semendire*'nin fethine Mahmut Paşa'yı atadı. Mahmut Paşa, bu sırada isyan eden *Pizren*'i itaat altına almakla meşguldü. Padişahın buyruğu üzerine Mahmut Paşa, derhal *Semendire*'ye yürüyerek şehri kuşatan kuvvetlere katıldı. Direnmeden ümidini kesen Elen, "hazineleriyle bir yere gitmek" şartiyle teslim oldu; daha sonra da diğer kaleler alındı (8 Kasım 1459). Böylece *Sırbistan, Osmanlı* devletinin bir sancağı olarak "*Semendire Sancak Beyliği*" adıyla bir akıncı kumandanına verildi. Burası *Belgrat*'ın fethine kadar *Macaristan*'a yapılacak akınlar ve kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı iyi bir üs durumuna getirildi.

Mora seferleri

İstanbul'un fethinden sonra *Mora*'da durum düzelmişti. İmparator Kostantin'in kardeşleri Dimitrios ve Tomas, *İtalya*'ya kaçma girişiminde bulunmuşlardı. Çünkü bu sıralarda *Paleologlara (Palaiologs'lar)* karşı eski rakipleri Kantakuzen'ler muhalefete başlamışlar, hattâ onların kışkırtmasıyla *Mora*'daki *Arnavutlar* ayaklanarak, yönetimi elegeçirme çabası içine girmişlerdi. Bu durum karşısında Dimitrios ve Tomas, *Osmanlı*lardan yardım istediler ve "kendilerine konan yıllık 12 bin duka altını vergiyi kabul ettiklerini" de bildirdiler. Bunun üzerine Ömer Bey, akıncı kuvvetleriyle *Mora*'ya yürüyüp bu iki kardeşin muhaliflerini bertaraf etti. Fakat bu kardeşler, bu kez, imparator unvanını almak amacıyla birbirleriyle mücadeleye başladılar. Çünkü Kostantin'in ölümünden sonra *Mora* ilerigelenleri, iki kardeşten büyüğü olan Dimitrios'u imparator ilân etmek istiyorlardı; fakat çok haris ve zalim olan Tomas, bunu kabul etmedi, bunun üzerine *Mora*, iki kardeş arasında bölüştürüldü; böylece iki kardeş, birbirlerine karşı düşmanca bir durum almış oldu. Dimitrios'un başkenti *Isparta*, Tomas'ınki de *Patras* idi. *Mora Arnavutlarından* yardım alan bu iki kardeş, birbirleriyle bir süre mücadele etmişler, *Osmanlı*lar da bu duruma seyirci kalmışlardı. *Arnavutların* Tomas yandaşı olmaları yüzünden ve bazı entrikalar sonucunda, *Mora*'nın Dimitrios'a ait bir kısım kaleleri, Tomas'ın eline geçti, bu sebeple Dimitrios aile bireyleriyle birlikte *Monemvasia* kalesine sığındı, çok

geçmeden de To m a s tarafından kuşatıldı. Bunun üzerine D i m i t r i o s , *Osmanlı* hükümdarına bir elçi göndererek yardım isteğinde bulundu. Esasen To m a s 'ın mevcut anlaşmaya uymaması, vergi memuruna karşı alaycı tavır takınması, ayrıca *Lâtinlerle* de ittifak yaparak onları yardıma çağırması gibi ortaya çıkan önemli sebepler sonucunda *Mora*'ya bir sefer düzenlenmesine karar verildi. F at i h , siyaseti gereği bu kararını gizli tuttu; M a h m u t Pa ş a' yı *Macar* saldırısından korumak amacıyla *Sırbistan*'a gönderdi, kendisi de *Mora*'ya hareket etti (Mayıs 1458). *Mora*'nın fethi, *Osmanlıların İtalya*'ya karşı düzenleyecekleri sefer için gerekli idi. Çünkü *Balkanlar*'da hâkim olup bir *Akdeniz imparatorluğu* kurmak isteyen *Napoli* ve *Aragon* kralı V. A l f o n s , ilerde görüleceği üzere, *Osmanlılar*la mücadele etmekte olan *Arnavutluk* prensi İ s k e n d e r B e y 'i kendisine tâbi olmaya razı ettikten başka, *Mora* despotu D i m i t r i o s ile de *Mora*'ya hâkim olacak şekilde bir antlaşma imzalamış (5 Şubat 1451), böylece onu *Türklere* karşı koruması altına almıştı. Esasen V. A l fo n s , *Türklerle* mücadele için *Arnavutluk* ve *Mora*'yı kendisine üs yapmak niyetinde idi; fakat *Osmanlılar*, daha önce davranarak ona, plânını uygulama olanağı vermediler. *Tesalya*'ya giren *Osmanlı* kuvvetleri, *Korent*'e doğru ilerleyerek yol üzerindeki *Filke* kalesini aldı. Sarp bir yerde bulunan, müstahkem ve üç kat surlarla çevrilmiş olan *Korent* şehir ve kalesi, *Anadolu* kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Padişah, buranın fethini beklemeden *Mora*'ya yürüyüp birçok şehir ve kale elegeçirdi ve buralara muhafızlar yerleştirdi. F a t i h , dört ay sonra *Korent*'e döndüğü zaman henüz kale alınamamıştı. *Osmanlı* hükümdarı, *Mora*'nın anahtarı durumunda olan *Korent*'in fethinin *Mora*'nın alınmasını kolaylaştıracağını bildiği için bu kaleyi kesinlikle fethetmek istiyordu; fakat yapılan saldırılarda çok kayıp veriliyordu. Yapılan müzakereler sonunda kalenin açlığa mahkum edilmek suretiyle fethi kararlaştırıldı. Bir süre sonra açlıktan sonderecede sıkıntıya düşmüş olan kale halkı, despot D i m i t r i o s 'un gönderdiği elçi M a t e o s A s a n e s aracılığıyla teslim oldu ve çok geçmeden de *Mora* despotları ile *Osmanlılar* arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma gereğince, *Korentliler*, mallarını ellerinde tutacaklar, Osmanlıların Mora'da fethettikleri şehir ve kaleler, doğrudan doğruya *Osmanlı* yönetiminde kalacak, *Mora*'nın diğer şehir ve kaleleri, D i m i t r i o s ile To m a s 'ın yönetimlerinde kalacak ve onlar her yıl, üçer bin altın vergi vereceklerdir. *Osmanlı* hükümdarı, dışardan saldırı olduğu takdirde, despotları savunmayı üzerine alacaktır. Böylece *Mora* kalesinin *Venedik-*

lilere ait yerleri dışında, üçte biri olan *Ahaiya* (*Patras* ve *Korent* ile birlikte *Kuzey-Mora*) tamamen, diğer kısımları da vergi ile *Türk* hâkimiyeti altına girmek suretiyle *Osmanlılara* geçmiş oldu. *Türk* yönetimine alınmış olan *Kuzey-Mora* sancakbeyliğine akıncı kumandanlarından Ömer Bey atanmıştır (Temmuz 1458). Bu sefer sırasında dukalıkla yönetilmekte olan *Atina* şehri de *Türk* yönetimine alındı. Bununla birlikte Tomas, ant içerek imzaladığı barıştan üç ay sonra özellikle *Mora*'daki *Arnavutlar*dan destek sağlayıp barışı bozduktan sonra kardeşi Dimitrios ve *Osmanlılar*la yeniden mücadeleye girişti. Bunun üzerine Ömer Bey, azledilip yerine Hamza Bey atandı. Tomas'a karşı başarılı olamayan Dimitrios, Mateos Asanes'i göndererek *Osmanlılar*dan yardım istedi. Kendisine yardım yapılmasına rağmen yine de başarılı olamadı ve yeniden yardım istedi. Öte yandan Tomas da *Milano* dukalığından sağladığı yardımcı kuvvetlerle saldırıya geçip, *Türk* yönetimindeki *Ahaiya* kalelerini kuşatmaya girişti ise başarılı olamadı. Bu arada Dimitrios ve Tomas, birbirleriyle nasıl anlamsız mücadelelerde bulunduklarını ve nekadar zarara uğradıklarını anlamışlardı. Nihayet iki kardeş, *Isparta* metropolidinin aracılığıyla barıştılar ve ant içerek ittifak yaptılar. Bunun üzerine *Osmanlı* devleti, *Mora* sancak beyinin başarısızlığı nedeniyle buraya Zaganos Paşa'yı gönderdi. Bu sırada *Kalamata*'yı kuşatmakta olan Tomas, olumlu bir sonuç alamayacağı düşüncesiyle tâbi olduğu *Osmanlı* devletine başvurarak anlaşma isteğinde bulundu. Fatih Sultan Mehmet, *Akkoyunlu* hükümdarı Uzun Hasan'ın takındığı olumsuz tavır sebebiyle ona karşı hazırlık yapmak amacıyla hafif şartlarla Tomas'la bir antlaşma yaptı. Buna göre Tomas işgal ettiği *Türklere* ait kaleleri geri verdikten ve yıllık ödediği vergiden başka, savaş tazminatı olarak da on bin altını peşin olarak ödemeyi kabul etmiştir. Bununla birlikte o, savaş tazminatını vermedi. Bunun üzerine Fatih, *Akkoyunlu* hükümdarı Uzun Hasan'a karşı düzenleyeceği seferi bir yıl sonraya bıraktı. Çok geçmeden sultan, bizzat *Mora*'ya yürüdü. Fatih, doğrudan doğruya Tomas'ın üzerine gitmeyip birdenbire *Isparta*'ya yöneldi. Dimitrios, teslim önerisini kabul ile *Osmanlı* ordusuna gelerek şehri teslim etti; bu arada da *Kasteriçe, Avarin* ve *Arkadya* birer birer elegeçirildi. Öte yandan direnişi sürdüren Tomas, *Matina* kalesine çekildi, fakat bütün şehirlerini kaybetmişti. Sonunda aile bireyleriyle birlikte *Pilus* limanından, önce *Ayamadra* adasına *Arta* despotunun yanına, oradan da *Roma*'ya *Papa* II. Pi (Pius)'nin

yanına gitti. Elegeçirilen kalelerden gerekli olanlar tamir ettirilerek içine muhafızlar konmuş, diğerleri yıktırılmıştır. *Mora* halkından bir kısmı, *İstanbul*'a gönderilerek yerleştirilmiş ve yerlerine de *Türk* göçmenleri gönderilmiştir (1460). Teslim olup padişahın yanına gelen despot D i m i t r i o s , ikametine tahsis edilen *Enez* şehrine gönderildi ve kendisine oradaki tuz madenlerinin gelirinden yıllık 60 bin akça maaş bağlandı. *Roma*'ya giden T o m a s ise *Bizans* imparatorluk tacını, *Fransa* kralı VIII. Ş a r l (C h a r l e s) ' la sattı. Öte yandan *Mora* sancakbeyliğine yeniden atanan Ö m e r B e y 'in bir bahane ile *Venediklilere* ait *Koron* ve *Mudon* şehirlerine saldırması sonucunda, *Venediklilerle Osmanlıların* arası açılmıştı. İlerde görüleceği üzere, zaten *Osmanlılar* aleyhine *Papalık, Arnavutluk, Macar* devletleri ve *Venedik Cumhuriyeti* arasında gizli bir ittifak yapılmıştı; Ö m e r B e y 'in bu hareketi, bu ittifakın su yüzüne çıkmasına sebep oldu. Bu ittifakı haber alan *Osmanlı* hükümeti, yapılacak saldırının gün ve yerini bilmiyordu. Bir süre sonra ilk olarak *Venedik*liler, saldırıya geçtiler. Bu saldırıdan üç, dört ay sonra (Ağustos 1463) *Macarlar* da *Bosna*'ya hücum ettiler. *Korent* geçidinin *Venedikliler* tarafından kapatılarak *Mora* ile ilişkinin kesilmemesi için, M a h m u t P a ş a süratle oraya gönderildi. Amiral L o r e d a n o kumandasındaki 35 kadırga ve 12 büyük gemiden oluşan *Venedik* donanması, *Mora*'ya gelip körfeze girerek kıyıda demirledi ve *Korent* geçidini işgal etti. *Venedikliler*, kuzeyden gelecek olan *Osmanlı* kuvvetlerine karşı buraya bir sur yapmaya başladılar, ayrıca Ö m e r B e y 'i *Korent* şehrinde kuşattılar; bu arada *Mora* halkını isyana teşvik ederek *Isparta, Epidamnos, Arkadya, Atina* ve diğer şehirlerin halkını ayaklandırdılar, fakat *Korent,* bu isyana katılmadı. Öte yandan Ö m e r B e y , *Venediklilerin* saldırısını *İstanbul*'a bildirmekle beraber saflarına çektiği bazı *Arnavut*larla birlikte *Korent*'te direnmekte idi. *Mora*'nın durumunu haber alan F a t i h , Eylül 1463 sonlarında, *Mora*'ya süratle M a h m u t P a ş a 'yı gönderdi. Zamanında yetişen M a h m u t P a ş a , içeriden Ö m e r B e y 'in, dışarıdan da kendisinin baskı ve saldırıları karşısında *Venedik*liler bozuldular ve gemilerine kaçarken birçokları denizde boğuldu. İsyan eden *Moralı*lar, yeniden itaat altına alındığı gibi, *Venedik*lilere ait *Argos* şehri de elegeçirilerek halkı, *İstanbul*'a nakledilip *Samatya*'da *Sulumanastır*'a yerleştirildi ve *Argos* kalesine de askerî birlikler kondu; bu arada *Venedik*lilere ait *Mudon* tahrip edildi (1463). Buna rağmen *Venedik*liler, çeşitli cephelerden giriştikleri saldırılarla *Türkleri* şaşırtmak istiyorlardı. Nite-

kim onlar, 40 gemi ile *Mora*'nın *Ahaiya* bölümüne saldırı ile buranın başkenti *Patras*'ı kuşattılar (1463) ve *Mora*lılardan bir kısmını *Türklere* karşı ayaklandırdılar. Fakat sonderecede temkinli hareket eden Ömer Bey, çok az bir kuvvetle düşmanı pusuya düşürerek perişan etmeyi başardı.

Fatih'in denizcilik siyaseti

Ege Denizi kıyılarıyla iki önemli konumdaki boğaza sahip olan, özellikle *Balkanları* yönetimi altına alan *Osmanlı* devletinin güçlü bir donanmaya sahip olması zorunlu idi. Kuvvetli bir donanmanın bulunmamasının acı ve ciddi sonuçları, II. Murat devrinde, özellikle *Varna* savaşından önceki günlerde görülmüştü. *Ege* kıyılarındaki adaları hâkimiyeti altına almış olan *Osmanlı* devletinin kuvvetli bir donanma ile *Doğu-Akdeniz*'deki durumunu, rakip devletlere karşı koruması ve dolayısıyla savunabilmesi gerekli idi. Bu nedenlerle denizciliğe daha çok önem verilmesi gerekiyordu. Bu bakımlardan Fatih Sultan Mehmet, *Gelibolu, İzmit, Gemlik, İstanbul* ve diğer uygun kıyılarda donanma inşasına ve iyi gemici yetiştirilmesine özen gösteriyordu. İlk tersane olan *İstanbul*'da imparator Jülyen (Julianos) tarafından yaptırılmış bulunan *Kadırga* limanında gemi inşasına başlandı. Rivayete göre sultan Mehmet, eski devirlerde, denizcilikte başarılı olan devletlerin tarihlerini araştırıp bu eserlerden yapacağı donanma hakkında fikir edinmiştir. *Osmanlı* donanmasının merkezi *Gelibolu* idi. Fatih Sultan Mehmet'in ilk zamanlarında Hamza Bey'in yerine donanma komutanı olan Yunus Bey (Has), 80 gemi ile, *Osmanlı* kıyılarına saldıran korsanları limanlarına kabul eden *Naksos (Nakşe)* adasına karşı harekâta girişmişse de fırtına sebebiyle başarı sağlayamamıştı. Daha sonra Yunus Bey, *İmroz, Semadirek* ve *Taşoz* adalarını fethetmişti. Ayrıca *Trabzon* üzerine de donanma sevkedildikten başka *Limni, Midilli* ve diğer adalar da fethedilmişti. Böylece *Osmanlılar*, yakın denizlerde düşmanlarla mücadele edebilecek bir düzeye ulaşmışlardı. Kaptan Yunus Bey (Has)'den sonra İsmail Bey (Hadım), Zaganos Paşa ve Yakub Bey, *Gelibolu* sancakbeyliği görevleri yanında donanma komutanı da olmuşlardı. Hattâ veziri âzamlıktan azledilen Mahmut Paşa, *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma komutanı olmuş, *Midilli* adasının fethi sırasında bu görevde iken 200 gemi ile *Midilli*'ye gönderilmişti. Gedik Ahmet Paşa da Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında, *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma komutanı iken *İyonya adalarını* fethettikten sonra da *Güney-İtalya*'ya bir çıkarma

yapmıştı. Denizcilikte *Osmanlı*ların en büyük rakibi *Venedikliler* idi. *Osmanlı* gemiciliği, henüz onların düzeyinde olmadığı için gerek *Venedik*, gerekse *Papalık* donanmalarıyla ciddi bir deniz savaşından kaçınılmış, daima dikkatli hareket edilmiştir. Bununla birlikte *Osmanlılarla Venedikliler* ve müttefikleri arasında 16 yıl sürmüş olan mücadele, *Türk* gemicilerinin iyi yetişmelerinde büyük etken olmuştur. Gerçekten *Venedikliler, Akdeniz*'in en ünlü ve usta gemicileri idiler. *Osmanlılarla* savaştıkları sıralarda, donanmalarıyla *Çanakkale boğazı*'nı geçerek birkaç kez *Gelibolu*'ya saldırmışlardı. Bunu daima gözönünde tutan *Osman*lılar, bir yandan donanmalarını çoğaltmaya çalışırlarken, öte yandan da *Gelibolu* sancakbeyi ve kaptan Yakup Bey 'in önderliğinde *Çanakkale boğazı*'nı tahkim ediyorlardı. Bu amaçla *Çanakkale boğazı*'nın iki tarafına *Kilidülbahr* ve *Sultaniye* adlarında iki kale yapılmıştı (1463-64). Bu kalelere muhafızlar ve büyük çapta toplar konmuş, böylece *Marmara* ve dolayısıyla *İstanbul* koruma altına alınmıştı. Boğazların böylece tahkimi, daha sonra *Haçlılar*la yapılan deniz savaşları sırasında çok yararlı olmuş ve *Osmanlı* donanmasından daha güçlü olan müttefik donanmasının boğazlara girmesi önlenmişti. Gemi inşaat tezgâhları yalnız *Gelibolu*'da değildi; çünkü burada yapılacak gemilerin büyük ve güçlü bir donanma oluşturacak kadar çok sayıda olamayacağı doğal idi. Bu nedenle *Ege, Marmara, Akdeniz* ve *Karadeniz*'de daha önce donanmaları olan *Anadolu* beyliklerinin gemi tezgâhlarından da faydalanıyorlardı. Böylece *Anadolu* beyliklerinin tersanelerinden başka, gemicilerinden de istifade eden *Osmanlı* devleti, daha sonra Kemal Reis, Barbaros, Turgut v.s. gibi *Akdeniz*'de *Türk* deniz leventlerini de yavaş yavaş hizmete almak suretiyle muazzam bir donanmaya sahip olarak *Akdeniz* hâkimiyetini elegeçirmişlerdir. Böylece çok güçlü bir düzeye ulaşan *Osmanlı* donanması, *Türk* kıyılarına yakın olan adaları *Osmanlı* kontrolüne almıştı daha sonra bu adalardan bir kısmı, ya savaş, ya da barışla elegeçirilmiştir. Böylece *Osmanlı* hâkimiyetine alınan bu adalar, yönetimlerinde bağımsız kalarak yılda belirli bir vergi veriyorlardı; bunlar, aynı zamanda *Türk* kıyılarına yöneltilecek saldırıları da önleyeceklerdi. Bu adaların herhangi bir nedenle ilhakı kolay olmamıştır; çünkü *Türklerin* bu fetih hareketlerine *Papalık, Venedikliler* ve *Napoli krallığı*, güçlü donanmalarıyla engel olmuşlar, hattâ bazı adaları da geri almışlardır; *Osmanlılar* ise bu adaları geri almak amacıyla yeniden donanma sevketmiş, böylece sık sık el değiştiren bu adalar, sonunda kesin olarak *Osmanlı* yönetimine alınmıştır.

Bazı Ege adalarının fethi

Sırbistan seferinden sonra *Enez, İmroz* ve *Semadirek* hâkimi olan *Cenevizli* D o r y o s (D o r i o s , D o r y a) ile *Osmanlı* yönetimine bağlı olan yengesi arasında çıkan anlaşmazlık üzerine kadın, *Osmanlılara* başvurarak şikâyette bulunmuştu. Adalar ve *Enez* limanı daha önce, doğrudan doğruya *Bizans*lılara ait idi. Ünlü *Cenevizli* bir aileye mensup olan asilzâde N i k o l a G a t e l u z i o , burasını korsanlardan *(Katalanlar)* kurtarmıştı. İmparator Y u a n n ı s P a l e o l o g (I o a n n e s P a l a i o l o g o s) , kızkardeşiyle evlenen bu asilzâdeye *Enez* ile *Midilli*'yi çeyiz olarak vermişti. Yukarıda sözkonusu edilen D o r y o s da bu *Cenevizli* ailedendi. *Enez* prensi, *Osmanlıların Rumeli*'ye yerleşmeye başladıkları sıralarda, *Osmanlılara* vergi vermeyi kabul etmişti *Osmanlı-Ceneviz* ilişkilerinin özellikle o sıralarda çok iyi olması sebebiyle, *Enez* önlerine kadar gelen *Türk* kuvvetleri, burayı alamamışlardı. D o r y o s , *Enez* hâkimi P a l a m i d i s 'in küçük oğlu olup, babasının ölümünden sonra vasiyeti gereğince *Enez*, kendisi ile kardeşinin eşi ve oğlu tarafından birlikte yönetilecekti. Fakat D o r y o s , böyle yapmayarak yengesi ile çocuğunu yönetimden uzaklaştırdı. Bunun üzerine kadın, onu *Osmanlılara* şikâyet etti. Gerek bu kadının başvurusu, gerekse *Enez* hâkiminin devletle yapmış olduğu antlaşmaya aykırı olarak yalnız *Türklere* verilmesi gereken tuzun bir kısmını, *Enez* limanına gelen yabancı gemilere satması, ayrıca *Enez* halkının *İpsala* ve *Firecik*'deki *Türklerin* köle ve cariyelerini kaçırarak satmaları sebepleriyle *Enez*'in alınması kararlaştırıldı. F a t i h S u l t a n M e h m e t , âdeti gereğince, yapılacak harekât gizli tutmuş ve *Edirne*'ye davet ettiği Y u n u s B e y (H a s) 'e bu hususta bizzat gizli bir talimat vermiş idi. Kaptan Y u n u s B e y (H a s) , 10 kadırga ile denizden, *Edirne*'de bulunan sultan da karadan harekete geçip, *Enez*'i ansızın kuşattılar. Çok geçmeden baskıya dayanamayan *Enez* teslim oldu (Ocak 1456). Daha önce *Semadirek* adasına kaçmış olan D o r y o s , *İmroz* da fethedildikten sonra yakalanıp *Edirne*'ye getirildi ve sultana itaatini arzetti. Fakat D o r y o s 'a önce, *İmroz, Taşoz* ve *Semadirek* adalarının yönetimleri verilerek gönderildi, fakat sonra bundan vazgeçilerek *Zihne* kendisine dirlik olarak verildi. Fakat D o r y o s , *Zihne*'ye giderken yolda muhafızlarını öldürdükten sonra *Midilli* adasına, oradan ve *Avrupa*'ya kaçtı. *İmroz* adasının yönetimi, ünlü tarihçi K r i t o v u l o s 'a verildi. Daha sonra yine aynı aileye ait olan *Taşoz* adası da fethedildi (Şubat 1456).

Enez, İmroz ve *Taşoz*'un alınmalarından sonra 1456 yılında, *Limni* halkı ile *Midilli* prensi N i k o l a G a t e l u z i y o ve kardeşi *Limni* prensi arasında anlaşmazlık çıktı. Ada halkının, *Osmanlı* devletinden bu prensin yerine bir *Türk* beyi'nin gönderilmesini istemeleri üzerine, esasen *Osmanlıların* himayesinde bulunan *Limni* adasına, eski *Gelibolu* sancakbeyi ve kaptanı olan H a m z a B e y gönderildi. Böylece *Taşoz, İmroz* ve *Semadirek*'ten sonra *Limni* de *Osmanlı* yönetimine alınmış oldu (Mayıs 1456). Bu ada, *Venedikle* devam eden uzun savaş yıllarında (1467) *İmroz* adasıyla birlikte *Venedik*liler tarafından işgal edildi ve 1479 yılına kadar onların elinde kaldı ise de barıştan sonra *Osmanlılara* geri verildi.*Midilli* adasına gelince, bu ada, *Limni* adasıyla birlikte G a t e - l u z i ailesinin elinde idi. Bu aile, daha sonra *Limni, İmroz* ve *Taşoz* adalarını da elegeçirerek buralarda prenslik kurmuştu. F a - t i h S u l t a n M e h m e t devrinde ise *Midilli* ve *Limni*'yi aynı aileden iki kardeş yönetmekte idi. Esasen bu iki kardeş, sultan I I . M u r a t zamanında, S ü l e y m a n B e y (B a l t a o ğ l u) 'in baskısıyla yılda dört bin altın vergi vermeyi kabul etmişlerdi. 1455 (veya 1459) yılında, ağabeyi D o m i n i k o'yu öldürüp yönetimi eline alan G a t e l u z i o, bir yandan *Osmanlılara* bağlı görünüyor, öte yandan da *Lâtinler*le gizlice haberleşiyor ve onların donanmasının yardımına güvenerek vergi ödemeyi ihmal ediyordu; o, ayrıca *Akdeniz*'de *Osmanlı* kıyılarını tahrip ederek *Midilli*'ye sığınan *Katalan* korsanlarından da hisse alıyordu. Bütün bunlardan daha önemlisi, *Papa*'nın *Doğu-Akdeniz* adalarına hâkim olmak için gönderdiği donanma, *Midilli*'ye gelip, onunla *Osmanlılar* aleyhine bir ittifak bile yapmış idi; bu nedenle bir miktar *Lâtin* askeri adayı korumak için burada bırakılmıştı. Böylece *Midilli* prensinin *Lâtin* askerlerini kabul etmesi ve *Papa* ile ittifakı yapması üzerine, *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma komutanı İ s m a i l B e y (H a d ı m) , 150 parçadan oluşan bir donanma ile derhal adaya sevkedildi. Bunun üzerine *Papalık* donanması, *Sakız*'a çekildi. İ s m a i l B e y , adaya çıkarak başkent *Midilli*'yi kuşattıysa da başarılı olamadı. *Osmanlı* donanmasının geri dönmesi üzerine *Papalık* donanması, yeniden adaya geldiyse de *Midilli* halkı, *Türk* donanmasından kaçarak kendilerini savunmamaları sebebiyle, onlara pek hoş davranmadı. Çok geçmeden ada halkı *Türklere* karşı gelmenin iyi sonuç vermeyeceğini bildikleri için *Osmanlı* hükümdarına bir elçi heyeti gönderip "affedilmelerini" istemişlerdir. Bunun üzerine istekleri kabul edilerek eski antlaşma yenilenmiş, *Osmanlı* siyaseti gereğince, *Midilli* sorununun çö-

zümü uygun bir zamana bırakılmıştı. Nihayet 1462 yılında *Midilli* sorununun kesin olarak çözümü kararlaştırıldı. Bu sırada *Edirne*'de bulunan sultan Mehmet, çağırdığı kaptan paşalarla adanın fethini görüştükten sonra "200 gemilik bir donanmanın hazırlanmasını "emretti. Mahmut Paşa, hazırlanan donanma ile *Midilli* üzerine yürüdü (1462); ve adanın merkezi *Midilli* önlerinde karaya asker çıkararak şehri kuşattı. Âdet olduğu üzere, savaştan önce "şehir ve kalenin teslim edilmesi" önerildi; fakat red cevabının alınması üzerine savaş başladı. Öte yandan *Bursa* üzerinden harekete geçen sultan, adanın karşısındaki *Edremit* körfezine, oradan da *Ayvalık*'ın güneyindeki *Ayazmend (Altınova)'e* geldi. Sultan Mehmet, kuşatma savaşının şiddetle sürdüğü bir sırada, bir savaş gemisiyle adaya geçti, durumu inceledikten sonra yeniden *Ayazmend*'e döndü. Çok geçmeden *Midilli* halkı, ada prensiyle birlikte teslim olduktan sonra adanın diğer şehir ve kaleler de aynı şekilde teslim oldular (1462). Bu arada Mahmut Paşa, ada yönetimini düzenlemekle görevlendirildi. Üç bölüme ayrılan halkın bir kısmı, yerleştirilmek üzere, *İstanbul*'a gönderildi; *Papa*'nın amirali tarafından yerleştirilen korsanlar ise öldürüldü. Teslim olan *Midilli* prens Gateluzi ailesi, yakınlarıyla birlikte *İstanbul*'a gönderildi. Kaleye 200 yeniçeri ile 300 azap muhafız olarak yerleştirildi. *Midilli*, iki yıl sonra (Nisan 1464) *Venediklilerle* başlayan savaşın ilk evresinde, *Venedik* donanması tarafından bir buçuk ay kuşatılmıştı; bunun üzerine, *Mora* seferinde bulunan Mahmut Paşa'ya "kuvvetleriyle birlikte adaya gitmesi" emredildi. Mahmut Paşa, 110 gemi ile *Gelibolu*'dan hareket etti; *o*, *Bozcaada*'da *Türk* donanmasını izleyen iki *Venedik* gemisini yakaladı, fakat diğer ikisi kaçarak "*Türk* donanmasının gelmekte olduğu" haberini amiraline bildirdi. Bunun üzerine telâşa kapılan amiral, *Türk* donanmasının ada önlerine gelmeden önce, ada kuşatması sırasında kendisine yardım etmiş olan bazı *Rumlara* birlikte *Ağrıboz (Eğriboz, Negroponte)* adasına kaçtı. Bunun üzerine *Ağrıboz*, adasının fethine sıra gelmişti. Bu sırada, *Osmanlılarla Venedikliler* arasındaki savaş, yedi yıldanberi sürüp gidiyordu. *Osmanlıların Bosna* üzerinden akıncılarla *Venedik*'e karşı yaptıkları saldırı ve *Mora*'daki başarılarına karşı *Venedikliler* de denizlerde karşı harekâtta bulunuyorlardı. Bu savaş, iki devlet dışına da taşma eğilimi göstermek üzere idi; *Orta-Yunanistan* ile *Mora*'nın yeniden tehlikeli bir duruma düşmemesi için *Venediklilerin* bu savaşta kendilerine üs yaptıkları *Ağrıboz* adasının alınması zorunlu idi. Bununla birlikte *Yunanis-*

tan'ın *Tesalya* ile orta kısmına sahip olan, daha sonra da *Mora*'yı elegeçiren *Osmanlıların Tesalya* ile *Doğu-Yunanistan*'a çok yakın bulunan *Ağrıboz* adasını almaları, bir bakıma gerekli idi. Ada halkı veya buraya gelen korsan gemileri, bazan *Atina* kıyılarına geçip soygunculuk yapıyorlar ve adanın batı kıyısına kurdukları köprü ile karşı tarafa da geçiyorlardı. Ayrıca onlar, *Osmanlı* ülkelerine saldırıp elegeçirdikleri mal ve tutsakları, üsleri olan bu adaya getirmekte idiler. Nitekim tahrip ettikleri *Enez*'den aldıkları ve yağmaladıkları malları,yine buraya getirmişlerdi. *Venediklilerle* sürüp gitmekte olan savaşın karalardan daha çok denizlerdeki zaferlerle çözümlenebileceği anlaşılıyordu. *Venedik* donanmasının *Enez*'e saldırısına karşılık vermek amacıyla onlara ağır bir darbe vurulması gerekiyordu. *Ağrıboz*'a bir sefer yapılacağı gizli tutularak "*Rodos* adasına yürüneceği" haberi özellikle etrafa yayıldı, hattâ o yöne bazı gemiler bile gönderildi. *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma komutanı Mahmut Paşa, donanmayla denizden, padişah da kara yoluyla *Ağrıboz*'un fethi için harekete geçtiler (1470). Gemi sayısı 300 kadar olup, 100 tanesi kadırga, 100'ü nakliye ve silâh gemisi idi. Bu arada yol üzerindeki *Şira* adası geçici olarak fethedildi. Esasen bu ada, kesin olarak Barbaros Hayrettin Paşa tarafından fethedilmiştir (1537). Öte yandan *Venedik* amiralı Nikola Kanalis, *Türk* donanmasının hareketini haber alınca *Yunan* adaları prensi Lorendano'yu 10 kadırgayla sevketti ve "*Türk* donanması 60'dan fazla değilse, derhal saldırmasını, arkadan da kendisinin geleceğini, eğer donanmanın sayısı 60'dan fazla ise savaşmamasını" emretti. Loredano, *Türk* gemilerinin çokluğunu görünce geri döndü; o, *Türk* gemileri tarafından izlendi ise de ancak gece karanlığından istifade ile kaçabildi. Mahmut Paşa, adanın batısındaki *Halkis* önlerinde demirliyerek karaya asker çıkarıp şehri kuşattı; öte yandan karadan hareket eden Fatih Sultan Mehmet, *Tesalya* ve *İstefe*'den geçerek adanın karşısındaki kıyıya geldi; derhal ada ile kara arasına gemilerden oluşan bir köprü kurularak padişahın beraberindeki askerlerden bir kısmı adaya sevkedildi. Bu sırada Nikola Kanalis, 35 kadırga ve diğer gemilerle *Salamin* adasında, Girit'ten gelecek yardımcı kuvvetleri bekliyordu. O, bir ara, 80 parça gemi ile adanın kara ile en dar yeri arasına kurulan köprüyü tahrip girişiminde bulundu ise de köprünün iki tarafına yerleştirilen toplarla yaptığı saldırısı geri püskürtüldü. *Türk* ordusunun baskısı karşısında kaledeki *Venedik* askerlerinin moralleri iyice bozulmuş, bu nedenle komutanları, din, kilise, eş ve

çocuklarından, yağma ve saldırı ile düşmanın amansız oluşundan ve tutsak hayatından sözederek onları azimle savunma yapmaya teşvik ediyordu. Kuşatma sırasında kaleye dört saldırı yapıldı, fakat başarı sağlanamadı ve çok zayiat verildi; öyleki ilk üç saldırıda 20 bin kişi şehit olmuş ve 30 kadırga da batmıştı. *Osmanlı* hükümdarı, birtakım vaadlerle kale topçu kumandanı Tomaso ile anlaştı ise de bunun haber alınması üzerine Tomaso, kale kumandanı Erico tarafından boğduruldu. Dördüncü saldırıda ise 15 bin kişi şehit verildi. Ada ile kara arasındaki köprüyü tahribi başaramayan Nikola Kanalis, geri çekilerek *Osmanlı* gemilerinin arka tarafında, açığa demirleyip, hâlâ gelecek yardımı bekliyordu. O, *Osmanlıların* kaleye yapacakları yeni bir saldırıyı gözetlemekte idi. Çünkü o, bu saldırı sırasında, karadaki kuvvetleri arkadan vurmayı planlamıştı. Onun bu plânı, casuslar vasıtasıyla tespit edilince derhal hileye başvurularak "kaleye saldırı günü" orduda ilân edildi, ayrıca tutsaklardan birisinin, göz yumularak kaçıp düşmana sığınması sağlandı. Venedik amirali, bu tutsağı sorguya çekip, kaleye saldırı gününü öğrendi ve ona göre hazırlığa başladı; halbuki *Osmanlı* kuvvetleri, ilân edilen hücum gününden önce, beşinci kez gerçekleştirdiği ani ve şiddetli bir saldırı sonunda kaleyi fethetti (12 Temmuz 1470). Daha sonra *Halkis*'in karşısındaki *Kızılhisar Burgusu* hisarı ile diğer yerlerde fethedilip adaya tamamen hâkim olundu. 264 yıl *Venedik* yönetiminde kalmış olan adanın fethinden sonra *Venediklilere* yardımcı donanma gelmişse de bunlar, kaledeki *Türk* bayrağını görünce geri dönmek zorunda kalmışlardır. *Ağrıboz* adasının *Türkler* tarafından fethi, *Avrupa*'da büyük yankı ve üzüntü yaratmıştır. Bu sıralarda, *Venediklilerle* aralarında büyük bir siyasi çekişme bulunan *Napoli* kralı Ferdinand, içten ilişkilerde bulunduğu *Osmanlı* hükümdarı "*Ağrıboz* adasının *Venedikliler*den alındığı" haberini kendisine bildirince çok üzülmüş ve sultan Mehmet'e gönderdiği cevapta "*Venedikliler*le birlikte *Türklere* karşı savaşacağını" bildirmiştir (4 Eylül 1470). Gerçekten o, daha sonra *Osmanlılara* karşı düzenlenen *Haçlı Seferine* katılmıştır.

Çanakkale boğazının yakınında ve *Anadolu* kıyısı karşısında bulunan *Bozcaada (Tenedos), Bizanslılar* döneminde bayındır idi. Adanın imparator tarafından önce *Cenevizlilere*, sonra da *Venediklilere* satılması, bu iki rakip cumhuriyet arasında savaşa neden olmuş, sonunda iki taraf arasında yapılan anlaşma gereğince, adadaki kale, tamamen yıkılmış, böylece bayındır olan adanın halkı

dağılmış ve burası korsanların barınağı haline gelmişti. Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında, boğazın girişinde bulunan bu adanın, önemi gözönüne alınarak tahkim edilmesi ve dolayısıyla bir kale yapılması kararlaştırılmıştır; ayrıca "adaya gelip yerleşmek istiyen kimselerin *tekâlifi divaniyye* vergilerinden muaf olacakları" ilân edilmiş, bu sebeple ada, kısa sürede canlandırılmıştı. Daha sonra *Sisam* adasının imarına başlandı. *Sisam* adası, *İstanbul*'un fethinden sonra aynı yılda fethedilmişti. Bununla birlikte ada halkı, korsanların devamlı saldırıları yüzünden adayı terkettikleri için ada âdeta boşalmış gibiydi; Fatih Sultan Mehmet, "buranın da imarını ve istiyenlerin adaya yerleşmelerini" emretti, bununla birlikte yerleşme çok ağır oluyordu. Çünkü bu ada, *Bozcaada* gibi donanma merkezi *Gelibolu*'ya yakın olmadığından tam anlamıyla güvenli bir konumda değildi. Fakat *Türk* donanmasının güçlü bir duruma gelmesi üzerine *Sisam* imar edildi. Ada, 1550 yılında malikâne olarak Ali Paşa (Kılıç)'ya verildi. Ali Paşa, *Adalar Denizi* kıyıları ile diğer adalardan buraya pek çok insan getirtmişti. Daha sonra *Sisam*, *Kaptanpaşalığa* tâbi adalardan biri haline getirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in son zamanlarında *Güney-İtalya*'ya yapılan çıkarmadan önce, *Yunan* denizindeki *Epir* despotu Leonardo Tocco tarafından yönetilen ve *Osmanlılara* vergi veren *Zanta, Kefalonya* ve *Ayamavra (Santa Maria)* adaları fethedilmiştir. Şöyleki: Leonardo, *Osmanlı-Venedik* savaşında *Venediklilerin* yanında yer almış, sonra *Osmanlıların* düşmanı olan *Napoli* kralı Ferdinand'la arası açılmıştı. 1479 yılında Gedik Ahmet Paşa kumandasında *Güney-İtalya*'nın fethi amacıyla sevkedilen donanma, *Türk* istilâ yolu üzerindeki düşmanca durum almış olan bu adaları fethetti. *Kefalonya* adası, II. Bayezit zamanında (1498), *Osmanlı-Venedik* savaşında, eski sahibi Leonardo'nun kardeşi Antonyo tarafından işgal edilmişti, fakat *Venedikliler*, sonradan buraya dört kadırga gönderip adayı, Antonyo'dan alarak antlaşma gereğince, *Osmanlılara* bıraktılar. 1499 yılında yeniden başlayan savaşta *Venedikliler*, *Ayamavra* ve *Kefalonya* adalarını işgal ettiler. 1502 yılında imzalanan antlaşma gereğince de yalnız *Ayamavra*'yı *Osmanlılara* geri vermişlerdir.

Osmanlı deniz harekâtı sürüyor

Osmanlı devleti, *Ege* kıyılarını fethettikten sonra burada yalnız *Foça* tuz madenleri *Cenevizlilerin* elinde kalmıştı. Bu kıyılara yakın olan *İmroz*, *Semadirek*, *Limni*, *Midilli*, *Sakız*, *Sisam* ve *Taşoz* gibi belli-başlı adalar, *Cenevizlilere* tâbi ailerin yönetimle-

rinde idi. *Muğla* ilinin batısındaki *İstanköy* ve diğer bazı adalarla, aynı ilin güney kıyısındaki *Bodrum* ilçe ve limanı da *Rodos Şövalyeleri*'ne aitti. *Türk* korsanları, ara sıra bazı adalara saldırıp kıyıları düşman yağmalarına karşı koruyorlarsa da bu yeterli olmuyordu. *Osmanlı* donanması, henüz *Akdeniz*'de üstün durumda olmayıp, buna karşı *Venedik, Ceneviz, Napoli* ve *Papalık* donanmalarıyla adaların donanmaları, sayı ve denizcilik bakımından daha üstün durumda idiler; bu nedenle *Osmanlı* devleti, XV. yüzyılın ortalarına kadar hem kıyıları koruma, hem de *Türk* ticaret gemileriyle limanlarını güvence altında tutmak amacıyla bu adaların senyörleriyle birer anlaşma yapmıştı. Esasen bu adalar, *Osmanlıların* yüksek hâkimiyetini kabul ile her yıl belirli ölçüde vergi veriyorlardı, ayrıca sözkonusu anlaşmaya göre, *Türk* kıyıları onların koruması altında bulunuyordu. Sözgelimi, *Midilli Cenevizlileri, Adalar Denizi* ile *Edremit* limanını ve çevresini korumaları altında tutmayı üstlenmişler ve bu hususta ortaya çıkacak zarardan doğacak sorumluluğu kabul etmişlerdi. *İstanbul*'un fethi ve Konstantin'in ölümü gibi beklenmeyen büyük olaylar, adalar halkı üzerinde büyük bir panik yarattı. Bu nedenle *Taşoz, İmroz, Limni* ve *Midilli* adaları halkının büyük bir kısmı göç etmiş, geri kalanlar da verilen güvence üzerine yerlerinde kalmışlardı. Bundan kısa bir süre sonra (1455) *Rodos Şövalyeleri,* diğer adalar halkıyla olduğu gibi, *Anadolu* kıyı şehirleriyle de karşılıklı ticarî ilişkilerde bulunmak amacıyla *Osmanlı* devletine başvurdular; fakat *Osmanlı* devleti, "adalar halkının vergi vermekte olduklarını bildirerek kendilerinin de vergi vermelerini" istemiş, bu bakımdan anlaşma yapılamamıştı. Çünkü *Şövalyeler*, "kendilerinin manen *Papa*'ya tâbi oldukları için hiçbir devlete vergi vermediklerini, ancak hediye gönderebileceklerini" bildirmişlerdi. Bunun üzerine *Osmanlı* devleti, *Rodos Şövalyelerini* de vergiye bağlamak amacıyla *Menteşe* kıyısındaki donanmanın harekete geçmesi için emir verdiği gibi, *Gelibolu*'da hazırlanan büyük, küçük 200 gemilik donanmayı da *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma komutanı Hamza Bey'in kumandasında o bölgeye sevketmişti (1455). Donanma, fırtına sebebiyle bazı adalara saldırı düzenlemekten başka bir şey yapamadı. Bununla birlikte *Osmanlı* nüfuzu altındaki adalar halkına bir gözdağı verilmiş oldu; Hamza Bey, başarılı olamayacağı sebebiyle azledilip yerine Yunus Bey (Has), *Gelibolu* sancakbeyi ve donanma komutanı atanmıştır. O, aynı yılın sonlarında, *Cenevizlilerin* elindeki *Foça*'yı almış ve *Ege* kıyılarını *Frenklerden* tamamen temizlemişti.

Papa'nın Doğu-Akdeniz'de üstünlük kurma çabaları

Osmanlıların bu *Ege ve Akdeniz* harekâtı, *Türkler* aleyhine *Haçlı* ordusu toplamak için çaba gösteren *Papa* (III. Kalikst = Calixt)'in dikkatini çekmiş ve *Türklerin Rodos Şövalyelerini* tehdit ile vergiye bağlamaları ve diğer adaların da vergiden kurtarılması amacıyla, *Ege Denizi*'ne donanma göndermesine neden olmuştur. Çok geçmeden *Papa*, 30 savaş ve iki büyük yük gemisi hazırlatıp buna 40 kadar *Katalanlı* korsan gemisiyle birlikte *Ege Denizi*'ne sevketti. *Papalık* donanması, 1457 yılının ilkbaharında, *İtalya* kıyılarından hareketle *Rodos, Sakız ve Midilli* yoluyla *Osmanlıların* yeni fethettikleri *Limni* adası önlerine gelip demirlemişti; *Limni* adası hiçbir direnişte bulunmadı; muhafız kumandanı Hamza Bey, 200 *Yeniçeri* askeriyle birlikte teslim oldu. Papalık donanması kumandanı, *Limni* adasına asker yerleştirdikten sonra *Taşoz* adasına yürüdü; ada bir süre direndi ise de sonunda teslim oldu, altmış *Türk* muhafız askeri öldürüldü. Bunun üzerine adanın diğer kaleleri de teslim oldular; daha sonra *İmroz* adasına da saldırıda bulundu ise de buranın muhafızı tarihçi Kritovulos, rica ve gönderdiği değerli hediyeler sebebiyle *İmroz* işgalden kurtuldu. Böylece düşman donanması komutanı, *Limni, Semadirek* ve *Taşoz* adalarını işgal edip buralara muhafızlar yerleştikten sonra aldığı *Türk* tutsaklarıyla birlikte *Rodos*'a döndü; daha sonra o, *Rodos*'tan ayrılıp *İtalya*'ya giderken yerine *Rodos Şövalyelerinin* reisini vekil bıraktı (1457). *Papalık* komutanının ayrılmasından sonra *Türk* donanması, *Akdeniz*'e açılıp işgal edilen adalardan önce *Limni*'yi, daha sonra da diğer ikisini geri almayı başardı.

Karadeniz hâkimiyeti

Osmanlılar, Doğu-Anadolu ile *Güney-Anadolu* dışında, bütün *Anadolu* şehirlerini ve önemli bir ticaret merkezi olan *İstanbul*'u elegeçirdikten sonra siyasî ve iktisadî yönden önemli olan *Karadeniz* kıyı bölgesine de hâkim olmak istiyorlardı. Bu sıralarda *Anadolu*'nun kuzeyinde, *Karadeniz*'in batıdan doğuya uzanan bölgesinde, *Osmanlılara* ait kıyı ilçelerinden başka *Cenevizlilere* tâbi ünlü ticaret şehri *Amasra, Candaroğulları* memleketi ve önemli konumdaki *Sinop* limanı, *Osmanlıların Samsun* şehri ve limanı ile kıyıları ve nihayet *Trabzon-Rum İmparatorluğu*nun toprakları bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmet, bu bölgeyi fethetmek amacıyla hazırlıklar yaptıktan sonra bunun uygulanması için şaşırtıcı bir plân yaptı. Bu plân gereğince, bir mevsimde arka arkaya üç sefer yapılacaktı; bununla birlikte amacını açıklamış olsaydı bu plânın uygulanması mümkün olamayacaktı. Çok

geçmeden Osmanlı donanması ve kara ordusu, *Amasra*'ya yöneldi. *Karadeniz*'in batı kıyısında *İstanbul* ile *Sinop* arasında küçük bir yarımada üzerinde bulunan *Amasra, Ceneviz Cumhuriyeti*'ne ait olup antrepoların bulunduğu önemli bir ticaret şehri idi. Burada, *Cenevizlilerin* yönetimindeki şehir ve kaleden başka, birkaç köy de vardı. Fatih Sultan Mehmet, *İstanbul*'un fethinden sonra *Amasra*'ya bazı görevliler göndererek şehir halkının büyük bir kısmı ile bilgin, sanatkâr ve ticaret adamlarını imarına hazırlandığı *İstanbul*'a getirtmişti. *Cenevizliler, Osmanlı* hazinesine bir miktar vergi vermekle birlikte gemileriyle de çevreyi rahatsız ediyorlardı. *Osmanlı* devleti, *İstanbul*'un fethine kadar, hattâ daha sonra da *Cenevizlilerle* iyi geçinmiş, onlarla daha ılımlı bir ticaret antlaşması yapmıştı. *Cenevizliler, Bizans* döneminde olduğu gibi fetihten sonra da *Galata*'yı malikâne olarak kullanmak istemişler, bu sebeple buranın kendilerinde kalmasında ısrar etmişlerdi; fakat sultan, "*Galata*'nın *Osmanlı* memleketi olduğunu, burayı zorla değil, ora halkının isteğiyle aldığını" söyleyerek *İstanbul*'un fethi yılında, *Galata* halkı için çıkarılan fermandan başka, hiçbir özel statü tanımamış, bu konudaki önerileri de reddetmişti; bu nedenle *Ceneviz Cumhuriyeti, Osmanlılara* karşı düşmanca bir durum almıştı. Böylece *Ceneviz* sorununu kesin olarak çözümlemek isteyen *Osmanlı* hükümdarı, 150 parça gemi ile veziri âzam Mahmut Paşa'yı *Amasra*'ya sevkettiği gibi, kendisi de karadan *Akyazı* ve *Hızıreli* üzerinden *Bolu*'ya geldi. *Candaroğulları* hükümdarı İsmail Bey, padişahın bir orduyla *Bolu*'ya gelmesi üzerine, *Kastamonu*'dan *Sinop*'a çekilmiş, bu seferin kendisine karşı yapılmadığını öğrenince de çok sevinmiş ve sultana hediyeler takdim etmiştir. Çok geçmeden *Amasra*'ya ulaşan sultan, *Amasra* hâkimine "teslim olma" önerisinde bulunmuş, sonunda şehir ve kalesi barış yoluyla teslim alınmış ve *Bolu* sancağına bağlanarak kalesine muhafızlar konmuştur. Bir kısım *Amasra* halkı ile *Cenevizli* şehir hâkiminin yakınları *İstanbul*'a gönderilmişlerdir. Bu arada *Kastamonu* ile *Safranbolu* arasındaki *Eflani* kalesinde bulunan muhafızlar, şehrin korunması amacıyla *Amasra*'ya nakledilmişlerdir (1460).

Candaroğulları Beyliği'nin sonu

Amasra'nın barış yoluyla alınmasından sonra *Bursa*'ya dönen Fatih Sultan Mehmet, İsmail Bey (Candaroğlu)'e bir mektup göndererek "*Trabzon*'a bir sefer yapacağını, *Sinop*'a gelecek donanmanın para karşılığında tamir ve sair ihtiyaçlarının sağlanmasını, bu husustaki her türlü giderlerin anlaşma

gereğince, *Candarlı* beyinin *Bakırküresi* gelirlerinden *Osmanlılara* vermekte oldukları paradan karşılanmasını ve ayrıca *Bakırküresi* gelirlerinden para hazırlanmasını" bildirmiş, "yapılacak seferin *Trabzon*'a karşı olduğunu" da ifade ile onu aldatmıştır. İsmail Bey, 1443 yılında babası İbrahim Bey'in yerine hükümdar olduğu zaman kendisine karşı olan küçük kardeşi Kızıl Ahmet Bey, *Osmanlılara* sığınıp *Candarlı Beyliğine* hükümdar olmak için onların yardımını istemiş ise de bu isteği kabul edilmemiş ve kendisine *Bolu* sancağı dirlik olarak verilmek suretiyle oraya gönderilmiştir. Kızıl Ahmet, bu 1461 seferinde, *Osmanlı* ordu ile birlikte idi. Öte yandan *Bursa*'dan *Ankara*'ya gelen Fatih Sultan Mehmet, bir miktar yardımcı kuvvetle yanına çağırdığı İsmail Bey'in oğlu Hasan Bey'i tevkif edip "*Sinop*'un kendisine bırakılmasının" istedikten başka, "*Osmanlı* devletine tâbi olmak ve yıllık 50 bin altın vergi vermek" şartıyla Kızıl Ahmet Bey'i *Kastamonu* beyliğine atamıştır. İsmail Bey ise *Sinop* kalesine çekilip burada durumun ne olacağını beklemekte idi. Fatih Sultan Mehmet, *Kastamonu*'ya geldi ve *Sinop*'a hareket etmeden önce, veziri âzam Mahmut Paşa'yı oraya sevketti. Mahmut Paşa, İsmail Bey'e bir mektupla "padişahın kesin kararını ve gereksiz yere kan dökülmesine meydan vermemesini" bildirdi. Sonucun kendisi için iyi olmayacağını anlayan İsmail Bey, güvence alıp kaleden çıkarak Mahmut Paşa ile görüştü ve nihayet *Sinop* da böylece 1461 yılında barış yoluyla Osmanlı sınırları içine alınmış oldu. İsmail Bey'e, *Bursa Yenişehiri* ve *İnegöl Yarhisar*'ını, oğlu Hasan Bey'e de *Bolu* sancağı, daha sonra da *Rumeli*'de *Filibe* sancağı dirlik olarak verildi. Öte yandan Kızıl Ahmet Bey, yıllarca sahip olmaya çalıştığı *Kastamonu* hükümdarlığında çok az bir süreyle kaldı; buraya atanmasından (1461) kısa bir süre sonra kendisine *Mora* sancakbeyliği verildi ise de gitmeyerek *Akkoyunlu* hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına kaçtı; böylece *Candaroğulları Beyliği* de sona ermiş oldu.

İstanbul'un *Lâtinler (IV. Haçlı Seferi)* tarafından alınıp (1204) bir *Lâtin İmparatorluğu* kurulduğu sırada, imparator ve *Rumların* diğer ileri gelen büyük ailelerinden bir kısmı, şehirden kaçmışlardı. Bunlardan III. Aleksi (Aleksios)'nın damadı Laskaris, 1206'da *İznik* şehri başkent olmak üzere, *İznik-Rum İmparatorluğu*'nu kurmuş, yine *İstanbul*'dan kaçmış olan *Komnen (Komnenos)* ailesinden Aleksi Komnen (Aleksios

K o m n e n o s) da *Trabzon*'a giderek orada başka bir imparatorluk kurmuştu (1204). F a t i h S u l t a n M e h m e t *Candaroğulları* beyliğine son verdikten sonra *Trabzon* üzerine yürüdüğü sırada, *Trabzon İmparatorluğu* tahtında D a v i d K o m n e n bulunuyordu. Bu imparatorluğun, kuruluşu sırasında sahip olduğu yerler, *Karadeniz Ereğlisi*'nden *Batum*'a kadar uzanırken son yıllardaki sınır, *Giresun-Batum* arasında bulunuyordu, güney sınırları da *Bayburt* ile *Gümüşhane*'nin kuzeyinden geçiyordu. II. M u r a t döneminde *Trabzon İmparatorluğuna* karşı yapılan deniz seferi fırtına yüzünden başarılı olamamıştı. *Amasya* valisi şehzâde B a y e z i t 'in lalası H ı z ı r B e y 'in 1456 yılında *Trabzon* üzerine giriştiği ani bir saldırı üzerine, o sıradaki imparator Y u - a n n i s , bunu sultana şikayet etmiş, sonunda o, yıllık üç bin altın vergiye bağlanmıştı. Bununla birlikte imparator, gerekli durumlarda kendisine yardımcı olmak ümidiyle kızı K a t e r i n a D e s - p i n a 'yı *Akkoyunlu* hükümdarı U z u n H a s a n B e y 'e vermişti. Ölümü (1458) üzerine Y u a n n i s 'in yerine geçen kardeşi D a - v i d K o m n e n , *Osmanlılara* verilmekte olan vergiyi kestiği gibi, daha önce ödenenleri de U z u n H a s a n B e y aracılığıyla geri istemişti. *Trabzon* imparatorunu bir haraç verici olarak gören U z u n H a s a n B e y , bu imparatorluğun *Osmanlıların* hâkimiyetine altına geçmesini istemiyordu; bu nedenle o, 1460 yılında, yeğeni M u r a t B e y başkanlığında, bu vergi sorununu görüşmek amacıyla *İstanbul*'a bir elçi heyeti gönderdi; fakat sultan M e h - m e t , gelen heyeti, "Haydi siz gidiniz ben kendim gelir borcumu öderim" cevabıyla geri göndermişti. *Doğu-Anadolu*'da güçlü bir devlet kuran U z u n H a s a n B e y 'in, akrabalık dolayısıyla *Trabzon İmparatorluğunu* himaye etmesi, imparator D a v i d 'in *Papa*'ya başvurup yardım istemesi, *Avrupa* prenslerinden, özellikle *Fransa* kralı VII. Ş a r l (C h a r l e s) 'dan destek beklemesi, F a - t i h S u l t a n M e h m e t 'in bu imparatorluk hakkındaki düşüncesini harekete geçirdi. *Bizans İmparatorluğu*'nu ortadan kaldıran ve *Mora*'yı fethile buradaki *Rum* hâkimiyetine son vermiş olan *Osmanlı* hükümdarı, *Lâtinleri* kendisine karşı kışkırtan bu impratorluğu da ortadan kaldırmaya karar verdi. Hiçbir direnişle karşılaşmadan *Amasra*, *Kastamonu* ve *Sinop*'u alan *Osmanlı* ordusu, karadan *Trabzon* üzerine yürüdüğü sırada, 300 gemiden oluşan donanma da *Gelibolu* sancakbeyi K â z ı m ve usta bir denizci olan Y a k u p B e y 'lerin kumandalarında, *Sinop*'dan *Trabzon* üzerine hareket etmişti. Fakat sultan, *Trabzon* üzerine yürüdüğünün anlaşılmaması için sahil yolunu bırakarak *Sivas* üzerinden gidi-

yordu. Ordunun öncü kuvvetleri komutanı olan *Anadolu* beylerbeyi Gedik Ahmet Paşa, *Akkoyunlu* devletine ait *Koyulhisar (Koyunluhisar)*'ı üç gün süren bir kuşatmadan sonra Yar Ali Bey'den almayı başardı; bu arada kendisine karşı harekâta başlayan Uzun Hasan Bey'in amcazâdesi Hurşid Bey kumandasındaki orduyu da bozguna uğrattı; bunu haber alan Uzun Hasan Bey, büyük bir telâşa kapıldı; hattâ sultan Mehmet, bu harekâtı Hasan Bey'e karşı yapıyormuş gibi davranıp, onu daha çok endişeye sevketmişti. *Osmanlı* ordusu, *Erzincan* yakınlarındaki *Yassıçemen* yaylasına eriştiği sırada, *Çemişkezek* beyi Şeyh Hüseyin'in başkanlığındaki bir elçi heyetiyle Uzun Hasan Bey'in annesi Sâra Hatun da gelmiş idi; yapılan müzakereler sonunda bir anlaşma yapıldı. Gelen heyetten sadece bir tanesi geri gönderildi, aralarında sultanın "valide" diye hitap ettiği Sâra Hatun'un da bulunduğu heyet üyeleri, rehin olarak orduda alıkonuldu ve Uzun Hasan Bey'e de mektup yazılarak "seferden dönüşte annesiyle diğerlerinin iade edileceği" bildirildi. *Ordu*, *Bayburt*'tan kuzeye dönerek *Trabzon* üzerine yöneldi. *Trabzon* imparatorunun kaçmasını önlemek amacıyla Mahmut Paşa ileri gönderildi. Sultan, esas ordu ile kazmacılar, baltacılar ve kaldırımcılarla sarp ve ormanlık yerleri açtıra açtıra güçlükle ilerliyordu; öyleki sultan Mehmet, zaman zaman yaya yürümek ve yamaçlara tırmanmak zorunda kalmıştır. İşte bu sırada Sâra Hatun, "*Trabzon*'un aynı zamanda gelini Despina'ya ait olduğunu" söyleyerek padişahı bu seferden vazgeçirmek için türlü diller döktüyse de başarılı olamadı. Öte yandan *Osmanlı* donanması, kara ordusundan bir ay önce *Trabzon* önlerine gelip şehri ve kaleyi denizden kuşatıp topa tutmakta idi. Geçilmesi güç sarp yerlerden *Osmanlı* ordusunun gelmesini tahmin etmeyen imparator, orduyu birdenbire görünce şaşırmıştı. Çok geçmeden *Trabzon*, karadan da kuşatılmaya başlandı. *Trabzon* kalesi, birbirine bitişik üç bölümden oluşuyordu; kara tarafı çok müstahkemdi. Bununla birlikte çağının en güçlü ve en mükemmel toplarına sahip olan *Osmanlı* ordusunun şehri kara ve denizden kuşatması imparatoru ümitsizliğe düşürdü. O, savunmadan olumlu bir sonuç alamayacağını düşünerek tâbii Uzun Hasan Bey'den de bir yardım alamaması üzerine, Mahmut Paşa'nın akrabası olan başmabeyncisi Yorgi Amiruki aracılığıyla Mahmut Paşa ile anlaşarak şehir ve kaleyi teslime karar verdi. Çok geçmeden imparator David Komnen, Mahmut Paşa'nın sultan adına yaptığı öneriyi kabul ile orduya gelip teslim

oldu. Böylece 258 yıl devam etmiş olan *Trabzon Rum İmparatorluğu*, 26 Ekim 1461'de tarihe karışmış oldu. İmparator David Komnen, ailesiyle birlikte deniz yoluyla önce *İstanbul*'a, oradan da *Edirne*'ye gönderildi; daha sonra ona *Serez*'de *Ustroma (Karasu)* ırmağı civarında, yıllık geliri 300 bin akça olan bir has verildi.

Osmanlı hükümdarı, bir süre kaldığı *Trabzon*'da, şehir yönetimine *Gelibolu* valisi Kâzım Bey'i atayıp bir miktar asker, silâh ve yiyecek maddeleri bırakıp geri döndü. Sultan, Uzun Hasan Bey'in ülkesi sınırına gelince orduda rehin olarak bulunan Sâra Hatun'u bir elçi heyeti ve arasında, *Trabzon Rum* imparatorluğunun hazinesinden alınan bazı ganimet mallarının da bulunduğu armağanlarla oğlunun yanına gönderdi. *Osmanlı* heyeti, Uzun Hasan Bey'le olan mevcut antlaşmayı, *Rumeli*'de çözümlenmesi gereken bazı sorunların olması, dolayısıyla doğu sınırlarının güvenli bulunması sebebiyle yeniledi. Uzun Hasan Bey de sultana bir heyet göndererek *Trabzon*'un fethini kutladıktan başka, annesine gösterdiği iyi muameleye de teşekkür etti ve pek çok armağanlar gönderdi. Fatih Sultan Mehmet, *Tokat* üzerinden *Bursa*'ya, oradan da *İstanbul*'a gitti. Sultan, *Trabzon*'dan ayrılırken şehrin doğu taraflarının fethini, şehzâde Bayezit'in eski lalası sancakbeyi Hızır Bey'e bırakmıştı. Hızır Bey, çok geçmeden buraları barış yoluyla elegeçirdi. Bir süre sonra Uzun Hasan Bey'in eşi Despina'nın *Trabzon* imparatoru David'e gönderdiği mektuplar, sultanın eline geçti. Bunun üzerine Fatih, Uzun Hasan Bey'le gizli mektuplaşmasından şüphelenmesi sebebiyle David'i, önce, dört oğlu ve bir yeğeni ile birlikte hapse attırıp sonra da *İstanbul*'da öldürtmüştür (Kasım 1463).

Arnavutluk, Eflâk, Boğdan ve Bosna

Daha önce görüldüğü üzere, Hunyadi Yanoş ile yapılan *Morava* savaşı sırasında *Osmanlı* ordusundan kaçarak *Kroya (Akçahisar)*'yı kendisine merkez yapan İskender Bey, *Arnavutluk* sorunları hakkında görüşmek üzere, bütün akrabası, *Arnavutluk* senyörleri ve kabile reislerini *Kroya*'ya davet etmişti. Burada yapılan ilk müzakerelerde, *Arnavutluk* ile *Epir*'deki yerlerin *Türkler*'den geri alınmasına karar verildi. Bu amaçla İskender Bey, müttefiklerinin yardımıyla 12-15 bin kişilik bir kuvvet topladı. O, *Osmanlıların* kendisini yakından izleyeceklerini bildiği için süratle hazırlık yapmıştı. Bunun üzerine akıncı kumandanı İsa Bey (Evrenuzoğlu), İskender Bey'e karşı hare-

kete geçti (1443) ise de *Kroya* yöresinde yenilgiye uğradı. İskender Bey'in başarısı *Osmanlıların* Hunyadi ile meşgul oldukları zamana rastladığı için onunla gereği şekilde ilgilenilemedi; bu sebeple İskender Bey, bu ilk başarı sonucunda, babasının hâkim olduğu toprakları geri almayı başardı. Daha sonra o, *Arnavutluk* beylerini *Türk* tehlikesine karşı *Kroya* ve *İşkodra*'ya yakın olan *Adriyatik* denizi kıyısındaki *Venediklilerin* hâkimiyetinde bulunan *Leş (Alessi Lisüs)* ilçesinde davet ile ikinci bir kongre düzenledi. 1 Mart 1444 tarihinde yapılan bu kongreye *Dukakin*'ler, *Musaki*'ler, *Topia*'lar, *Balşa*'lar, *Araniti*'ler, *Polati*'ler ve diğer *Arnavut* senyörleri ile başta İstefan Çernoviç olmak üzere, *Karadağ* prensleri katılmışlardı. İskender Bey, kongrede bütün *Arnavutların* reisi seçildi; her *Arnavut* senyörü, derece ve gelirine göre, ona vergi verecekti. Bir süre sonra (Haziran 1444) İskender Bey, Ali Bey (Evrenuzzâde) kumandasında *Debre*'ye gelen 20-25 bin kişilik bir akıncı kuvvetiyle giriştiği savaşta büyük kayıplar vermesine rağmen Ali Bey'i çekilmek zorunda bıraktı; onun bu başarısı, 29 Haziran'da olduğu için bu tarih, *Arnavutluk*'un bağımsızlığının başlangıcı olarak kabul edilip kutlandı. Bu sıralarda *Osmanlı* ordusu, Hunyadi Yanoş'a yenilip *Balkan* dağlarının güneyine çekilmekte idi. Bu bakımdan gerçekleştirilen *Arnavutluk seferi*, ancak bir akın niteliğinde kaldı. Çünkü *Osmanlılar*, Hunyadi'nin saldırısı sebebiyle sıkışık durumda bulundukları için *Arnavutluk* sorunu ile ilgilenemiyorlardı. Bununla birlikte akıncı kuvetleri, İskender Bey'i devamlı olarak sıkıştırıp onun, Hunyadi ile birleşmesini önlemişlerdir.İskender Bey, daha sonra (1447 yılı sonlarına doğru) *Dagnu* senyörü Zaccaria'nın topraklarını işgal etmiş olan *Venediklilerle* mücadeleye girişti. *Sırp* beyleriyle de birleşen İskender Bey, *Venediklilerin, Lombardiya'da, Milan* dukasıyla çarpışmasından faydalanarak saldırıya geçti. Bu arada *Napoli* ve *Aragon* kralı V. Alfons da İskender'i *Venedik* aleybine kışkırtmakta idi. Sıkışık duruma düşen *Venedikliler, Türkleri* İskender Bey'e karşı saldırıya teşvik ettiler; bunun üzerine saldırıya geçen *Türk* akıncı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine, *Dagnu*'yu kuşatmakta olan İskender, kuşatmada dört bin kişilik bir kuvvet bırakarak *Türklere* karşı yürüdü. O, yolda, *Dirin nehri* yakınlarında karşılaştığı *Venedik* kuvvetleriyle giriştiği çarpışmada, onları bozguna uğrattıysa da *Dagnu*'yu alamadı (Temmuz 1448). *Venedik Cumhuriyeti*, kuvvetlerinin yenilmesi, *Draç* limanının tehdit altına girmesi, *Dukakinlerin* İskender'le ba-

rışmaları, *Karadağ* prensinin de İ s k e n d e r - *Sırp* ittifakına girmesi ve *İşkodra* ile *Antivari* (*Bar* limanı)'ye karşı yapılan saldırı karşısında endişeye düşmüştü. Bu sebeple senato, İ s k e n d e r '-le müzakerelere girişerek *Leş* ilçesinde bir antlaşma imzalandı (4 Ekim 1448'de). Savaşa sebep olan *Dagnu*, yine eskisi gibi, senyörlük olarak kaldı.

İskender Bey'-le ilişkiler

İ s k e n d e r B e y 'in devam eden saldırıları *Osmanlıların* dikkatini çekiyordu. Esasen bu sırada, İ s k e n d e r 'in yeğeni H a m - z a B e y , amcasiyle arasının açılması sebebiyle, *Osmanlılara* sığınmış, "bazı *Arnavut* şehirlerinin İ s k e n d e r 'e karşı olduğunu" söyleyerek padişahı tahrik etmiş ve II. M u r a t 'ın bizzat *Arnavutluk*'a sefere çıkmasına sebep olmuştu. Daha önce görüldüğü üzere, H a m z a B e y, 1443 yılındaki *Morava* savaşında İ s k e n d e r 'le birlikte *Arnavutluk*'a kaçmıştı. 1447 yılında bizzat *Arnavutluk* seferine çıkan II. M u r a t , İ s k e n d e r 'e ait bazı yerleri elegeçirdi. *Arnavutluk* sorununu kesin olarak çözümlemeye karar veren sultan, *Kroya*'yı kuşattı, o zamana kadar alınamamış olan M o i s D i b r a 'ların dirliği *Debrei Bâlâ* ile diğer bazı yerleri birer birer elegeçirdi. Sultan, bu sırada H u n y a d i 'nin yeniden harekete geçmesi üzerine, *Arnavutluk* harekâtını maiyyeti komutanlarından M u s t a f a P a ş a 'ya bırakarak *Sofya*'ya gelip hazırlıklara koyuldu. Çok geçmeden *Venedik* kuvvetlerini bozguna uğratmış olan İ s k e n d e r B e y, M u s t a f a P a ş a kuvvetlerini de yenilgiye uğrattığı gibi, M u s t a f a P a ş a ile birlikte birçok tutsak da aldı; tutsak askerleri öldürtmesine rağmen M u s - t a f a P a ş a ile oniki subayı para karşılığında serbest bıraktı (Ağustos/Eylül 1448). Öte yandan H u n y a d i Y a n o ş , *Kosova* savaşına gitmeden önce İ s k e n d e r B e y 'e ve İ s k e n d e r A r a - n i t i 'ye haberler göndererek "*Osmanlılara* karşı birlikte hareket etmeyi" önerdi ve bu husussta onlardan söz de aldı; hattâ İ s k e n - d e r B e y , *Venedik Cumhuriyetiyle* barış yaptığı sırada, "H u n - y a d i ile birleşmek niyetinde olduğunu" söyleyerek onlardan bir miktar para da almışdı. Çünkü o, H u n y a d i 'nin *Türklere* karşı başarısız olması durumunda, *Balkanların* tamamen *Türk* hâkimiyetine geçeceğine inanıyordu. Fakat ikinci *Kosova* savaşı İ s k e n - d e r ve diğer *Arnavut* beylerinin yardıma gelmelerinden önce sona ermişti. İ s k e n d e r B e y, ikinci *Kosova* savaşından sonra sultan II. M u r a t 'ın yeniden sefere çıkacağını haber alınca kalelerini tahkim ve *Türk* ordusunun geçeceği yerleri tahrip etti, sivil halkı *Venedik* yönetimindeki yerlere gönderdi; *Kroya* kalesine çok

sayıda kuvvet koyduktan sonra 12 bin kişilik bir orduyla *Debre*'ye doğru hareket etti. *Arnavutluk*'a giren sultan M u r a t , önce *Sivetigrat* kalesini aldıktan sonra *Kroya*'yı kuşattı (1449). Bu sırada, İ s k e n d e r, *Kroya* yakınlarındaki dağlara çıkıp saklanmıştı. Sarp yerlerde yapılan çarpışmalarda, *Türkler* oldukça kayıp verdiler. İ s k e n d e r B e y , "vergi vermek şartıyla" önerilen barışı kabul etmedi. Bunun üzerine sultan M u r a t , geri döndü. İ s k e n d e r B e y , *Türklerin* ikinci kez aldıkları *Sivetigrat*'ı geri almak için büyük bir çaba gösterdi ise de pek çok zayiat verdikten sonra çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra *Berat (Arnavutluk Belgratı)* şehri de *Türkler* tarafından fethedildi. Sultan M u r a t , beraberinde oğlu şehzâde M e h m e t olduğu halde, *Arnavutluk*'a yeni bir sefer daha yaptı (1450). Bu sırada İ s k e n d e r, *Arnavut* beylerinin kendi aleyhine dönmeleri sebebiyle zor durumda bulunuyordu. Bununla birlikte o, papazlar vasıtasıyla halkın moralini kuvvetlendirmeye çalıştı ve "*Türkleri* kesinlikle yeneceği" vaadinde bulunarak *Arnavutları* ikna etti. Öte yandan *Arnavutluk*'a giren sultan M u r a t , *Kroya*'yı yeniden kuşattı. *Napoli* kralı A l f o n s , *Venedik*'e karşı kendisine yardım etmediği için İ s k e n d e r 'e kırgın idi, *Raguza Cumhuriyeti* ise İ s k e n d e r 'e gizlice yardım ediyordu. Teslim önerisini kabul etmeyen *Kroya*, tahrip edildiyse de alınamadı, İ s k e n d e r 'in dışardan yaptığı saldırılar geri püskürtüldü; kuşatma beş ay sürdü. Çaresiz kalan İ s k e n d e r B e y , şehri *Venediklilere* terke razı olmasına rağmen bu, gerçekleşmedi. Bu sırada H u n y a d i 'nin *Arnavutluk*'a yardıma geleceği haberi üzerine sultan M u r a t , kuşatmayı kaldırıp çekilmeyi uygun buldu (Kasım 1450); bununla birlikte H u n y a d i yardıma gelmedi. sultan M u r a t 'ın çekilmesi ve dolayısıyla kurtulması, İ s k e n d e r 'e bir yaklaşma ve yardımının gerçekleşmesini sağladı. Şöyleki: *Napoli* kralı V. A l f o n s , İ s k e n d e r 'e para yardımı yaparak borçlarını ödedi; büyük bir imparatorluk kurmayı amaçlayan V. A l f o n s , İ s k e n d e r 'in bu mücadelesinden kendi lehine faydalanmak istiyor, dolayısıyla onu, yeni bir *Türk* saldırısından korumayı kendi siyasetine uygun buluyordu. V. A l f o n s , *Rönesans* devrinin en büyük hükümdarlarından olup merkezî *Avrupa* hanedanlarının *Balkan* yarımadasında izlemiş oldukları siyaseti temsil etmek istiyordu; onun amacı, *Balkan* ve *Akdeniz İmparatorluğu'nu* kurmaktı; *Türk* tehlikesini görmüş, fikir ve düşüncelerinde başarılı olabilmek için İ s k e n d e r 'i teşvik ve himaye etmişti. *Papa'nın* desteğiyle *Napoli* kralı ile İ s k e n d e r B e y arasında 26 Mart 1451'de bir antlaşma yapıldı. Bu ant-

laşmada *Türklerin* yeni bir saldırısından korkan İ s k e n d e r 'e, A l f o n s 'un yardımı sağlanacaktı; ayrıca İ s k e n d e r B e y, *Napoli* kralına tâbi olacaktı. Böylece *Türk* hâkimiyetinden ayrılıp güya bağımsız kalmak istiyen İ s k e n d e r B e y, bu antlaşma ile *Napoli* kralının hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. İ s - kender Bey'e bağlı olan *Arnavutluk, Napoli* kralının hâkimiyeti altına girdikten üç yıl sonra (1454) A l f o n s adına para bastırıldı. *Kroya* şehrinde *Napoli* kralının bir temsilcisi bulunuyordu. Öte yandan İ s k e n d e r 'in, *Napoli* kralına tâbi olması, *Venedik Cumhuriyetini* kuşkulandırdı. Buna karşı *Venedikliler* de *Arnavutluk*'ta İ s k e n d e r 'e karşı olan senyörleri, özellikle *Dukakinleri* ona karşı cephe almaya teşvik ediyorlardı. Bunun üzerine A l f o n s , *Venedik* doçunun dikkatini çekmiş, ondan "bu tür kışkırtmalara son verilmesini" istemiştir. *İstanbul*'un fethi, *Venedik* çıkarlarına büyük ölçüde zarar verdiği için *Cumhuriyet, Arnavutluk*'taki "kışkırtma siyaseti"nden vazgeçerek İ s k e n - d e r 'le anlaştı. Öte yandan *Türklerin* eline geçmiş olan *Berat* şehri, İ s k e n d e r B e y tarafından kuşatılmış (Temmuz 1455), fakat başarılı olunamamıştı; ayrıca *Napoli* askerleriyle takviye edilen *Arnavut* ordusu, *Osmanlı* akıncı komutanı A l i B e y (E v r e n u z - z â d e) tarafından ağır bir bozguna uğratılmış, pek çok asker de öldürülmüştür. A l i B e y 'in bu ağır darbesi, İ s k e n d e r 'i ciddi şekilde sarstı; *Arnavutluk*'taki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen *Napoli* kralı, derhal ona yardıma koştu ve bu konuda *Papa*'yı da ikna etti. Ayrıca *Arnavutluk*'u kurtarmak amacıyla, *Fransız, Alman* ve *Sırplardan* da yardımcı kuvvetler gelmişti (1456). Bunun üzerine *Türklere* sığınmış olan H a m z a B e y 'in teşvikiyle D a v u t P a ş a (veya İ s h a k B e y)'nın kumandasında *Arnavutluk*'a yeni bir kuvvet sevkedildi; bütün harekât, H a m z a B e y '- in plânına göre yapılıyordu. Karşı koymaya cesaret edemeyen İ s k e n d e r , âdeti üzere, dağlara çekildi. *Kroya'ya* yürüyen ve *Albulena* ovasına gelen akıncılar, dağdan inen İ s k e n d e r B e y tarafından düzenlenen baskınla bozguna uğratıldılar. H a m z a B e y de tutsak alınmıştı. *Albulena* yenilgisi sebebiyle *Arnavutluk*'un fethi bir süre geri kaldı (Eylül 1457). *Papa* III. K a l i k s t , bu başarısından dolayı İ s k e n d e r B e y 'e "*Mukaddes Makamın* genel komutanı" unvanını verdi. Öte yandan *Aragon* ve *Napoli* kralı V. A l f o n s 'un ölümü (1458), İ s k e n d e r 'i iyi bir koruyucudan yoksun bıraktı. A l f o n s 'un yerine geçen oğlu F e r d i n a n d , kendisine rakip olan *Anjuven (Anjouin)*'lerle giriştiği mücadelede İ s - k e n d e r B e y, *Papa*'nın tavsiyesiyle *Napoli* kralına yardıma

karar verdi. O, önce *Osmanlı* hâkimiyetini ve vergiyi kabul etti (1460). Çok geçmeden o, *Anjuvenlerin* Ferdinand'a karşı üstün durumda olduğu sırada, İskender üç bin asker ile Ferdinand'ın göndermiş olduğu kadırgalara binip *İtalya*'ya gitti ve tehlikeli bir duruma düşen Ferdinand'ı kurtardı; böylece onun en büyük düşmanı olan *Taranto* prensi de muhalefeti bırakıp boyun eğmek zorunda kalmıştı. Şubat 1462'de memleketine dönen İskender, *Venedik* elçisi ve *Papa'nın* ısrarlarıyla *Osmanlılarla* olan iyi ilişkilerini bozdu, böylece mücadele yeniden başladı. Bunun üzerine *Türk* akıncıları, yeniden saldırıya geçtiler. Kesin bir başarı kazanılmamakla birlikte *Türk* kuvvetleri, onu ciddi bir şekilde yıpratıyorlardı. Kesin olarak *Adriyatik* kıyılarına inmek isteyen *Osmanlı* hükümdarı, *Anadolu* ve *Eflâk*'daki daha önemli sorunlar sebebiyle *Arnavutluk* harekâtını daha uygun bir zamana bırakmayı yeğledi. Bu sırada *Papa*, *Osmanlılara* karşı yeni bir *Haçlı Seferi* hazırlığıyla meşgul idi. Bunun üzerine *Osmanlı* hükümdarı, İskender'le bir barış yaptı (Nisan 1463). Daha ilerde görüleceği gibi, *Osmanlıların Bosna* ile *Venediklilere* ait *Mora'*daki *Argos* kentini fethetmeleri, uzun bir süreden beri açık bir siyaset izlemeyen ve *Napoli* krallığı ile *Arnavutluk* üzerinde hâkimiyet rekabetine girişmiş olan *Venediklileri, Türklere* karşı İskender Bey'le bir antlaşma yapmak zorunda bıraktı. Çok geçmeden yapılan antlaşma uyarınca İskender Bey, *Venedik Cumhuriyeti*'nin *Macarlarla* birlikte *Osmanlılara* karşı savaşa karar verdikleri yıldan (1463) bir yıl sonra Türklere karşı harekâta başladı. Bunun üzerine Balaban Paşa komutasında sevkedilen kuvvetler, İskender'le giriştiği savaşta onu yenilgiye uğrattığı gibi, sekiz *Arnavut* komutanını da tutsak aldı. Bu başarı, İskender'e büyük bir darbe olduğu gibi, *Arnavutluk*'ta da genel bir heyecan yarattı; ayrıca Balaban Paşa'nın yeni bir saldırısı, İskenderi daha da güç bir duruma soktu, hattâ çarpışmalar sırasında tutsak alınmak üzere iken muhafızlarının büyük fedakârlığiyle güçlükle kurtuldu. Balaban Paşa, İskender'e karşı yeni bir saldırı daha düzenledi (9 Ağustos 1464) ise de bu kez pek başarılı olamadı; bununla birlikte o, 1465 yılında yeniden *Arnavutluk*'a girdi. Ayrıca Yakup Paşa (Arnavut) da çok sayıda kuvvetle *Arnavutluk*'a sevkedildi. Fakat İskender Bey, her iki kumandanı da yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet, *Arnavutluk* seferine çıkmaya karar verdi; bu sebeple İskender Bey, *Papa* ve *Napoli* kralına, *Venedik, Macarlar* ve *Raguzalılara* başvurarak acele

Fatih'in Arnavutluk seferleri

yardım isteğinde bulundu. Fatih sultan Mehmet, 1465 ilkbaharında, 150 bin kişilik bir ordu ile *Arnavutluk*'a girdi. O, önce *Arnavutların* az kuvvetle savunup çok kuvvete karşı koydukları sarp boğazları elegeçirdi, daha sonra da dağlara çekilen *Arnavutları* izleye izleye İskender'in merkezi *Kroya (Akçahisar)* kalesi önlerine ulaştı. Sultan, kalenin uzun süre kuşatmaya dayanacağını tahmin ediyordu. Burada harekât sürerken o, *İşkombi suyu* yakınındaki *Valinien*'lerin eski beldelerinden *Valne* harabelerini *İlbasan* adıyla yeniden imar etti ve buraya ünlü *İlbasan* kalesini yapıp, içine muhafızlar, savaş araç ve gereçleriyle yiyecek yerleştirdi. İskender Bey yine ortada yoktu. Fakat bir süre sonra Fatih'in *Arnavutluk*'tan ayrılması üzerine yeniden ortaya çıkan İskender Bey, âkıbetinin *Kroya*'ya bağlı olduğunu bildiği için *Macar, Venedik* ve *Raguza*'dan yardım istedi; hattâ bizzat *Roma*'ya giderek (Aralık 1466) *Papa*'dan da yardım isteğinde bulundu. *Papa* II. Pol (Paulus), hazinesinin kritik durumda olması sebebiyle ona çok az yardımda bulundu. Daha sonra *Napoli*'ye giden İskender, oradan da para yardımı alarak *Arnavutluk*'a döndü (Nisan 1467). Bu sırada *Kroya*'yı kuşatmakta olan Balaban Paşa, onunla giriştiği savaşta yenilgiye uğradığı gibi, hayatını da yitirdi. Çok geçmeden İskender Bey, *İlbasan* kalesini kuşatmaya başladı. Bunun üzerine Fatih Mehmet, ilkbaharda, ikinci kez, *Arnavutluk* seferine çıktı (1467). *İlbasan* yakınlarından *Arnavutluk*'a giren sultan, birçok yerlere asker yerleştirip *Drac*'a yürüdü ve İskender'in sığınağı durumunda olan *Çorlu* kalesini yıktırdı, daha sonra da *Kroya*'ya dönüp kaleyi kuşattı; fakat elegeçiremeden geri döndü (Ağustos 1467). Öte yandan İskender Bey hasta olmasına rağmen, *Osmanlıların Kroya*'yı devamlı tehdit altında tutmak amacıyla inşa ettikleri *İlbasan* kalesine saldırı düzenleyip elegeçirmek için *Arnavut* beyleriyle bir toplantı yaptı (Ocak 1468). O, bu sıralarda *Arnavutluk* dağlarını aşarak *İşkodra* önlerine kadar ilerlemiş olan *Türk* kuvvetlerine karşı savaşa girişmek istedi ise de hastalığı arttı ve çok geçmeden de *Leş* ilçesinde öldü (17 Ocak 1468). İskender Bey, sarp dağlar ve dar boğazlarla çok zor geçit verir durumda olan ülkesini az kuvvetle ve başarıyla savunmuştur; teşkilâtçılığı, zaman zaman çılgınca cesareti, çok iyi bir savaş adamı olması ve özellikle azim ve irade kudreti ile ünlenmiş idi. Kendisine karşı olan bazı *Arnavut* senyörleri karşısında hiç yılgınlık göstermemiş, önüne çıkan bütün engelleri aşıp bir avuç kuvvetle ülkesini *Türk* akınlarına karşı 25 yıl savunmuştur. Bir rivayete göre, İs-

k e n d e r 'in ölüm haberi F a t i h S u l t a n M e h m e t 'e bildirilince "*Hıristiyanlığın* vay haline, kılıç ve kalkanlarını kaybettiler" demiştir. Gerçekten İ s k e n d e r B e y, *Türklerin Adriyatik* kıyılarına inmelerine engel olmak istedikten başka, çok sayıda bir akıncı kuvvetinin sürekli olarak o sınırlarda tutulmasına neden olmuştur. İ s k e n d e r B e y, ölmeden önce, oğlunu ve ülkesini *Venedik Cumhuriyetine* vasiyet etmişti. Bu nedenle onun ölümü üzerine *Venedikliler, Kroya*'nın ve *Kastriyota* prensliğini İ s k e n d e r 'in oğlu J a n 'a vermek istediler, aksi takdirde "prensliğin *Venedik* himayesine bırakılmasını" bildirdiler. Esasen *Venedik Cumhuriyeti,* İ s k e n d e r 'in *Napoli* krallığıyla olan ilişkisini kesme amacında idi, fakat onlar, bu plânlarında başarılı olamadılar; çünkü İ s k e n d e r 'in eşi, *Napoli* krallığıyla anlaşıp *Napoli*'ye gitmişti.

Osmanlılar, Arnavutluk'un birçok yerlerini fethettikleri halde, *Kroya* ile *Venediklilerin* elindeki *Arnavutluk İskenderiyesi (İşkodra)*'ni alamamışlardı. *Venediklilerle* sürdürülen uzun savaş yıllarında, *Rumeli* beylerbeyi S ü l e y m a n P a ş a *İşkodra*'nın fethine memur edildi ise de başarı sağlanamamıştı. Bunun üzerine sultan M e h m e t , bizzat *Arnavutluk*'a bir sefer yapmak istiyordu, fakat *Boğdan*'a düzenlenecek sefer, daha önemli görüldüğü için şimdilik *İşkodra* seferinden vazgeçildi. Bununla birlikte F a t i h S u l t a n M e h m e t , *İşkodra*'nın fethine veziri âzam G e d i k A h m e t P a ş a 'yı göndermek istiyordu (1478), fakat Paşa, özür dileyerek gitmek istemedi. Bunun üzerine o, azledilerek *Rumeli hisarı*'na hapsedildi, yerine S i n a n P a ş a (H ı z ı r B e y o ğ l u) , daha da sonra *Nişancı* M e h m e t P a ş a (K a r a m a n î) , veziri âzam atandı. Bunun üzerine F a t i h , *Arnavutluk* seferine bizzat gitmeye karar verdi. Bu sıralarda *Venediklilerle* sürdürülen savaşa son vermek için iki taraf arasında müzakereler yapılmakta idi. *Osmanlıların* bazı önerilerine *Venedik*'ten cevap beklendiği için müzakereler kesilmiş idi. S u l t a n F a t i h , bundan istifade ile *Arnavutluk* sorununu kesin olarak çözmek amacıyla ordusuyla harekete geçti. *Osmanlı* ordusu, *Arnavutluk*'a girdiği sırada, yol açmak, köprüleri tamir ile geçitleri güvence altına almak amacıyla akıncı kumandanı A h m e t (E v r e n u z o ğ l u) ve Ö m e r B e y (T u r a h a n o ğ l u) 'ler ileri sevkedildiler. F a t i h , *İşkodra*'ya yürümeden önce, yol üzerindeki sarp kayalıklarda bulunan ve bu nedenle fethedilemeyen *Kroya*'yı almaya karar verdi; şehir İ s k e n d e r 'in ölümünden sonra *Venediklile-*

re geçmişti. *Venedik* amiralı Loredano'nun, donanmasından göndereceği küçük bir kuvvetle *Kroya*'yı savunmak imkânsızdı. Esasen bir yıldan beri *Türkler* tarafından sürekli olarak kuşatılmakta olan şehir, açlık nedeniyle çok güç bir duruma düşmüştü. Padişahın bizzat gelmesi üzerine savunucuların ümitleri kırıldı ve çok geçmeden de teslim oldular (Haziran 1478 ortaları). Daha sonra *Osmanlı* ordusu, *İşkodra* üzerine yürüdü; yolların sarp ve top sevkiyatının mümkün olamaması sebebiyle top dökmek için deve ve katırlarla döküm malzemesi nakledildi. *Boyana* nehri üzerine yapılan köprüden geçen ordu, *İşkodra* kalesini kuşattı ve dökülen toplarla kale dövülmeye başlandı. Kale, sarp bir dağ üzerinde olup, bir tarafı nehir, iki tarafı *Dergos* ve *Gölbaşı*, güneyde *Leş* ilçesi ve kaleleriyle çevrili olduğu için fethi çok güç idi. Kuşatma başladıktan sonra yapılan saldırılarda çok kayıp verilmesi sonucunda kalenin fethi için başka bir önlem alındı. Alınan karara göre, önce *İşkodra* çevresindeki *Leş* ilçesiyle *Dergos* ve *Gölbaşı* kaleleri fethedildi. Böylece *İşkodra*'ya karadan gelmesi muhtemel yiyecek ve sair maddelere engel olunmuştur. Daha sonra *Boyana* nehri üzerine yapılmış olan köprünün iki başına iki kule inşa edilerek içine asker yerleştirildi; böylece de nehir yoluyla kale önlerine gelecek gemilerin geçmesine engel olunacaktı. Fatih Sultan Mehmet, *İşkodra* kuşatmasında, *Arnavutluk* cephesi akıncı kumandanı Ahmet Bey (Evrenuzoğlu) kumandasında 40 bin asker bırakarak *İstanbul*'a döndü. *İşkodra* kalesine nehir yoluyla gelen yardıma engel olunması, kaledekileri çok zor bir duruma düşürdü. Çok geçmeden "mal ve canlarına dokunulmamak ve isteyenlerin kalıp, istemeyenlerin de gitmelerine izin verilmesi" şartiyle *İşkodra* teslim alındı. Bunun üzerine *Venedik*'le onaltı yıldır devam eden ve bir ara *Haçlı seferi* niteliği kazanan savaşa son verildi; Böylece savaşa devamın daha kötü sonuçlar doğuracağını anlayan ve müttefiklerinden ümidini kesen *Venedik Cumhuriyeti*, sonunda barış yapmak zorunda kalmıştır.

Eflâk prensliğinin tâbiiyet altına alınması

XV. yüzyılın ortalarında, II. Vladislav, *Osmanlılara* tâbi olarak *Eflâk* prensi bulunuyordu. Daha sonra onun yerine, yine *Osmanlıların* yardımiyle Vladislav'ın oğlu Vlad Çepeş (Cellat Vlad) voyvoda oldu (1456). Kaynaklarda Kazıklı Voyvoda adıyla belirtilen ve giriştiği mücadelerle uzun süre *Osmanlıları* meşgul eden ve zâlimliğiyle ün salan *Eflâk* prensi, işte budur. O, *Osmanlı* sarayında yetişmişti; ilk zamanlarında devlete sadık görünüyor ve her yıl vergisini düzenli olarak getirip,

kendisine lâyık bir törenle padişah tarafından kabul olunuyor, hilât ve kızıl börkle altın üsküflü serpuş giydirilip memleketine gönderiliyordu. Padişahın *Doğu-Karadeniz* seferi sırasında Vlad, *Osmanlılardan* ayrılarak *Macarlarla* anlaşıp *Bulgaristan*'a girerek akınlar yapmıştı. Bunun üzerine *Rumeli* muhafızı olarak *Edirne*'de bırakılmış olan İshak Paşa, durumu sultana arzetti. Vlad, *Trabzon* seferindeki başarılarını tebrik ile elçi ve hediye göndererek devlete karşı bağlılığını göstermiş olduğu için onun bu tahrip harekâtına şimdilik göz yumuldu. Bununla birlikte çok zalim olan Vlad, öldürmek istediği kimseleri kazığa vurarak onların ortasında yemek yemekten zevk alıyor, hattâ bir rivayete göre, fakirlere şölen verip onları sofra masasıyla birlikte yaktırıyordu, kadınların memelerini keserek kesik yerlere çocuklarının başlarını çakdıracak kadar sonderecede acımasız, vahşi ve zalim bir kimse idi. Çok geçmeden onun *Macarlarla* bir ittifak yapması üzerine bertaraf edilmesi kararlaştırıldı. Fatih Sultan Mehmet, *İstanbul*'da bulunduğu sırada, Kazıklı Voyvoda'nın zulüm ve faaliyetlerini haber alınca onu, bir yandan *Slistire* beyi kâtip Yunus Bey aracılığıyla, güzel sözlerle *İstanbul*'a davet ettirirken, diğer yandan da *Niğebolu* sancakbeyi Hamza Bey'e (Çakırcı) "Vlad'ın kesin olarak yakalanmasını" emretti. Hamza Bey, *Tuna* boyunda Vlad'ı bekledi; kışın çok şiddetli geçmesi nedeniyle *Tuna* nehri donmuştu. Öte yandan gerekli önlemleri alan Yunus Bey, Vlad'la görüşerek onu *İstanbul*'a gitmeye razı etti; fakat o, alınan önlemleri öğrenince beraberindeki kuvvetlerle Hamza Bey'e bir baskın yaparak onu ve yanındaki kâtip Yunus'u öldürdü; aldığı tutsakların bacak ve kollarını kestirdikten sonra kazıklara vurdurdu. Hamza Bey'i, makam ve rütbe sahibi olduğu için daha yüksek bir kazığa vurdurmuş ve başını da *Macar* kralına gönderip yardım istemişti. Vlad Çepeş, daha sonra *Niğbolu*, *Vidin* ve bütün *Tuna* boyundaki şehirleri tahrip ile ağır kıyımlar yaparak yağmaladı ve 25 bin kişilik bir tutsak kafilesiyle *Eflâk*'a döndü. Bunu haber alan ve sonderecede üzülen padişah, 1462 yılında *Eflâk* seferine karar verdi. Birbirlerine düşman olan *Eflâk* ve *Boğdan* prensleri arasındaki çatışmalar sebebiyle, sultanın *Eflâk* seferine hazırlandığını haber alan *Boğdan* prensi, bu hususta sultanı teşvik ettiği gibi, "kendisine yardımda da bulunacağını" bildirdi. *Filibe*'de toplanan 15 bin kişilik *Osmanlı* ordusu, *Eflâk*'e doğru harekete geçti. Mahmut Paşa, asıl ordudan önce *Tuna*'yı geçip *Eflâk*'a girdi; fakat Vlad'ın kuvvetlerine rastlamadı. Fatih, 25 kadırga

ve 150 nakliye gemisiyle *Karadeniz*'den *Tuna*'ya geçip *Vidin*'e ulaştı. Mahmut Paşa'nın Vlad kuvvetlerine rastlamaması üzerine, Ali Bey (Evrenuzoğlu), akıncı kuvvetleriyle *Eflâk* topraklarına akınlara girişti. Henüz ortaya çıkmayan Vlad, savunmasız halkın bir kısmını *Braşova* (*Kronştad*)'ya gönderirken, bir kısmını da ormanlara sakladı; o, ikiye ayırdığı kuvvetlerinin bir kısmını, *Türk* ordusuna yardım için harekete geçtiği takdirde, *Boğdanlılara* saldırmakla görevlendirdi; başında bulunduğu 10 bin kişilik diğer kuvvetiyle de *Osmanlı* kuvvetleri üzerine yürüdü; o, bir gece baskını ile *Türk* ordusunu bozmayı planladı, fakat onun esas amacı, ani bir saldırı ile padişahın karargahına kadar girerek onu öldürmek idi; çok geçmeden Vlad, gece yarısı, düzensiz ve şaşırtıcı bir şekilde padişahın otağına saldırdı; halbuki otağ, daha gerilerde idi. Bu nedenle önde bulunan Mahmut ve İshak Paşa'ların çadırları saldırıya uğramıştı. Ancak bir kısım hayvanların ölümüyle sona eren bu saldırı, orduda telâş yaratmışsa da derhal savaş düzeni alındığı için Vlad plânını uygulayamadı ve ağır kayıplar vererek kaçtı; Ali Bey (Evrenuzoğlu), onu izleyerek askerlerinden bin kadarını tutsak almayı başardı. Ömer Bey (Turahan Beyoğlu) da akıncı kuvvetleriyle ileri harekâta başlayıp Vlad'ın suvari kuvvetlerini yenilgiye uğratarak iki bin tutsak ile ordugâha döndü. Böylece artık karşılarında herhangi bir kuvvet bulamayan *Osmanlı* ordusu, gerekli olan 200 bine yakın at ve yük hayvanı alarak geri döndü. Öte yandan Vlad, kendisi için her şeyin bittiğini düşünerek önce *Moldavya*'ya, oradan da *Macaristan*'a sığındı ve onlardan yardım isteğinde bulundu. Fakat *Osmanlı* devletiyle barış yapmış olan *Macar* kralı Matyas Korven, *Osmanlılar*la arasının açılmasını istemedi ve çok geçmeden de Vlad'ı hapse attırdı. Bunun üzerine Vlad'ın yerine küçük kardeşi Radul, *Eflâk* prensi oldu; O da *Osmanlı* sarayında yetişmişti. Radul, devlet hazinesine her yıl 12 bin altın vergi verecekti; onun herhangi bir saldırıya uğramaması için korunması görevine Ali Bey (Evrenuzoğlu) atandı. Yıldırım Bayezit döneminden beri *Osmanlı* devletine vergi vermeyi kabul etmiş olan *Eflâk* prensliği, her fırsatta bağımsız olmak istemiş, bu hususta, özellikle *Macarlara* güvenmişti. Fakat beş ayda gerçekleştirilen bu 1462 seferinden sonra *Eflâk*, artık *Osmanlı* devletinin bir eyâleti haline getirilmiştir.

Boğdan'a ilk sefer

Boğdan (Moldavya) prensliği ile *Osmanlılar* arasında XV. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir ilişki olmamıştır. Her ne kadar

Eflâk prensliğinin Osmanlı yönetimine boyun eğmesi ve *Osmanlı* baskısının oralarda tam anlamıyla kendini hissettirmesi, bu prensliği de bazı önemli önlemler almaya sevketmişti. *Boğdan* prensliği, *Osmanlılara* karşı düzenlenen *Haçlı Seferlerinde*, askerî yardımda bulunduktan başka, 1431'de gönderdiği yardımla da *Eflâk* prensinin *Osmanlı* kuvvetlerine karşı başarısını sağlamıştı. Fakat bunlar, *Türk* fetih politikasına öyle engel olacak nitelikte değildi. *İstanbul*'un fethi, *Osmanlı* devletinin *Anadolu* ve *Balkanlar*'da tam anlamıyla hâkimiyeti kurmasını sağladıktan sonra buralardaki *Türk* yönetimi kolaylaşmış ve *Tuna* deltalarına kadar dayanan *Osmanlı* sınırlarındaki *Boğdan* prensliği de Petru Aron zamanında (Eylül 1455) *Osmanlılara* tâbi olarak yılda iki bin altın vergiyi kabul etmişti; böylece *Osmanlı* kaynaklarında *Boğdan* olarak kaydedilen *Moldavya* prensliği, *Osmanlı* hâkimiyeti altına girmiştir. *Boğdan* prensi Stefan çel Mare, önceleri, *Türklere* tâbi olarak vergi ödemekte idi; fakat daha sonra, özellikle *Türklerin Venedik, Napoli, Papalık* ile denizde, *Arnavutlar* ve *Macarlarla* da karada savaştıkları karışık bir dönemden faydalanıp bağımsızlığını ilân etti. *Kefe*'nin *Cenevizlilerden* alınmasından sonra gemilerle *İstanbul*'a gönderilen 1500 *Cenevizliden* 150 kadarı, yolda, gemiyi elegeçirip *Tuna*'nın denize döküldüğü *Boğdan* topraklarındaki *Kilya (Kili)* kıyısına çıkmıştı. Onların halk tarafından çok iyi karşılanmaları, *Boğdan* prensi hakkında infial uyandırmış ve tutsak *Cenevizlilerin* iadesi istenmişse de reddedilmiştir. Yiğit ve azimli bir prens olan Stefan çel Mare, bu sırada arasının açık bulunduğu *Eflâk* voyvodasına karşı harekete geçerek onu memleketten uzaklaştırmıştı. Bunun üzerine *Osmanlı* devleti, bu olayın sebebini ondan sorunca Stefan çel Mare "şakilerin kendi topraklarındaki tahribatı sonucunda onları cezalandırmak için silâh kullanmaya mecbur olduğunu" bildirmiştir. Bunun üzerine *Osmanlı* devleti, ondan tazminat istedi. *Boğdan* prensini himaye eden *Lehistan* kralı, tazminat miktarını kararlaştırmak için *Türk* ve *Leh* temsilcilerinden bir heyetin oluşmasını önermişse de *Osmanlı* devleti, kendisine vergi vermekte olan bir prensiğin işine *Leh* krallığının karışmasını reddettikten başka, *Boğdan* prensine karşı *Rumeli* beylerbeyi Süleyman Paşa (Hadım)'ı göndermiştir. Süleyman Paşa (Hadım), bundan önce, *İşkodra*'nın fethiyle görevlendirilmişse de başarılı olamamıştı. Süleyman Paşa, yorgun ve eksik donatımlı bir kuvvetle uzun bir yol geldikten sonra derhal *Boğdan* üzerine yürümüşse de yenilmekten kurtulamamıştır (1475).

Bu galibiyet dolayısıyla *Papa, Boğdan* prensine *"İsa'nın Pehlivanı"* unvanını vermiştir. Bununla birlikte Stefan çel Mare, galibiyetinin böyle karşılıksız kalmayacağını bildiği için *Papa*'ya ve *Hıristiyan* devletlere başvurup "kendisine yardım edilmesini" istedi, fakat olumlu bir sonuç alamadı; sadece *Lehistan* kralı Kazimir, *"Boğdan* prensini himaye ettiği" hususunda *Osmanlı* hükümdarına ikinci bir elçi göndermekle yetindi. Öte yandan Süleyman Paşa (Hadım)'nın yenilgisini haber alan padişah, 1476 ilkbaharında bizzat sefere çıktı. *Varna* yakınlarına ulaşıldığı zaman *Leh* elçileri de oraya gelmişlerdi. Sultan Mehmet kendisiyle görüşen heyete, vergi ödenmesi, *Cenevizli* tutsakların geri verilmesi, ve *Kilya' (Kili)*'nın kendisine teslim edilmesi önerisinde bulundu. Fakat *Boğdan* prensinin, sözkonusu önerileri kabul etmemesi üzerine, ordu ilerleyip *Tuna*'yı geçti. Orduda, *Boğdan* prensinin memleketinden kaçırdığı *Eflâk* voyvodası da bulunuyordu. *Osmanlı* ordusunun sınırı geçtiğini haber alan Stefançel Mare, onların geçeceği yerleri yakıp yıktı ve hayvanları sarp dağlara çıkardı, bu sebeple ülkede kıtlık başgöstermişti. Bununla birlikte bir önlem olarak gemilerle *Tuna*'dan yiyecek maddeleri getirildiği için *Türk* ordusu, bu kıtlıktan pek etkilenmedi. Prens Stefan, sarp bir dağın arkasındaki ormana girerek çevresini tahkim ile *peçine* adı verilen siper ve hendekler açmış, ağaçlardan ve arabalardan engeller oluşturmuş, en ön tarafa da topları yerleştirip ordugâhını geçilmez bir duruma getirmişti. Bununla birlikte onun bu ordugâhın bulunduğu yer tespit edilerek oraya bir miktar kuvvet sevkedildi. Çok geçmeden iki taraf arasında yapılan savaşta, *Anadolu* ve *Rumeli Timarlı Sipahileri* büyük yiğitlikler gösterdiler. Düşmanın gizlendiği ormanın ön tarafları geçilmez bir durumda olduğu için, *Yeniçeriler*, top ateşi karşısında yerlere kapanıyorlardı. Bunu gören sultan Mehmet, *Belgrat* kuşatmasında yaptığı gibi, atıyla ileri atıldı, top ateşi sebebiyle hareketsiz kalan *Yeniçeriler* de kendisiyle birlikte saldırıya geçtiler, ayrıca *Timarlı Sipahilerin* o sırada saldırıya geçmeleri sonucunda on saat süren bir çarpışmadan sonra, düşman bozuldu ve çok kayıp verdi. Daha sonra *Boğdan*'ın merkezi *Suçiova* şehri yakıldı ise de kalesi fethedilemedi. *Boğdan*'ın hemen her yeri tahrip edilmişti. *Yeniçeriler* arasında veba salgınının görülmesi ve *Macarların* da savaşa hazırlanmaları sebepleriyle ordu, geriye döndü. Öte yandan Ali Bey (Mihaloğlu), *"Macarların Tuna* ve *Sava* ırmaklarının birleştikleri yerde, *Tuna*'nın sağ kıyısında iki kale, sol kıyısında da bir hisar yaptıklarını" sultana bildir-

mişti. Esasen *Tuna*'nın sağ kıyısı *Osmanlılara* aitti ve burada, 1470 yılında *Böğürdelen* kalesi inşa edilmiş, fakat *Macar* kralı Matyas, dört yıl sonra bu kaleyi işgal etmişti. Bunun üzerine *Edirne*'ye gelen Fatih Sultan Mehmet, kış olmasına rağmen bizzat harekete geçti. Fakat *Macarlar*, kış sebebiyle padişahın bizzat sefere çıkacağını hiç ummuyorlardı. Yukarıda sözkonusu edilen üç kalenin kara tarafları, içi su dolu hendekle çevrilmiş olduğu için alınması güç idi. Fakat o yıl çok don olmuş, *Tuna*, 14 karış kalınlığında donmuş ve kar, at üzengisine kadar çıkmıştı. *Tuna*'yı buz üzerinden geçen *Türk* askerleri, kara tarafındaki hendeklerindeki donmuş suların üzerinden de geçerek kaleleri kolayca elegeçirdiler ve bunlar derhal yıkıldı.

Bosna'ya seferler

Bosna krallığı, *Osmanlılara* her yıl vergi vermekte idi, fakat kral, son zamanlarda, 50 bin altın olan vergisini vermeyerek gönderilen memurları da geri çevirmişti. Bunun üzerine *Osmanlı* devleti, *Venediklilerle* yapılabilecek bir savaşta, önemli bir güzergâh olacak olan *Bosna*'yı fethe karar verdi. Çok geçmeden bizzat padişahın kumandasındaki ordu, *Üsküp* üzerinden *Viliçtirin* (*Vılçıtrın*) şelırine ulaştı. Bu sırada *Bosna kralı* Stefan Tomaşeviç'in *Yayça* kalesinde savunma yapacağı haber alındı. Bunun üzerine veziri âzam Mahmut Paşa, derhal ileri gönderildi; fakat kral, burada tutunamayacağını anladığı için daha batıdaki *Kiloç (Clytie)* kalesine çekildi. *Bosna* krallığının başkenti olan *Yayça*, bizzat padişah tarafından kuşatılırken veziri âzam Mahmut Paşa da kralı *Kiloç*'da kuşatıyordu. *Yayça*, su ve yiyecek darlığı sebebiyle uzun süre kuşatmaya dayanamayarak teslim olduktan başka, *Bosna* kralı da Mahmut Paşa'nın kendisine verdiği güvence üzerine, başka bir kalede teslim olan kardeşi ve üç oğluyla birlikte teslim oldu (1463). Sultan Mehmet, bir saldırı ile alınması çok kolay olan *Kiloç*'ı zapt etmeyerek krala verilen güvence ile teslim alınmasından dolayı Mahmut Paşa'ya çok kızdı; bir süre için verilen güvenceye ve içilen ant'a sadık kalınmakla birlikte bunu bozacak bir belge arandı. Sultan, bu konuda istediği fetvayı, orduda bulunan Musannifek *(Küçük Musannif)* adıyla ünlü olan Ali Bistâmî'den aldı. Ali Bistâmî, kralın öldürülmesine dair verilen fetvanın yerine getirilmesi için bizzat cellâtlık ederek kendi eliyle kralı öldürdü, ayrıca üç kalenin prensleri de öldürüldü. Fatih Sultan Mehmet, fethettiği *Bosna* halkının bir kısmını, iskân için *İstanbul*'a gönderdi, *Yayça* ve diğer bazı kalelere de asker yerleştirdi, *Bosna* sancakbeyliğine Mehmet Bey (Minnetoğlu)'i, *Macar* sınırına ya-

kın olan *İzvornik* kalesine de İskender Bey (Mihaloğlu)'i muhafız olarak atadıktan sonra *İstanbul*'a döndü. Deniz kuvvetlerini arttırarak *Akdeniz*'de *Venediklileri* tehdit eden *Türklerin Bosna*'yı fethetmeleri, *Macaristan'ı* tehlikeli duruma düşürmüştü. Aynı yılda *Osmanlıların Lepant* ile *Venedik* yönetimindeki *Argos* limanını da elegeçirmeleri, onları da telâşı düşürmüştü. Bu müşterek tehlike daha önce, *Macarlar*, *Venedikliler* ve İskender Bey'i *Osmanlılara* karşı bir ittifaka sevketmişti (Eylül 1463). Fatih Sultan Mehmet, *Bosna*'yı fethettikten sonra *Kovacili* ve *Pavlili* beyliklerini de almış ve *Hersek* krallığı topraklarına girmişti. Bura hükümdarı Stefan Kosaroviç, karşı koyamayarak kaçmıştı. Fakat sonunda o, *Osmanlı* himayesini kabul ettiği için memleketinin bir kısmı kendisine bırakılmış, diğer bir kısmı ise ilhak olunmuş, oğlunu da rehin olarak sultana göndermişti.

Osmanlı kuvvetlerinin bu ilk *Bosna* seferinden dönüşünden sonra yaptıkları ittifak gereğince, *Venedikliler*, *Mora*'da, *Macar* kralı da *Bosna*'da (Aralık 1463) saldırıya geçerek *Türkleri* buralardan çıkarmaya başladılar. *Macar* kralı, *Osmanlıların* fethettikleri bazı kaleleri geri aldığı gibi, *Bosna* krallığının merkezi *Yayça* ile *Sırbistan* sınırındaki *Serebriniçe*'yi işgal ve *İzvornik*'i kuşatmıştı; *Venedikliler* ise dört ay önce *Mora*'da saldırıya geçmişlerdi. *Macar* kralı, aldığı kaleleri tahkim ile asker ve yiyecek maddeleri koyduktan sonra ülkesine dönmüştü. Bunun üzerine sultan Mehmet, ikinci kez, *Bosna* seferine çıktı (1464). Sultan, *Yayça*'yı sürekli kuşatma altında tutup elegeçirmek niyetinde idi. Bu sıralarda *Bosna*'ya gelen *Macar* kralı, sultan Mehmet'i üzerine çekerek *Yayça*'yı kuşatmadan kurtarmak istiyordu; o da *İzvornik* kalesini kuşatmıştı. Fakat *Osmanlı* hükümdarı, *Yayça*'yı kuşatmakla birlikte krala karşı da kuvvet sevketti. Bunun üzerine *Macar* kralı, iki ateş arasında kalmamak için *İzvornik* kuşatmasından çekilmek zorunda kaldı. *Yayça ise Macarlar*dan geri alınamadı, fakat fethedilen diğer kalelerden bir kısmı yıkıldı, gerekli olanlarına asker ve savaş malzemeleri yerleştirildi. *Yayça* kalesi, ancak 1528 yılında, II. Bayezit'in kızının oğlu Gazi Hüsrev Bey'in *Bosna* beyliği sırasında fethedilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, *Bosna*'yı fethettiği zaman *Bogomil* mezhebindeki *Bosna Hıristiyanlarına* sonderecede hoşgörülü davranmış ve onların devlet hizmetinde yetişmelerini sağlamıştır; böylece *Bogomiller*, toptan *Müslümanlığı* kabul etti-

ler. Onların devşirme olarak alınan çocuklarına, *Bogomillerin bir* başka adı olan *Pataren*'den esinlenerek *Poturoğulları* adı verilmiştir. *Patarenler*'in Hazreti İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi tanıyan mezheplerinin *Müslümanlığa* yakınlığı, *Türklerin* vicdan hürriyetine hürmet göstermeleri, birkaç yüzyıl *Katolik* kilisesinin, bu mezhepdeki kralların ve *Macarların* zulümlerine uğramaları, onların hep birden ve süratle *Müslüman* olmalarına sebep olmuştu. Hattâ bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmet, onların hep birlikte *İslâmiyeti* kabul etmelerine çok memnun olmuş, kendilerinden "dileklerinin ne olduğunu" sorunca, onlar da "devlet hizmetinde görevlendirilmeleri" dileğinde bulunmuşlardır. Böylece ordu, saray ve devlet hizmetlerine alınan *Poturoğulları*, tam bir sadakatle görev yapmışlardır.

Karamanlılar ve Osmanlı - Akkoyunlu rekabeti

Karamanoğulları Beyliği, *Osmanlı* devletinin gelişmesine karşı düşmanca bir tutum almış ve her fırsattan istifade ederek Osmanlılar aleyhine harekete geçmekten geri kalmamıştır. Bunun üzerine onlar *Osmanlıların* karşı hareketleri sonucunda, toprak kayıplarına uğramışlar ve nihayet *Osmanlı* devletinin hâkimiyeti altına alınmışlardır. Özellikle *Karamanoğlu* II. Mehmet Bey-in, ölümünden sonra oğlu İbrahim Bey, sultan II. Murat'-ın yardımı sayesinde hükümdar olmuş ve padişahın kızkardeşiyle evlenmişti; buna rağmen o, Hunyadi Yanoş'un *Haçlı* seferlerinde, *Osmanlıları* arkadan vurmaktan kendini alamamış ise de bunun çok ağır bir şekilde karşılığını görmüştür. Sultan II. Mehmet, 1451'de babasının yerine hükümdar olduğu zaman düşman olarak ilk kez karşısına çıkan *Karamanoğlu* İbrahim Bey idi. Önemli ölçüde yıpranmış ve küçülmüş olan *Karamanlı* beyliği hükümdarı, önemli bir rol oynayacak durumda olmadığı için kendisine karşı yapılan harekât sonucunda barış istemek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte *Karamanoğulları*, *Osmanlılara* karşı *Anadolu* beylerini, *Balkan* devletleriyle *Venedik Cumhuriyetini* kışkırtmaktan ve *Haçlı* kuvvetleriyle olan ittifaklarından bir yarar sağlayamamaları üzerine, bu kez, *Doğu-Anadolu*'da kurulup genişlemekte olan *Akkoyunlu* devletinden faydalanmayı planlamışlardır. Çelebi Mehmet'in damadı olan *Karamanoğlu* İbrahim Bey, 39 yıl süren bir hükümdarlık devresinden sonra 1463'de ölmüştü. O, ölümünden az önce, devlet yönetimini veliahdı ve büyük oğlu İshak Bey'e bırakmıştı. Esasen İbrahim Bey'in Çelebi Mehmet'in kızından doğmuş olan ikinci oğlu Pîr Ahmet Bey ile diğer kardeşleri, babalarının İshak

Bey'i beyliğin başına geçirmesine razı olmayarak onu *Konya*'dan çıkarmışlar, bu yüzden de onun ölümüne sebep olmuşlardır. İshak Bey, kendisine karşı harekete geçen kardeşleriyle mücadele edecek durumda olmadığı için *Silifke*'ye çekilmiş ve Pîr Ahmet Bey de *Konya* ve çevresinde yönetimi eline almıştı. İshak Bey, *Memlüklü* sultanına başvurarak kendisini himaye etmesini istedi. Onun isteğini kabul eden sultan, ona sadece hilât göndermekle yetindi. Bunun üzerine ailesini *Silifke*'de bırakarak *Suriye* yoluyla *Akkoyunlu* hükümdarı Uzun Hasan Bey'e giden İshak Bey, ondan sağladığı kuvvetlerle *Karamanlı* beyliğini yeniden elegeçirdi. Bu kez de Pîr Ahmet Bey, *Osmanlılara* başvurdu. O, *Karaman* ilinden bazı yerleri terketmek şartiyle sultan II. Mehmet'ten kendisini himaye etmesini istedi. Öte yandan *Osmanlı* hükümdarının Pîr Ahmet Bey'e yardım edeceğini haber alan İshak Bey, bilgin Ahmet Çelebi (Sarı Yakupoğlu)'yi sultana göndererek "kardeşlerine verilmemek şartiyle *Akşehir* ve *Beyşehir*'i *Osmanlılara* bırakacağını" bildirdi. Fatih Sultan Mehmet, ona "oralar zaten bizim Hamitoğlu'ndan satın aldığımız yerlerdir; bu teklif, ölüyü azad etmektir. *Çarşamba suyu*'nu sınır olarak kabul ederse anlaşırız" cevabını gönderdi. İshak Bey, gönderilen *Osmanlı* elçisine olumlu bir cevap vermedi. Bunun üzerine sultan, Pîr Ahmet Bey'e yardıma karar verdi. Pîr Ahmet Bey, *Antalya* sancakbeyi Köse Hamza Bey'in kuvvetleriyle birlikte *Karaman*'a girdi. *Ermenak* (veya *Dağpazarı)* savaşında yenilgiye uğrayan İshak Bey, yine *Silifke*'yc çekildi, aile bireylerini orada bırakarak yardım sağlamak amacıyla *Diyarbakır*'a Uzun Hasan'ın yanına gitti. Böylece *Silifke* kalesinden başka diğer *Karamanlı* topraklarına da sahip olan Pîr Ahmet Bey, kendisine yapılan yardım karşılığında *Akşehir, Beyşehir, Sıklanhisarı* ve *Ilgın*'ı *Osmanlılara* bıraktı (1464/1465) Pîr Ahmet Bey, bu kez de diğer kardeşi Kasım Bey'le mücadeleye girişti ve *Osmanlıların* yardımıyla *Ermenak* yöresinde giriştiği savaşta, onu yenilgiye uğrattı. Böylece durumunu düzelten Pir Ahmet Bey, üç, dört yıl önce, *Osmanlılara* terkettiği yerleri geri almak isteyince tâbii *Osmanlılarla* arası açıldı; yalnız başına mücadele edemiyeceğini bildiği için Uzun Hasan Bey'den yardım sağladı; daha sonra da o, düzenledikleri *Haçlı Seferiyle Osmanlılarla* mücadeleye başlamış olan *Venedik, Papalık, Napoli, Macar, Arnavutluk* ve *Rodos Şövalyeleri*'nin harekâtından istifade etmek istiyordu (1466). Bunun üzerine, Fatih Mehmet, bizzat ku-

manda ettiği bir ordu ile *Karamanlı* memleketlerine girdi; Pîr Ahmet Bey, ise *Lârende (Karaman)*'ye kaçtı. *Osmanlı* ordusu, *Gevele* kalesiyle beylik başkenti *Konya*'yı elegeçirdi. Sultan, aynı zamanda veziri âzam Mahmut Paşa'yı *Lârende*'ye Pîr Ahmet Bey'e karşı gönderdi. Burada yapılan savaşta, Pîr Ahmet Bey, bozularak kaçtı; *Karamanoğullarını* destekleyen *Turgutoğulları* da takip edilmişse de onlar daha önce bunu haber aldıkları için *Tarsus* taraflarına kaçmışlardı. *Osmanlılar, Karamanlı* ilinde ilerigelen zararlı eşraf ve beylik erkânından bir kısmını öldürdüler, *Konya* ve *Lârende*'deki sanatkârları da *İstanbul*'a gönderdiler (1466). Bu seferden sonra *Karaman* halkı, 200 yıldan fazla bir süreden beri bağlı bulundukları *Karamanoğulları* ailesinin böylece ortadan kaldırılmasına çok üzülmüştü, bu nedenle onlar çeşitli hareketlere giriştiler. Bu yüzden *Osmanlı* hükümdarı, 1468'de *Karamanlı* ailesini tamamen ortadan kaldırmak ve onlara yardımcı olanlara gereken cezayı vermek üzere, Mehmet Paşa (Rum)'u görevlendirdi. Çok zalim bir insan olan bu *Rum* dönmesi, harekete geçip *Karamanlı* ilinde pek çok kimseyi öldürdü; cami, türbe ve medreseleri soydu, koyduğu ağır vergilerle halkı ezdi. Böylece o, kendisine verilen görevin aksine ora halkını tamamiyle devlet aleyhine döndürdü. O, ayrıca *Varsak Türmenlerine* karşı da harekete geçti ise de *Varsak* beyi Uyuz Bey, yolunu keserek onu bozguna uğratıp elegeçirdiği bütün mal ve paraya el koydu. Mehmet Paşa (Rum)'un yenilgiyle sona eren bu harekâttan döndükten sonra da *Karamanlı* illerinde, Pîr Ahmet ve kardeşi Kasım Bey'ler yeniden harekete geçmişlerdir. Bunun üzerine azledilip öldürülen Mehmet Paşa (Rum)'nın yerine İshak Paşa atandı ve 1470 yılında süratle *Karamanlı* iline gönderildi. İshak Paşa, *Lârende*'ye yürüdüğü sırada, Pîr Ahmet Bey, *İçel* taraflarına çekilmişti. İshak Paşa, onu takip ettiyse de yakalayamadı. Sonunda Uzun Hasan Bey'in yanına giden Ahmet Bey, ondan yardım isteğinde bulundu; kardeşi Kasım Bey de sarp dağlara çekilerek bu yardımı bekliyordu; fakat sonunda o da Uzun Hasan Bey'in yanına kaçmak zorunda kaldı. Öte yandan İshak Paşa, *Mut* kalesini inşa ve *Niğde* kalesini tamir ettirdi; daha sonra da bazı kale ve hisarları elegeçirerek *Aksaray*'a geldi, bura halkından bir kısmını, *İstanbul*'a naklettirip, şimdi aynı adla anılan *(Aksaray)* semte yerleştirdi. Ertesi yıl (1471), yine *Karamanlı* illerine, bu kez, Ahmet Paşa (Gedik) kumandasında bir kuvvet gönderildi. Mehmet Paşa (Rum), *Karaman* seferine gönderildi-

ği zaman, kendisine "*Alâiye*'nin alınması" emrolunmuştu; fakat o, *Alâiye* beyinin kızkardeşinin kocası olduğu için bu emri yerine getirmemişti; bu bakımdan A h m e t P a ş a (G e d i k) 'e "*Akdeniz*'de önemli bir ticaret limanı olan *Alâiye*'nin zaptı" emredilmişti. *Alâiye,* bu sırada K ı l ı ç A r s l a n adlı bir beyin yönetiminde idi. A h m e t P a ş a (G e d i k) , şehri kuşattı ise de halkın başvurusu üzerine savaş yapılmadan K ı l ı ç A r s l a n B e y, *Alâiye*'yi teslim etti; kendisine *Alâiye*'ye karşılık *dirlik* olarak *Gümülcüne* sancağı verildi. Fakat K ı l ı ç A r s l a n B e y, *Alâiye*'ye oranla geliri çok az olan bu yerin kendisine verilmesine çok üzüldü; bu sebeple o, manen himayesinde bulunmuş olduğu *Memlüklü* devletine sığınmak üzere, *Kavala*'dan bir gemiyle *Mısır*'a kaçtı. Öte yandan A h m e t P a ş a (G e d i k) , *Alâiye*'yi aldıktan sonra sultandan gelen yeni bir talimat üzerine, *Silifke*'ye geldi. Yukarıda da değinildiği üzere, İ s h a k B e y (K a r a m a n o ğ l u) , 1464'de kardeşine yenilince U z u n H a s a n 'ın yanına kaçmış, ailesini *Silifke*'de bırakmıştı. *Silifke* ile *Karataş* dışında, diğer *Karamanlı* şehirleri P î r A h m e t B e y 'in eline geçtiği halde, bu iki şehir İ s h a k B e y 'e sadık kalmıştı. *Silifke*'de bulunan İ s h a k B e y 'in oğlu, *Osmanlı* devletine başvurarak "*Silifke*'yi terkedeceğini" bildirdi, bu nedenle A h m e t P a ş a (G e d i k) , şehri gelip almıştır (1471). Daha sonra A h m e t P a ş a (G e d i k) , bir kısım *Karamanlı* ailesinin oturduğu *Mokan (Minan)* kalesini de aldı. Burada bulunan P î r A h m e t B e y 'in eşi ve oğlu ile M e h m e t B e y 'in çok güzel bir kızını *İstanbul*'a gönderdi. İşte bu sıralarda U z u n H a s a n B e y, kendisine sığınmış olan P î r A h m e t ve K a s ı m B e y 'lere kalabalık bir kuvvet vererek *Karamanlı* iline göndermişti; A h m e t P a ş a (G e d i k) , bu nedenle *Konya*'ya çekildi. *Osmanlılara* karşı *Karamanoğullarını* savunmaya kesin olarak karar vermiş olan *Akkoyunlu* hükümdarı, beylerbeyi emîr Ö m e r B e y (B e k t a ş o ğ l u) 'in kumandasında, 20 bin kişilik bir kuvveti, *Karamanoğullariyle* birlikte *Karamanlı* iline yollamış, ayrıca kardeşinin oğlu Y u s u f ç a M i r z a 'yı da onunla birlikte göndermişti. Bu birleşik kuvvetler arasında, *Candaroğullarından* K ı z ı l A h m e t B e y de yer almıştı. *Erzincan*'a gelen bu kuvvetler, *Amasya* valisi şehzâde B a y e z i t 'i aldatıp, ona "*Dulkadıroğlu* K ı l ı ç A r s l a n 'ı, babasının yerine oturtmaya gidiyoruz" içerikli bir mektup göndererek ondan izin istediler. Bu mektup, B a y e z i t 'in eline geçmeden önce, *Tokat*'ta ikamet eden *Rum* beylerbeyi H a m z a B e y (Ş a r a b d a r) 'in eline geçmiş, o da şehzâdeye danışmadan geçmele-

rine izin vermişti. Böylece hiçbir karşı koymaya rastlamadan sınırı geçen bu kuvvetler, *Tokat*'a bir baskın yaparak şehri yağmalayıp yaktılar (1472) bu yangında çok değerli eski eserlerle elyazması kitaplar yok olup gitmiştir. *Akkoyunlu* kuvvetleri kumandanı Ömer Bey, daha ileri gitmeyip buradan *Diyarbakır*'a dönerek Yusufça Mirza'yı 10 bin kişilik bir kuvvetle *Karaman*'a gönderdi. Bu kuvvetler, *Kayseri*'den başlayarak *Karaman* ve *Hamideli*'ni elegeçirdiler. *Karaman* valisi şehzâde Mustafa, *Konya*'yı terkederek *Afyonkarahisar*'a çekildi. Bu olay üzerine İshak Paşa'nın yerine Mahmut Paşa, ikinci kez, veziri âzamlığa atandı (1472). Kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle Mahmut Paşa'nın tavsiyesiyle sefere çıkılmayıp hazırlık yapıldı; ayrıca *Anadolu* beylerbeyi Davut Paşa'nın "kuvvetleriyle birlikte şehzâde Mustafa'nın yanına gitmesi" emredildi. Öte yandan, bu sıralarda, Yusufça Mirza, *Karamanoğullariyle* birlikte *Karamanlı* ilini aldıktan sonra *Akşehir*'e, daha sonra *Karamuk (Bolvadin)*'dan geçip *Beyşehir* yörelerindeki *Kıreli*'ne gelmiş, burada *şehzâde* Mustafa'nın kumandasındaki kuvvetlerle karşılaşmıştı. İki taraf arasında yapılan kanlı bir savaştan sonra *Akkoyunlu* kuvvetleri, ağır bir bozguna uğratıldığı gibi, Yusufça Mirza da yakalandı; fakat Pîr Ahmet ve Kızıl Ahmet Bey'ler, Uzun Hasan'ın yanına kaçmayı başardılar; Kasım Bey ise *İçel*'e çekilerek *Frenklerin* yardımlariyle *Osmanlılardan* aldığı *Silifke*'de tutunabildi.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey, on yıl önce, artık *Trabzon* seferine giderken Fatih Sultan Mehmet'den korkup çekinen bir hükümdar değildi; çünkü o, oniki yıl içinde devletini çok güçlendirmiş, *Acem* ve *Arab Irak*'ları ile *Azerbaycan* ve *İran*'a hâkim olmak suretiyle, *Akkoyunlu* devletini imparatorluk haline getirmişti. Bu arada o, amansız rakibi *Karakoyunlu* hükümdarı Cihanşah'ı yenilgiye uğratarak yakalayıp öldürtmüş (1467), daha sonra *Timurîlerden* Ebû Said Han'ı da *Aras* savaşında bozguna uğratmış ve tutsak alarak öldürtmüştü (Şubat 1469). İşte bu başarılardan sonra Uzun Hasan, yukarıda adları geçen ülkelere hâkim olmuş, hattâ tutsak aldığı Bay Sungur Mirza'nın torunu Yadigâr Mehmet Mirza'yı da *Herat* hükümdarı ilân etmişti; o, ayrıca *Gürcüler*'i de yenilgiye uğratıp vergiye bağlamıştı. Kazandığı bu zaferler dolayısıyla kendisini en büyük *Asya* hükümdarı sanan Uzun Hasan Bey, *Osmanlıları* da yenecek bir durumda olduğuna inanıyordu; bu

sebeple *Osmanlılardan* kaçan *Karaman* ve *Candaroğulları*'nı kabul etmişti. Onlar, Uzun Hasan Bey'i devamlı olarak *Osmanlılar* aleyhine kışkırttılar, bunda başarılı da oldular. İşte bunun sonucunda da (1472) *Akkoyunlu* kuvvetleri, *Osmanlı* sınırını geçerek *Tokat*'ı yakıp *Karamanlı* illerini işgal etmişlerdi.

Uzun Hasan Bey, ordusunu techiz ile özellikle *Osmanlılarla* savaş durumunda bulunan *Venedik Cumhuriyetinin* ittifak önerisi üzerine, onlarla anlaşmıştı (1463). Bundan başka Uzun Hasan Bey, yine *Osmanlı-Venedik* savaşı sırasında, *Venediklilerle* bir ittifak yapmış olan *Haçlılarla* birlikte hareket etme amacıyla, onlarla görüşmek için *Rodos*'a elçiler göndermişti. Onun esas amacı, *Haçlılarla* da bir ittifak yapmak idi; hattâ Uzun Hasan Bey, gönderdiği bu heyetle "*Tokat* ve daha bazı Osmanlı şehirlerini işgal ettiğini" *Haçlılara* bildirmişti. Bu sırada *Haçlı* deniz kuvvetleri, *Akdeniz'e* gelip *Muğla* kıyılarıyla *Antalya*'yı ateşe vermişlerdi. Uzun Hasan Bey, müttefiklerden silâh ve top isteğinde bulunduktan başka, *Osmanlılar* ve *Memlüklüler* aleyhine *Venediklilere* ittifak önermişti. Onun bu önerisi, 1472 yılında, Uzun Hasan'ın yanında bulunan *Venedik* elçisi Katerino Zeno aracılığıyla derhal senatoya bildirilmiştir. Çok geçmeden önerinin benimsenmesi üzerine üç, dört kadırga ile gönderilen top, silâh ve top ustaları, istenilen zamanda Uzun Hasan Bey'in eline geçmemiş, fakat ona, bu sırada *İçel* kıyılarında bulunan *Venedik* donanması kumandanı Moçenigo'nun "kendisinin emrine âmade olduğu" bildirilmişti. Öte yandan Uzun Hasan'ın kuvvetlerinin *Osmanlı* sınırlarını aşıp saldırıya geçmesi, *Osmanlıları* buna karşılık verme durumuna getirdi; bu nedenle hazırlıklara başlandı. Fatih Mehmet, Uzun Hasan Bey'e karşı sefere çıkarken *Venediklilerin* bir saldırısına uğramamak için *İşkodra* kalesi kumandanı aracılığıyla onlara, uygun şartlarla bir barış önerdi ise de *Venedikliler*, "*Ağrıboz* adasının geri verilmesinde" ısrar etmeleri sebebiyle anlaşma olmadı; bunun üzerine *Venedik* ve müttefikleri, *Akdeniz* ve *Ege* kıyılarını tahrip ettiler, bu sayede *İçel*'de bulunan Kasım Bey (Karamanoğlu)'da bazı çıkarlar kazandı. Öte yandan Fatih Sultan Mehmet, sefere çıkmadan önce, Uzun Hasan'dan gelen mektuba ağır bir cevap vermişti. Çünkü Uzun Hasan Bey, *Osmanlılarla* yapacağı savaşı meşru göstermek amacıyla, *Kapadokya* ile eski *Trabzon* imparatorunun kızının kocası olması dolayısıyla, *Trabzon*'u istemekte idi. Fatih Sultan Mehmet,

onun bu istekleri üzerine gönderdiği cevapta "Bundan sonra elçimiz ok ve lafımız kılıçtır" demiş ve onu, ilkbaharda savaşa davet etmiştir. *Osmanlı* hükümdarı, düzenlenecek sefer hakkında, veziri âzam Mahmut, Ahmet (Gedik) ve Mustafa Paşa'larla görüşerek girişilecek harekâtı tespit etti. *Osmanlı* ordusu, Mart 1473'de Fatih Sultan Mehmet'in komutası altında *Üsküdar*'dan doğuya hareket etti. *Rumeli* beylerbeyi Murat Paşa (Has), *Rumeli* kuvvetleriyle *Bursa Yenişehiri*'nde orduya katıldı; *Rumeli* savunmasına ise şehzâde Cem Sultan atanıp *Edirne*'ye gönderildi. *Karaman* ili valisi şehzâde Mustafa, *Beypazarın*'da, *Amasya* valisi şehzâde Bayezit, *Kazova*'da eyalet ve maiyyetleri kuvvetleriyle orduya katıldılar. Böylece *Osmanlı* ordusunun sayısı 100 bine ulaştı. Uzun Hasan'ın *Tokat*'ı tahribine karşılık olmak üzere, Ali Bey (Mihaloğlu), bir kısım *Rumeli* akıncılarıyla sevkedilerek düşman topraklarını tahrip ve düşman hakkında haber almakla görevlendirildi. Veziri âzam Mahmut Paşa, "ordu güzergâhı yakınlarında bulunan *Akkoyunlulara* ait *Şarkî Karahisar*'ın alınmasını" önerdi ise de kabul edilmedi. Ordunun *Erzincan*'a kadar ilerlemesine rağmen *Akkoyunlu* kuvvetlerine rastlanmamıştı. Bununla birlikte âni bir saldırı ile karşılaşılmaması için savaş düzeni ile ilerleniyordu. Öte yandan *Erzincan*'a geldiği hakkında Fatih Sultan Mehmet'ten bir mektup alan Uzun Hasan Bey "kendisinin de harekete geçtiğini" bildirmiş ve 70 bin kişilik bir orduyla *Tebriz*'den çıkıp, *Ucan* bozkırında askerlerini kontrol ettikten sonra harekete geçmişti. Bu sıralarda, iki tarafın öncü kuvvetleri çatışmaya başlamıştı. İki ordu, *Tercan* yakınlarında birbirine iyice yaklaşmışlardı. Bunun üzerine Fatih, veziri âzam Mahmut Paşa ile *Rumeli* beylerbeyi Murat Paşa (Has)'yı bir kısım kuvvetlerle ileri sevketti. *Tercan* yönünde *Fırat* nehrini izleyerek ilerleyen Murat Paşa (Has), bazı küçük başarılar kazanıp daha da ilerledi; onun arkasından gelen Mahmut Paşa, ona "daha ileri gitmeyip *Fırat*'ı geçmemesini" tavsiye ettiyse de dinlemedi ve "Ali Bey (Mihaloğlu)'in daha da ileri gittiğini" söyleyip nehrin karşı kıyısını geçti, hattâ o, *Akkoyunlu* öncü kuvvetleri kumandanı Hasan Bey'in büyük oğlu Uğurlu Mehmet Bey'in, kuvvetlerinin hile ile geri çekilmesi üzerine, daha da ileri gitti, fakat pusuya düşürüldü ve emrindeki askerlerin pek çoğuyla birlikte hayatını kaybetti. Tutsak alınanlar arasından Ömer Bey (Turahan Beyoğlu), Hacı Bey (Aydınoğlu) ve Ahmet Çelebi Molla (Fenarîoğlu) de vardı.

Otlukbeli savaşı

Bu ilk çarpışmada *Osmanlılar*, en seçme askerlerini kaybederek oldukça büyük zayiat verdiler . Bu kayıplar dolayısıyla Uzun Hasan Bey, sonderecede sevinerek *Osmanlıları* yeneceği hususunda büyük bir ümide kapılmıştır. Bu başarı üzerine Mehmet Bey (Uğurlu) "derhal genel saldırıya geçilmesini" babasına bildirmişse de kendisine karşı olan Halil ve Yakup Sultan'ların annesi Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan Bey'e etkisi sebebiyle onun bu önerisi kabul edilmedi. Bu ilk yenilgi üzerine *Osmanlılar*, savaş alaıundan çekilip çekilmeme hususunda tereddüt bile etmişlerdir. Öte yandan iki ordu, karşılıklı olarak *Fırat* vadisini izleyerek ilerliyordu. *Osmanlılar*, *Akkoyunlu* kuvvetlerini *Fırat* vadisinden uzaklaştırmak amacıyla, kuzeye *Bayburt*'a yöneldiler. Altı gün geçtiği halde hâlâ düşman kuvvetlerine rastlanmamıştı. Ancak *Üçağızlı (Başkent)* yörelerinde karargâh kurulacağı sırada, düşman kuvvetleri ordunun sağ kanadını tehdit eder durumda ve sarp bir yerde beliriverdi. Uzun Hasan, Murat Bey (Has)'ın kuvvetlerini imha ettikten sonra ortaya çıkmamak suretiyle şaşırtıcı bir plân uyguluyordu. Buna göre Hasan Bey, Gâvur İshak'ı *Osmanlıları* yan kanattan tehditle görevlendirdi. Fakat derhal ona karşı *Anadolu* beylerbeyi Davut, ve daha sonra da Mahmut Paşa'lar sevkedildi. Böylece *Osmanlılar*, *Otlukbeli* yörelerinde savaşı kabul etmek zorunda kaldılar. Uzun Hasan Bey'in kumandasındaki kuvvetler *Otlukbeli* tepelerini tutmuşlardı. Böylece *Fırat* havzasını *Çoruh* suyu kaynaklarından ayıran *Otlukbeli* yöresinde, iki büyük *Türk* devletinin orduları arasında, tarihî savaş başladı. *Osmanlı* ordusunun merkezi hattında Fatih Sultan Mehmet, sağ kanatta şehzâde Bayezit, sol kanatta şehzâde Mustafa bulunuyordu; padişahın yanında, *Kapıkulu* ocakları, şehzâdelerin kumandaları altında da eyâlet kuvvetleri yer almıştı. *Akkoyunlu* ordusunun sağ kanadında Uzun Hasan Bey'in oğlu Zeynel Mirza (Kör), sol kanadında Mehmet Mirza (Uğurlu), merkez hattında da Uzun Hasan Bey bulunuyordu. 11 Ağustos 1473 çarşamba günü başlayan savaşta ilk başarıyı *Osmanlıların* sol kanadı kazandı. Bütün saldırılar, Uzun Hasan Bey'in merkez hattına yöneltilerek burası sürekli olarak ateş altına alındı. Kuvvetleri bozulan Uzun Hasan Bey güçlükle kaçabildi, oğlu Zeynel Mirza ile yardımcı *Gürcü* kuvvetleri komutanı hayatlarını kaybettiler. Alınan tutsaklar arasında, *Timurlulardan* Mirza Mehmet Bâkır, Mirza Zeynel, Mirza Muzaffer, Kadı Mahmut Şü-

reyhî, Uzun Hasan Bey'in nişancısı Hoca Seyyid Mehmet, Kadı Ali de vardı. Fakat bunların hepsi, çok geçmeden serbest bırakıldılar; ayrıca Fatih Sultan Mehmet, *Karakoyunlulardan* bu savaşa katılanları da serbest bıraktı. Böylece üssünden çok uzak bir yerde savaşa girişen *Osmanlı* ordusu, savaş tekniği sayesinde, düşmana, ülkesi içinde, ağır bir darbe indirmiştir. Sultan ve diğer ordu erkânının isteklerine rağmen Mahmut Paşa'nın ısrarıyla Uzun Hasan Bey takip edilmedi ve böylece ordu geri dönme hazırlıklarına başladı. Dönüş sırasında *Şarkî Karahisar* teslim oldu, buranın kumandanı Darab Bey (Purnâk), *Rumeli*'de *Çirmen* sancakbeyliğine atandı. *Şarkî Karahisar*'dan bütün komşu ülke hükümdarlarına *fetihnâmeler* gönderildi. Murat Paşa (Has) ve kuvvetlerinin imhası sonucunda, zaferden ciddi şekilde ümidi sarsılmış olan Fatih Sultan Mehmet, bu başarının şükranesi olarak dört bin köle ve cariyeyi azâd ettikten başka, sefere hareket ederken askerlere maaşlarına mahsuben verilen 100 yük akçayı (on milyon gümüş para) bağışladı. Fatih Sultan Mehmet, bir *İslâm* ve *Türk* devleti hükümdarı olan Uzun Hasan Bey'in kendi aleyhine *Hıristiyanlarla* bir ittifak yapmasına son derecede üzülmüş ve *Otlukbeli* zaferi dolayısıyla *Horasan* hükümdarı Hüseyin Baykara'ya bir *fetihnâme* göndermişti. Sultan, bu *fetihnâmede* "Şimdi anlaşıldı ki Uzun Hasan Bey'in ahd ve peyman, dilinde olup ef'alinde yokmuş; çünkü *diyarı İslâma* taarruz için *gayrı Müslimlerle* mektuplaşıp anları tahrik etmiştir" sözleriyle buna değinmiştir. Gerçekten bu savaş sırasında, Uzun Hasan Bey'in müttefikleri olan *Venedik*, *Papalık*, *Napoli* ve *Rodos Şövalyelerinin* donanmaları, *Batı* ve *Güney-Anadolu* kıyı şehirlerinden bazılarını *(İzmir, Antalya, Midilli v.s. gibi)* işgal ile ateşe vermişlerdi.

Uzun Hasan Bey'in büyük oğlu *Şiraz* valisi Uğurlu Mehmet, babasından sonra babasının eşi Selçuk Begüm Sultan'ın muhalefetine rağmen *Akkoyunlu* hükümdarı olmak istiyordu. Selçuk Begüm Sultan, sürekli olarak Uğurlu Mehmet aleyhinde bulunarak kocasını ondan soğutmuş, hattâ hayatı da tehlikeye düşmüştü. Bunun üzerine, kendisini güvencede hissetmeyen Uğurlu Mehmet, *Otlukbeli* savaşından sonra (1474) babasına isyan ile *Memlüklü* devletine sığınıp onlardan yardım istemişti. *Memlüklü* sultanı Melik Eşref Kayıtbay, Uzun Hasan'ın *Memlüklü* devletinin kuzey sınırlarına giriş-

miş olduğu saldırıları sebebiyle, Uğurlu Mehmet'e istediği kuvveti vererek onu *Irak*'a gönderdi. Uğurlu Mehmet, babasının kuvvetleriyle savaşmışsa da başarılı olamamış, hattâ ağır şekilde yaralanıp kaçmıştı. Bu sebeple o, annesini *Memlüklü* sultanına gönderip "babasıyla arasının düzeltilmesi ve affedilmesi için aracı olmasını" bildirdi. Bu girişimden olumlu bir sonuç alamayan Uğurlu Mehmet, bu kez, *Osmanlılara* geldi. Fatih Sultan Mehmet, onu iyi karşıladı, sultan, Uzun Hasan Bey'in *Karamanoğullarını* kışkırtmasına karşılık olarak onu, kızı Gevherhan Sultan ile evlendirip *Sivas* beylerbeyliğiyle *Osmanlı* sınırına göndermişti. Fakat onun *Akkoyunlu* sınırında bulunmasının, Selçuk Begüm Sultan'ın amacına engel olacağı düşünülerek, "hükümdar yapılacağı" vaadiyle Uğurlu Mehmet, davet edildi, o da buna aldanarak *Sivas*'tan *Erzincan*'a gitti, fakat derhal yakalanarak öldürüldü (1477).

Otlukbeli savaşından sonra Uzun Hasan'la barış yapılmadı; ancak onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Halil, dostluğu yeniden kurmak amacıyla, kadı Alâeddin Beyhakî'yi *İstanbul*'a göndermiş, böylece her iki devlet arasında, dostane ilişkiler yeniden kurulmuştur.

Karamanoğulları Beyliği'nin sonu

Daha önce değinildiği üzere, Pîr Ahmet Bey, *Akkoyunlulara* sığındığı zaman kardeşi Kasım Bey, *İçel*'de kalmıştı. O, 1472 sonlarında (veya 1474 başlarında) *Silifke* ile kıyıdaki *Korikos* kalelerini *Osmanlılar*dan geri alma girişiminde bulunurken Uzun Hasan ile *Karamanoğullarının* müttefikleri *Venedik*, *Napoli* ve *Papalık* donanmalarının amirali Pietro Moçenigo da kendisine yardım etmek üzere, *İçel* kıyılarına gelmiş, gönderdiği bir elçi aracılığıyla onunla, "girişilecek harekât" hakkında anlaşmışlardır. *Korikos* adasının dayanamayıp amirale teslim olmasından sonra *Silifke* kalesi de teslim oldu. Böylece Kasım Bey, müttefiklerin yardımları sayesinde *İçel*'e yerleşti. Esasen *Ermenak*, *Minan*, *Develihisar* kaleleri de *Karamanlıların* elinde idi. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet, *Otlukbeli* zaferinden sonra *Karamanoğullarının* işgal ettiği *Osmanlı* memleketlerini geri almayı kararlaştırdı. Pır Ahmet Bey, *Otlukbeli* savaşında yenilgisinden sonra kaçıp *İçel*'e gelerek kardeşi Kasım Bey'le görüşerek birlikte harekete karar vermişlerdi; hattâ Kasım Bey, ağabeyi Pir Ahmet'e *Silifke*'yi vermek istediyse de o, bunu kabul etmemiş, daha sonra *Ermenak* yakınındaki *Yellitepe*'yi kendisine karargâh yapmıştı. Bunun üzerine

vezir âzam Ahmet Paşa (Gedik), bir miktar *Kapıkulu* askeri ve *Anadolu Timarlı Sipahi* kuvvetleriyle *Karamanlı* memleketlerine sevkedildi ve "*Karaman* valisi şehzâde Mustafa ile birlikte hareket etmesi" kendisine bildirildi. Ahmet Paşa (Gedik), Pir Ahmet Bey (Karamanoğlu)'i hiyle ile elegeçirmek amacıyla, ona barış yapmak için bir elçi gönderdi; arkasından da süratle harekete geçerek *Yellitepe*'ye bir baskın yaptıysa onu yakalamayı başaramadı. Bununla birlikte Ahmet Paşa (Gedik), *Ermenâk* kalesini aldıktan sonra çok sarp *Minan* kalesini de kuşatıp elegeçirmeyi başardı. Pir Ahmet Bey'in kaledeki aile bireyleri *Konya*'ya gönderildi. *Minan* kalesinin alındığını haber alan Pir Ahmet Bey, üzüntüsünden kendini bir kayadan atarak intihar etmek istediyse de bir ağaca takılıp kurtuldu; o, artık ümitsiz bir durumda *Tarsus*'a, oradan da tekrar Uzun Hasan Bey'in yanına gitti ve kendisine dirlik olarak verilen *Bayburt*'ta öldü. Öte yandan Ahmet Paşa (Gedik), *Minan* kalesini aldıktan sonra *Silifke*'yi kuşattı. Buradaki Kasım Bey'in topçuları gizlice elde edildi. Çok geçmeden topçular barut deposunu ateşe verince yıkılan kale duvarlarından içeri giren askerler, *Silifke*'yi elegeçirdiler (1474). Bu sırada *Karaman* valisi şehzâde Mustafa hasta olduğu için kendi yerine *Niğde-Kayseri* arasındaki *Develi Karahisar*'ın zaptına *Niğde* sancakbeyi Koçu Bey'i gönderdi; *Develi Karahisar* beyi Atmaca Bey, direnişe geçip "kaleyi şehzâde Mustafa'dan başkasına teslim etmiyeceğini" bildirdi. Bunun üzerine şehzâde, hasta haliyle gelerek kaleyi teslim aldı; fakat bir süre sonra *Beypazarı*'nda öldü. Böylece *Karamanoğulları Beyliği* tamamen *Osmanlı* sınırları içine alınmış oldu. Kasım Bey, Fatih Sultan Mehmet'in ölümüne (1481) kadar gezgin bir hayat sürmüş, II. Bayezit'le şehzâde Cem arasındaki saltanat mücadelesinde Cem'e yardım edip, *İçel*'de bir süre kalmış, fakat Cem'in *Rodos Şövalyelerine* sığınması üzerine, affedilmesi için *Osmanlı* hükümdarına gitmiş ve ölümüne (Şubat 1413) kadar *Osmanlılara* tâbi olarak *İçel*'de beyliğini sürdürmüştür.

Osmanlı-Venedik savaşı

Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra *Arnavutluk, Bosna, Mora* ve *Adalardaki* başarıları ve *Anadolu*'da, *Trabzon-Rum İmparatorluğu, Candarlı, Karamanlı* ve *Alâiye Beyliklerini* ortadan kaldırmaları, onlara karşı *Doğu'da* ve *Batı'da* birtakım düşmanların ortaya çıkmasına neden oldu. Bunlardan doğudaki *Akkoyunlu devleti*, batıdakiler de, başta *Papalık* olmak üzere, *Venedik Cum-*

huriyeti, Napoli ve *Macar* krallıkları ile *Arnavutluk* beyi İ s k e n d e r B e y ve *Rodos Şövalyeleri* idiler. *Osmanlılara* karşı başlatılan mücadele, önce, *Venedik Cumhuriyeti'nin* faaliyetiyle oluşmuş, daha sonra buna, denizden *Papalık* ile *Napoli* kralı ve *Rodos Şövalyeleri*, karadan da *Macarlar*, daha sonra da *Akkoyunlu* devleti katılmışlardır. *Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı* istilâsının kendi aleyhine gelişmesine rağmen *İstanbul*'un fethinden az sonraya kadar *Avrupa*'daki rakipleriyle çekişmesi sebebiyle, *Osmanlılara* düşmanca bir tavır almaktan çekiniyordu. Çünkü, *Napoli* ve *Aragon* kralı V. A l f o n s , *Venedik Cumhuriyeti*nin hâkimiyeti altına almak istediği *Arnavutluk*'ta kendi hâkimiyetini kurma çabası içinde olduğu için *Venedik*liler, bunu çekemiyordu; ayrıca *Napoli* kralı F e r d i n a n d 'ın *Osmanlılarla* dostça ilişki kurması, bu endişeyi daha da arttırıyordu; bunlardan başka *Milano Cumhuriyetinin* de *Venedik*'le arası iyi değildi. *Türklerin Adalardaki* başarısı, *Mora*'daki *Venedik* kolonilerine saldırıları, *Papa*'nın teşvikiyle *Venedik'i*, İ s k e n d e r 'le bir ittifak yapılmaya sevketti ve çok geçmeden de iki taraf arasında bir ittifak yapıldı (1463); ayrıca *Venedikliler*, aynı yılın Eylülünde, *Türklere* karşı *Macarlarla* da bir anlaşma yaptılar; her iki antlaşma da gizli tutuldu, sadece *Papa* haberdar edilmişti. Bunlardan başka yine *Papa*'nın teşvikiyle *Venedik* ile *Burgonya* arasında *Osmanlılara* karşı bir anlaşma daha yapıldı (19 Ekim 1463). *Öte yandan Napoli* kralı F e r d i n a n d , bu ittifaklara girmedikten başka, *Burgonya*'yı *Venedik*'ten uzaklaştırdığı gibi, *Milano* dukası da *Venediklilere* ait bazı yerleri işgal etmişti. Böylece *Papa*'nın gerçekleşmesini istediği *Haçlı Seferi* geri kalmış oldu. Çünkü *Papa, Osmanlılarla Frenklerin* tehdidi altında bulunan ve tereddütlü bir siyaset izleyen *Raguza Cumhuriyetini* harekete geçirmek ve ona yardım etmek için *Ankona*'ya gitti, fakat onun 14 Ağustos 1464'de ansızın ölümü, *Türklere* karşı düzenlemekte olduğu *Haçlı Seferi*'nin gerçekleşmemesine neden oldu. Fakat bununla birlikte *Venedik Cumhuriyeti*, İ s k e n d e r B e y ve *Macarlar*la birlikte harekete geçeceklerdir.

Osmanlılar, Eflâk ve *Midilli* seferlerinden sonra denizlerde de *Venediklilere* karşı mücadele edebilecek bir duruma gelmişler *Çanakkale*'yi tahkimden sonra, ertesi yıl da *Bosna*'ya sefer düzenlemişlerdi. Bu bakımdan karadan tehlikeye maruz kalan *Macarlar ve Venedikliler* birlikte harekete karar vermişlerdi. Esasen *Bosna*'nın fethinden sonra *Türk* akıncılarının *Venedik* sınırlarını geçmeleri, İ s a B e y (E v r e n u z o ğ l u) ve *Mora* akıncı ko-

mutanı Ömer Bey (Turahanzâde)'in *Lepanto (İnebahtı)* taraflarındaki *Venedik* topraklarını fethetmeleri, ayrıca onların, *Koron* ve *Mudon* sömürgelerine akın yapması, esasen gergin olan durumu, bir kat daha ciddileştirmiştir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı *Venedik* meclisi, senatonun en deneyli ve yetenekli üyesi olan Viktor Kapelli'nin heyecanlı söylevi üzerine, İskender'le birlikte *Türklere* savaş açmağa karar verdi (1463). Çok geçmeden *Venedik* kuvvetleri kumandanlığına geniş yetkilerle Yakomo Loredano atandı. Aralarındaki anlaşma gereğince *Venedikliler, Mora*'yı, *Macarlar* da *Sobna*'yı işgal edecekler, İskender Bey de *Arnavutluk*'ta faaliyette bulunacaktı. Onların aldıkları bu karar, hem casuslar vasıtasıyla, hem de *Bosna* ve *Mora*'daki kumandanların gönderdikleri haberlerle öğrenilmişti. Bunun üzerine *Osmanlı* devlet erkânı, gelecek saldırıya nasıl karşı konulacağı hususunda müzakerelerde bulundular. *Venedikliler*, Ağustos 1463'de, *Mora*'da saldırıya geçtiler. Bunun üzerine çok önem verilen *Mora*'ya süratle veziri âzam Mahmut Paşa gönderildi. Öte yandan, daha önce değinildiği üzere, *Venedikliler* 35 kadırga ve 12 büyük gemi ile *Mora*'ya gelerek, bir yandan *Korint* şehrinde Ömer Bey'i kuşatırlarken, fakat diğer yandan *Rumlarla Arnavutların* ısrarlarıyla işgal etmiş oldukları *Korint* berzahında ağır bir bozguna uğrayıp kaçmışlardı. Çok geçmeden *Mora*'da isyan eden şehirler itaat altına alındı. 25 bin kişilik bir kuvvetle *Bosna*'ya giren Matyas Korven, *Bosna*'nın merkezi *Yayca* ile diğer bazı kaleleri işgal etti. Fakat Fatih'in bizzat *Bosna*'ya yaptığı ikinci 1464 seferi sonunda *Bosna*, istilâdan kurtuldu. Böylece *Mora*'da başarılı olmayıp kaçan *Venedik* kuvvetleri ve donanması, *Kalamata*'ya çekildiyse de orada da yenilgiye uğradı. Deniz kuvvetleri kumandanı Orasto Güstinyani (Giustiniani)'nin yerine atanan Loredano'nun *Gelibolu*'yu işgal edememesi üzerine, yerine geçen Viktor Kapello, *Taşoz, İmroz* ve *Semadirek* adalarını elegeçirip, *Atina*'yı da işgal ettiyse de *Osmanlı* karşı saldırıları sonucunda, çekilmek zorunda kaldı. Yine aynı yıl içinde, *Venedik* donanması, *Midilli*'yi alma girişiminde bulundu, fakat Mahmut Paşa kumandasındaki *Türk* donanmasının harekete geçmesi sebebiyle, geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine zor durumda kalan *Venedik Cumhuriyeti*, barış için bir heyet göndererek (1467) *Osmanlı* devletine başvurdu. Heyet, "*İmroz* ve *Limni* adalarının kendilerine bırakılması karşılığında vergi ödenmesi" önerisinde bulundu. Fatih Mehmet buna karşı "Benimle barış yapmak isterseniz gidi-

niz daha iyi düşününüz" cevabını vererek heyeti geri gönderdi. Bunun üzerine *Venedikliler*, kendi lehlerine bir sonuç alabilmek amacıyla K a n a l i s komutasında, 1467 yılı sonbaharında, 40 gemi ve iki bin kişilik bir kuvveti *Kuzey-Mora*'daki *Ahaya*'ya sevkederek şiddetli bir saldırıya geçtiler. K a n a l i s , *Patras*'ı kuşatırken, kendisi de *Türk* adalarına saldırıya geçmek için *Ağrıboz*'a hareket etti. Fakat çok az kuvvetle düşmanı pusuya düşüren Ö m e r B e y (T u r a h a n B e y o ğ l u) , K a n a l i s 'in kuvvetlerini bozguna uğrattığı gibi, pek çok da tutsak aldı ve bunlardan bir kısmını *İstanbul*'a gönderdi, birçok *Venedik* askeri de denizde boğuldu. Daha sonra K a n a l i s , bazı kuvvetlerini bırakıp oradan ayrıldıktan sonra sağladığı yardımcı kuvvetlerle *Limni*, *İmroz* ve *Enez*'e saldırıya geçti; çok geçmeden o, *Limni*, *İmroz*, daha sonrada *Enez*'e yürüyüp (1467) şehir ve kaleyi işgal etti; şehri yakıp yıktıktan başka, halkını da büyük bir kıyıma tâbi tuttu. K a n a l i s , daha sonra *Anadolu* kıyısındaki *Yeni Foça*'yı işgale girişti ise de büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda bırakıldı. Onun bütün bu saldırılarına karşılık olmak üzere, 1468'de, M a h m u t P a ş a kumandasında 300 gemiden oluşan *Osmanlı* donanması harekete geçerek *Ağrıboz*'a yöneldi ve 17 gün kuşatmadan sonra bütün adayı elegeçirmeyi başardı. Bunun üzerine *Venedik Cumhuriyeti*, *Osmanlılarla* anlaşmak istiyor, fakat reddedileceği endişesiyle çekiniyordu. Öte yandan *Osmanlı* devleti de U z u n H a s a n 'a karşı yapılacak seferde, *Venediklilerin* onunla birlikte hareket etmemesi için, anlaşmak niyetinde idi. F a t i h S u l t a n M e h m e t 'in analığı *Sırbistan* prensesi M a r a D e s p i n a (M e r y e m S u l t a n) , iki taraf arasında arabuluculuk yaptı. Böylece *Osmanlılar*, *Venediklilerin İşkodra* kalesi kumandanı L e o n a r d o B u l d o aracılığıyla *Venediklilere* başvuruda bulundu. F a t i h "daha önce sultan II. M u r a t tarafından fethedilen İ s k e n d e r 'in başkenti *Kroya*'nın geri verilmesini, buna karşılık *Venedik* tacirlerinin vermekte olduğu 150 bin altını almayacağını" ileri sürdü; buna karşılık *Venedikliler*, *Ağrıboz* adasının geri verilmesini istiyorlardı. Böylece önerilerinde ısrar eden iki taraf arasında bir barış yapılamadı (1472).

Osmanlı-Venedik savaşı aralıksız olarak altı yıldır sürüp gidiyordu. *Papa* III. P i 'nin ölümü üzerine (1464), *Venedik Cumhuriyeti*, büyük ümitlerini yitirmişti. Müttefikleri *Macarların Bosna*'yı geri almak için giriştikleri askerî harekât başarılı olamamış, İ s k e n d e r 'in harekâtı da Türk akıncılarının karşı sal-

dırıları sonucunda, geri püskürtülmüştü; *Türk* akıncıları, ayrıca *Venediklilere* ait topraklara da saldırılarda bulunmuşlardı. Böylece âdeta tek başına kalmış olan *Venedikliler*, çok önemli bir ada olan *Ağrıboz*'un kaybedilmesi üzerine (1469), bir yandan 2 Aralık 1463'denberi müttefiki bulunan *Akkoyunlu* hükümdarı Uzun Hasan Bey'e elçiler gönderirlerken, öbür yandan da *Papa* ve *Napoli* kralı Ferdinand'a da heyetler yollayıp yardım isteğinde bulundular. Ayrıca *Venedik* kumandanı Moçenigo, *Kıbrıs* kralı ve *Rodos Şövalyeleri*ne mektuplar yazarak onları kışkırtıp yardım sözü aldı (1472). Bu girişimler yapılırken Moçenigo, *Venedik* donanmasıyla *Akdeniz*'e açıldı ve *Ege* kıyılarına gelip *Eolya* (*Edremit* körfezi-*İzmir* arası) ile *Karya* (*Muğla* ilinin *Ege* denizi kıyısı) kıyılarına saldırıp yağmaladı; daha sonra *Mora*'ya dönerken rastladığı 17 kadırgadan oluşan *Napoli* krallığının donanmasıyla birlikte *Rodos* adasına geldi; çok geçmeden her iki donanma, *Karya* kıyılarına yeniden saldırdı. Bu sırada 25 kadırgadan oluşan *Papa*lık donanması da gelmişti, böylece müttefik donanmasının gemi sayısı, 25'i *Papalık*'a, 17'si Ferdinand'a, ikisi *Rodos Şövalyeleri*'ne ve 46'sı da *Venedikliler*'e ait olmak üzere, 85 kadırgaya çıkmıştı; donanma başamiralı Moçenigo idi. Bu büyük müttefik donanması, 1472 yılında, *Güney-Anadolu* kıyılarının önemli bir ticaret limanı olan *Antalya*'yı işgal için harekete geçti. Donanmaya ait 10 kadırga, limanı kapayan zinciri top ateşiyle kırarak şehrin önünde demirledi; şehir yağmalandı ise de iki kat sur ve iki hendekle çevrilmiş olan kale alınamadı. Özellikle kale muhafızlarının yiğitçe savunma yapması ve müttefiklerin surları tahrip edecek büyük toplarının bulunmaması sebebiyle, şehri ateşe verip geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sıralarda Uzun Hasan Bey'in elçileri, *Rodos* adasında, müttefiklerle görüşmüşlerdir. *Venedikliler*, kendileriyle birlikte hareket etmeyi gerçekleştirmek için Katerin Zeno'yu Uzun Hasan Bey'e gönderdiler. Daha önce görüldüğü üzere, Uzun Hasan Bey, hem *Karamanoğullarını* himaye, hem de müttefiklere yardım amacıyla, yeğeni Yusufça Mirza kumandasında bir miktar kuvvet sevketti ise de bunlar, *Karaman* valisi şehzâde Mustafa tarafından bozguna uğratılmışlardı. Öte yandan müttefik kuvvetleri, *Anadolu* kıyılarına saldırıp bazı tahriplerde bulundukları sıralarda, *Osmanlılar* da, daha sonra görüleceği gibi, *Dalmaçya* ve *Arnavutluk*'a akınlar yapmakta ve *Kuzey-İtalya*'daki *Venedik* topraklarına saldırılar düzenlemekte idiler. *Antalya*'yı alamadan geri çekilmek zorunda kalan müttefikler, önce *Rodos*'a, daha sonra da

Batı-Anadolu kıyılarına gelerek karaya asker çıkardılar, *İzmir*'i işgal ile yağmalayıp geniş ölçüde kıyımlar yaptılar; hattâ camilere sığınan kadın ve kızlara saldırdılar; amiral M o ç e n i g o, bir *Türk* başı getirene üç duka altını veriyordu; alınan tutsaklar açık artırmayla satıldılar. Müttefikler, ayrıca *Urla* ve yörelerini de yağmalayıp *Ege* kıyılarına akınlar yaptıktan sonra kışı geçirmek üzere *Mudon*'a gittiler. F a t i h S u l t a n M e h m e t, *Akkoyunlu* hükümdarı U z u n H a s a n B e y 'e karşı harekete geçtiği sıralarda, (1473), müttefikler 99 gemiden oluşan donanmalarıyla yeniden saldırıya giriştiler. Onlar, bu sırada *İçel*'de bulunan işbirliği yaptırmakta oldukları K a s ı m B e y 'e de yardım ettiler. Müttefikler, daha önce de görüldüğü gibi, *Silifke*, *Korko* ve *Sığın* kalelerini işgal ederek K a s ı m B e y 'e verdiler. *Haçlı* kuvvetleri, bir *Akdeniz* limanı olan *Meğri*'yi de yakıp yıktıktan sonra kıyılarındaki bazı liman ve şehirlere saldırılarda bulundukları sıralarda, U z u n H a s a n 'ın yenilgiye uğradığını haber alınca derhal *Kıbrıs*'a çekildiler (Eylül 1473).

Osmanlılar, 1463 yılından beri, *Venedik* ve *Macarlarla*, denizlerde ise *Haçlılarla* mücadelelerde bulundularsa da pek fazla başarılı olamamışlardı; bununla birlikte *Osmanlı* akıncı kuvvetleri, *Macar* ve *Venediklilere*, kara savaşlarında büyük darbeler indirmişlerdir. Akıncılar, 1470'den itibaren 10 yıl süreyle *Sirmiye*, *Esklavonya*, *Macaristan*, *Hırvatistan*, *Karniyola*, *Korintiya*, *İstirya*, *Dalmaçya*'ya da aralıksız akınlar yaparak başarılar kazanmışlardır. *Macar* kralı M a t y a s (M a t i a s) *Çek* ve *Lehlilerle* mücadele ettiği için *Türk* akınlarına ve *Şabaç (Böğürdelen)* kalesinin inşasına karşı hiç ilgi göstermemiş, bununla birlikte *Sabaç*'ı elegeçirmişti. Bir yıl sonra (1475) o, *Sırbistan*'ın eski başkenti *Semendire*'yi kuşattıktan başka, *Böğürdelen* kalesinin karşı tarafına üç ahşap kale inşa ettirdi. *Semendire* kuşatmasını kaldırtmak amacıyla *Hırvatistan* ve *Dalmaçya*'ya akıncı kuvvetleri sevkedildi. Bunun üzerine *Macar* kralı *Semendire* kuşatmasını kaldırarak ülkesine döndü. Bu sıralarda *Boğdan* seferinden dönen F a t i h S u l t a n M e h m e t, kışa rağmen *Sırbistan*'a gelerek *Macar* kralının yaptırdığı kaleleri yıktırtı (1476).

Venedik'le savaş sürüyor

Venedik cumhurbaşkanına bir mektup gönderilerek "barış müzakeresi için bir heyetinin gönderilmesi" bildirilmişti. Bunun üzerine *Venedik Cumhuriyeti*, J e r o m Z o r c i (J. G i o r g i)'yi göndermişti (Mart 1475). Temsilcinin veziri âzam A h m e t P a ş a (G e d i k) ile görüşmesi sırasında veziri âzam, " İ s k e n d e r '-

in ölümünden beri *Venedik* hâkimiyetine geçmiş olan *Kroya*'nın geri verilip, yılda 150 bin duka altını vergi verilmedikçe barış yapılamayacağını" söyledi, fakat temsilci, "bu isteğin kabulünün yetkisi dışında olduğunu" ifade etti. Bu sırada hazırlanmış olan *Türk* donanması, ona gösterildi ve "bu donanmayla yapılacak sefer sırasında, *Venediklilerin Türk* topraklarına saldırıda bulunmaması şartiyle, *Osmanlıların* da *Venediklilere* saldırmayacakları" hususunda iki devlet arasında, bir yıl süreli bir barış yapıldı. Bunun üzerine hazırlanan *Osmanlı* donanması, *Kefe* ve *Kırım* seferine gönderildi. Barış süresi sona erince savaş yeniden başladı. Çok geçmeden L o r e d a n o kumandasındaki *Venedik* donanması, *Anadolu* kıyılarına saldırıp tahrip etti; bu güçlü donanmaya karşı koyacak durumda olmayan *Osmanlı* donanması, daha önce, *Çanakkale Boğazı*'ndan içeriye girip burada savunma durumu almıştı. *Osmanlılar, Korint* körfezinin kuzeyindeki, *Rumlardan Venedik*'e geçen *Lepanto (İnebahtı)*'nun kuşatılmasına karar verip buranın fethine S ü l e y m a n P a ş a (H a d ı m) 'yı atadılar (1477). Fakat bu karar, zamanında haber alındığı ve dolayısıyla L o r e d a n o, burasını tahkim ettiği için S ü l e y m a n P a ş a , başarılı olamadı. Yine aynı yıl içinde, *Arnavutluk* sancakbeyi A l i B e y, içinde, F r a n ç e s k o K o n t a r i 'nin kumandasında beş binden fazla bir muhafızın bulunduğu *Kroya*'yı kuşattı. *Venedikliler;* kaleyi kurtarmak için asker ve yiyecek gönderdiler. Muhafızlar, *Türk* kuvvetlerini kale çevresinden uzaklaştırdılarsa da sonradan *Türklerin* baskınına uğradılar, bu arada K o n t a r i n i de çarpışmalarda öldü. Bu askerî hareketlerden sonra (Ekim 1472) *Osmanlı* kuvvetleri, *Kuzey-Venedik*'e *Kripoli akını* adı verilen şiddetli bir akın yaptılar; *Bosna* sancakbeyi Ö m e r B e y (T u r a h a n z â d e) *Venediklilerin Türk* akıncılarının ilerlemelerine engel olmak için *İzonzo* nehrinin denize döküldüğü yerden itibaren *Kerç*'e kadar uzatılan geniş hendekleri aşıp karşısına çıkan *Venedik* generali N o v e l l u s 'u sahte bir geri çekilme ile pusuya düşürerek yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine *Venedik* kuvvetleri, hiçbir yerde tutunamadılar. *Venedik* generali ile oğlu ölenler arasında idiler. *İzonzo* ile *Tagliyamento* ırmakları arasındaki ovaya inen *Türk* akıncıları, burasını akınlara tâbi tuttuktan sonra *Tagliyamento* ile *Venedik* şehrine çok yakın olan *Piyave* nehri arasındaki yerleride yağmaladılar. *Venedikliler,* ilerlemeye devam eden akıncılara karşı bir miktar kuvvet sevkettilerse de Ö m e r B e y , daha önce *Bosna*'ya dönmüştü. Böylece M o ç e n i g o v e L o r e d a n o 'nun *Türk* kıyı il ve ilçelerinde yaptıkları korkunç tahribat ve kıyıma

karşılık olmak üzere, *Türk* akıncıları da tâ *Venedik* şehri yakınlarına kadar ilerleyerek yağma akınları yapıp pek çok tutsak almışlardır. Bununla birlikte Fatih Sultan Mehmet, müttefikleri tarafından yalnız bırakılan *Venedikle* anlaşmak istiyordu. Nitekim *Ağrıboz*'un fethi üzerine, *Osmanlılarla* dostluğu kesip *Papa*'nın da ısrarıyla *Venediklilerle* bir ittifak yapan *Napoli* kralı Ferdinand, bu ittifaktan ayrılıp (1478) *Osmanlılarla* anlaşmış, sonunda *Napoli*'ye gönderilen *Osmanlı* elçi heyetiyle barış antlaşmaları imzalamıştı. Aynı yıl içinde *Macar* kralı Matyas da kayın pederi olan Ferdinand'ın ısrarıyla barışa yanaşmış ve *Yayca* dışında, *Türkler*den aldığı bütün yerleri geri vermeyi kabul etmişti. *Venedik Cumhuriyeti* ise uzun savaşlar dolayısıyla çok yıpranmış ve müttefikleri de kendisinden ayrılmışlardı. İskender Bey'in ölümü sebebiyle *Arnavutluk*'taki durum da iyi değildi; nitekim kuşatılmış olan *Kroya* şehri düşmek üzere idi. *Venedik*'in müttefiki olan *Papa* IV. Sikst (Sixtus) ise *Venediklilere* eskisi kadar yardım edemiyordu. Bütün bunlardan başka müttefiklerin, doğu cephesinde kendisinden, büyük hareketler bekledikleri *Akkoyunlu* hükümdarı, *Otlukbeli* savaşından sonra etkisiz duruma sokulmuş ve *Venediklilerin İstanbul*'da *Türklerle* müzakerelere giriştikleri sırada ölmüştü (1478 başı). İşte bu sebeplerle *Osmanlıların Venedik Cumhuriyetine* yaptığı barış önerisi derhal kabul edildi ve Tomas Malipiyeri (T. Maliperi), Ocak 1478'de temsilci olarak acele *İstanbul*'a gönderildi. Tomas Malipiyeri, *Limni* adasıyla *Kroya* şehrini ve *Mora*'nın güneyindeki *Manya*'yı terke yetkili idi, hattâ *Venedikliler*, şimdiye kadar *Türklerden* aldıkları bütün yerleri geri vermeye bile razı oluyorlardı; ayrıca, *Osmanlı* devletine borçlu oldukları 250 bin altını da vereceklerdi. Fakat *Osmanlı* devleti, bunları kabul etmekle birlikte *Venedik Cumhuriyeti*nin her yıl, 10 bin altın da vergi vermesini istedi; fakat temsilcinin bunu kabule yetkisi yoktu; bu nedenle o, senato ile görüşmek üzere, iki aylık bir barış yaparak *Venedik*'e döndü (15 Nisan 1478). *Venedik* temsilcisi, Mayıs'ın ilk günlerinde *İstanbul*'a döndüğü sırada Fatih, *Arnavutluk* seferine hareket etmişti. O, sultanın arkasından giderek ona *Sofya*'da yetişti. *Osmanlı* hükümdarı, "*Kroya*'nın düşmek üzere olduğunu, bu nedenle burasının kendisine ait bulunduğunu ve barışın ancak *İşkodra*'nın teslimiyle mümkün olacağını" bildirdi. *Venedik* temsilcisi Malipiyeri, bu önerinin kabulüne yetkisi olmadığından *Venedik*'e geri döndü. Öte yandan *İşkodra*, Mayıs 1478 ortalarından beri akıncı kumandanı

Venedik'le barış

Ali Bey (Mihal oğlu)'in kuvvetleri tarafından kuşatılmakta idi; daha sonra bu kuvvetlere yardımcı olarak *Bosna* beyi İskender Bey (Mihaloğlu) ile *Sırbistan* sancakbeyi Bâli Bey (Malkoçoğlu)'in kuvvetleri sevkedildi; ayrıca *Rumeli* beylerbeyi Davut Paşa da gönderildiği için Ali, İskender ve Bâli Bey'ler kuvvetleriyle birlikte buradan ayrılarak *Venedik* yörelerine akın yapmakla görevlendirildiler. Öte yandan Fatih Sultan Mehmet de *Arnavutluk*'a girip *Kroya (Akçahisar)*'ya yürüyerek fethetti (Haziran 1478), daha sonra da *İşkodra* önlerine geldi. Şehir uzun süreden beri dayanıyordu. Kuşatmanın böylece uzaması nedeniyle Fatih, bu arada Ahmet Bey (Evrenuzoğlu)'in kumandasına kuşatmada bir miktar kuvvet bırakarak geri döndü ve kendisinin *İstanbul*'a gelişinden altı ay sonra *İşkodra* teslim oldu. Bu sebeple *Venedik* temsilcisi, *İşkodra* ve çevresini, 26 Ocak 1479 tarihli bir antlaşma ile *Osmanlılara* terketti. Bunun üzerine *Venedik*, barış antlaşması yapmak zorunda kaldı. *İstanbul*'a gelen *Venedik* temsilcisi Civani Dorya (Giovanni Doria), *Osmanlı*ların bütün önerilerini kabul etti. İmzalanan barış antlaşmasına göre *Venedikliler*, 16 yıl sürmüş olan savaşın ilânından itibaren *Osmanlılar*dan aldıkları yerleri geri verdikleri gibi, *Arnavutluk*'ta *Kroya* ile *İşkodra* ve çevresi de *Osmanlılar*da kalıyordu; buna karşılık *Osmanlılar* da *Dalmaçya, Arnavutluk* ve *Mora*'da *Venediklilerden* aldıkları yerleri iade ediyorlardı; iki taraftan alınan tutsaklar da karşılıksız olarak serbest bırakılacaklardı. Ayrıca *Venedikliler*, 100 bin filori tazminat, her yıl da *Osmanlı* hazinesine 10 bin altın vergiyi, ayrıca şab vergisi karşılığı olan borçlarını da kabul etmişlerdir. *Venedikliler*, bu barış antlaşması ile birlikte bazı çıkarlar da elde etmişlerdi; bunlardan birisi, *İstanbul*'da daimî bir *Venedik* elçisi bulunarak *Venedik* tebaası arasındaki hukukî işleri yürütecekti; böylece *Osmanı* devleti, *Venedik* elçisinin *Venedik* vatandaşları üzerindeki kaza hakkını tanımakta idi; diğer birisi de herhangi bir devlet, *Osmanlıların* saldırısına uğramadan önce, *Venedik* bayrağını çekecek olursa o devlet, *Venediklilerin* müttefiki sayılarak topraklarına saldırılmıyacaktı. Fakat Fatih Sultan Mehmet, *Osmanlılara* vergi veren *Yunan* adaları senyörü Leonardo'nun müttefiklerle birlikte, tâbi olduğu *Osmanlı* devleti aleyhinde hareket etmesini affetmedi. Bu nedenle antlaşmaya onun haklarının korunması ile ilgili herhangi bir madde koydurtmadı (25 Nisan 1479).

Karadeniz'e hâkimiyet

Osmanlılar, Kuzey-Anadolu kıyılarına tamamen hâkim olmuş, batıda da *Boğdan* prensliğine ait yerler dışındaki diğer memleketleri elegeçirmiş, doğuda sadece *Kafkasya* kıyıları kalmıştı; kuzeyde *Karadeniz*'de ise *Kırım* ve *Azak* kıyılarında *Cenevizlilerin* ticaret sömürgeleri bulunmakta idi. Özellikle *Cenevizlilerin* 1266 yılında, *Altınordu Hanlığı'ndan* aldıkları *Kefe* şehir ve limanı, *Ceneviz* ticaretinin *Karadeniz*'deki anbarı durumunda idi. *Kefe*, çok müstahkem bir şehir olup üç kat surlarla çevrilmişti. *Cenevizliler*, *Kefe* ve diğer limanlarla *İran*, *Rusya*, hattâ *Orta-Asya* ile ticaret yapıyorlardı; *Kırım* hanları da *Ceneviz* konsoloslarına geniş imtiyazlar vermişlerdi. *Osmanlılar*, *Karadeniz* kıyılarının yarısından fazlasına, *Çanakkale* ve *İstanbul* boğazlarına sahip olduktan sonra bu kapalı denizi, bir *Türk* gölü haline getirmek amacıyla, hâkimiyetleri altına almak istiyorlardı; bu nedenle buradaki *Ceneviz* sömürgelerini de ortadan kaldırmak, *Kefe* limanından *Cenevizlilerin* yaptıkları ticareti, *Türklerin* eline geçirmek, aynı zamanda *Karadeniz* kıyılarına sahip olmak, böylece *Türkiye*'yi güven altına almak kararında idiler. Esasen *Osmanlılar*, *Karadeniz* kıyılarına yerleşmeyi, daha 1454 yılında *Kırım* hanı Hacı Giray'a yaptığı yardım sırasında kararlaştırmış, ancak 21 yıl sonra bunu, uygulama evresine getirmiştir. Şöyleki: Veziri âzam Ahmet Paşa (Gedik), Mayıs 1475 sonunda, 70 bin asker ve 300 gemiden oluşan bir donanma ile *Karadeniz*'e açılıp Haziran başlarında da *Kefe* limanı önlerine gelerek demir attı ve derhal 40 bin kişilik bir kuvveti karaya çıkardı. Kuşatılan şehir, üç gün sonra teslim oldu; kaleye muhafızlar yerleştirildikten sonra donanma, *Azak Denizi*'ne girerek *Azak (Tana)* kalesini de barış yoluyla elegeçirdi. Daha sonra *Kırım* yarımadasının güneyinde kıyıya yakın *Menküb* kalesi de kısa bir kuşatmadan sonra hile ile fethedildi; kaleye sığınmış olan Mengli Giray, *Cenevizlilerle* birlikte tutsak alındı ve diğer tutsaklarla birlikte *İstanbul*'a getirildi. Tutsak alınan 1500 *Cenevizli*, *Acemi Ocağına* kayıt edilerek *Türk-İslam* eğitimine tâbi tutuldu.

Kırım ve Altınordu Hanlığı

Kırım Hanlığı, büyük *Altınordu* (*Deşti Kıpçak*) *Hanlığı*'nın Toğatimur koluna mensuptur; bu koldan *Kazan*, *Astrahan* ve *Kırım* Hanlıkları oluşmuştur. *Kazan Hanlığı* 1438-1552, *Astrahan Hanlığı* 1466-1554 ve *Kırım Hanlığı da* 1420-1783 yılları arasında hükümran olmuşlardır. Bunların en önemlisi, *Kırım* Hanlığı olup, aile arasında ortaya çıkan hanlık mücadeleleriyle yıpranmış, daha sonra da *Osmanlı* hâkimiyetine girmek suretiyle, üç bu-

çuk yüzyıl daha yaşamıştır. *Altınordu hanlığı* ise Toktamış Han'ın Timur'a yenilmesinden sonra eski kudretini kaybederek iç çatışmalar sonucunda parçalanmış, *Kırım Hanlığı*, işte bu parçalardan birisini oluşturmuştur. İlk *Kırım* hanı Taştimur (veya Timurtaş) Bey'den sonra oğlu Gıyaseddin, *Kırım* hanı olmuşsa da *Altınordu* hanlığının baskısı sonucunda *Litvanya*'ya kaçmıştır. *Altınordu hanlığı* içindeki bu saltanat çatışmaları sırasında, *Litvanya*'da bulunan Hacı Giray, sağladığı kuvvetlerle 1438'de *Kırım*'ı alıp hanlığını ilân etti. Bu sırada *Altınordu* hanı bulunan Timur Kutluğ'un oğullarından Uluğ Mehmet Han, ona karşı mücadele edemediği için Hacı Giray, *Kırım*'da yerleşti ve adına para bastırdı. Hacı Giray, *Altınordu hanlığı* ile iyi ilişkilerde bulunan *Cenevizlilerden Kefe*'yi almak için harekete geçti ise de başarılı olamadı (1438). *Altınordu* hanlarının sonuncusu olan Seyyit Ahmet Han, *Kırım*'ı elegeçirmek istiyordu. Bunun üzerine Hacı Giray, dostları *Litvanya* ve *Lehistan*'a güvenemediği için yardım amacıyla *Osmanlı* devletine başvurdu. *Osmanlılar*, 1454'de derhal *Kırım* kıyılarına ve *Kefe*'ye 50 kadırga gönderdiler. Hacı Giray, altı bin kişilik bir kuvvetle *Kefe*'yi karadan kuşattı; bunun üzerine *Cenevizliler*, Hacı Giray ile anlaşarak ona vergi vermeyi kabul ettiler. Fakat *Altınordu* hükümdarı, Hacı Giray'ın bu hareketi üzerine *Kırım*'a saldırdı, bu arada Hacı Giray ise, yaralı olarak kaçtı. O, yedi yıl *Kırım*'dan uzak kaldıktan sonra yandaşlarından Tekne Mirza, *Altınordu* kuvvetlerini *Kırım*'dan çıkararak Hacı Giray'ı yeniden *Kırım* hanı ilân etti. Hacı Giray, ikinci *Kırım* hanlığı sırasında, *Moskova Grandükü* Büyük İvan ve *Lehistan* kralı IV. Kazimir ile dostluk ve ticaret anlaşması yaptı. Çok geçmeden *Papa, Hıristiyanların* dostu olan ve *Litvanya*'da doğup büyüyen Hacı Giray'ı *Osmanlılar* aleyhine kışkırtma girişiminde bulunmuştur. Hacı Giray, öldüğü zaman (1466) oğulları ve akrabaları birbirleriyle mücadeleye başladılar. Bu aileden *Kırım Hanlığı*'nı elegeçirenler, yerlerini, çok geçmeden rakiplerine bırakıyorlardı. Böylece Hacı Giray'ın oğullarından Mengli Giray Han da bu arada üç ay kadar *Kırım* hanı olmuştu. Fakat daha sonra kardeşi Nurdevlet'le giriştiği savaşta yenilerek *Cenevizlilere* ait olan *Menküb* kalesine kaçtı. Kardeşlerinden bazılarını öldürüp, bazılarını da *Rusya*'ya kaçmaya mecbur eden Nurdevlet Han, aşağı-yukarı iki buçuk yıl *Kırım* hanlığı yaptı. O, bir yandan *Altınordu*'dan, öte yandan da kardeşi Mengli Giray'dan çekinmek-

te idi. O, bir ara, hanlıktan uzaklaşmak zorunda kalmışsa da *Şirin beyleri*'nden Eminek Bey ve diğer yandaşlarının yardımıyla ikinci kez *Kırım* hanı (1469) oldu ve 1474 yılına kadar hanlıkta kaldı. Bu sıralarda *Altınordu* hükümdarı Seyyit Ahmet Han'ın *Kırım*'a saldırması üzerine Mengli Giray, yine *Menküb* kalesine kaçtı ve yerine, Canıbey Giray, Seyyit Ahmet Han tarafından vali atandı; Fakat az sonra da (1475) Nurdevlet Han, ikinci kez *Kırım* hanı oldu. Bununla birlikte o, bir yandan kardeşi Mengli Giray'a, öte yandan da *Altınordu* hükümdarına karşı mücadele etmek zorunda kalmış, bu nedenle *Osmanlılarla* iyi ilişkilere girişmiş ve Fatih Sultan Mehmet'e saygı dolu mektuplar göndermiştir. Bununla birlikte, o 1476 yılında, *Boğdan*'a yapılan sefere davet edilmiş ise de *Altınordu Hanlığı* tarafından tehdit edildiği için, ne kendisi gelebilmiş, ne de yardımcı bir kuvvet gönderebilmiştir. Böylece onun davranışı üzerine, rakipleri Eminek Bey'in ve yandaşlarının, aleyhindeki çabaları sonucunda, *İstanbul*'da bulunan Mengli Giray, *Kırım Hanlığı*'na atanıp *tuğ* ve *sancak* verilerek *Kırım*'a gönderilmiştir (1477 sonu). Böylece *Kırım Hanlığı*, *Osmanlı* hâkimiyetine geçmiş oldu. Mengli Giray Han, bundan sonra *Osmanlı* tâbiyetinde olarak 1487-1515 yılları arasında, *Kırım Hanlığı*'nda kalmış, kendisinden sonra da oğul ve torunları 1783 yılına kadar 300 yıldan fazla han olmuşlardır.

FATİH'İN SON YILLARI

Güney-İtalya harekâtı

Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden az önce, veziri âzamlıktan azledilen Ahmet Paşa (Gedik) kumandasında *Güney-İtalya*'ya yapılan harekâtın nedenini ve amacını anlayabilmek için *Osmanlı* Fetihlerinin *Adriyatik* kıyılarına kadar yayılmasını önlemeyi hedef alan *Aragon* ve *Napoli* kralı V. Alfons'un siyasetini ve bu hususta almış olduğu önlemleri bilmek, yararlı olacaktır. Şöyleki:

Aragon kralı Ferdinand'ın oğlu olan ve 1416'da *Aragon* ve *Napoli* krallığı tahtına çıkan V. Alfons, *Balkanları* ve *Akdeniz*'i hâkimiyeti altına almak amacını gerçekleştirip bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu nedenle onun *Akdeniz*'de büyük çıkarları ve sömürgeleri olan *Venediklilerle* arası açılmış ve *Arnavutluk* sorununa da karışarak *Osmanlılarla* çarpışan İskender Bey'i himayesi altına alıp, ona yardım etmiş ve bazı *Arnavut* senyörlerini de hâkimiyeti altına almıştı. O, *Arnavutluk* ve *Mo-*

ra'da yayılmakta olan *Osmanlılara* karşı açıktan açığa düşmanca bir tavır takınmamakla birlikte *Türklerin*, onun yayılma alanlarına girmeleri sebebiyle, dolaylı olarak, oralarda *Osmanlı* yayılmasına engel olacak önlemler almakta idi. Fakat *Venedikliler* de onun *Arnavutluk*'taki hâkimiyetini genişletmesi sebebiyle, kendisine karşı muhalif bir siyaset gütmek suretiyle *Arnavutları* ikiye ayırmışlardı. Alfons, *İstanbul*'un fethinden sonra şehirden kaçmış olan bazı bilim adamları ve sanatkârları himaye ile izlediği siyasete bunu aracı yapmıştı. Alfons, hiç olmazsa *Balkan* yarımadasının batısında bir koalisyon oluşturup *Adriyatik* kıyılarında hâkimiyetini kuvvetlendirmek ve bu sebeple İskender Bey'i himaye ile *Arnavutluk*'a girmiş olan *Türklerin İtalya* yarımadasına geçmelerini önlemek istiyordu. Böylece *Arnavutluk*'ta iki ayrı siyaseti izleyen *Venedik Cumhuriyetiyle Napoli* krallığının siyasetlerinin birleşmesi, *Osmanlı* fetihlerini uzun bir süre geciktirdi. Fakat *Venediklilerin*, *Arnavutluk*'ta yalnız kendi hâkimiyetlerini sürdürmek amacıyla, *Napoli* kralını rakip görmeleri, buna karşı da *Osmanlıların Arnavutluk*'taki *Venedik* hâkimiyetini tanıyarak, orada, onlara liman vermeyi kabul etmiş olması, *Venedik* ve *Napoli* siyasetlerinin birleşmesine engel oluyordu; hattâ ticarî ve ekonomik çıkarlarını her şeyin üstünde tutan *Venedikliler*, 1453 yılında, *Türk* tehlikesine karşı birlikte hareketi tavsiye eden *Papa* V. Nikola'nın beyannamesine de önem vermemişlerdi. Böylece V. Alfons, 1458'deki ölümüne kadar, *Türklere* karşı, önce, *Akdeniz* ve *Balkanlar*'da hâkim olmak siyasetini, bunu başaramayınca da *Arnavutluk*'a girmiş olan *Türklerin*, *Adriyatik* kıyılarına inmekten uzak tutma amacını izlemiştir. Öte yandan *Osmanlılar*, *Arnavutluk* ve *Mora*'yı fetihten ve *İyonya (Ionia)* adalarını aldıktan sonra *İtalya*'ya geçmek niyetinde idiler. Bu nedenle V. Alfons'tan sonra kral olan oğlu Ferdinand, babası gibi, hayalî bir politika izlememekle birlikte tehlikeyi kabul ederek *Türklerin* bu yayılmalarını önlemek istiyordu. Nitekim *Osmanlıların Ağrıboz* adasını fethetmeleri üzerine, Fatih Sultan Mehmet'le dostluk siyaseti izlemekte olan *Napoli* kralı, tehlikenin büyüdüğünü görerek düzenlenen *Deniz Haçlı Seferine* katılarak *Osmanlılara* karşı resmen saldırıya geçmişti (1470). *Osmanlı* devleti, bu saldırı girişimlerini büyük bir azim ve ustalıkla önlemeyi başarmış, sonunda *Türkleri Adriyatik* kıyısıyla İyonya denizine kadar getirmemek için yapılan girişimler, yarar sağlamamış ve buralara kadar ilerleyen *Türkler*, plânları gereğince, karşı kıyıya geçmeyi doğal sayarak bu düşüncelerini

gerçekleştirmeyi planlamışlardır. Bu nedenle *Osmanlılar Güney-İtalya*'ya biraz daha yaklaşmak için *Yunan* denizi adalarından *Zanta, Kefalonya* ve *Ayamavra (Santa Maria)*'yı elegeçirmek istiyordu. Bu adalar, *Türklerin* elinde bulunan *Epir* kıyılarına yakın olduğu için buraların hâkimi olan Leonardo, antlaşma gereğince, *Yanya* sancakbeyleri aracılığıyla, *Osmanlılara* her yıl belirli bir vergi veriyor, ayrıca, yeni atanan her *Yanya* sancakbeyine de 500 altın yol parası ödüyordu. *Osmanlı* devleti, Leonardo'nun onay almadan *Napoli* kralının akrabasından birisiyle evlenmesini ileri sürerek *Güney-İtalya*'nın fethine başlangıç olmak üzere, *İyonya* adalarının alınmasına karar verdi. Bu sırada *Venediklilerle Napoli* krallığı arasında düşmanlık da vardı, bu nedenle istilâ plânı, tam zamanında uygulanmakta idi. Bu sebeplerle *Venedikle* yapılan barıştan sonra (1479) Ahmet Paşa (Gedik), *İtalya* seferiyle görevlendirildi. Ahmet Paşa, donanmayla harekete geçerek *Zanta, Kefalonya* ve *Ayamavra* adalarını fethetmiş, fakat Leonardo'yu yakalayamamıştı; çünkü o, *Napoli*'ye kaçarak kralın himayesine sığınmıştı. Daha sonra Ahmet Paşa, *Güney-İtalya'nın* fethi plânının uygulanması dolayısıyla *Arnavutluk* kıyısındaki *Avlonya* beyliği, kendisine verilmiş, burada üslenecek olan *Osmanlı* donanmasının ertesi yıl *Doğu-İtalya* kıyılarına geçmesi kesinleşmiştir. Böylece, bu plân gereğince, Temmuz 1480'de *Polya* kıyılarına gelen Ahmet Paşa (Gedik) kumandasındaki donanma, 25 Temmuz'da *Otranto* limanına demir atmış ve karaya asker çıkararak *Otranto*'yu kuşatmıştı. Bunun üzerine *Napoli* kralı Ferdinand, şehri kurtarmak için oğlu *Kalabriya* dukası Alfons'un kumandasında bir miktar asker göndermişse de başarılı olamayarak çekilmiş, çok geçmeden de bir saldırıyla şehir fethedilmiştir (11 Ağustos 1480). Ahmet Paşa (Gedik), daha sonra *Otranto* civarındaki diğer kaleleri de fethedip içerlerine muhafız, yiyecek ve savaş malzemeleri koymuştur. Burasını üs haline getirip *İtalya*'nın fethini sürdürmek isteyen Ahmet Paşa, yeni kuvvetlerle harekâta başlamak istiyordu. Fakat bu sırada (3 Mayıs 1481) Fatih Sultan Mehmet'in ölümü ve yerine hükümdar olan II. Bayezit'in kendisini çağırması üzerine, geri dönmek zorunda kaldı. Böylece yeniden kuvvet sevkedilmemesi sebebiyle *İtalya*'nın fetih harekâtı geri kalmış oldu. *Napoli* kralı Ferdinand, *Otranto*'nun *Osmanlılar* tarafından fethi üzerine, damadı *Macar* kralı Matyas Korven'e haber gönderip yardım istemişti; bunun üzerine Matyas, deneyli iki kumandanla iki bin seçme suvari gönderdi; bu kuvvetler, bazı ba-

şarılar kazandılar. *Otranto*'daki *Türk* muhafız kuvvetlerine yardım gönderilemediği için *Kalabriya* dukası, *Napoli* ve *Aragon* savaş gemileriyle harekete geçip fethedilen yerleri geri aldı. Sonunda 13 ay *Türklerin* elinde kalan *Otranto*, 10 Eylül 1481'de işgal edildi, diğer kalelerde olduğu gibi, bütün *Türk* muhafızları öldürüldü.

Rodos seferi

Anadolu, Balkanlar, Suriye ve *Mısır* yolu üzerinde bulunan *Rodos* adası, *Sen Jan (Saint Jean) Şövalyeleri* tarafından yönetilmekte idi. Bu şövalyeler, *Haçlı seferleri* sırasında, *Kudüs*'ü *İslâmlardan* almak için gelen şövalyelerden olup, *Kudüs*'ten çıkarıldıktan sonra önce *Akkâ*'ya, buranın *İslâmlar* tarafından fethedilmesi üzerinede *Kıbrıs*'a gelmişlerdi (1292). Fakat *Kıbrıs* kralı, bu şövalyelerin adaya gelmelerini tehlikeli gördüğü için yerleşmelerine izin vermedi. Bunun üzerine şövalyeler, *Bizans* imparatorluğuna ait *Rodos*'a gittiler; burasını çok beğenen şövalyeler, *Fransa* kralı Güzel Filip ile *Papa* V. Kleman'ın onayları üzerine "her yıl imparatora 300 şövalyeden oluşan bir yardımcı kuvvet vermek şartıyla adanın kendilerine bırakılmasını" *Bizans* imparatoru II. Andronik'ten istedilerse de bu önerileri, kabul edilmedi. Bunun üzerine *Papa*'nın teşvikiyle toplanan bir *Haçlı* kuvveti, *Brendizi* limanından gemilere binerek *Rodos*'a gelip adayı işgal (1306) ile şövalyeleri buraya yerleştirdi. Şövalyeler, kısa sürede *İstanköy, Kalimnos, Sömbeki* ile o civardaki diğer adaları elegeçirdiler. Daha sonra onlar, kuzeye yönelerek *İzmir* yakınlarındaki bir kaleyi de zaptettiler. Hattâ Çelebi Mehmet, *İzmir*'i *Aydınoğlu* Cüneyt Bey'den aldığı zaman bu yörelerdeki Şövalyelere ait bir kaleyi de fethetmiş, buna karşılık onlara *Bodrum (Halikarnas)*'u vermişti. *Rodos Şövalyeleri*, gerek *Bizanslıların*, gerekse adaya hâkim olmak isteyen *Menteşe beyliği* ve *Memlüklülerin* saldırı ve kuşatmalarına rağmen *Rodos*'u ellerinde tutabilmişlerdi. Öte yandan *Osmanlı Devleti*, denizde de gelişmeye başladıktan sonra *Anadolu*'nun batısındaki birçok adaları feth veya vergiye bağlamışlardı; bu nedenle kıyıya yakın ve yol üzerinde bulunan *Rodos*'un da fethini gerekli görmüşlerdir. Şövalyeler, özellikle korsan gemilerine yardımcı oldukları gibi, kendi gemileriyle de korsanlık yapıyorlar, ayrıca *Osmanlılara* karşı düzenlenen her askerî harekâta da katılıyorlardı. Daha önce görüldüğü üzere, *Osmanlılar, Rodos Şövalyelerinin* diğer adalar gibi, vergiyi kabul etmemeleri üzerine, *İstanbul*'un fethinden sonra *Ağrıboz* seferi sırasında (1467), adaya iki sefer düzenlemişlerse de başarılı olamamışlardı. Bununla birlikte *Osmanlı* devleti, askerî ve ticarî bakımından önemli ko-

numdaki *Rodos*'ta bir korsan yönetiminin bulunması, bunların *Türkiye-Mısır-Suriye* arasında ticaret yapan tüccar gemilerini elegeçirmeleri, dolayısıyla *Akdeniz* ticaretine engel olmaları sebepleriyle *Venediklilerle* barış yapıldıktan sonra, 1479'da *İtalya* ve *Rodos* seferlerine karar verdi. Bunun sonucu olarak *Osmanlı* hükümeti, bir yandan *İtalya* üzerine A h m e t P a ş a (G e d i k) 'yı sevkederken, öbür yandan da M e s i h P a ş a kumandasında, keşif amacıyla, *Rodos*'a 100 gemiden oluşan bir donanma gönderdi. Bu donanma, *Fenike* limanından asker aldıktan sonra adanın *Sen Etyen (Saint Etien)* tarafına çıkarma yapmış, bazı keşiflerde bulunduktan sonra geri dönmüştü (Aralık 1479). Böylece M e s i h P a ş a , durumu tespit ettikten sonra kumandasındaki kuvvetlerle adanın fethedilemiyeceğini görüp *Marmaris* limanına çekilerek *Gelibolu*'dan gelecek büyük donanmayı bekledi. Nihayet 1480 yılı ilkbaharında, 60 kadırga ve diğer çeşitli gemilerden oluşan 160 gemilik büyük donanma gelmişti. Böylece harekete geçen *Osmanlı* donanması, Mayıs sonlarına doğru *Rodos* limanı önlerinde demirleyip, şehrin batı kıyısındaki *Triyanda*'da bulunan *Sen Etyen Tepesi* yakınlarından karaya asker çıkardı; bu sırada çıkarmayı engellemeye çalışan şövalyelerin saldırıları da püskürtüldü. M e s i h P a ş a , önce denizden, sonra da karaya çıkardığı kuvvetlerle *Rodos* şehrine yaptığı saldırılar sonunda, biraz ilerlemeyi başardı, çok geçmeden de 28 Temmuz 1480'de *Yahudi mahallesi* tarafından büyük bir saldırıya geçti ve bu taraftaki surları tamamen tahrip etti, yıkılan yerlerden içeri giren *Türk* askerleri, surun üzerine çıkıp başkumandan bayrağını diktikten sonra surun şehir tarafına dört merdiven uzatarak kaleye girmeyi başardılar. Fakat M e s i h P a ş a 'nın, şehrin işgali sırasında yağmaya izin vermeyip "hazinelerin pâdişaha ait olduğunu" ilân etmesi, askerlerin şevk ve heyecanını kırdı; ayrıca da içeri giren kuvvetlere yardım gönderilemedi; bu sırada da şövalyeler, saldırıya geçip ellerinden çıkan yerleri geri aldılar. Böylece M e s i h P a ş a '-nın, önce yağmaya müsaade ettiği halde, kalenin de fethedileceği sırada, bundan vazgeçmesi, başarısızlığa esas etken oldu. Bunun üzerine kuşatmayı kaldıran M e s i h P a ş a , donanmasıyla önce *Fenike* limanına, daha sonra da aldığı emir üzerine, *Bodrum* önlerine gelerek yine şövalyelere ait olan *Bodrum* kalesini fethe girişti, ise de onu da başaramayıp *İstanbul*'a döndü, fakat bütün bu başarısızlıkları sebebiyle *İstanbul*'a girmesine izin verilmedi; *Beşiktaş* önlerine gelir gelmez de vezirlikten azledilip donanma ile *Gelibolu* sancakbeyliğine gönderildi.

Fatih ve Memlüklüler

Fatih Sultan Mehmet, 1481 yılının ilkbaharında *Memlüklü* devletine karşı bir sefer düzenledi. Çünkü sultan II. Mehmet'in *Hicaz* su yollarının tamiri, *Dulkadıroğulları* arasındaki taht çekişmesi ve bazı protokol sorunlarından dolayı *Memlüklü* sultanıyla arası açılmıştı. Fatih Mehmet, *Hicaz*'dan dönen bir din bilgininden "hacıların yollarda susuzluktan çok sıkıntı çektiklerini" haber almış, bu nedenle *Memlüklü* sultanı Seyfeddin İnal'a bir mektup göndererek (1459) "su yollarını tamiri ve imkân elverdiği ölçüde yeni havuzlar yapılması" hususunda ondan izin etmişti. Seyfeddin İnal, sultanın bu başvurusunu bir müdahale kabul edip, *Mekke* emîrini tahrik ettiği gerekçesiyle reddetti; böylece bu olay, iki taraf arasında gerginliğe sebep oldu. Bununla birlikte iki taraf arasındaki asıl gerginlik ve düşmanlık, *Memlüklülere* tâbi olan *Dulkadırlı* ailesi arasındaki taht sorununa, akrabalık dolayısıyla (Zira Çelebi Mehmet, *Dulkadıroğlu* Suli Bey'in küçük kızıyla, Fatih Sultan Mehmet de *Dulkadıroğlu* Süleyman Bey'in kızı Sitti Hanım'la evlenmişlerdi) *Osmanlıların* müdahaleleri yüzünden başgöstermiştir. Fatih Sultan Mehmet'in kayınbiraderi olan Melik Arslan Bey, 1465'de *Dulkadırlı* beyi idi. Ona karşı olan kardeşi Şah Budak'ın, *Kahire*'de bulunduğu sırada (1465) Melik Arslan Bey'i öldürtmesi üzerine, *Memlüklü* sultanı, kendisini *Dulkadırlı* beyliğine atamıştı. Şah Budak, *Maraş* ve *Elbistan*'a geldiği zaman *Türkmen* beyleri, onun beyliğini kabul etmeyerek Fatih Mehmet'ten "*Osmanlıların* yanında bulunan diğer kardeşleri Şehsuvar Bey'i kendilerine bey yapmasını" rica etmişlerdir. Bunun üzerine *Dulkadıroğulları* sorununa müdahale eden *Osmanlı* hükümdarı, bir fermanla Şehsuvar'ı *Dulkadırlı* beyi atayıp bir miktar kuvvetle *Elbistan*'a gönderdi; böylece Şehsuvar Bey, *Osmanlılar* tarafından *Dulkadırlı* beyi oldu (1466), Şah Budak ise *Kahire*'ye kaçtı. Şah Budak, *Memlüklüler*den sağladığı kuvvetlerle *Maraş* ve *Elbistan*'a geldiyse de başarılı olamadı. Çünkü Şehsuvar Bey, *Memlüklü* kuvvetlerini birkaç kez yenilgiye uğrattı. Buna sonderecede üzülen *Memlüklü* sultanı Kayıtbay, Fatih Sultan Mehmet'e bir mektup gönderip "Şehsuvar'a yardım etmemesini" rica etti. Fatih de Şehsuvar'a "Daha ileri gitmemesi" için talimat göndermesine rağmen Şehsuvar Bey, bunu dinlemedi, bunun üzerine *Osmanlılar* da kendisine yardımı kesti. Şehsuvar Bey, çok geçmeden *Memlüklülerle* giriştiği *Antep* savaşında (1471) yenilgiye uğrayıp *Zamantı* kalesine kaçtı.

Memlüklü kuvvetleri kumandanı emîr Y e ş b e k D e v a d a r, onu burada kuşatıp hile ile "teslim olduğu takdirde yine *Dulkadırlı* emîrliğinde kalacağını" bildirdi, buna aldanan Ş e h s u v a r B e y teslim oldu, fakat *Kahire*'ye gönderilerek asılmak suretiyle öldürüldü (1471). *Memlüklüler*, onun yerine, ikinci kez, Ş a h B u d a k 'ı atadılar; öte yandan *Osmanlılar* da onun diğer kardeşi A l â ü d d e v l e B o z k u r t 'u atayıp bir miktar kuvvetle gönderdiler. A l â ü d d e v l e , beraberindeki *Türkmen* beylerinin ihanetleri sebebiyle önce yenilgiye uğradıysa da aldığı ikinci yardım sonucunda *Dulkadırlı* beyliğini elegeçirdi (1479). Bütün bu olaylardan başka *Memlüklülerle Osmanlılar* arasında elçi kabulü sırasında ve mektuplardaki protokole uygun olmayan ifadeler gibi, ikinci derecedeki bazı anlaşmazlıklar sebebiyle gerginlik başgösterip, bu durum, savaşa kadar gitmiştir. Bunun üzerine F a t i h M e h m e t , rahatsız olmasına rağmen *Kapıkulu* askerleriyle *Üsküdar*'a geçti; bu arada *Karaman* valisi şehzâde C e m de bir miktar kuvvetle *Suriye* sınırına gönderildi. F a t i h , *Üsküdar*'daki karargâhta birkaç gün kaldıktan sonra arabayla hareket ederek *Gebze* yakınındaki *Sultan Tekfurçayırı (Hünkârçayırı)*'nda bulunan ordugâha geldi. Bu sırada hastalığı artan F a t i h M e h m e t , 3 Mayıs 1481 Perşembe günü, öğleden sonra 50 yaşında olduğu halde, hayata gözlerini kapadı. Ölümü, gizlenip "hamam yapmak üzere *İstanbul*'a gittiği" açıklandı ve "askerlerin yerinde kalması" emredildi. Fakat birkaç gün sonra kayıklarla *İstanbul* tarafına geçen *Yeniçeriler*, Padişah'ın öldüğünü öğrendikleri zaman, pek hoş olmayan hareketlerde bulundular.

Tarihî kişiliği ve yarattığı büyük eser

20 yaşında, *Osmanlı* hükümdarı olan (1451) sultan II. M e h m e t , *İstanbul*'u fethedip 1100 yıllık *Doğu-Roma İmparatorluğu*'nu ortadan kaldırarak *Fatih* unvanını aldığı gibi, yüksek yeteneği ve dehasıyle dost ve düşmanlarına kudretini kabul ettirmiş olan büyük bir *Türk* hükümdarı idi. O, 1481 yılına kadar 30 yıl hükümdarlık yapmış, bizzat 25 sefere katılmıştır. F a t i h , *Anadolu*'daki *Hıristiyan* devletlerini ortadan kaldırdıktan başka, *Bosna* da dahil olmak üzere, *Balkanları* tamamen fethetti. 23 yaşında *İstanbul* fatihi olan sultan M e h m e t , azim ve irade sahibi olup, temkinli ve verdiği kararları kesinlikle uygulayan bir kişiliği vardı. Devlet yönetiminde oldukça sertti. Duygularını gizlemeyi bilir, düzenleyeceği seferleri, uygulama evresine koyuncaya kadar gizli tutar, sonra amacını birden bire açıklardı; bu nedenle düşmanlarını şaşırtarak bir yılda, birkaç ülkenin fethini gerçekleş-

tirirdi. Savaşlarda sonderecede cesur olur, bozgunu önlemek için ileri atılarak, askerleri savaşa teşvik ederdi; gereğinde de soğukkanlılığını ve itidalini korumasını bilirdi. Fatih Mehmet, kültürlü ve birkaç dil *(Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça)* bilirdi, aynı zamanda şâir idi; serbest fikirli olup tutucu değildi. Bilginleri (Ali Kuşçu, Hocazâde, Amirarutzes, Trapezuntios, *Tuslu* Ali, Molla Yegân, Hızır Bey v.s. gibi) sarayına davet ederek bilimsel konuşma ve tartışmalar yaptırırdı; onlara bazan güç konular vererek makaleler yazdırır ve bunları incelerdi; *Farsça* ve *Arapçaya* çevrilmiş olan felsefî eserleri okur ve yanına çağırttığı bilginlerle fikir alışverişi yapardı. 1466 yılında Batlamyos (Ptolamaios) haritasını yeniden tercüme ettirip haritadaki adları *Arap* harfleriyle yazdırmıştır. Bilimsel sorunlarda, hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun bilginleri himaye ile onlara eserler yazdırırdı. Hattâ *Trabzon* imparatoru David'in maiyyetinde bulunan ve sadrâzam Mahmut Paşa'nın akrabası olduğu rivayet edilen bilgin, erdemli ve filozof Yorgi Ameruk (Georgios Amirokis)'u kendisine sohbet arkadaşı yapıp, sık sık huzuruna çağırtarak fikir ve görüşlerinden istifade ederdi. Herhangi bir ülkede büyük bir bilgin bulunduğunu haber alırsa derhal onu *İstanbul*'a getirtirdi. Nitekim astronomi bilgini Ali Kuşçu, kendi döneminde *İstanbul*'a gelmiş, Molla Cami'yi de davet etmişti. Ünlü ressam Bellini'yi *İstanbul*'a davet ederek kendi resmini yaptırmış ve onu sonderecede iyi bir şekilde himaye etmiştir.

Esasen Batı kültürüyle ilk ilişkisi *Manisa*'daki sarayında şehzâdeliği sırasında başlayan Fatih'e daha sonra *İtalyan* hümanistlerinden Civiaco d'Ancona ve daha başka İtalyan bilginleri, kendisine *Roma* ve batı milletleri tarihleri hakkında bilgi vermişlerdir. Hattâ sultanın sarayında *Cenevizli, Floransalı* ve *Raguzalı* danışmanları da vardı.

Şâirliği yanında edebiyatı da iyi bilen Fatih Sultan Mehmet, felsefe, coğrafya, matamatik ve astronomi bilimlerine de özel bir ilgisi vardı. O, çeşitli bilimleri öğrenmek amacıyla birçok bilginleri kendisine hoca atamıştır; bunlar hemen hergün, belirli saatlarda gelerek kendisine ders verirlerdi. Hocazâde, Molla Güranî, Molla İlyas, Molla Abdülkadir, Molla Hayrettin, *Halebli* Siracettin ve *Samsunlu* Hasan, kendisine ders vermiş olan hocalar arasında yer almışlardır.

Kanunnâmeler

F a t i h S u l t a n M e h m e t, ataları döneminden beri var olan kanunları, kendisinin de düzenlediği kanunlarla birlikte *Kanunnâmei Âli Osman* adıyla bir araya getirtmiştir.

Merkezi ve umumî nitelikte olan bu kanunnâmeler, 1-*Kanunnâmei Âli Osman* adlı *Teşkilât Kanunnâmesi*, 2-*Kanuni Padişahî* adlı *Umumî Kanunnâmesi*, 3-*Kanunnâmei Kitabeti Vilâyet* adlı *Tapu-Tahrir Kanunnâmesi*, 4-Belediyelerle ilgili *İhtisab Kanun*nâmesi, 5-*Gümrük Kanunnâmesi*, 6-*Darphane Kanunnâmesi*. Bunlardan başka *Anadolu*, *Rumeli Eyaletleri* ve özellikle başkent *İstanbul* ile ilgili *Kanunnâmeler* de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: 1461 tarihli *Rumeli*'nin Mevkûfâtı, *Yavası ve Kaçkunı Kanunnâmesi; Rumeli Pul (mangır) Kanunnâmeleri; Sarrafiye Kanunnâmesi; Metropolit Kanunnâmesi;* gümüş ve eski akça Yasaknâmesi; *Beytülmal Kanunnâmesi; İstanbul* ve *Gata gümrüğü* Kanunnâmesi; *İstanbul İskelesi Tahvil (Havale) Kanunâmesi; İstanbul* ve *Edirne Altın Yasaknâmesi; İstanbul Dalyan Yasaknâmesi; İstanbul Hâsları Kanunnâmesi; Edirne, Bosna, Hersek, Sırbistan (Loz Eli), Manastır, Selânik, Semendire, Serez, Üsküp, Vulçıtrin* vs. *Sancakları Kanunnâmeleri; Alâiye (Alanya), Ankara, Aydın, Bolu, Hüdâvendigâr (Bursa), Karasi (Balıkesir), Kas*tamonu, Kocaeli, Paşa Livası (Kütahya) vs. sancakları *Kanunnâmeleri*.

Bu kanunnâmelerin İslâm hukukunun 600 yıl gibi oldukça uzun sayılabilecek bir zaman aralığı içinde cihanşumûl *Osmanlı Devleti* tarafından başarıyla uygulanması bakımından dikkate değer bir durum gösterir. Bu *Kanunnâmeler*, doğal olarak Osmanlı hukukunu ilgilendirmekle birlikte *Osmanlılar* dönemi siyasi, kültür sosyal ve ekonomik tarihinin de en önemli ve özgün kaynaklarınını oluştururlar.

Osmanlı devleti, F a t i h döneminde *saltanat sistemini* kabul etmiş, *Divana Başkanlık* etme yöntemi, veziri âzama verilip, *Arz odası* yapılmıştır. Padişahlar, vezirleriyle birlikte yemek yedikleri halde, F a t i h , bunu da kaldırmıştır.

İstanbul'u imari ve kalkınması çabaları

Sultan II. M e h m e t , *İstanbul*'un imarı ve kalkınması hususunda büyük çabalar göstermiştir. Şöyleki: Sultan, *İstanbul*'u fethettikten sonra ilk cuma namazını, camiye çevirdiği *Ayasofya kilisesi*'nde kılmış, böylece *Hıristiyanların* bu muazzam mabedini *İslâm* ibadethanesi olarak kullanmıştır. *İstanbul*'un imarı, yer yer yıkılan surların onarılmasıyla başlamıştır. Fetih sebebiyle mad-

di durumları iyi olan bazı aileler, *İstanbul*'dan kaçmışlar veya saklanmışlardı. Fakat fetih sona erip şehir huzura kavuşunca şehir halkı, süratle toparlanarak daha fethin üçüncü gününden itibaren güven içinde yaşamaya ve şehirde bir canlılık görülmeye başlamıştır. *İstanbul Rumları*, diğer *Hıristiyanlar* gibi, *baş vergisine (Cizye)* tâbi tutulmuşlardır. Kuşatma ve göç sebepleriyle tenhalaşan şehir ve yöreleri, çeşitli memleketlerden *İslâm* ve *Hıristiyan* göçmenler getirtilerek yerleştirilmiş, böylece şehir, canlanmış ve bir süre sonra da devletin başkenti olmuştur. Fetihden sonra çok az bir süre *İstanbul*'da kalan Fatih Sultan Mehmet, şehrin güvenlik ve yönetim işlerine *Subaşı* Süleyman Bey ile Kadı Hızır Bey'i atadıktan sonra *Edirne*'ye dönmüş ve *İstanbul*'un iskân ve imarı sorunuyla yakından ilgilenmiştir. Çok geçmeden şehre, önce *Türklerin* yerleştirilmesi, amacıyla, *Anadolu*'ya fermanlar gönderilerek isteyen çeşitli sanatkârların nakilleri emredildi. Fakat bu nakil işinin herkesin isteğine bırakılması, pek olumlu bir sonuç vermedi. Bunun üzerine nakil, isteğe bakılmayarak "zengin ve iş sahibi olan her zümreden *Türklerin* aileleriyle birlikte derhal *İstanbul*'a nakledilmeleri" emredildi; böylece *Anadolu*'dan pek çok sanatkâr *İstanbul*'a gönderilmiştir. Ayrıca bulundukları memleketin huzur ve sükûnunu bozarak devlete sorun çıkaranların bir kısmı da *İstanbul*'a göçe zorlandı. Sözgelimi, *Konya* ve *Karaman*'dan daha sonra İshak Paşa'nın seferi sırasında, *Aksaray* yörelerinden bir kısım halkın nakli böyle olmuştu. Böylece *Osmanlı* hükümeti, bazı şehirlerdeki nüfus yoğunluğunu azaltıp huzursuzluk çıkaranları bertaraf ettiği gibi, *İstanbul*'da *Türk* nüfusunu da çoğalttı. Bunlardan başka *İstanbul*'a *Edirne*, *Bursa*, *Gelibolu* ve *Filibe*'den de *Türkler* nakledildiler. Fatih, aynı zamanda fethettiği bazı memleketlerin *Hıristiyan* halkından bazılarını, (sözgelimi, *Sırbistan*, *Mora*, *Bosna*, *Eski ve Yeni Foça*, *Taşoz*, *Semadirek*, *Midilli* ve *Kefe* halkları gibi), *İstanbul*'a veya çevresindeki yerlere nakil ile yerleştirdi; bu nakledilen *Hıristiyan* halkın yerlerine de *Türkler* gönderildi. Bununla birlikte *İstanbul*, dünyadaki sur içinde bulunan şehirlerin en büyüklerinden biri, belki de en büyüğü olduğu için nüfus kolaylıkla çoğalamıyordu. Ayrıca *Rumlar*, *Türklerin* şehre yerleştirilmelerine karşı, bazı engeller de çıkarıyorlardı. Türlü türlü vaadlarla *İstanbul*'a nakledilen *Türklere* verilmiş olan evlerin "*mukataaya* bağlanması" emredilmişti; halbuki ev ve dükkânlar, *Türk* göçmenlerine mülk olarak verilmiş olmasına rağmen bir emirle mülkiyetleri ellerinden alınıyordu. Bu sebeple pek çok sanat ve

ev sahipleri, ailelerini bırakarak *İstanbul*'dan kaçtılar. Bunun üzerine eski vezirlerden Şahin Paşa (Kula), genç padişaha bu kararın sakıncalarını açıklayarak "Atan ve deden, nice memleketler fethetti; hiç birine mukataa vaz'etmedi" diyerek yapılan yanlışlığı düzelttirdi. Böylece *İstanbul*'a gelen veya getirilen göçmenler, mülk sahibi oldular, bu yüzden de imar faaliyetleri arttı. Bununla birlikte bir süre sonra vezirî âzam Mehmet Paşa (Rum) zamanında, karar yine bozuldu. Çünkü Mehmet Paşa, *Rum* dönmesi olduğu için *İstanbul*'a *Türklerin* yerleştirilmesini istemiyordu, bu nedenle de o, *Rumların* teşvikiyle onların mülklerini yine mukataaya bağladı. Bütün bu faaliyetlerden başka Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra, çevre il ve ilçelere çekilmiş olan bilim ve fikir adamlarını *İstanbul*'a getirterek bunları sur içine yerleştirdi. Böylece sultan, bir yandan *İstanbul*'un nüfusunu çoğaltmak, ekonomik faaliyetleri arttırmaya çaba gösterirken, öte yandan da şehrin yeni *Türk* eserleriyle kültürel ve sosyal alanda gelişmesine çalışmakta idi. Bu amaçla başta kendisi ile vezirleri olmak üzere, mali durumları iyi olanlar tarafından *İstanbul*'un çeşitli semtlerinde *cami, medrese, imaret, han, hamam, hastahane, bedesten* vs. gibi sosyal eserler inşa ettirdiler. Bu arada *Ayasofya kilisesinin* mimarisine hiç dokunulmadan tamir ile bir minare eklenerek camiye çevrildi. Fatih Sultan Mehmet, fetihten 10 yıl sonra (1462) hâlâ kendi adıyla anılan camiini yaptırmaya başlamış ve inşaat sekiz yılda (1470) tamamlanmıştır. Bu cami, *İstanbul*'un ikinci tepesi üzerinde olup, onun yerinde, harap bir durumda bulunan *Rumların Havariyun* kilisesi ile *Bizans* imparatorlarının mezarları vardı. Camiinin çevresine dördü kuzeye, dördü de güneye olmak üzere, sekiz medrese ile ekleri ile imaret ve hastahanesi yapılmıştır. Ayrıca Mahmut Paşa, kendi adına olan camii, imaret ve hamamını, İshak, Ahmet (Gedik) ve Mehmet Paşa (Karaman)'lar ile diğer devlet erkânı da bilimsel ve sosyal nitelikte eserler yaptırmışlardır. Bugün *İstanbul*'un en işlek yerindeki *Kapalıçarşı* ile *Bedesten* de Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılmıştır. Bunlardan başka yine Fatih Sultan Mehmet, sur içinde, ilk kez, *Ayasofya* odalarını medreseye çevirtdiği gibi, sur dışında da bugün *Eyüp* denilen semtte Hz. Peygamber'in eshabından Halid bin Zeyd Ebû Eyyûb Ensarî'nin mezarının yanına, bir cami ile bir medrese yaptırmak suretiyle, buranın imarını gerçekleştirmiş, böylece kutsal *Eyûp* semti, kısa sürede bir şehir haline gelmiş, ve *Havassı Kostantiniyye* adıyla

Eyüp kadılığı olmuştur. *İstanbul*'u devletin başkenti yapmak isteyen Fatih Sultan Mehmet, fetihten iki yıl sonra kendisi için şehrin ortasında ve şimdiki *Bayezit*'te *Üniversite* binasının bulunduğu yerde, *Eski Saray* adında bir saray yaptırmıştı; fakat burada oturmayı sakıncalı gördüğü için daha sonra *Sarayı Cedidi Âmire* adı verilen *Yeni Saray*'ı inşa ettirdi; eski saray ise ölen hükümdarların aileleriyle kızlarına ikametgâh olarak tahsis edildi. *Yeni Saray*, *Zeytinlik* semtinde olup yakınında *Aya İrini (Sainte Irène) kilisesi* (*Askeri Müze*) vardır. *Yeni Saray*'ın inşasına 1461 (veya 1467) yılında başlanıp, *Bâbı hümâyun* adı verilen büyük kapının üzerindeki kitabeye göre 1478 yılında bitirilmiştir. Saray alanı üçgen şeklinde olup, iki tarafı deniz, bir tarafı da karadır ve çevresi surla çevrilmiştir. Şehrin güven içinde kalması ve her türlü saldırıdan korunabilmesi için *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarına top yerleştirilmiş, özellikle *Akdeniz*'den gelmesi muhtemel düşman donanmalarına karşı koyabilmek amacıyla *Çanakkale, çok* iyi savunulacak şekilde tahkim edilmiştir. Fetihten bir buçuk yüzyıl sonra *İstanbul*'un nüfusu sur dışına taşarak bir buçuk misli artmıştır.

Patrik ataması

Fatih Sultan Mehmet, *İstanbul*'u fethettiği zaman *Rum* patrikliği, patriğin *İtalya*'ya kaçması dolayısıyla boş bulunuyordu. *Ortodoks* ve *Katolik* kiliselerinin birleştirilmesi hakkındaki anlaşmazlık sebebiyle bu makam, uzun süreden beri boş bulunmakta idi. Sultan Mehmet, fetihten üç ay sonra *İstanbul*'un nüfusunun azalmakta olduğunu görünce bunun sebebini sordu; *Rumların* başlarında ruhanî reislerinin bulunmaması nedeniyle dağılmakta olduklarını öğrendi ve "*Bizans* döneminde patrik seçimi nasıl yapılıyorsa yine aynı şekilde yapılmasını" emretti. Halk ve ruhanî reisler, Georgios Scolarios Gennadios adlı bilgin ve erdemli bir zatı uygun görüp sultana arzettiler. Gennadios, bu sıralarda, *Edirne*'de bir ağanın yanında tutsak idi ve ruhanî derecesi de patrikliğe uygun değildi. O, derhal *İstanbul*'a getirilip kilise yasasına göre, süratle ruhanî derecesi yükseltilerek en son ruhanî rütbe olan *Havariyun kilisesi piskoposluğu*'na seçildikten sonra *Patrik* oldu (1454). Gennadios, seçimden sonra saraya davet olunarak kendisine *patriklik asası* verildi ve Fatih'in ihsan ettiği ata bindirilip törenle *Fâtih camiinin* bulunduğu yerdeki *Patrikhane* olan *Havariyun kilisesine* gönderildi. Gennadios, *Patrik* olduktan bir buçuk yıl sonra esasen harap bir durumda bulunan *Patrikhane*nin şimdiki *Fethiye ca-*

mii olan *Pammakaristos* manastırına naklini rica etti, isteği derhal yerine getirildi. G e n n a d i o s, ilk patrikliğinde iki yıl kaldıktan sonra 1456'da istifa edip, *Serez* civarında *Prodromos* manastırına çekildi, orada dinî ve felsefî araştırmalarla meşgul oldu; onun yerine İ z i d o r o s patrik oldu. Fakat İ z i d o r u s 'un Temmuz 1462 ölümü üzerine, yerine G e n n a d i o s, ikinci kez patrikliğe seçildi. Fakat bir yıl sonra tekrar istifa ile yine çok sevdiği bilimsel araştırmalara başladı; yerine, S o b r o m o s getirildi (1463) ise de bir yıl sonra onun da istifa etmesi üzerine G e n n a d i o s, üçüncü kez *Patrik* oldu. Fakat Aralık 1464'de istifa edip yine *Serez*'deki manastıra çekilerek 1472'deki ölümüne kadar bilimsel çalışmalarla meşgul oldu. F a t i h S u l t a n M e h m e t, G e n n a d i o s ile bilimsel sohbetlerde bulunarak onun ilim ve faziletini takdir etmiştir. G e n n a d i o s, F a t i h 'e *İtikadname* niteliğinde bir eser sunmuş ve bu eserde *Hıristiyanlık* hakkında bilgi vermiştir. F a t i h döneminde seçilen patrikler arasında, bilim ve fazileti dolayısıyla sultan M e h m e t 'in çok takdir ettiği birisi de 1476'da *Patrik* R a f a e l 'in yerine seçilen M a k s i m o s 'dur. O, F a t i h 'le aynı yılda ölmüştür.

Malî düzenlemeler ve ticaret

F a t i h S u l t a n M e h m e t 'in ülke içinde büyük yankılar yapan etkinliklerinden en önemlisi, hiç kuşkusuz malî düzenlemeleridir. Sultanın bu husustaki girişimlerinin başlıca nedenleri, fetihten sonra başkent yapılan *İstanbul*'un geniş çaptaki imarı, şehirde bazı saraylarla birlikte büyük bedesten, *Fatih Cami* ve külliyesinin yapımı, surların onarılması, imparatorluğun savunması bakımından önemli olan *Çanakkale* boğazında *Kilitbahir* ve *Sultaniye, Arnavutluk*'ta *İlbasan, Tuna* nehri üzerinde *Böğürdelen* kaleleri ile *Konya* içhisarı'nın yapılmasında ve fakat en önemli *Doğu* ve *Batı* cephelerinde girişilen savaşlar sırasında çok büyük miktarda para sarfedilmesidir. F a t i h 'in bu konularda aldığı ilk önlem, yeni akça çıkarıp tedavüldeki eski akçaları beşte bir eksiğine değiştirterek bir tür vergi sağlamak olmuştur. Bununla birlikte sultanın beş yıl arayla yeni akçaları tedavüle çıkarması, ülke içinde büyük huzursuzluklar yaratmıştır; bu arada F a t i h, para ayarını da değiştirmekten çekinmemiştir. Sultan'ın, aldığı ikinci malî önlem, sabun, tuz, mum v.s. gibi kullanımı zorunlu tüketim mallarını, bölge bölge mukataaya vermek suretiyle inhisara bağlamasıdır; bunun uygulanması amacıyla da çıkarttığı yasalar, kapsam itibariyle sonderecede seçkin bir nitelik taşımaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, bu yönetimin, o dönemde, dikta

yönetimi sırasında *İtalya*'da uygulandığı ve *Türkiye*'de mültezim sahibi *İtalyanlar* tarafından ülkeye getirildiği belirtilmektedir. Malî alandaki üçüncü düzenleme, yeni vergilerin çıkarılmasıdır. Fatih Sultan Mehmet, *Anadolu Sipahilerinin* savaşa devamlarını sağlamak (1458) amacıyla *Anadolu*'da halkın *(reâya)* ödemekte olduğu *çift resmini*, 22 akçadan 32 akçaya çıkartmıştır. Ayrıca *Tokat*'ta da *İpek gümrüğü vergisi* adıyla yeni bir vergi koydurmuştur. Bu arada sultan, çeşitli yollarla devletin tasarrufundan çıkarılmış olan toprakların yeniden devlete maledilebilmesi hususunda geniş çapta önlemler almıştır. Bu önlemlerin esas amacı, *Timarlı Sipahilerin* sayısını çoğaltmak ve sultanın hazinesine yeni *hâs*'lar kazandırmaktı. Fakat bu toprak reformu, ülkede huzursuzluklara yol açmıştır. Nitekim Fatih'in son günlerinde, 1479'dan başlayarak II. Bayezit-Cem taht çatışması, sırasında bu huzursuzluk belirli bir biçimde ortaya çıkmıştır. Nitekim Bayezit, hükümdar olunca ilk icraat olarak devlete geçmiş olan bütün mülk ve vakıfları, eski sahiplerine geri verdirmiştir. Bütün bunlara rağmen Fatih döneminde, ülke içinde birbirini tamamlayan ekonomik ve ticarî etkinlikler doruk noktasına çıkmış, ticarî faaliyetlerde *İtalyanlarının* yerini, *Türklerle* yerli *Rum* ve *Ermeni* tacirleri almıştır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde pamuklu, ipek, safa, çuha ve ayakkabı sanayi sonderecede gelişmiştir. Ayrıca *Arabistan* üzerinden *Hindistan*'a, *Dubrovnik* üzerinden *Floransa*'ya yapılan ticaret, gerçekten en yüksek bir düzeye, yine Fatih döneminde ulaşmıştır.

Türk tarihinin en büyük hükümdarlarından birisi olan Fatih, çok üstün bir komutanlık vasfına sahip olmakla birlikte sonderecede yetenekli ve başarılı bir diplomat da idi. Esasında o, büyük bir dünya imparatorluğu kurma fikrini taşımakta, bu nedenle de *Roma*'nın gerçek vârisi olarak kendini görmekte idi. Bütün bunlarla birlikte Fatih, amaçlarını savaş yapmadan ulaşmak isteyen bir karaktere sahip idi. Bu nedenle o, fethettiği memleket ve ülkelere, mali kaynaklarına zarar vermeksizin hâkim olmayı, çoğu kez de bir şehir ya da kaleyi, mal ve can güvenliği vermek suretiyle elegeçirmeyi yeğlemiştir. Bu eşsiz *Türk* hükümdarının tek bir amacı vardı; o da: Her bakımdan yükselmeye büyük çaba gösterdiği Devletini dünyanın en büyük, en kudretli ve kuvvetli bir imparatorluk durumuna getirmekti.

Avni mahlasıyla şiir yazan Fatih'in şiirlerin birkaç örnek verelim:

GAZEL

1. Her zaman âşıklara varmak der-i canâna güç,
Arz-ı hâl itmek gedâlar hazret-i sultana güç.

2 Âşnâlar gözlerüm yaşın görüben havf ider,
Bî-nühâbâ sâlik olmak kulzüm ü ummâna güç.

3 Âşıka dünyâ vü cân terk eylemek âsan olur.
Lîk cânân terkini itmek gelüpdür câna güç.

4 Gözlerüme cevr kasd itse rakîbi gösterür,
Zulm mu'tâdı degüldür pes gelür insana güç.

5 Avniyâ Zâl-ı zamanun mekrine aldanma kim
Kim zenânun cevrini çekmek gelür merdana güç

Vezni: **Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**

AÇIKLAMASI

1. Sevgilinin kapısına varmak, her zaman âşıklar için güç iştir. Çünkü, dilencilerin sultan hazretine dileklerini sunabilmesi güçtür.

2. Âşinalar (a. Yüzücüler, b. Tanıdıklar, bildikler) gözlerimden akan yaşı görünce korkarlar. Çünkü, denize ve okyanusa girebilmek güçtür (Benim gözyaşlarım da deniz, okyanus gibidir).

3. Aşık için dünyayı ve canı terketmek güç iş değildir. Lâkin, sevgiliyi terketmek cana güç gelmektedir.

4. Sevgili ne zaman gözlerime cevr etmeyi kasdetse (istese) rakibi gösterir. Zulmetmek alışkanlığında olmadığı halde, onun bu şekilde davranarak bu zulmü etmesi insana güç gelmektedir.

5. Ey A v n î ! Sen zaman Zâl'inin hilesine aldanma, Çünkü kadınların cevrini çekmek yiğitlere güç gelir.

BEYİTLER

1. Yok durur zulme rızâmuz adle biz mâillerüz,
Gözlerüz Hakk'un rızâsın emrine kaaillerüz.

Vezni: **Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**

2. Bizümle saltanat lâfın idermiş ol K a r a m a n î ,
Hudâ fursat virürse ger kara yire karam anı.

Vezni: **Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün**

3. Sâkiyâ mey vir ki bir gün lâlezâr elden gider,
Çün irür fasl-ı hazân bâğ u bahâr elden gider.

4. Her niçe zühd ü salaha mâil olur hâtırum,
Gördügümce ol nigârı ihtiyâr elden gider.

5. Şöyle hâk oldun ki ah itmege havf eyler gönül
Lâcerem bâd-ı sabâ ile gubâr elden gider.

Vezni: **Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**

AÇIKLAMASI

1. Zulme iznimiz yoktur; biz, adaletten yanayız;
Allah'ın hoşnutluğunu gözetiriz, biz onun emrine razıyız.

2. O Karamanoğlu, bizimle saltanat lafını etmeye kalkışırmış;
Şayet Allah izin verirse, ben onu kara toprağa karıştırayım (da görsün).

3. Ey içki dağıtan güzel! (Henüz vaktiyken) şarap ver. Bir gün bu lâle bahçesinden yoksun kalıveririz. Çünkü, güz mevsimi gelir; bahçe de, bahar mevsimi de elden gider.

4. Gönlüm ne zaman ibadete, din yoluna heveslense, o güzeli görür görmez ihtiyarım elimden gider, istediğimi yerine getiremez olurum.

5. Öylesine toprak oldum ki gönül ah etmekten korkar. Elbette, sabâ rüzgârı ile toprak elden gider.

(Bu beyitle hüsn-i ta'lîl sanatı var. Sabâ rüzgârı gibi hafif esen bir rüzgâr bile tozları alıp götürdüğü için şair kendi güçlü ahının kendisini savurup dağıtmasından korkması sebebiyle gönlünün ah çekemediği gibi bir sebep ortaya koyuyor. Halbuki toprak olanın zaten ah etmesi mümkün değildir).

MUHAMMES

1. Sevdün ol dil-beri söz eslemedün vây gönül
Eyledün kendüzüni âleme rüsvây gönül
Sana cevr eylemede kılmaz o pervây gönül
Cevre sabr eyleymezsin nideyin hây gönül
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

2. Çâk olan dest-i cefâ ile girîbânundur
İlişen hâr-ı gam u mihnete dâmânundur
Dökülen yire belâ tîgi ile kanundur

Her dem ağıza gelen mihnet ile cânundur
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

3. Tâli'ün yüzi gülüp olmadı handân nideyin
Yüregün derdine bulınmadı dermân nideyin
Kasduna yâr çekerek hançer-i bürrân nideyin
Virisersin bu gam u mihnet ile cân nideyin
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

4. Işk-ı dil-dâr ile niçe idesün nâle vü zâr
Eyledün sabr u karârı bu hevâlarda nisâr
Zülf-i sevdâsı ider âlemi çün başına tar
Fâide ne tutalum eyleyesün terk-i diyâr
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

5. Vasl-ı dil-berle nasîb olmadı dil-şâd olmak
Dest-i cevr ile yıkılan dilün âbâd olmak
Dâm-ı gamdan dil ü cân bülbüli âzâd olmak
Niçeye dek işün efgaan ile feryâd olmak
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

6. Çünki dil-dâr niyâzun görüben nâz eyler
Nâleni işidicek şîveye âgaaz eyler
Bezm-i gamda kadüni çeng yüzün sâz eyler
Nâlişün perdesini Zühre'ye dem-sâz eyler
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

7. Bilmedün derd-i dilün ölmek imiş dermânı
Öleyin derd ile tek görmeyeyin hicrânı
Mihmet ü derd ü gama olmağiçün erzânî
Avniyâ sencileyin mihnet ü gam-keş kanı
Gönül eyvây gönül vay gönül eyvây gönül

Vezni: **Feilâtün feilâtün feilâtün feilün**

AÇIKLAMASI

1. Vay gönül! Söylenenlere kulak asmadın, o güzeli sevdin, kendini cümle âleme rüsva ettin. O güzel sana cevr etmekten çekinmez; sen de cevre sabredemezsin, dayanamazsın. Ben ne yapayım ey gönül. Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

2. Cefâ eliyle yırtılan senin yakandır. Gam ve mihnet dikenine takılan senin eteğindir. Belâ kılıcı ile yere dökülen senin kanındır. Sıkıntı ile her an canın ağzına gelmektedir (ölüverecek gibi oluyorsun). Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

3. Bahtın yüzü gülüp de sevinemedi(n) neyleyim. Yüreğin derdine çâre bulunmadı, neyleyim. Keskin hançerini çekerek sevgili seni öldürmek isteyecek neyleyim; sen de bu gam ve mihnetle can vereceksin, neyleyim. Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

4. Sevgilinin aşkı ile daha ne kadar feryat edeceksin? Sabrı da, kararı da bu hava ve heveslerle dağıttın. Madem ki onun saçının sevdası dünyayı senin başına dar ediyor; varsayalım ki yeri yurdu bırakıp gittin, sana yararı olur mu? Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

5. Sevgiliye kavuşmak suretiyle, yüreğinin sevinçle dolması, cevr eliyle yıkılan gönlünün şenlenmesi, bayındır olması; gönül ve can bülbülünün gam tuzağından serbest kalması, kurtulması, sana nasip olmadı. Daha ne zamana dek işin, feryat, figan etmek olacak? Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

6. Sevgili senin yakarışlarını gördüğü için nazlanır, iniltilerini işitince de işvelenip edâlanmaya başlar. Gam meclisinde boyunu çeng, yüzünü de saz eder; iniltilerinin perdesini (yükseltir tâ) feleğin çalgıcısı olan Zühre yıldızına arkadaş eder. Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

7. Ben bilemedim, gönül derdinin devâsı ölmek imiş. Tek ayrılığı görmeyeyim de, dertle öleyim (râzıyım). Mihnet, dert ve gama lâyık olmak için ey Avnî, senin gibi bir mihnet ve gam çeken hani nerede? Ey gönül, eyvâh gönül, vay gönül, eyvâh gönül!

BÖLÜM
II.

YAVUZ SULTAN SELİM

Şehzâdeler ve Taht Sorunu

Sultan II. Bayezit'in Abdullah, Şehinşah, Âlemşah, Mahmut, Mehmet, Ahmet, Korkut ve Selim adlarında sekiz oğlu vardı. Bunlardan Ahmet, Korkut ve Selim'in dışındakiler, daha babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Hayatta onların en büyüğü Ahmet, ikincisi Korkut, en küçüğü ise Selim idi. Şehzâde Korkut, *Saruhan (Manisa)*, Şehzâde Ahmet, *Amasya* ve şehzâde Selim de *Trabzon* valiliklerinde bulunuyorlardı. Bunlardan başka, bu şehzâdelerin çocukları ve diğer ölmüş olan şehzâdelerden bazılarının çocukları da birer küçük sancakbeyliğinde bulunuyorlardı. Sözgelimi, Selim'in oğlu Süleyman, önce *Şarkî Karahisar*'a atanmış, fakat şehzâde Ahmet'in kendisine yakınlığı sebebiyle buna itiraz edince bu şehzâde *Bolu*'ya nakledilmişti. Şehzâde Ahmet, bu kez de kendisi ile *İstanbul* arasında rakibi olan Selim'in oğlunun bulunmasını istememişti; babasının çok sevdiği Şehzâde Ahmet'in bu itirazı da kabul edilerek şehzâde Süleyman'a bu kez, *Kefe* sancağı verilmiş, *Bolu*'ya Ahmet'in oğlu atanmıştır. Şehzâde Şehinşah'ın *Beyşehir*'de bulunan oğlu Mehmet Çelebi, *Karaman* valisi olan babasının ölümü üzerine, *Konya*'ya atanmış, Âlemşah'ın oğlu Osman Çelebi de *Çankırı* sancakbeyliğinde bulunmuştu. Şehzâde Mahmut'un ise Orhan, Musa ve Emîrhan adlarındaki üç oğlundan Orhan, babasının *Manisa*'ya nakli üzerine, *Kastamonu*, Musa da *Sinop* sancak beyi olmuştu; Emîrhan ise henüz küçük idi. 1467 yılında dünyaya gelen şehzâde Korkut, daha küçük yaşlardan itibaren büyük babasının yanında büyümüş, eğitimine özen gösterilmiş olup, bilgin, erdemli, şair ve musikişinastı; *İslâm* hukuku hakkında geniş bilgisi olup *Arapçayı* çok iyi bilirdi; Harimî mahlasıyla şiir de yazmıştır. Babası devrinde, önce *Manisa*

Şehzâde Korkut

sancağına atanmış, sonradan kardeşi A h m e t 'in etkisiyle *İstanbul*'dan uzak olan *Antalya*'ya nakledilmiştir. K o r k u t , babasının son zamanlarında, devlet yönetiminin bozukluğu ve halkın derin ıztırabı dolayısıyla acıklı mektuplar yazarak babasını uyarmıştı. O, devlet başkentinde veziri âzam A l i P a ş a (H a d ı m) ile diğer bazı devlet erkânının şehzâde A h m e t 'in hükümdarlığı için çaba gösterdiklerini haber almış, fakat babasına vekâlet etmiş olmasından dolayı yerine kendisinin geçeceğini ümit ederken saltanata A h m e t 'in getirilmesi kararına sonderecede üzülmüştü. Ayrıca şehzâde A h m e t 'in *Antalya*'ya nakli, bu üzüntüsünü büsbütün arttırmış "sancağının yeniden *Manisa*'ya nakli" hakkındaki isteğinin de kabul edilmemesi dolayısıyla derin bir yeise kapılmıştı. Bütün bu nedenlerin etkisiyle K o r k u t , anî bir kararla kendisine ait sekiz gemi, 80'den fazla kölesi ve 50 kişilik maiyyeti ile *Mısır*'a gitmiş, babasına gönderdiği bir mektupta da "haccetmek için gittiğini" bildirmiştir (Nisan 1509). *Memlüklü* sultanı, amcası C e m S u l t a n gibi bir maceraya atılan K o r k u t 'a son derecede izzet ve ikramda bulunmuş, armağanlar verip maaş da bağlamıştır. K o r k u t 'un *Mısır*'a gelmesi ve hacca gitmek istemesi, *Osmanlıların Memlüklülerle* aralarının açılmasına neden olması ihtimaliyle sultan, bu hususta ihtiyatlı davranarak K o r k u t 'un hacca gitmesine izin vermedi. Bunun üzerine K o r k u t , bir süre sonra bu seyahatinden pişmanlık duymuş, durumu kurtarmak için veziri âzam A l i P a ş a (H a d ı m) 'ya bir mektupla başvurmuş, "haslarına yüksek zam yapıldığını" bildiren dâvet mektubunun gelmesi üzerinede, affedilmesi hususunda *Memlüklü* sultanının aracılığı sonucunda *Antalya*'ya dönmüştür. *Rodos Şövalyeleri*, şehzâdenin *Mısır*'a gidip oradan geri döneceğini haber alınca onu elegeçirip C e m S u l t a n gibi siyasetlerine bir âlet yapmak istemişlerse de bunu başaramamışlardır. K o r k u t , *Antalya*'ya döndüğünü babasına bildirdi ve ona armağanlar gönderdi. Bir süre sonra K o r k u t , *Antalya*'dan, *İstanbul*'a yakın olması dolayısıyla babasından izin almadan eski sancağı *Manisa*'ya gelmiş ve şehzâde A h m e t 'le şehzâde S e l i m arasındaki mücadele sırasında, kardeşi S e l i m 'le anlaşmıştı. K o r k u t , *Yeniçerilerin* S e l i m 'i padişah yapmak için ayaklandıkları sırada, süratle *İstanbul*'a gelerek kendisinin hükümdarlığını sağlamaları için *Yeniçeri* ocağına gidip onlarla görüşmelerde bulunmuştur.

Şehzâde Ahmet

B a y e z i t 'in en büyük oğlu olan ve 1465 yılında dünyaya gelen şehzâde A h m e t , babasının çok sevgili oğlu idi; veziri âzam

Ali Paşa (Hadım) da onun yandaşı olması nedeniyle hükümdar olması kesin gibi idi. Şehzâde Ahmet, ılımlı bir karaktere sahip olduğu için bazı devlet erkânı da babasının yerine onun sultan olmasını istiyorlardı; hattâ Şahkulu'yu bertaraf etmekle görevlendirilen veziri âzam Ali Paşa (Hadım), şehzâde Ahmet'le görüştüğü zaman kendisinin hükümdar olacağına dair pâdişah adına şehzâdeye güvence vermiş, hatta ona, "bunun Şahkulu isyanının bastırılmasından sonra gerçekleşeceğini" söylemişti; bu nedenle şehzâde Ahmet, kendisini hükümdar görerek askere ve kumandanlara ihsanlarda bulunuyordu; fakat *Yeniçerilerin*, "Padişahımız hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanımayız" şeklindeki sözleri şehzâdeyi son derecede üzüyordu. O, en çok kardeşi şehzâde Korkut'un hükümdar olacağından endişe ediyordu. Şehzâde Ahmet'in en içten yandaşı olan Ali Paşa (Hadım)'nın Şahkulu ile giriştiği mücadelede ölümü, onun ümidini kırmışsa da babası ve diğer ilerigelen birtakım devlet erkânı, ayrıca *Rumeli*'de Mihaloğulları ile diğer *Rumeli* beyleri, kendisinin hükümdarlığını istiyorlardı; hattâ *Rumeli* akıncıları "biz sana tâbiyiz, ne durursun" şeklinde Ahmet'e haberler bile göndermişlerdi. Fakat Ali Paşa (Hadım)'nın ölümü üzerine, onun Şahkulu âsilerini izlemeyip *Amasya*'ya gidişi, *Yeniçerilerin* hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu.

Şehzâde Selim

1470 yılında *Amasya*'da doğan ve babasının hükümdarlığı döneminde *Trabzon* valisi bulunan şehzâde Selim, babasının, uzun süreden beri bozulan devlet işleri sebebiyle üzüntüsünden saltanatı terk edeceğini öğrenince bazı girişim ve kararlar almayı uygun gördü. Hanedan içinde bir saltanat veraset yasası olmadığı için Fatih'in kanunnâmesi gereğince, hükümdar olan şehzâde, diğer kardeşlerini öldürtecekti; bu nedenle o, kardeşleri Korkut ve Ahmet'in tutum ve davranışlarını gözden uzak tutmuyordu. Kendisi, *İstanbul*'a uzak olduğu için çabuk ve düzenli haberler alamıyordu. Şehzâde Ahmet'in önerisi üzerine, oğlu Süleyman *Bolu*'dan *Kefe*'ye nakledilmişti. Şehzâde Ahmet, ılımlı olması dolayısıyla bütün devlet erkânının hürmetini kazandığı halde, onun zıddı olan Selim ise şiddetli hareketi ve amansız davranışı sebebiyle çevresini korkutmuştu; hattâ o, bu sıralarda *Erzincan* ve çevresinde faaliyette bulunan Şah İsmail'i o yörelerden uzaklaştırdığı gibi, *Gürcülere* karşı da sefere çıkmıştı; hatta onun bu faaliyetleri, babasına karşı "Serkeşâne tavır aldı" biçiminde yorumlanmıştı. Şehzâde Selim, sultan olmak isteyen kardeşle-

rine karşı hazırlık yapmış, kendi maiyyeti kuvvetlerinden başka, *Kırım* hanının kuvvetlerinden de faydalanmıştı; hattâ *Rumeli*'ye geçtiği zaman beraberinde Han'ın küçük oğlunun kumandasında 350 *Tatar* askeri de vardı; o, ayrıca yandaşları aracılığıyla saltanat işlerinde etkileri olan *Yeniçeri* ocağının da desteğini kazanmıştı. Onun bütün isteği, esas amacına ulaşabilmek için devlet merkezine yakın bir yerde bulunmak idi; bu nedenle *Rumeli*'de bir sancak istedi ve derhal *Kefe*'den, *Tuna*'ya doğru harekete geçti. Kendisine *Trabzon*'a ilâve olarak *Kefe* de verildi ise de kabul etmeyip "isteğinin yerine getirilmesi" hususunda babasına yeniden ricada bulundu, bununla birlikte bu kez de şehzâdeye nasihatta bulunmak üzere, bilginlerden Nureddin Sarıgürz gönderildi; fakat o, bunu da geri çevirdi. Bunun üzerine "*Anadolu*'da nereyi istersen verelim" denmesi üzerine "babamla buluşmadan buna cevap veremem" cevabını verdi. Çok geçmeden Selim, istediği gibi bir cevap alamayınca *Kırım* hanından aldığı kuvvetle derhal *Silistre* üzerinden *Rumeli*'ye geldi. Nureddin Sarıgürz, kendisine ikinci kez gönderildi ise de kesin olarak red cevabı verdi. Öte yandan *Amasya* valisi şehzâde Ahmet, hükümdarlığından emin olduğu için, Korkut'un babasından izinsiz olarak *Antalya*'dan *Manisa*'ya gitmesini ve Selim'in de *Rumeli*'ye geçmesini doğru bulmuyordu; o, önce Korkut'un, sonra da Selim'in yola getirilmeleri için babasından izin istemiş ise de sultan Bayezit, ülkede büyük bir karışıklığa sebep olacak onun bu önerisini red ile şehzâde Ahmet'i azarlamıştı. Şehzâde Selim'in *Rumeli*'ye geçişi üzerine, vezirler, padişahı *Edirne*'ye götürmek ve dolayısıyla Selim'e karşı derhal asker sevketmek istemişlerdi. Fakat öte yandan bunu haber alan Selim, "asi olmadığını, babasına tâzimlerini arz için geldiğini" ifade etmiş, hattâ kendisine nasihat için babasının gönderdiği elçiye çok iyi davranmıştır. Bunun üzerine elçi, geri dönüp "şehzâdenin, elini öpmek üzere geldiğini" babasına arzetmiştir. Fakat Selim'e karşı olanlar, bunu kabul etmeyerek Selim'e karşı *Rumeli* beylerbeyi Hasan Paşa'yı göndermişlerse de Paşa, onunla savaşmak istemiyerek, ya da buna cesaret edemeyerek *Edirne*'ye dönmüş, bunun üzerine padişah, bizzat Selim'e karşı harekete geçmiştir. Bayezit, ihtiyarlığı dolayısıyla arabayla gidip *Çukurçayır*'da Selim'in ordugâhının karşısına gelmişti. Selim, kuvvetlerine "karşı taraftan bir saldırı olmadıkça kesin olarak saldırıda bulunmamalarını" emretmişti. Bayezit'e, arabasının penceresinden kendisinin elini öpmek için gelen oğlunun kuvvetleri gös-

terilince B a y e z i t üzüntüsünden ağlamıştır. Şehzâde S e l i m 'in yandaşları olmaları kuvvetle muhtemel olan *Rumeli* akıncı ve sancakbeylerinin rica ve istirhamlariyle savaştan vazgeçilmiş ve iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre S e l i m 'e bir heyet gönderilerek "bu kez babasıyla görüşmesine imkân olmadığı ve şehzâde A h m e t 'in kesin olarak veliaht yapılmayacağı" hususunda kendisine güvence verilmiş ve *Rumeli*'den istediği *Semendire* sancağı ile birlikte *Alacahisar* ve *İzvorvik* sancakları da verilerek beratları gönderilmiştir; ayrıca B ay e z i t , "şehzâdelerinden hiç birisini, diğerine yeğleyip veliaht yapmayacağına dair" bir de ahidnâme yazdırmış, böylece bu olayın ilk evresini kapatmıştır. Bu sonuçla *veliaht* yapılmasını önlemeyi başaran S e l i m , emri altındaki askerlerle *Semendire*'ye gitmeyip, *Rumeli* beylerinin kararıyla *Eski Zağra* ve *Filibe*'de kalmış ve *Semendire*'ye bir nâip göndermiştir.

SELİM'İN HÜKÜMDARLIĞI

Şehzâde S e l i m , *Semendire*'ye gitmeyerek saltanat konusundaki gelişmeleri izliyordu; bu nedenle merkezden "sancağa gitmesi" emrediliyordu; bununla birlikte o , "Ş a h k u l u savaşının sonucunu ve A l i P a ş a (H a d ı m) 'nın zafer haberini beklediğini" arzediyordu. Gerçekten Ş a h k u l u savaşı sona ermiş, A l i P a ş a da hayatını kaybetmiş, şehzâde A h m e t ise asileri izleyeceği yerde *Amasya*'ya çekilmişti. Veziri âzam A l i P a ş a (H a d ı m) 'nın çarpışmalarda öldürüldüğünü, yine bu sıralarda *Karaman* valisi oğlu Ş e h i n ş a h 'ın da öldüğünü haber alan sultan B ay e z i t , sonderecede üzüntülü olarak *Edirne*'den *İstanbul*'a hareket edip saltanattan kesin olarak çekilmeye karar verdi; devlet erkanını çağırtıp görüştü; çoğunluk "Şehzâde A h m e t 'in hükümdar olmasını" uygun görmüşlerdi. Fakat A l i P a ş a (H a d ı m) 'nın yerine veziri âzam olan A h m e t P a - ş a (H e r s e k z â d e) , bu karara katılmadı; o, padişahın çekilmemesini, şehzâde S e l i m 'in *Semendire*'de kalıp, şehzâde A h - m e t 'in de *Amasya*'dan *Karaman* eyaletine naklini uygun buldu ise de başta padişah olmak üzere, çoğunluğun "şehzâde A h - m e t 'in hükümdarlığa dâvetini istedikleri" kendisine bildirildi. Halbuki S e l i m 'e verilen ahidnâmede "hayatta oldukça saltanatta kalacağı ve hiç kimseyi yerine aday göstermiyeceği" yazılmış olmasına rağmen B a y e z i t , buna sadık kalmıyordu. Şehzâde A h - m e t 'in hükümdarlığına karar verdikten sonra padişah, ilerigelen

Rumeli beylerini çağırtarak onlardan "şehzâde A h m e t 'e itiraz etmeyecekleri" hususunda söz aldı ve sonra da *İstanbul*'a hareket etti. *Yeniçeriler*, A h m e t 'in hükümdarlığını önlemek amacıyla padişaha "Senin sağlığında biz başkasını padişah istemeyiz" diyerek ona güvence vermişlerdi. *Filibe*'de bulunan şehzâde S e l i m , bütün bu görüşme ve kararlardan adamları aracılığıyla haberdar oluyordu. O, alınan bu kararın kendisine verilen ahidnâmeye aykırı olduğunu görünce 40 bin kişilik bir kuvvetle derhal *Çorlu*'da babasının kuvvetlerinin bulunduğu *Karışdıran* ovasına geldi. Şehzâde A h m e t 'in yandaşları, padişahı, S e l i m aleyhine kışkırtmak amacıyla arabasının örtüsünü kaldırarak "Elinizi öpmeye gelen oğlunuzun kuvvetini görün, düzenli ve silâhlı askerlerle oğul, babayı böyle mi ziyaret eder?" diyerek B a y e z i t 'i oğluyla savaşa teşvik ettiler. Çok geçmeden iki taraf arasında yapılan savaşta (Ağustos 1511), S e l i m 'in kuvvetleri bozuldu; o, kendisini izleyen kuvvetlerden güçlükle kurtularak *Karadeniz* kıyılarına geldi ve kendisine katılanlarla birlikte *İnada (İğneada)*'dan bir gemiye binip *Kefe*'ye gitti. Bunun üzerine şehzâde A h m e t , hükümdar olmak üzere dâvet edildi. S e l i m 'in böylece yenilgisi üzerine şehzâde A h m e t 'in hükümdarlığı artık gerçekleşmiş gibi idi, bu nedenle "derhal *İstanbul*'a gelmesi" kendisine bildirildi. Veziri âzam A h m e t P a ş a (H e r s e k z â d e) "Daha önce verilen ahidnâmeye sadık kalınmasını, hiç bir şehzâdenin ötekine tercih edilmemesini, ordunun S e l i m 'e eğilimi olduğunu, *Kapıkulu* ocaklarının A h m e t tarafını tutmasından sonra saltanatı terketmesini ve A h m e t 'i *İstanbul*'a getirtmeyerek *Karaman*'da alıkoymasını" padişaha arz etti ise de önem verilmedi. Şehzâde A h m e t , aldığı emir üzerine, süratle *Gebze* üzerinden *Maltepe*'ye geldi ve *İstanbul*'a girmek için izin istedi; *İstanbul*'a geldiğinin ertesi günü de hükümdar ilân edilmesi kararlaştırıldı. Öte yandan *Yeniçeriler*, şehzâde A h m e t 'in hükümdarlığını kabul etmemeye karar verdiler. Üç bin *Yeniçeri*, veziri âzam A h m e t (H e r s e k z â d e) ve ikinci vezir K o c a M u s t a f a P a ş a 'larla *Rumeli* beylerbeyi H a s a n P a ş a 'nın, Kazaskerlerden A b d u r r a h m a n (M ü e y y e d z â d e) ve Nişancı C a f e r Ç e l e b i (T â c i z â d e) 'lerin evlerini yağma ettiler. Gizli bir yere çekilen veziri âzam, azledilerek yerine, ikinci vezir K o c a M u s t a f a P a ş a , veziri âzam oldu (Eylül 1511 sonu). *Yeniçeriler*, S e l i m 'e bağlılıklarını ifade ile "onun gelip veliaht olmasında" ısrar ettiler. Bunun üzerine şehzâde A h m e t , *Anadolu*'ya dönerek faaliyete başladı. O, ilk önce, babası Ş e h i n ş a h '-

Babasıyla savaşı

ın ölümünden sonra *Karaman* valisi atanan şehzâde M e h m e t 'i *Konya*'da kuşatıp şehri elegeçirdi. Öte yandan şehzâde S e l i m '-in karşıtları, A h m e t 'in başarılı olamaması üzerine, bu kez de şehzâde K o r k u t 'u hükümdar yapma çarelerini aramaya başladılar ve kendisini derhal *İstanbul*'a davet ettiler. *Manisa*'da bulunan K o r k u t , süratle *Mihalıç*'a, oradan da *Davutpaşa*'ya gelip derhal *Yeniçeri* ocağına gitti; daha sonra da babasıyla görüşüp "kardeşi A h m e t 'ten kaçtığını" söyledi. *Yeniçeriler*, K o r k u t 'a saygı gösterdilerse de "S e l i m 'den başkasını istemediklerini" ifade edip "onun hayatına dokunulmayacağına" söz verdiler. Bu olaylar karşısında aciz kalan ve artık yetki ve nüfuzu kalmayan sultan B a y e z i t , oğlu S e l i m 'i *İstanbul*'a davet etti. S e l i m , *Kefe*'den *Akkirman*'a, oradan da *Rumeli*'ye geçerek *İstanbul*'da *Yenibahçe*'ye geldi; devlet erkânı, kendisini karşılayarak kutladılar ve "*Divanı hümayuna* gelerek babasının elini öpmesini" söylediler; S e l i m , bir suikasta uğraması ihtimaliyle babasıyla at üzerinde görüşmeyi kabul etti; ertesi gün, devlet erkânının da hazır bulunduğu *ayak divanında* babasıyla görüştü. B a y e z i t , önce saltanattan çekilmeyi kabul etmeyip "S e l i m 'i Ş a h İ s m a i l 'e karşı düzenlenecek sefere başkumandan atamayı" önermiş, S e l i m de askerin disiplin altında tutulabilmesi için ordunun başında hükümdarın bulunmasının başarıyı sağladığını" söylemiştir. Bu konuşmalardan sonra baba-oğul ayrılmışlardı. B a y e z i t , oğlunun hükümdar olmak istediğini ve ordu ile bazı devlet erkânının S e l i m 'e taraftar olduğunu görünce saltanatı ona bıraktı (24 Nisan 1512). Sultan, S e l i m 'e saltanatı bırakırken "şehzâdelerden herhangi birisinin kendisine karşı çıkmadıkça öldürülmemesini" tavsiye edip bu konuda oğlundan söz aldı. B a y e z i t , saltanatı oğluna bıraktıktan sonra isteği üzerine, iki milyon akça yıllık maaş tahsis edilerek *Dimetoka*'ya gönderildi. Sultan S e l i m , babasını uğurlayıp hizmetine, *Rumeli* beylerbeyi H a s a n P a ş a , *Defterdar* K a s ı m Ç e l e b i ve tabib A h î Ç e l e b i (M e h m e t b i n K e m a l) 'yi atayarak gönderdi. B a y e z i t , daha *Dimetoka*'ya ulaşmadan *Çorlu* yakınlarında birdenbire ölmüştür.

Böylece saltanata geçen S e l i m 'in en tehlikeli rakibi durumunda olan şehzâde A h m e t , *Anadolu*'ya döndüğü zaman kardeşinin oğlu şehzâde M e h m e t 'ten *Konya*'yı alarak onu yakalamış, fakat babasının baskısı sonucunda serbest bırakmıştı. Şehzâde A h m e t , *Anadolu*'da başarılı olacağına inanarak S e l i m 'e

karşı hazırlıklara girişmişti. Yeni hükümdarın başka bir rakibi de şehzâde Korkut idi. Daha önce de değinildiği üzere Korkut, *Yeniçerilere* sığınmış, fakat Selim hükümdar olunca onların aracılığıyla hayatına dokunulmayıp, yeniden *Manisa*'ya gönderilmişti; bununla birlikte o, gözden uzak tutulmuyordu.

Batı devletleriyle ilişkiler

Sultan Selim, *Safevîler* dışında, kendisinin tahta çıkışını kutlamak için gelen *Macar, Venedik, Rus çarı, Memlüklü* ve diğer devletlerin elçilerini kabul ile dostluk ve barış antlaşmalarını yenilemiştir. Yeni hükümdar Selim, ilk olarak katına gelen *Raguza Cumhuriyeti* elçisine, "mevcut imtiyazların devam edeceğine ve ödeyecekleri yıllık vergilere dair bir *ahidnâme* vermiştir. Çok geçmeden sultan, eski ahidnâmede belirlenmiş olan gümrük vergilerini artırmış, bu husustaki *Raguzalıların* itirazlarını kabul etmemiştir. Bu arada Yavuz Selim, hükümeti adına kendisine tahta çıkışını kutlamaya gelen *Venedik* elçisi Nicolo Giustiniani'yi sonderecede iyi karşılamış, hattâ onu, şehzâde Ahmet isyanını bastırmak için *Anadolu*'ya giderken *Bursa*'ya kadar yanında götürmüştür. Böylece sultan, doğuya *Safevîlere* karşı planladığı sefer sırasında, *Venedik*'ten gelebilecek bir tehlikeyi önlemeye çalışmıştır. *Venedik* elçisiyle *İstanbul*'da antlaşma görüşmeleri yapıldığı sıralarda, *Osmanlı* kuvvetleri, *Venediklilerin* askerî yardımda bulundukları *Hırvat banı* Johan'ın memleketine akınlar yapmakta idiler. Buna rağmen *İstanbul*'da imzalanan antlaşmada (Ekim 1513), *Venedikliler*, daha önce Sultan II. Bayezit dönemindeki ticarî imtiyazlarına yeniden sahip olmuşlardır; *Venedik Cumhuriyeti*, ayrıca, *Zanta* adasının mülkiyeti dolayısıyla her yıl *Osmanlı* devletine 500 duka altını da ödemeyi kabul etmişlerdir. *Venedikliler*, bu antlaşmayla bozulan ekonomik durumlarını düzelttikten sonra *Osmanlı* devletiyle daha iyi ilişkilerde bulunmuşlardır. Özellikle onlar, Şah İsmail'in istediği yardımı yapmadıkları gibi, *Papa*'nın *Osmanlılar* aleyhindeki girişimlerine de katılmadılar ve *Çaldıran* zaferini kazanan Yavuz Selim'i bir elçiyle kutladılar. *Osmanlı* devletiyle iyi ilişkilerini sürdürmekten geri durmayan *Venedikliler*, sultanın *Kahire*'de bulunduğu sırada ona Bartolemeo Contarini ve Luigi Moçenigo adlarında iki elçi göndererek *Mısır*'da sürdürdükleri ticarî ilişki ve dolayısıyla mevcut imtiyazları yeniden elde etmişlerdir (Eylül 1518); bu arada da *Kıbrıs* için *Memlüklülere* ödedikleri 8000 duka altını bundan sonra *Osmanlılara* ödemeyi de kabul etmişlerdir.

Venedik, elçisinin *Edirne*'de bulunduğu sırada *Macar* elçisi de gelip, bazı nedenlerle bozulmaya yüz tutmuş görünen yürürlükteki anlaşmayı yenileme görüşmelerinde bulunacaktı. Fakat bu sıralarda *Wesprin Piskoposu* Peter Berislo, *Sava-Unna* arasında bulunan *Türklere* saldırarak onlardan birçoklarını öldürmüştü. Bu olaydan kısa bir süre sonra da, bu kez, *Sieben Bürgen* voyvodası Zapolya da kuvvetleriyle harekete geçerek *Eflâk*'taki *Osmanlı* topraklarına yağma ve tahrip akınlarına girişmişti. Bu olayların haber alınması üzerine *Edirne*'ye gelmiş olan *Macar* elçisi derhal tutuklanıp hapse atılmıştır. Fakat çok geçmeden *Türk* topraklarına saldırıya geçen *Macarların* çekilmesi ve özellikle sultan Selim'in *Kızılbaşlarla* uğraşması sebepleriyle, *Macarlarla* üç yıllık bir antlaşma imzalanmıştır (1513). Buna rağmen *Macar* kralı Ladislas (Wladislaus), *Osmanlılara* karşı *Papa* ile ilişkiler kurmaktan ve *Çaldıran* seferi sırasında da *İzvornik*'e kadar *Osmanlı* memleketlerine saldırmaktan geri durmamıştır. Bununla birlikte *Papa* ile diğer *Avrupa* devletlerinden istediği askerî yardımı sağlayamayan *Macar* kralı, herhangi bir *Osmanlı* saldırısını önlemek amacıyla *İstanbul*'a arka arkaya üç elçi göndererek yürürlükteki antlaşmayı uzatmayı önermiştir (Şubat 1516). Fakat bu arada kralın ölümü üzerine, görüşmeler kesilmiş, dolayısıyla antlaşma imzalanamamıştır. Bununla birlikte *Osmanlılarla Macarlar* arasında çarpışmalar, küçük çapta da olsa, sürüp gitmiştir. Fakat her şeye rağmen barış severliliğini bütün *Avrupa*'ya gösterme siyaseti uygulayan sultan Selim önce *Polonya*, daha sonra da *Macarlarla* birer antlaşma yapmıştır (1519). Bu arada sultan Selim'e gönderilen *Rus* elçileri, *Kırım* hanı aracılığıyla *Ruslarla* da siyasî ve özellikle ticarî ilişkilere başlanmıştır. *Moskova* prensi III. İvan, *Osmanlılarla* ilişkilerin kurulması amacıyla *Kırım* hanı Mengli Giray aracılığıyla sultana özellikle ticarî etkinlikleri içeren bir mektup göndermiştir. İşte böylece *Ruslarla* ilk ilişkilere başlanmış oldu. Böylece yönetime hâkim olan yeni hükümdar, kardeşi Ahmet'in saltanat iddiasını bertaraf etmek amacıyla harekete geçti. *Anadolu*'da hükümdarlığını ilân eden Ahmet'in oğlu Alâeddin, bir miktar kuvvetle *Bursa*'ya yürüyüp şehri elegeçirdi ve babasının adına hutbe okuttu; Fakat kendisine karşı kuvvet sevkedilmesi üzerine *Bursa*'dan kaçarak *Malatya* yoluyla *Mısır*'a gidip *Memlüklülere* sığındı. Öte yandan sultan Selim, şehzâdelerin *Avrupa*'ya kaçarak yeni olaylar çıkarmalarını önlemek amacıyla, *Anadolu* kıyılarına kadırgalar sevkettikten sonra şehzâde Ahmet'e karşı Ali Bey (Bâli Bey

Şehzâde Ahmet'in isyanı ve Şehzâdelerin öldürülmesi

oğlu)'in kumandasında kuvvet gönderdi; A h m e t ise yardım sağlamak amacıyla, iki oğlunu Ş a h İ s m a i l 'e gönderdi, kendisi de *Malatya*'ya kaçtı. Bir süre sonra A h m e t, ortamı kendisi için uygun bulması üzerine *Amasya*'ya döndü. Zira devlet erkânından bazılarının ve özellikle veziri âzam K o c a M u s t a f a P a ş a 'nın kendisinin yandaşı olması ve kendisiyle gizlice mektuplaşması, ayrıca *Yeniçeri* ocağının ilerigelen subaylarından kendisini hükümdar yapmak için mektuplar alması, şehzâdeyi ümitlendirmişti. A l i B e y (B â l i B e y o ğ l u), bu durumu *Bursa*'ya gelen padişaha arzetti. Bu arada sultan S e l i m, saltanat yasası gereğince oğlu S ü l e y m a n 'ın dışındaki şehzâdeleri öldürtmeye karar vermişti. Bu amaçla o, *Bursa*'ya gelerek önce, elinde bulunan kardeşleri Ş e h i n ş a h, Â l e m ş a h v e M a h m u t 'un oğullarını boğdurtarak öldürttü; daha sonra da kardeşi K o r k u t 'un fikrini öğrenmek amacıyla, devlet adamlarının ağzından ona mektuplar gönderterek onu saltanata teşvik ettirmek suretiyle kendisine söz verdiği halde, saltanat isteğinin hâlâ devam ettiğini tespit etti. Bunun üzerine S e l i m, ansızın *Manisa*'ya giderek şehzâdeyi sarayında kuşattı ise de yakalayamadı. Çünkü K o r k u t, S e l i m 'in gelmekte olduğunu, paşalardan birinin kendisine gizlice gönderdiği birisinden öğrenince gece yarısı, sadık kölesi P i y â l e ile birlikte kıyafet değiştirip sarayının arka kapısından kaçarak bir mağarada gizlendi. Onun esas amacı, *Antalya*'ya gidip bir gemi ile *Avrupa*'ya kaçmak ve *Rodos Şövalyelerine* sığınmaktı; fakat o, bunu başaramadı. Çünkü üç hafta saklandığı mağaranın, bir köylü tarafından haber verilmesi üzerine derhal yakalandı; sultanın emriyle *Bursa*'ya getirilirken *Emed* ilçesinde dinlenmek için uyuduğu sırada kapıcıbaşı S i n a n A ğ a tarafından boğularak öldürüldü; cesedi *Bursa*'ya *Orhan Gazi türbesine* defnedildi (9 Mart 1513). Böylece sıra şehzâde A h m e t 'e gelmişti. Önce, şehzâde A h m e t yandaşı olup, onunla gizli olarak haberleşen veziri âzam K o c a M u s t a f a P a ş a, *Bursa*'da idam edildi, yerine A h m e t P a ş a (H e r s e k z â d e) dördüncü kez veziri âzamlığa atandı. Sultan S e l i m, bazı devlet adamlarının ağzından A h m e t 'e mektuplar yazdırdı. Şehzâdelerin, veziri âzam K o c a M u s t a f a P a ş a 'nın öldürülmesinden ve kendilerinin de zor durumda kalmalarından şikâyet ettirerek "Geldiği takdirde daha ilk çarpışmada kendisine katılacakları" şehzâdeye inandırılmıştı. Bunun üzerine A h m e t, büyük bir ümide kapılarak *Malatya'dan Amasya*'ya dönüp oradan topladığı kuvvetlerle *Konya*'ya, oradan da *Bursa*'ya yürüdü. Bunun üzerine *Karaman* valisi H e m d e m P a-

ş a ile *Anadolu* beylerbeyi *mirahur* M e h m e t A ğ a (B ı y ı k l ı), şehzâdeye karşı harekete geçmekle görevlendirildiler. İki tarafın kuvvetleri *Yenişehir ovası*nda karşılaştılar; pâdişah da *Bursa*'dan savaş alanına hareket etti. Şehzâde A h m e t , çarpışmalar sırasında, mektupların düzme olup aldatıldığını anladı ise de geri çekilmenin mümkün olmadığını görerek savaşa devam etti. Çok geçmeden o, atından düşerek yakalandı ve kuvvetleri dağıldı, kendisi de S i n a n A ğ a tarafından boğulmak suretiyle öldürüldü (Ocak 1514), böylece şehzâdeler olayı da tamamen sona ermiş oldu.

SAFEVÎLERLE İLİŞKİLER

Anadolu'da Kızılbaş faaliyetleri

Akkoyunlu devletini yıkarak *Safevî* devletini kurmuş olan (1502) şii inançlı Ş a h İ s m a i l , yüzyıllardan beri *Anadolu*'da yaşayan *Kızılbaşlara dâî* veya *halife* denilen propagandacılar göndererek onları da kendi birliğine almaya çalışıyordu. Daha önce *Türkiye Selçukluları* döneminde sultan II. G ı y a s e d d i n K e y - h ü s r e v devrinde, *Orta-Anadolu*'da *Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Malatya* ve yörelerinde B a b a İ s h a k 'ın yönettiği *Alevî (Şiî, Kızılbaş, Babaî)* ayaklanmaları, daha sonra da *Batı-Anadolu* ve *Rumeli*'de *Samavna* kadısıoğlu B e d r e d d i n M a h m u t 'un başında bulunduğu *Alevî* ayaklanması gibi çok kanlı olaylar cereyan etmişti. Ş a h İ s m a i l 'in halifelerinden N u r H a l i f e , *Orta-Anadolu*'da müridleri vasıtasıyla faaliyet gösteriyor, *Sivas, Tokat, Amasya* ve *Çorum*'daki *Alevîleri* Ş a h adına birliğe davet ediyordu. Ayrıca İ s m a i l 'in babası Ş e y h H a y d a r 'ın halifelerinden olan *Anadolu Alevîlerinden* Ş a h K u l u (H a s a n H a - l i f e o ğ l u) da Ş a h adına *Antalya* ve çevresinden başlayarak *Anadolu*'da faaliyette bulunuyor, bu faaliyetini, yandaşları vasıtasıyla *Rumeli*'ye de uzatıyordu (1509). Özellikle 1509 yılından itibaren *Güney-Anadolu'da Antalya* sancağında Ş a h K u l u 'nun faaliyetleri artmış, ayrıca Ş a h İ s m a i l , sancaklardaki bazı şehzâdelerin düzenledikleri toplantılara adamlarını gönderdikten başka, şehzâdelerle mektuplaşmaya başlamıştı.

Şah Kulu isyanı

Ş a h K u l u , *Korkuteli*'nin *Yanlıköy*'ündendi. O, kendi köyünün yakınında bir mağaraya çekilip ibadetle meşgul görünüyor, kendisini ziyarete gelenlere *veli* olarak tanıtılıyordu; hattâ sultan II. B a y e z i t bile kendisine para göndermişti. Böylece ünü artan Ş a h K u l u , gizli amacını açıklamak için uygun bir ortam aradığı sıralarda, sultan B a y e z i t 'in devlet işlerini vezirlerine bırakması ve fiilen görevinden ayrılması dolayısıyla oğullarının tahta geçme çekişme-

leri, Şah Kulu'nun cesaretini artırdı. Fakat *Antalya* sancakbeyi şehzâde Korkut, onun esas amacını tespit ile ona karşı subaşı Hasan Ağa kumandasında bir kuvvet sevkederek topluluğunu dağıtmış ise de Şah Kulu, kaçmayı başarmış, fakat yakalanan yandaşlarından amacı iyice anlaşılmıştı. Şah Kulu, daha sonra *Yenice* geçidinde 500 adamıyla isyana başlayıp elegeçirdiği kadı ve naipleri öldürtmüş, *Manisa*'ya gitmiş olan şehzâde Korkut'un adamlarını soymuştu; kendisine karşı gönderilen kuvvetler arasındaki sipahilerin kendi saflarına geçmeleri üzerine, devlet kuvvetleri de bozulmuş, bunun üzerine Şah Kulu, *Antalya*'ya yürüyüp şehri kuşatmıştır. *Osmanlı* devletinin yöresel bir isyan kanısıyla önem vermediği bu olay daha da büyümüş, dolayısıyla cesareti artan Şah Kulu, *Burdur, Keçiborlu, İstanos* (Korkuteli), Isparta, Gölhisar, Sandıklı ve yörelerini geniş çapta yağma ve kıyıma tâbi tutmuştur. Onlara karşı gönderilen *Anadolu* valisi Ahmet Paşa (Karagöz), *Kütahya* önlerinde yenilgiye uğrayıp hayatını kaybetmiştir (Nisan 1511). Daha sonra Şah Kulu, *Bursa'ya* yürüyerek kendisine karşı harekete geçen subaşı Hasan Ağa'yı da bozguna uğratıp öldürünce *Bursa*'da heyacan artmış, bu nedenle şehzâde Korkut, *Manisa* kalesine çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine *Bursa* kadısı, "iki gün içinde kuvvet gelmediği takdirde durumun çok vahim olacağını "*İstanbul*'a bildirince veziri âzam Ali Paşa (Hadım), bu isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Ali Paşa (Hadım)'nın *Yeniçeri* kuvvetleriyle kendisine karşı harekete geçtiğini haber alan Şah Kulu, çekilmek zorunda kaldı; fakat bir süre sonra *Sivas* yakınlarındaki *Çubuk çayı (Gökçay)* yöresinde yapılan çarpışmada Ali Paşa'nın öldürülmesine rağmen kuvvetleri yenilgiye uğratılan Şah Kulu elegeçirilemedi (Temmuz 1511). Öte yandan *Trabzon* valisi şehzâde Selim, Şah İsmail'in *Anadolu*'daki faaliyetlerini, Şah Kulu olayını ve *Alevîlerin* bütün eylemlerini dikkatle izlediği gibi, durumun ciddiyetini, bazı şehzâdelerin, Şah İsmail ile ilişkilerini ve kardeşi *Amasya* valisi şehzâde Ahmet'in oğlu Murat'ın Şah İsmail'in halifesinin elinden taç giydiğini haber alıyor ve durumu yakından izliyordu. Selim'in tahta geçişinden sonra şehzâde Ahmet ile oğlu Murat'ın *Alevî* isyanının başına geçmeleri, *Sivas, Çorum, Tokat* ve yörelerindeki karışıklıkların artmasına sebep olmuştu. İşte bütün bu olaylardan dolayı sultan Selim, hükümdar olduktan sonra Şah İsmail'e karşı harekete geçmeden önce, özellikle *Orta-Anadolu'daki Kızılbaşlar* hakkında çok iyi bir tahkikat yapılma-

Sultanın aldığı önlemler

sını istemiştir. Bu amaçla sultan, bu konuda doğru bir karar alınması için bizzat kendi başkanlığında bir *divan* toplayıp bu husustaki fikirlerini açıklayarak "ülke içindeki bu tehlikeyi önlemedikçe Şah İsmail'e karşı harekete geçilemiyeceğini, çünkü savaş sırasında onların ordunun gerisinde ayaklanabileceklerini" söylemiş, bu nedenle büyük küçük bütün *Kızılbaş*ları tespit ettirdikten sonra onların kimini öldürüp, kimisini de hapse attırmıştır.

İran seferi

Yavuz Sultan Selim, şehzâdeler sorununu çözümledikten sonra *İran* seferine hazırlandı. Fakat Şah İsmail'in *Anadolu*'da gizlice yaptığı kışkırtmalar sonucunda, *Kızılbaşlar*, *Anadolu*'ya yönelmişlerdi; nitekim Şah Kulu olayı da bunu açıkça göstermişti. *Akkoyunlu* devletini ortadan kaldırdıktan sonra *Azerbaycan, Acem Irakı, Irak* ve *İran*'ı elegeçirerek sınırlarını *Ceyhun* ırmağına kadar uzatan Şah İsmail, doğuda *Özbekleri* de yenilgiye uğrattıktan (1510) sonra *Osmanlı* illerine gönderdiği adamları vasıtasıyla *Alevîleri* kışkırtıp kendisine yandaş yapmaya başlamış, sultan Bayezit'in yumuşaklığı, bazı devlet adamlarının ilgisizliği ve bazılarının da *Alevîliği* benimsemeleri, Şah İsmail'in ümit ve cesaretini, dolayısıyla faaliyetlerini büsbütün artırmıştır. Bunun sonucunda *Anadolulu Kızılbaşları*, her yıl, Şah İsmail'e birçok adamlar ve armağanlar yollayarak ona karşı olan sadakat ve bağlılıklarını yenilemişlerdir. Şah İsmail'in bu faaliyetleri sıralarında *Trabzon* valisi bulunan sultan Selim, Şah'ın amacını çok iyi anlamış, bu nedenle onun yandaşlarını bertaf ile *Erzincan*'ı geçici olarak elegeçirmiş, bu nedenle Şah İsmail, kendisini babasına şikâyet etmişti. Bayezit'in son yıllarında, şehzâdeler arasındaki çekişmelerden faydalanan Şah İsmail, faaliyetlerini arttırmış, kendisinin yanına kaçan şehzâde Ahmet'in oğlu Murat'ı himaye etmiş,hattâ sultan Selim'in tahta çıkışını kutlamak için bir elçi bile göndermeyerek bu saltanat değişikliğinden pek memnun olmadığını göstermişti. Şehzâde sorununu başarıyla çözümleyen sultan Selim, Şah İsmail'e büyük bir darbe vurmak için hazırlıklara başladı; daha önce de ifade edildiği üzere, *Anadolu*'daki *Kızılbaşlardan* tehlikeli olanları hapis veya öldürtmüş, böylece *Anadolu*'da çıkması muhtemel isyanları önlemişti. Esasen Şah İsmail, *Memlüklüler* için de korkunç bir düşmandı; çünkü o, *Kahire*'deki sünnî mezhebine karşı şiî mezhebini savunmuş ve *Akkoyunluların* siyasetini izleyerek *Frenkleri Memlüklüler* aleyhine kışkırtarak "onları"

denizden, kendisinin de karadan *Suriye*'ye yürümesini" önermişti. *Osmanlılar, Safevîlere* karşı savaşa hazırlanırken *Memlüklülere* de haber göndererek ittifak önerisinde bulunmuşlardır; fakat bu hususta uzun müzakerelerden sonra *Memlüklü* devleti, tarafsız kalmayı ve durumu yakından izleyip, hazır durumda bulunmak için *Haleb*'de bir miktar kuvvet bulundurmayı siyasetlerine daha uygun görmüştür. Sultan Selim, hükümdar olduğu zaman *Yeniçerilerin ağa, kethüda, bölük ağaları* ve *odabaşılarını* da *Yenibahçe*'de toplayarak bir görüşme yapmış, onlara, "*Osmanlı* devleti için büyük ve tehlikeli bir düşman olan Şah İsmail'in durumunu şeyhlikten şahlığa nasıl geçtiğini ve bugünkü faaliyetlerini" anlattıktan sonra bu sorunun asla ihmal edilemeyeceğini ifade ile "Şah İsmail üzerine seferim vardır" diyerek onlardan bir cevap istemiş, hattâ amacını üç kez tekrar ettiği halde, onlardan herhangi bir cevap alamamıştı; fakat son tekrarında Abdullah adlı bir oda kethüdasının, birkaç adım ilerleyerek padişaha duadan sonra, "Bizim arzumuz da aynıdır, ferman padişahımızındır" demesi üzerine, padişah buna çok memnun olmuş ve kendisine derhal *Selânik* beyliğini verdikten başka, vezirlere "bu fakir adama yardım etmelerini" emretmiştir. Bununla birlikte devlet erkânından bazıları, sultanın düzenleyeceği bu sefere taraftar değildi. Sultan Selim, bu sözleri ve isteğine uygun bir cevap alamaması, kendisinde *Yeniçerilerin* de Şah İsmail'in adamları tarafından elde edildiği kuşkusunu uyandırmıştı ki, bu, sultanın gerek sefere gidişi, gerekse dönüşü sırasında açıkça görülmüştür.

Anadolu'daki *Kızılbaşlar* sorununu çözümleyen ve bu sırada *Edirne*'de bulunan sultan Selim, "10 bin *azab* askerinin hazırlanması" hususunda, *Anadolu*'ya fermanlar gönderdiği sırada, "bütün kuvvetlerin *Yenişehir ovası*'nda kendisine katılmasını" emretti. *Manisa* valisi olan oğlu Süleyman'ı *Edirne*'ye getirip *Rumeli*'nin savunmasıyla görevlendirdikten sonra 19 Mart 1514'de *Edirne*'den *İstanbul*'a geldi, daha sonra da *Üsküdar*'a geçti. Sultan, Şah İsmail'in halifelerinden olan ve hapiste bulunan Kılıç adlı birisi vasıtasıyla, *İzmit*'ten Şah'a *Farsça* bir mektup gönderdi. O, bu mektubunda, "Şah'ın *Müslümanlığa* aykırı olan hareketlerinden, zulümlerinden bahsederek kendisinin *Müslümanlığı* kuvvetlendirip zulmü kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı kötü işler sebebiyle öldürülmesine fetva verildiğini, kılıçtan önce *İslâmiyeti* kabul etmesi gerektiğini ve atlarının ayaklarını

bastıkları yerlerin, kendisine verilmesini, bu nedenle *İstanbul*'dan hareket ettiğini ve bizzat savaşa hazır olacağını'' bildirdi. Elçi Kılıç, sultanın mektubunu Şah İsmail'e *Hemedan*'da vermiş, o da "savaşa hazır olduğunu'' bildirmiştir. Bu arada *Kapıkulu ocakları* ve *Rumeli* kuvvetleri, *Gelibolu*'dan *Anadolu* yakasına geçip aldıkları emir gereğince, *Bursa Yenişehiri* ovasında toplandılar. Ordu *Seyitgazi*'ye ulaşınca burada üç gün dinlenildi. Bu sırada *Kapıkulu* askerlerine biner akça sefer bahşişi verildi. Vezir Ahmet Paşa (Dukakinoğlu), 20 bin *Timarlı Sipahiyle* Şah'tan haber almak ve durumu yakından kontrol etmek amacıyla sınır bölgesine gönderildi; ayrıca *Sinop* beyi Ahmet Bey (Karaca Paşa) ile Mehmet Bey (Mihaloğlu) Şah'ın ordusundan tutsak almak için 500 atlıyla akına sevkedildiler. Ordu, *Konya*'ya gelerek *Filâbad* çayırına kondu. Bu sırada sultan Selim, şehre girip Mevlânâ'nın türbesini ziyaret ederek burada 100 bin akça sadaka dağıttı; ayrıca bütün *Timarlı Sipahiye* de binde yüz akça ödül *(Terakki)* verildi. Daha sonra ordu *Konya*'dan hareketle *Kayseri* üzerinden *Sivas*'a geldi. Burada yapılan yoklama sonucunda asker mevcudunun 140 bin kişi olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasından yaşlı, yaşı küçük ve hasta olan 40 bin kişi ayrıldı; bunlar, İskender Paşa'nın komutasında, gerektiği durumlarda kullanılmak üzere, *Sivas-Kayseri* arasında bir yerde karargâh kurmak üzere, gönderildiler.

Şah İsmail'in batı sınır komutanı Mehmet Han (Ustacluoğlu) idi; o, *Osmanlı* kuvvetlerine karşı koyamayacağını bildiği için *Osmanlı* ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıktıktan sonra Şah'ın yanına çekilmişti. Ordunun ağırlıkları, hazine ve *Timar* defterleri, *Sivas* kalesine bırakıldıktan sonra ilerlemeye devam edilerek *Koçhisar (Hafik)* ilçesine ulaşıldı ve burada savaş düzeni alındı; *Yeniçeriler*, padişahın otağını çevirip koruma altına almak suretiyle ileri harekâta devame dildi. *İran*'la sınır olan *Suşehri* yörelerinden *Safevî* devletinin topraklarına girildi ve Mehmet Han'ın tahribatı sebebiyle ordu zor duruma düşmeye başladı. Ayrıca sultan Selim'in bu sefere giderken mektup göndererek sefere katılmasını bildirdiği *Dulkadırlı* Alâüddevle, sefere katılmadığı gibi, *Osmanlı* yiyecek kollarına da baskın yaparak orduyu yiyecek sıkıntısına düşürmekte idi. Buna rağmen *Osmanlı* ordusu, sürekli olarak ilerliyor, fakat yiyecek bakımından sıkıntı çekiliyordu. Bununla birlikte bir önlem olarak gemilerle *Trabzon*'a nakledilen yiyecek ve malzemeler deve ve katırlarla

orduya ulaştırılmaya başlandı; ayrıca *Gürcü* hükümdarına da "yiyecek göndermesi" için mektup gönderilmişti. *Erzincan*'a bağlı *Yassıçemen*'de *Hasanbey çayırı*'na ulaşıldığı zaman Şah İsmail'in cevabı gelmişti. Mektubu getiren Kılıç'ı öldürten Şah İsmail, bu mektubunda "Er isen meydana gelesin, biz de beklemekden kurtuluruz" demiş ve Selim'e bir kadın giysisi ve yaşmak yollamıştır. Yavuz Selim, ona *Erzincan*'dan gönderdiği cevapta, Şah İsmail'i er meydanına dâvetle "hâlâ kendisinden bir iz görülmediğini" ifade etmiştir. Şah İsmail, sultanın bu mektubuna gönderdiği cevapta da "Gerek sultan Bayezit zamanındaki, gerek kendisinin *Trabzon* valiliği sırasındaki dostluklarından bahsederek aradaki düşmanlığın neden ileri geldiğini bilmediğini, *Osmanlı* hanedaniyle olan eski dostluğa dayanacak Timur döneminde olduğu gibi fena bir sonuç'un bir daha olmasını istemediğini, mektup yazan kâtiplerin yazılarını, afyonun etkisiyle yazdıkları için bir altın hokka ile afyon macunu yolladığını" ifade etmiştir. Yavuz Sultan Selim ise onun bu mektubuna ağır bir cevapla karşılık vermiş ve demiştir ki: "Dâvete uyup uzun yollar gelerek memleketine girdik; fakat sen meydanda yoksun. Hükümdarların ellerindeki memleket, onların nikâhlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar, ona, kendisinden başkasına elini dokundurtmazlar: halbuki bunca gündür askerimle memleketine girip ilerliyorum, hâlâ senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerimden 40 bin kişiyi ayırıp *Sivas-Kayseri* arasında bıraktım; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da saklanıp gözükmezsen erkeklik sana haramdır, miğfer yerine yaşmak'ı ve zırh yerine çadır (çarşaf)'ı yeğleyip serdarlık ve şahlık sevdasından vazgeçesin". Sultan Selim, bu mektupla birlikte Şah İsmail'e *hırka, şal, asa, misvak* ve *şed (kuşak)*'den oluşan tarikat malzemeleri göndermiştir. Öte yandan ordunun harap yerlerde güçlüğe düşmesi, Şah İsmail ile savaşa karşı olanlara fırsat verdi. *Alevilerin,* askerleri kışkırtmaları nedeniyle, dolayısıyla orduda dedikodular başladı. *Fırat* kenarına ve *Erzincan*'a ulaşıldığı zaman ordu erkânı ve vezirler, "düşmanın görünmemesi sebebiyle daha ileri gidilmeyerek geri dönülmesi" hususundaki isteklerini hükümdara bildirdiler. Padişah, bir ara "*Erzincan*'dan *Azerbaycan*'ın başkenti *Tebriz*'in 40 konak uzaklıkta, olduğunu" ifade ile "o, yöne gidileceğini" söylediği zaman devlet erkânı buna çok üzüldü, fakat ondan çekindikleri için bir şey söyleyemediler. Bununla birlikte "daha ileri gidilmemesini" arz için padişahın çok sevdiği ve güvendiği *Karaman* valisi Hemdem Pa-

ş a 'yı öne sürdüler. H e m d e m P a ş a , şehzâde A h m e t olayında padişaha sadakatle hizmet edip şehzâdenin durumunu kendisine bildirmiş idi. Bu bakımdan o, "ileri gidilmemesi" hususundaki ordunun isteğini sultana arzedince derhal orada başı kesilerek öldürüldü (Temmuz 1514) ve yerine emîr Z e y n e l B e y *Karaman* beylerbeyi atandı. Padişahın bu hareketi, vermiş olduğu kesin karara karşı çıkılınasına engel olmak içindi ve bu da orduda sükûneti sağladı. İleri harekâtını sürdüren ordu, *Tercan*'a ulaşınca M u s t a f a (P o l a k) ve *Trabzon* sancakbeyi M e h m e t B e y '-lerin kumandasında *Bayburt*'u fethetmek için bir miktar kuvvet sevkedildi; bu sırada *Gürcü* hükümdarı iki bin koyun ile bir miktar balmumu göndermişti. *Eleşgirt'in Sakallı* konağına ulaşıldığı zaman, bu kez "geri dönülmesi için" *Yeniçeri* ocağı kışkırtıldı. Çok geçmeden bir kısım *Yeniçeriler*, "düşman ortada yok; bu harap yerlerde ilerlemek, askeri boş yere telef etmektir; geri dönelim" içerikli padişahın çadırına mektuplar bıraktılar; fakat sultan, savaşa kararlı olduğu için bu tür davranış ve girişimlere önem vermedi. Bununla birlikte daha da ileri giden *Yeniçeriler*, bir sabah erkenden birdenbire çadırlarını yıkıp korumakta oldukları padişahın çadırına kurşun atacak kadar ihanet ve serkeşliğe giriştiler. Y a v u z S u l t a n S e l i m , onları kışkırtanları tespit ettirdi, fakat şimdilik onlara karşı herhangi bir hareketi doğru bulmadı; sultan, derhal çadırından çıkıp atına binerek *Yeniçerilerin* arasına girdi ve askere kısa, kesin, fakat acı ve etkili bir konuşma yaparak onlara heyecan vermeyi başardı. Bu sırada "Ş a h 'ın, *Hoy* ilçesinde bulunduğu ve *Çaldıran* ovasında *Osmanlı* ordusunu karşılayacağı" haberi geldiği için *Yeniçeriler*, utanarak yeniden ilerlemeye devam ettiler. *Trabzon* üzerinden gelmekte olan yiyecek de yeterli olmadığı için ordu yiyecek bakımından hâlâ sıkıntıda idi.

Çaldıran savaşı

Bir süre sonra iki ordu, *Azerbaycan*'ın kuzey-batısında ve *Doğu-Bayezit* ilçesinin 80 km. güney-doğusuyla *Van Gölü*'nün kuzey-doğusunda bulunan *Çaldıran ovası*'nda karşılaştılar (Ağustos 1514). *Osmanlı* ordusu, *Çaldıran*'a geldiği zaman Ş a h İ s m a i l de orada bulunuyordu. Gerek M e h m e t (U s t a c l u o ğ l u) , gerekse *Osmanlı* ülkesinde propaganda yapmış olan N u r e d d i n (N u r A l i) H a l i f e , "*Osmanlılar* savaş düzeni almadan önce saldırıya geçilmesini" söyledilerse de D u r m u ş H a n Ş a m l u , bu öneriyi kabul etmedi. *Çaldıran* sırtlarından ovaya inen *Osmanlı* ordusu, derhal savaş düzeni aldı, şöyleki: Her zaman ol-

duğu gibi, sultan, *Yeniçeri*, *Topçu*, *Cebeci* ve *Kapıkulu* suvarisiyle birlikte merkez hattında yerini aldı; beraberinde veziri âzam Ahmet Paşa (Hersekzâde) ile ikinci vezir Ahmet Paşa (Dukakinoğlu) ve üçüncü vezir Mustafa Paşa bulunuyordu. Sağ kanatta *Anadolu* beylerbeyi Sinan Paşa (Hadım), sol kanatta da *Rumeli* beylerbeyi Hasan Paşa yer almışlardı. *Yeniçerilerin* önüne sağ kola *Anadolu azab*'ı, sol kola *Rumeli azab*'ı konmuş, bunların önlerine de 500 *zarbazen* top sıralanmıştı. Öte yandan Şah İsmail, sağ kanada en büyük kumandanı Durmuş Han Şamlu ve Nur Ali Halife ile diğerlerini, sol kanada *Diyarbakır* beylerbeyi Mehmet Han (Ustacluoğlu)'ı yerleştirmiş, kendisi de muhafız birliği ile geride ihtiyatta kalmıştı. İki tarafın kuvvetleri, hemen hemen aynı sayıda idi. *Osmanlıların Yeniçeri* kuvvetleri, çok düzenli idi. buna karşılık Şah'ın da 60 bin kişilik mükemmel bir atlı kuvveti vardı. Şah'ın ordusu yorgun değildi; fakat *Osmanlı* ordusu, açlık ve sıkıntı içinde uzun yollardan yorgun ve aç bir halde gelmişlerdi. Esasen Şah'ın amacı da *Osmanlı* ordusunu harabelerden içeri çektikten sonra imha etmekti; *Osmanlı* atlı kuvvetleri de yorgun idi; buna karşılık *Safevî* ordusunda top bulunmuyordu. Yavuz Sultan Selim, *Çaldıran* ovasına gelir gelmez derhal bir *savaş meclisi* topladı; askerlerin istirahati için "savaşın yirmi dört saat sonra veya sabahleyin şafakla birlikte yapılması" hususunda görüşmeler yapıldı. Vezirler, ilk fikri uygun gördüler. *Başdefterdar* Mehmet Çelebi (Pirî), "askerler arasında Şah İsmail'in yandaşlarının bulunması ve özellikle akıncıların büyük bir kısmının *Alevî* olmaları dolayısıyla bunların karşı tarafla anlaşmadan önce savaşa başlamanın uygun olduğunu" söyledi. Onun bu önerisi, Yavuz'un hoşuna gitmiş ve "İşte yegâne fikir sahibi bir adam, yazık ki vezir olmamış" dedikten sonra "sabah şafak sökerken savaşa girişilmesine" karar verilmiştir (24 Ağustos 1514). Şah İsmail, tutsak aldırdığı bir asker vasıtasıyla *Osmanlı* ordusunun savaş düzenini öğrenmiş olduğu için bir tuzağa düşmemeye çaba gösteriyordu; bu nedenle genel bir saldırıya geçmeyip *Osmanlı* ordusunun sol kanadına yükleniyordu. Çok geçmeden *Osmanlıların* ordusunun sol kanadı bozulmuş ve beylerbeyi Hasan Paşa çarpışmalarda ölmüştü. Bu kolun bozulmasının sebebi, ordunun önünde bulunan *azapların* topların önünden geri alınmayıp topların zamanında ateşlenememesi olmuştur. Bunun ile birlikte sağ kanat kumandanı Sinan Paşa (Hadım), topları tam zamanında ateşlemiş, bir süre sonra

da Ş a h'ın sol kanat kumandanı M e h m e t H a n (U s t a c l u o ğ l u) ölünce kuvvetleri dağılmıştı. Merkez hattındaki *Yeniçerilerin Rumeli* kuvvetlerine yardım etmek amacıyla tüfekleriyle ateşe başlamaları karşısında Ş a h'ın galip gelen sağ kanadı da bozulmuş, böylece bütün *Safevî* ordusu darmadağın edilmiştir. Bu sırada Ş a h İ s m a i l , bir kurşun isabetiyle kolundan yaralanarak atından düşmüştü. Bir *Osmanlı* suvarisinin mızrakla saldırısı üzerine Ş a h'ın yanındaki subaylardan M i r z a S u l t a n A l i , "*Şah benim*" diye suvariye doğru koşarak teslim oldu; bu sırada da seyis H ı z ı r Ş a h , atını vererek Ş a h'ın kaçmasını sağladı. Böylece Ş a h güçlükle ölümden kurtarabilmiş, fakat bütün eşya ve karargâhı elegeçirilip gözdesi T a c l ı H a n ı m , *Vidin* sancakbeyi M e s i h B e y'in askerleri tarafından tutsak alınmıştır. Savaş sırasında *Silistre* sancakbeyi T u r A l i B e y , bizzat Ş a h İ s m a i l tarafından öldürülmüştür. *Çaldıran* yenilgisi üzerine Ş a h İ s m a i l , *Tebriz*'de tutunamayacağını düşünerek *Dergüzin*'e kaçmıştır; çok geçmeden *Osmanlı* kuvvetleri ise *Tebriz*'i elegeçirmişlerdir. *Tebriz*'de bir hafta kadar kalan S u l t a n S e l i m , şehirdeki bin kişilik sanatkar, tüccar ve sair kimseleri *İstanbul*'a gönderdi, bunlar arasında T i m u r sülâlesinden B e d î ü z z a m a n da vardı. Y a v u z S u l t a n S e l i m , savaştan sonra Ş a h İ s m a i l'i tam anlamıyla bertaraf etmek niyetinde idi; bu nedenle o, kışı *Azerbaycan*'da *Karabağ*'da geçirip ertesi yıl yeniden harekete geçmek istiyordu; bu sebeple *Karabağ*'a gitmekte idi. Fakat *Aras* nehri kenarında yine bazı devlet adamlarının *Yeniçerileri* kışkırtmaları üzerine, durum sakinleşinceye kadar *Amasya*'da kışı geçirmeyi uygun görüp hareket etti. Dönüş sırasında sultan, *Nahçivan*'da askerlerin bazı köy evlerini yakmaları üzerine, "Siz askeri muhafazada ihmal gösteriyorsunuz" diye veziri âzam A h m e t P a ş a (H e r s e k z â d e) ile ikinci vezir A h m e t P a ş a (D u k a k i n z â d e)'nın çadırlarını başlarına yıktırarak azletti ve böylece *Amasya*'ya geldi; ilkbaharda tekrar *İran* seferine çıkacağı için top ve cephaneyi *Şarkî Karahisar*'da bırakmış ve askerin de *Ankara*'da kışlamasını emretmişti. Y a v u z S u l t a n S e l i m , *Amasya*'da kaldığı sırada, A h m e t P a ş a (D u k a k i n o ğ l u)'yı veziri âzam ve *Başdefterdar* M e h m e t E f e n d i (P i r î)'yi de üçüncü vezir atamıştı. A h m e t P a ş a (D u k a k i n o ğ l u)'nun veziri âzam olmasından iki ay sonra (Şubat 1515) padişahı *İran* seferinden alıkoymak için yine devlet erkânının tahrikiyle bir *Yeniçeri* ayaklanması oluşmuştu; *Yeniçeriler, Amasya*'da *Divanı Hümâyun* yapılan yere gelerek ileri-geri birtakım sözler söylemişlerdi.

Orduda huzursuzluk

Buna sonderecede canı sıkılan Yavuz, on gün sonra Ahmet Paşa (Dukakinoğlu) nın bu olaya sebep olduğunu ve aynı zamanda Dulkadıroğlu'yla birlik olup mektuplaştığını tespit ettikten sonra onu huzuruna çağırıp, bizzat kendi hançeri ile yaraladıktan sonra içoğlanlara başını kestirmiş ve bir süre veziri âzamlığa hiç kimseyi atamamıştı. Sultanın *Amasya*'da bulunduğu sıralarda, Şah İsmail, Abdülvehhab'ı elçi olarak gönderip barış istemiş, fakat *İran* seferine devam etmek istiyen padişah, ona cevap vermeyerek elçiyi nezaret altına aldırtmıştır. Yavuz Sultan Selim, kışı *Amasya*'da geçirdi. Askerlerin durumu sebebiyle Şah İsmail'e karşı yeni bir seferin yapılamayacağını düşünerek doğu ve güney sınırlarındaki bazı yerleri fethetmeyi uygun gördü. Elegeçirilmiş olan *Bayburt*, *Erzincan* ve *Kiğı*'ya, savaşta pek çok gayreti görülen mirahur Mehmet Paşa (Bıyıklı)'yı beylerbeyi atayarak gönderdi. Bazı deney sahibi beyler, "*Kemah* kalesi *Kızılbaşların* elinde bulundukça *Bayburt*, *Kiğı* ve *Erzincan*'da güven olamayacağı sebebiyle burasının alınmasını" önerdiler. Bunun üzerine padişah, Nisan 1515'de *Amasya*'dan hareketle *Kemah*'a yürüdü, fakat daha önce *Kemah*'ı kuşatmasını Mehmet Paşa (Bıyıklı)'ya emretti. Padişah'ın aynı yılın Mayısı'nda bizzat kuvvetleriyle kuşatmaya katılması üzerine kale muhafızı o gün kaleyi teslim etti.

Dulkadırlı beyliğinin sonu

Osmanlılarla Memlüklüler arasındaki savaş dolayısıyla ifade edildiği üzere, *Dulkadıroğlu* Alâüddevle, kendisini beylik makamına getiren *Osmanlı* devletinden yüz çevirmek suretiyle *Osmanlı* kuvvetlerinin başarısızlığına sebep olmuştu. Ayrıca Yavuz Sultan Selim, *İran* seferine giderken Alâüddevle'nin Şah İsmail'e karşı düşmanlığı dolayısıyla savaşa katılmasını bildirmişse de Alâüddevle, bunu kabul etmedikten başka, kendisine tâbi bazı oymak kuvvetleriyle *Osmanlıların* yiyecek kollarına baskınlar yapmıştı. Daha öne *Osmanlıların* yardımıyla *Dulkadırlı* beyi olan Şehsuvar Bey, son olarak uğradığı başarısızlık üzerine, tutsak alınıp *Kahire*'de idam edildikten sonra *Osmanlılara* sığınmış olan oğlu Ali Bey, devlet hizmetine girmiş, *Çaldıran* savaşından önceki günlerde ve savaşta büyük hizmet ve çaba göstermiş, hattâ padişah, kendisini Ahmet Paşa (Gedik)'ya ait olup hazineye alınmış olan bir altın kılıçla ödüllendirmişti; ayrıca ona, Alâüddevle'nin elinden alınacak yerlerin verilmesi de padişah tarafından vaad olunmuştu; bu sebeple o, *Çaldıran* seferinden dönüş sırasında, *Kayseri* ve *Bozok*

sancakları kendisine verilerek *Dulkadırlı* sınırına atanmıştı. Onun bu iki sancağa atanması dolayısıyla endişeye kapılan Alâüddevle, durumu, *Memlüklü* sultanı Kansu Gavri'ye arz ile şikâyette bulunmuştu. Bunun üzerine *Memlüklü* sultanı, padişahın *Kemah*'a yürüdüğü sırada ona elçi gönderip, bu atamadan şikâyette bulunarak "Ali Bey'in o sancaklardan alınmasını" rica etmişti. Fakat Yavuz Sultan Selim'in "*Dulkadırlı* memleketlerinin Alâüddevle'den alınarak Ali Bey (Şehsuvaroğlu)'e verilmesine kesin karar verdiğini" bildirmesi *Memlüklü* hükümdarını korkutmuştu. Yavuz Sultan Selim, *Kemah*'ı alıp *Sivas*'a geldiği sıralarda, Hasan Paşa'nın yerine *Rumeli* beylerbeyiliğine atadığı Sinan Paşa (Hadım)'yı 40 bin kişilik bir kuvvetle *Dulkadırlı* memleketlerinin zaptı için sevketti, Ali Bey (Şehsuvaroğlu)'i de bu kuvvetlere kılavuz ve öncü atadı, kendisi de *Ürgüb-Kayseri* arasındaki *İncesu*'da karargâh kurdu. Sinan Paşa (Hadım)'nın *Dulkadırlı* sınırını geçtiğini haber alan Alâüddevle, onunla giriştiği *Göksun* savaşında bozularak süratle kaçıp *Elbistan*'ın güneyindeki *Turna (Nurhak)* dağına çekildi ise de kendisini izleyen kuvvetlerle giriştiği çatışmada, dört oğlu ve beraberindeki beylerle birlikte öldürüldü; kardeşi Abdürrezzak Bey ise, oğullariyle birlikte tutsak alındı (Haziran 1515). Böylece *Dulkadıroğulları* ülkesi tamamen elegeçirildikten sonra buralar, *Osmanlılara* tâbi olmak üzere, Ali Bey (Şehsuvaroğlu)'e verildi; Alâüddevle ile oğullarının başları, *Memlüklü* sultanına gönderildi. *Dulkadırlı* ailesini bir hamlede ortadan kaldıran Sinan Paşa (Hadım), bu hizmetine karşılık olarak boş bulunan veziri âzamlığa atandı. *Dulkadırlı* memleketlerinin ilhakı, *Memlüklü* devletinin *Suriye* ve *Elcezire*'deki memleketlerini ve özellikle *Suriye*'yi tehdit eder duruma soktu; bu nedenle *Memlüklü* emîrleri, telâşa kapılan Kansu Gavri'yi suçladılar.

Güney doğu-Anadolu'da hâkimiyet

Safevî devletinin batı sınırındaki şehir ve kalelerinden en önemlisi *Diyarbakır* idi. *Osmanlılar*, burayı elegeçirdikleri takdirde *İran*'ı da tehdit eder duruma gelirler, ayrıca devletin doğu sınırlarını da güvence altına alabilirlerdi. Bu nedenle *Diyarbakır*'ın *Osmanlı* sınırları içine alınması kararlaştırıldı. *Osmanlılara* sığınmış olan bilgin ve tarihçi İdrisi Bitlisî aracılığıyla şehir ve kale önce, barış yoluyla alındı. Fakat az sonra Şah İsmail, *Osmanlı* ordusunun *Tebriz*'den ayrılmasından sonra buraya geldi ve *Diyarbakır*'a, *Çaldıran* seferinde öldürülen Meh-

met Han (Ustacluoğlu)'ın kardeşi Karahan'ı göndererek şehri kuşattırdı; bu sırada padişah, *İstanbul*'a dönmüştü. Şehri kuşatmadan kurtarmak için *Erzincan, Bayburt, Şebinkarahisar ve Trabzon* kendisine verilen Mehmet Paşa (Bıyıklı) görevlendirildi; *Sivas* beylerbeyi Şadi Bey de kendisine yardımcı olarak gönderildi. Şadi Paşa'nın serasker Mehmet Paşa (Bıyıklı) ile anlaşmazlığa düşüp ayrılması üzerine, yerine *Konya* beylerbeyi Hüsrev Paşa gönderildi, İdrisi Bitlisî de bazı beyleri ve 10 bin gönüllü ile onlara katıldı. Bu kuvvetler, *Diyarbakır*'a üzerine yürüyünce Karahan, onlara karşı koyamayarak *Mardin*'e taraflarına çekildi; böylece *Diyarbakır* kuşatmadan kurtarıldı. Çok geçmeden İdrisi Bitlisî'nin girişimleriyle *Mardin* de elegeçirildi; bu arada Karahan'ın *Diyarbakır*'ı geri almak için giriştiği saldırılar da geri püskürtüldü ve çok geçmeden de Karahan, *Mardin* yakınlarındaki *Koçhisar*'da yapılan savaşta (1517) hayatını kaybetti; böylece *Diyarbakır* sorunu çözülmüş oldu. Şehre, *Osmanlı* müteferrikalarından aslen *Diyar*bakırlı olan Ahmet Bey vali atandı. İdrisi Bitlisî'nin *Diyarbakır* ve sınırındaki diğer yerlerin alınmasında büyük hizmeti görüldü. O, bazı yöresel il ve ilçeleride anlaşma yoluyla *Osmanlılara* kazandırdı; böylece *Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hısnı Keyfa (Hasankeyf), Mey*yâfarikin (Silvan), Cezireti İbni Ömer ve diğer yerlerin beyleri, devlete itaat edip kendilerine, sahip oldukları yerlerinin yönetim beratları gönderildi. Bunlardan *Palu* hâkimi Cemşit Bey, padişaha *Çaldıran* seferine giderken itaatini arzedip orduya katılmıştı. *Bitlis* hâkimi emîr Şerefeddin ile *Hizan* emîri Davut, *Eyyubilerden Hısnı Keyfa* emîri Melik II. Halil ve *İmadiye* hâkimi sultan Hüseyin, bu beylerin ilerigelenlerden idiler. Eyalet olan büyük beylerin sancakları, *Cezire, Bitlis, Saruhan, Hısnı Keyfa, İmadiye, Çemişkezek,* ikinci derecedekilerin sancakları ise, *Hizan, Sason, Palo, Çapakçur, Eğil, Sincar, Elok, Çermük, Hızo, Zerik, Siverek* idi. Bununla birlikte Yavuz'un *Mısır* seferi sırasında *Haleb*'in fethinden sonra dönüş sırasında, *Malatya, Urfa, Behisni, Ergani, Harput, Divriği, Siverek* ve ikinci kez de *Mardin* ve diğer bazı şehir ve ilçeler *Osmanlı* yönetimine alınmıştır. *Güney-doğu Anadolu'nun Osmanlı* egemenliğine alınması, sürekli mücadeleler sonunda üç yılda tamamlanmış, bu hususta yine İdrisi Bitlisî'nin büyük hizmeti olmuştur.

Askerî kışkırtanlar cezalandırılıyor

Yavuz Sultan Selim, *İran* seferinden dönüp *İstanbul*'a geldi (Temmuz 1515) ve çok geçmeden de sefer sırasında, askerleri kışkırtanlar hakkında bizzat tahkikata başladı; vezirleri ayrı ayrı *Arzodasına* davetle sorgularını yaptı; hattâ onları birçok kez huzuruna getirip yeniden sorguya çekti; bazılarını hapsettirdi. Daha sonra subayları çağırtarak "Bana doğruyu söylemezseniz saltanattan çekileceğim" dedi. Çok geçmeden *Yeniçeriler*, "Hepimiz suçluyuz" diyerek dolaylı olarak sultandan af dilediler. Buna rağmen sultan, bununla yetinmeyerek tahkikatı derinleştirdi; sonunda da askerlerini kışkırtanların, ünlü münşî *Kazasker* Cafer Çelebi (Tacizâde), ikinci vezir İskender Paşa ve *Sekbanbaşı* Osman Ağa (Balyemez) olduklarını tespit etti. Sultan, İskender Paşa ile Osman Ağa'yı çağırtarak, önce onların sorgularını yaptı, daha sonra *Kazaskeri* çağırttı. Cafer Çelebi, huzura gelince sultan, "*İslâm* askerini itaatsizliğe ve isyana teşvik edenin cezası nedir" diyerek ondan fetva istedi. O da, "Eğer sabit olursa cezası idamdır" deyince, sultan, "Senin fesadın bence, gerek şimdi ve gerek daha önce sabittir ve kendi hakkındaki fetvayı kendin verdin" diyerek *Divani hümâyun* önünde, önce İskender Paşa'nın, daha sonra da *Kazasker* Cafer Çelebi ve son olarak da Osman Ağa (Balyemezin)'nın boyunlarını vurdurdu (18 Ağustos 1515). Yavuz Sultan Selim, bu olaydan sonra askeri kışkırtabileceklerini gözönüne alarak "ocaktan yetişenlerden *Yeniçeri* ağası olma" yöntemini kaldırarak saraydan yetişme ve güvenilir olanlardan *ağa* yapma yöntemini koymuştur.

MEMLÜKLÜLERLE İLİŞKİLER

Osmanlılarla Memlüklüler arasındaki savaştan sonra 1490 yılında yapılan antlaşma, âdeta bir mütareke niteliğinde idi. Bundan sonra II. Bayezit'le *Memlüklü* sultanı arasında dostluk devam etmiş, hattâ bu dostluk, iki devlet arasında içtenlik kazanmışsa da *Osmanlılar*, *Memlüklüler* karşısındaki başarısızlıklarını bir türlü hazmedememişlerdi. Bu sıralarda *Memlüklü* devleti, iki düşman karşısında bulunuyordu. Bunlardan birisi, *Osmanlı*, diğeri ise *Safevî* devleti idi. *Osmanlılarla Safevîler* arasındaki mücadelede, özellikle *Çaldıran* seferinde *Osmanlıların* başarısı, sünnî *Memlüklü Sultanlığını* sevindirmiş, bu nedenle *Suriye* ve *Mısır*'da şenlikler düzenlenmişti. Çünkü *Akkoyunlular*'dan *Irak* ve *Doğu-Anadolu*'yu alarak *Memlüklülere* tâbi olan Alâüddevle'nin

topraklarına saldırarak onu yenilgiye uğratan, ayrıca gönderdiği adamları vasıtasıyla şîi propagandası yaptıran Şah İsmail, *Osmanlılar*dan çok daha tehlikeli bir düşman durumunda idi. Yavuz Sultan Selim, planlı bir biçimde hareket eden bir hükümdar olduğu için yapacağı işleri bir sıraya koymuştur. Bu nedenle, *Çaldıran* seferine giderken casusları aracılığıyla, Şah İsmail'e karşı Kansu Gavri'yi, sünnî mezhepli olması sebebiyle, ittifaka davet etmiş, onun bu sefere katılmayacağını bildiği halde, tarafsızlığını sağlamakla *Osmanlılara* karşı muhtemel bir güvensizliğini önlemek istemişti. *Çaldıran* savaşında yenilgiye uğrayan Şah İsmail, *Memlüklülerle* birlikte *Osmanlılara* karşı savaşmayı Kansu Gavri'ye önermiş, fakat *Osmanlı* hükümdarının *Memlüklülere* karşı herhangi bir harekete geçmeyerek "*Safevîler* üzerine ikinci bir sefer hazırlığı yapıldığını" etrafa yayması, *Memlüklü* sultanını rahatlatmış, böylece *Safevîlerle* bir ittifak yapmamıştı. Bununla birlikte *Memlüklüler*, her ihtimale karşı askerî bakımdan hazır bulunmayı kendi siyasetlerine uygun görmüşlerdi. Çünkü onlar, bu iki hükümdardan herhangisi galip gelirse sıranın kendilerine geleceğini tahmin ediyorlardı. *Osmanlı* devleti, *Memlüklülerle* savaşa girmeden önce *Suriye* ve *Mısır*'daki teşkilâtı aracılığıyla onlar hakkında düzenli olarak haber almakta idi; bu hususta Yavuz Selim, birçok çıkar karşılığında elde etmiş olduğu *Memlüklülerin Haleb nâibüssaltanası (Beylerbeyi)* Hayır Bey'den en doğru bilginleri alıyordu. *Memlüklü* sultanı arasının pek iyi olmadığı Hayır Bey'i bir fırsatını bulup bertaraf etmek, fakat o da tedbirli davranarak gerekli durumlarda *Osmanlılara* yaranmak için ülkesi hakkında bilgi veriyordu. *Memlüklü* sultanlarının bir emîri öldürebilmesi için emîrlerin çoğunlukla karar vermeleri gerektiğinden sultan Kansu Gavri, Hayır Bey'e bir şey yapamıyordu, hattâ *nâibüssaltanası* Sibay, Hayır Bey'in *Osmanlılarla* olan ilişkilerini arzettiği halde, Kansu Gavri buna inanmamıştı. Çünkü Kansu Gavri, *Şam* beylerbeyini kendisine rakip olarak gördüğü için onun sözlerini duygusal kabul ediyordu. Yavuz Selim, *Memlüklülere* karşı düzenleyeceği seferi gizliyerek, bütün harekâtını *İran* üzerine yöneltmiş gibi gösteriyor, Kansu Gavri'ye saygılı mektuplarla birlikte armağan olarak samur, kadife, köle ve yünlü kumaşlar gönderiyor, böylece onu kuşkulandırmıyordu; hattâ ona Şubat 1516'da gönderdiği bir mektupta:

Yavuz'un mektubu

"Sen benim babamsın, senden dua isterim; ben Alâüddevle'nin memleketine ancak senin izninle girdim; o, bana asî idi; babamla sultan Kayıtbay arasındaki fitneyi meydana getiren bu adamdı. Onun ölümü çok iyi oldu. Onun yerine tayin edilen Şehsuvarzâde hoşunuza giderse yerinde bırakınız, gitmezse değiştiriniz; bu size ait bir iştir. Size köle getiren tüccarı ben menetmedim. Ben, Alâüddevle'den aldığım yerleri yine size iade ediyorum; sultan, daha ne arzu ederse onu da yaparım" demiştir. Bununla birlikte Yavuz, *Suriye*'ye yürümek için hazırlıklar yapıyordu; çünkü sultan, *İran* seferine çıktığı vakit casusları aracılığıyla, arkadan, *Memlüklü* kuvvetlerinin saldırısına uğrayacağını haber almış, bu nedenle hileli önlemlere başvurmuştur; hâtta *Memlüklü* sultanına gönderdiği bir mektupta "aralarında babalık, evlâdlık varsa *Suriye*'den *Kahire*'ye dönmesini" rica etmişti. Esasen sultan Kansu Gavri, *Osmanlı-Safevî* mücadelesinden memnundu, çünkü bu durum, ülkesini tehlikeden koruyordu. Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği mektuplardan memnun olmakla birlikte her ihtimale karşı o da karşı önlemler alıyordu. Nitekim *Anadolu*'dan kaçarak lalasıyla birlikte *Haleb*'e sığınmış olan şehzâde Ahmet'in oğlu şehzâde Kasım'ı gizlice *Kahire*'ye getirterek gerekli durumda ondan faydalanmayı düşünmüştü; hattâ o, ordusuyla *Haleb*'e girerken şehzâde Kasım'ı da birlikte götürerek ona özel sancaklar açtırmış ve onu *Osmanlı* tahtına aday göstermişti.

Savaş hazırlığı

Yavuz Sultan Selim, kışı *Edirne*'de geçirdikten sonra 1516 ilkbaharında veziri âzam Sinan Paşa (Hadım)'yı 40 bin kişilik bir kuvvetle *Maraş* üzerinden *Fırat* ırmağı taraflarına sevketti. Bu sefer, görünüşte *Safevîlere* karşı yapılıyordu; hattâ bu hususta *Memlüklü* sultanına mektup da gönderilmişti. Sinan Paşa, *Kayseri*'de toplanan kuvvetleri alıp, *Maraş* ve *Malatya* üzerinden *Diyarbakır*'a doğru gidecek ve eğer yolda bir engele rastlayacak, ya da şüpheyi gerektirecek bir durum ortaya çıkacak olursa bunu, derhal padişaha bildirecekti. Böylece Sinan Paşa (Hadım), *Fırat*'ı geçip *Diyarbakır*'a gitmekle görevlendirildiği hususunu sınırdaki *Memlüklü* beylerine bildirdi ve *Fırat*'ı geçmek üzere onlardan izin istedi. *Suriye* sınırına kuvvet sevketmiş olan *Memlüklü* kumandanları, Sinan Paşa'nın bu önerisini reddettiler. *Safevî-Memlüklü* ittifakının kendisi için zorluk yaratacağını iyi bilen sultan Selim, *Memlüklü* sultanını aldatmak için gönderdiği mektuplardan başka, *Halifeye* ve büyük *Memlüklü* beylerine de çok değerli armağanlar göndererek onları da aldatmış, böylece *Safevî-Memlüklü*

ittifak fikrinin gerçekleşmesine engel olmuştu. Öte yandan Sinan Paşa (Hadım)'nın *Memlüklü* sınırlarına gelmesi üzerine Kansu Gavri, 50 bin kişilik bir kuvvetle, beraberinde şehzâde Kasım olduğu halde, *Şam*'a gelmiş, *Mısır*'da yerine kardeşinin oğlu Tomanbay'ı bırakmıştı. Sinan Paşa (Hadım), durumu ve bütün gelişmeleri, padişaha arzetti. Esasen *Memlüklülere* savaş açmak için bahane arayan sultan Selim, Kansu Gavri'nin Şah İsmail ile ittifak girişimini ve sınıra *Memlüklü* kuvvetlerinin yığılmasını sebep göstererek *Memlüklülerle* savaşa karar verdi. Esasen Kansu Gavri'nin bizzat *Haleb*'e gelmesi, Şah İsmail ile anlaşması gereği idi; Yavuz, bunu haber alınca çok kızmıştı; bu nedenle o, "kendisinin sapık *Safevilere* karşı harekete geçerken buna engel olmak isteyen bir *İslâm* hükümdarına karşı ne yapmak gerektiğini", din bilginlerine sordu; onlar da *Mümlüklü* hükümdarı aleyhine fetva verdiler. Bu sonuç, bir *İslâm* devleti bulunan, aynı zamanda *Abbasî* halifesini himaye etmekte olan *Memlüklülere* karşı yapılacak savaşın meşrûiyetini göstermekte idi. Bunun üzerine Yavuz, "ordunun *Kayseri*'de toplanmasını" emretti. Daha sonra o, *Memlüklü* sultanına *Rumeli* kazaskeri Rüknüddin (Zeyrekzâde) ile emîr Karaca Paşa'yı elçi olarak gönderdi. Elçiler, Kansu Gavri gelmeden önce *Haleb*'e ulaşmışlardı. Sultan gelince elçiler huzuruna çıkıp Sultan Selim'in mektubunu takdim ettiler. Yavuz, mektubunda "*İran*'a yürüyerek oraları sapıklardan temizleyeceğini ve kendisine hayırdua edilmesini" istiyordu. Kansu Gavri, *Dulkadıroğullarına* ait yerlerin işgal edilmesinden dolayı çok üzüldüğü için elçilere ağır sözler söyledi ve onları hapsetti. Esasen elçiler, kendilerine verilen talimat gereğince, sultanı aldatacaklardı. Bunun üzerine elçiler, "Hükümdarımız sorunun çözümünü, bize bıraktı; sultan, nasıl isterse öyle yapınız, bana sormayınız" diyerek gerekli izni verdiğini söylediler. Öte yandan sultan Selim, *Memlüklülerle* savaşa karar verip elçileri gönderdikten sonra Haziran 1516'da *Üsküdar*'a geçti; oğlu Süleyman'ı *Edirne*'de, azledilen Mehmet Paşa (Pirî)'yı *İstanbul*'da ve Ahmet Paşa (Hersekzâde)'yı da geçici olarak *Bursa*'da bırakarak süratle hareket etti; *Osmanlı* donanmasını da *Suriye* kıyılarına gönderdi. Öte yandan Kansu Gavri, *Osmanlı* ordusunun yaklaştığını haber alınca *Osmanlı* elçilerini serbest bırakıp armağanlarla birlikte yola çıkarmış ve emîr Moğolbay Devadar *(Divittâr)*'ı barış için sultana göndermişti. *Memlüklü* sultanı, elçiyle gönderdiği mektubunda "emîr-

lerin ve askerlerin barışı beklediklerini" bildiriyordu. Rüknedd i n (Zeyrekzâde), padişah'a gelip cereyan eden olayı anlattı. Fakat Kansu Gavri, aynı zamanda *Hama*'da bıraktığı *Osmanlı* şehzâdesi Kasım'ı *Haleb*'e getirterek "beraberinde bir *Osman*lı şehzâdesinin olduğunu ilân" ederek sultan Selim'i tehdit ediyordu. Yavuz gönderdiği elçilerin hapsedildiğini öğrendiği zaman, buna karşılık olarak Kansu Gavri'nin göndermiş olduğu elçi Moğolbay'ı derhal zincire vurdurdu, elçi güçlükle ölümden kurtuldu. *Memlüklü* hükümdarının sultana gönderdiği Kertbay, yolda, Moğolbay'ın başına gelenleri haber alınca derhal geri döndü. Sultan Selim, Moğolbay'ı geri gönderirken, "Efendine söyle, *Merci Dabık'ta* karşıma çıksın" demişti. *Osmanlı* ordusu *Gazianteb*'e yaklaşınca *Memlüklülerin Gaziantep* valisi Yunus Bey, *Osmanlılara* sığınıp *Haleb*'e kadar *Osmanlı* ordusuna kılavuzluk yapmayı üzerine aldı. Daha sonra *Osmanlı* öncüleri, *Malatya*'ya ulaşıp *Behisni*, *Gerger* ve sair kaleleri fethetmekte idiler.

Merci Dâbık savaşı

Memlüklü sultanı Kansu Gavri, beraberinde *Abbasî* halifesi III. Mütevekkil Alâllah olduğu halde, ordusuyla *Haleb*'ten hareketle *Merci Dâbık*'a gelip karargâhını kurmuştu. O, sultan Selim'e son olarak gönderdiği mektupta, "*Haleb*'e gelmesinin kendi isteğiyle değil, emîrlerinin ısrarıyla olduğunu" ifade ile özür diliyordu. Fakat onun *Merci Dâbık*'a gelmesi, artık savaşı kaçınılmaz duruma getirmişti. İki taraf kuvvetleri, 24 Ağustos 1516'da *Merci Dâbık*'ta karşılaştılar. *Osmanlı* ordusunun sağ kanadında *Anadolu* beylerbeyi Zeynel Paşa, sol kanadında *Rumeli* beylerbeyi Sinan Paşa (Küçük) ve merkez hattında da sultan Selim ile *Kapıkulu* yaya atlılarıyla topçular bulunmakta idi. *Memlüklülerin* sağ kanadında *Haleb nâibüssaltanası* Hayır Bey, sol kanadında *Şam nâibüssaltanası* Sibay ve merkez hattında da sultan Kansu Gavri yer almışlardı. İki taraf arasında başlayan çarpışmalarda, ilk önce, *Memlüklülerin* sağ kanat kumandanı Hayır Bey, bozulup *Haleb*'e, oradan da *Şam*'a doğru kaçtı. *Memlüklü* ordusu, beş altı saat gibi çok kısa bir sürede âdeta târumar olmuştu. Savaş alanında yalnız başına kalan Kansu Gavri, *Silâhdar emîr* Timur'un tavsiyesi üzerine, *Haleb*'e kaçmak istediyse de üzüntüsünden felç olup öldü. *Memlüklü* sultanının karargâhı bütün ağırlıklarıyla birlikte elegeçirildi; vezir Yunus Paşa'nın kumandasındaki *Osmanlı* kuvvetleri, süratle ilerleyip *Haleb*'e girdi, daha sonra da *Hama*,

Humus ve *Şam*'ı elegeçirdi. *Memlüklü* kuvvetleri ise panik halinde kaçmakta idiler. *Osmanlı* kuvvetleri süratle ilerlediği için yakaladıkları *Memlüklü* askerlerini öldürüyorlardı. Sultan S e l i m , *Haleb* beylerbeyiliğine *pişdar* kumandanı A h m e t P a ş a (K a r a c a) 'yı atadıktan sonra oğlu şehzâde S ü l e y m a n ile yabancı devlet hükümdarlarına 27 Ağustos 1516 tarihli bir *fetihnâme* gönderdi. Y a v u z S e l i m , *Şam*'ın alınmasından sonra derhal *Mısır*'a yürümeyip orduyu yeniden düzenledi. Ayrıca bedevi *Arapları* da kendi tarafına çekmek amacıyla onlara bol para ve armağanlar verip gönüllerini aldı; kendisine gelip sığınan bazı *Memlüklü* emîrlerinide affetti ve onları *Suriye*'deki sancaklara bey olarak atadı. Ayrıca *Durzîleri* de memnun etmek amacıyla onların beylerinden M a a n o ğ l u 'na da sancakbeyliği verdi. *Memlüklü* ordusunun büyük bir kısmının imha edilmesi ve *Suriye, Elcezire, Çukurova* ve *Filistin*'i kaybetmeleri sebebiyle artık onların o bölge ve ülkelere artık bir ordu sevkedecek kuvvetleri kalmamıştı. *Osmanlılar,* dört beş ay içinde buraları teşkilâtlandırdılar. Veziri âzam S i n a n P a ş a 'nın kumandasında *Mısır*'a doğru ilerleyen öncü kuvvetlerine karşı, *Memlüklülerin Gazze* valisi C a n b e r d i G a z a l î , *Hanyunus'ta* direnişe geçti ise de yenilgiye uğrayıp geri çekildi. Böylece *Osmanlı* ordusunun önünde *Mısır*'a kadar herhangi bir engel kalmamış oldu. *Memlüklü* ordusunun bozulmasından sonra kaçabilen *Memlüklü* emîrleri *Kahire*'ye güçlükle ulaşabildiler. Ölen K a n s u G a v r i 'nin yerine, onun vekil olarak *Mısır*'da bıraktığı yeğeni *Devadar* emîr T o m a n b a y hükümdar seçildi (10 Ekim 1576). T o m a n b a y , hükümdar olmamak için çok ısrar ettiyse de yapılan baskılara karşı duramayıp *Memlüklü* sultanlığını kabul etmek zorunda kaldı (Kasım 1516). Öte yandan sultan S e l i m , *Mısır*'a yürümeden öne, Aralık 1516'da T o m a n b a y 'a bir mektup göndererek "kendisine tâbi olmasını ve *Gazze*'den itibaren *Mısır*'ı kendisine bırakacağını" bildirmiştir; ayrıca sultan, H a y ı r B e y vasıtasıyla *Mısır* beylerini *Osmanlılara* itaate dâvet etmiş ve kendi lehinde propaganda mektupları göndermiştir. Öte yandan yeni *Memlüklü* sultanı ve beyleri, *Suriye* ve *Çukurova*'nın işgalinin geçici olduğuna inanıyorlar, Y a v u z 'un *Mısır*'a saldıramayacağını, C e n g i z ve T i m u r kuvvetleri gibi, *Suriye* ve *Filistin*'den geri döneceğini sanıyorlar, padişahın *Anadolu*'ya dönmesinden sonra işgal edilen yerlerin yeniden alınacağını ümit ediyorlardı. Öte yandan sultan S e l i m , *Mısır*'a saldırılıp saldırılmaması hususunda fikrini sorduğu vezir Y u n u s P a ş a , kendisine saldırmanın tehlikesini arzetmişti. Fa-

kat sultan S e l i m , *Mısır* alınmadıkça zaferin geçici olacağını düşünerek *Mısır*'ın fethine karar verdi.

Ridaniye savaşı

Osmanlı kuvvetleri, *Gazze*'den sonra *Arîş, Hanyunus, Salihiye ve Bilbis* yoluyla *Ridaniye*'ye geldi. To m a n b a y , *Salihiye*'de savaşılmasını istemişse de emîrlerin buna karşı çıkması üzerine, *Ridaniye*'yi kabul etmek zorunda kalmıştır. *Ridaniye, Kahire*'nin kuzey-doğusunda bir köy olup, şehre çok az bir uzaklıkta bulunuyordu ve oldukça iyi bir şekilde tahkim edilmişti. *Osmanlı* kuvvetleri, büyük bir şans eseri olarak çölü yağmur yağarken geçtikleri için hiç su sıkıntısı çekmediler. Çok geçmeden *Ridaniye*'ye ulaşan *Osmanlı* kuvvetleri, *Memlüklü* ordusuna karşı cephe aldılar. Burada yapılacak savaş, *Osmanlılar* için *Merci Dâbık* savaşına oranla daha güç ve tehlikeli idi. Çünkü *Ridaniye* cephesi, sayıları 20-50 bin arasında olan bir kuvvetle ve *Frenkler*den sağlanan 200 top, siper ve hendeklerle tahkim edilmişti. T o m a n - b a y, yabancı devletlerden top ve topçu sağladıktan başka, *İskenderiye* kıyısındaki topları da buraya getirtmişti. T o m a n - b a y 'ın savaş cephesi, *Kahire*'nin kuzey-doğusundaki *Mukattam* dağından *Nil* nehrine kadar uzanıyordu. Bu kadar müstahkem bir cepheye saldıracak olan *Osmanlı* ordusu, darmadağın olabilir, cepheyi yarsa bile uğrayacakları büyük kayıplar sonucunda, çok bitkin bir durumu düşebilirdi. *Osmanlı* ordusunun savaş düzeni şöyle idi: Sağ kanatta *Anadolu* beylerbeyi M u s t a f a P a ş a , sol kanatta *Rumeli* beylerbeyi S i n a n P a ş a (K ü ç ü k) , sultan Y a - v u z S e l i m 'in yerine, merkez hattında veziri âzam S i n a n P a ş a (H a d ı m) yer almışlardı. Y a v u z S u l t a n S e l i m ,T o - m a n b a y 'ın savaş düzenini öğrendikten sonra askerî dehasını ortaya koyacak bir plânı uygulamak istiyordu. Bu nedenle o, önce araziyi inceleterek düşmanın amacını tespit etmişti. Bu plâna göre, cepheden yapılacak bir saldırı, tehlikeli olup başarı sağlansa bile pek çok zayiata sebep olacak idi; bu nedenle düşmanın ya gerisine, ya da yan kanadına saldırı düzenlenecekti. Yandan yapılacak bir saldırı, ordunun solundaki *Nil*'i geçmeyi gerektirdiği için şimdilik bu mümkün değildi, köprü de olsa çok zordu; sağ kanatta ise pek yüksek olmayan *Mukattam* dağı vardı, bu dağı dolaşmak, pek güç değildi. Bu plân başarıyla uygulandığı takdirde düşman yandan ve geriden çökertilecek, doğal olarak da çok sayıdaki toplarını kullanmıyacaktı. Planı uygulama kararı alındıktan sonra sultan, bizzat bir miktar suvari kuvvetiyle, gece, hareke geçerek *Mukattam* dağını dolaştı ve To m a n b a y 'ın or-

dugâhına, güney-doğu yönünden, sabahın erken saatlarında, saldırıya geçti (23 Ocak 1517). Tespit edilen plânın böylece uygulanması, düşmanı gerçekten şaşırtmış, buna rağmen şiddetli bir direniş göstermişti. O gün başlayan savaş, ertesi günü ikindi vaktine dek sürmüştü. Bir ara Canberdi Gazalî'nin kuvvetleri, sağ kanattaki Ali Bey (Şehsuvaroğlu) ile *Diyarbakır* beylerbeyi Mehmet Paşa'nın birlikleri üzerine saldırıp onları biraz hırpaladı ise de Sinan Paşa'nın çabası sonunda durum düzeltildi, bu arada Sinan Paşa da yaralanmıştı. Zaferden ümidin kesen *Memlüklü* sultanı Tomanbay, son olarak *Osmanlı* ordusunun merkez hattına saldırarak Yavuz Sultan Selim'i yakalamak veya öldürmek istiyordu. Fakat Yavuz'un bu hatta bulunmaması, onun amacını gerçekleştirmesine imkan vermedi. Bu hatta bulunan veziri âzam Sinan Paşa (Hadım), Mahmut (Ramazanoğlu) ve Yunus Bey'ler çarpışmalarda hayatlarını kaybettiler. Öte yandan artık başarıdan ümidini kesen Tomanbay, savaş alanından kaçtı. *Ridaniye Memlüklü* ordugâhı, bütün ağırlıklarıyla elegeçirildi, *Kahire* fethedildi; böylece *Memlüklü* sultanlığı sona ermiş oldu. Zaferden üç gün sonra sultan Selim, *Kahire*'ye girdi.

Memlüklü devletinin sonu

Yavuz Sultan Selim, *Kahire*'nin fethinden sonra karargâhını *Bürketülhac*'dan *Ridaniye*'ye, oradan da *Bulak*'a naklettirdi. *Kahire*'nin henüz güvenli olmaması sebebiyle burada ikamet etmedi. Öte yandan Tomanbay, 27-28 Ocak gecesi, 10 bin kişilik bir kuvvetle ansızın padişahın karargâhına saldırarak kuşattı; burada iki taraf kuvvetleri arasında çok şiddetli çarpışmalar oldu ve ertesi gün de devam etti. *Osmanlılar*, bu saldırıyı daha önce haber aldıkları için gafil avlanmamışlardı. Kuvvetleri püskürtülen Tomanbay, iki gece sonra kuvvetleriyle birlikte *Kahire*'ye girerek hendekler kazdırıp barikatlar kurdurdu, elegeçirdiği *Osmanlı* askerlerini öldürttü. Bunun üzerine harekete geçen Yunus Paşa, *Yeniçeri* kuvvetleriyle *Kahire*'ye girdi; üç gün, üç gece *Kahire* sokaklarında çarpışmalar oldu, bütün şehir halkı, Tomanbay'a yardım ediyor, kadınlar bile faaliyet gösteriyorlardı. Fakat *Osmanlılar*, bu tehlikeli durumu bertaraf etmeyi başardılar. *Memlüklü* beyleri, teslim oldular ve affedildiler, bunlar arasında Canberdi Gazalî de vardı. Tomanbay ise *Said* bölgesine kaçarak oradan affedilmesi için sultana bir mektup gönderdi; o, bir ara "affedildim" diyerek *Kahire* yakınına kadar geldi, oradanda *Şam* yoluyla doğuya kaçmak istiyordu.

Kendisine bir heyetle iki kez *aman* mektubu gönderilerek affedildi; fakat o buna inanmayarak heyet üyelerini öldüttü, daha sonra da topladığı üç bin kişiyle, son kez, saldırıya geçti, fakat başarılı olamayarak *Buhayre*'ye kaçtı, Ali Bey (Şehsuvaroğlu), onu amansız bir biçimde izledi. Tomanbay, *Nil*'i geçip kurtulmak amacıyla suya atıldığı sırada, derhal kement atılarak yakalandı (Mart 1517 sonları) ve *Divana* getirildi; "kendisine gerekli saygının gösterilmesi" emredilerek kapıcılar çadırında tevkif edildi. Sultan Selim, onun azim ve yiğitliğini takdir etmekle birlikte böyle tehlikeli bir düşmanı serbest bırakmanın doğru olamayacağı için Ali Bey (Şehsuvaroğlu)'e teslim edilmesini emretti; o da vaktiyle *Memlüklü* sultanının, babası Şehsuvar'ı idam etmiş olduğu *Bâbüzüveyle*'de onu idam ettirmek suretiyle yaşamına son verdi. Tomanbay, hükümdarlara özgü bir törenle defnedildi (13 Nisan 1517).

Selim'in Suriye ve Mısır'daki icraatı

Yavuz Sultan Selim, 10 Eylül 1517'ye kadar sekiz ay süreyle *Mısır*'da kaldı, bazı yöresel ıslahat yaptı; kendisini kutlamaya gelen çöl *Araplarının (Urban)* şeyhlerini güler yüzle kabul etti. *Memlüklülere* tâbi olan *Mekke* emîri Şerîf Ebül-Berekât, sultana oğlu Şerîf Ebû Nümey ile *Mekke*'nin anahtarlarını gönderip *Osmanlılara* itaatını arzetti. Sultan Selim, onu çok iyi bir şekilde karşıladı, dönüşünde emîre, emîrlik beratı ile birlikte birçok armağanlar, *Mekke* ve *Medine* halkına para ve pek çok yiyecek maddeleri gönderdi; *Osmanlı* devleti tarafından *Mekke*'ye bir memur atandı. Yavuz'un *Mısır*'da bulunduğu sıralarda, Kaptan Câfer Bey komutasındaki *Osmanlı* donanması, *Suriye* kıyılarını dolaşarak *İskenderiye*'ye gelip (22 Nisan 1517) buradaki *Memlüklü* gemilerini elegeçirdi. Padişah, *Nil*'e gelen bir kadırga ile *İskenderiye*'ye giderek burada donanmayı teftiş etti. *Memlüklü Sultanlığı*'nın böylece ortadan kalkması, *Osmanlı* devletine *Asya*'daki *Suriye, Filistin, Elcezire* ve *Hicaz*'ı, *Afrika*'da ise *Mısır* gibi çok önemli ülke ve bölgeleri kazandırdı; böylece *Osmanlı* devletinin sınırları, *Mısır*'ın güneyine doğru *Nabya*'dan *Sevakin*'e kadar uzanmıştı. Yavuz, ayrıca *Abbasî* halifesinden *hilâfeti* de alarak *İslâm* âlemi üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi.

Yavuz Sultan Selim, *Suriye*'deki toprak ve vergi sistemlerine de yeni bir düzenleme getirdi. Bu amaçla o, *Arap Ülkesi Defterdarlığı*'na *(Bilâd-i Arap Defterdarlığı) Haleb* kadısı Çömlekçizâde'yi (daha sonra ise Kulaksız Mehmet Çele-

b i) atadı ve ona "fethedilen memleketlerin sayım *(tahrir)* işlerini yapmasını" emretti; ayrıca İ d r i s i B i t l i s î 'nin oğlu E b u l- f a z l 'ı *Trablusşam, Hama* ve *Humus*'un, N u h Ç e l e b i 'yi *Şam* ve buraya bağlı yerlerin ve A b d ü l k e r i m Ç e l e b i (A b d u l- l a h P a ş a z â d e) 'yi de *Haleb*'in sayım işleriyle görevlendirdi. Bu görevliler, ayrıca *Suriye*'deki büyük küçük su kanallarıyla da ilgilenerek yıkılanları onarttıktan başka yeni kanallar da açtırmışlardır. Sultan, "fethedilen memleketlerde tedavülde sadece *Türk* parasının kullanılmasını ve *Arap* halkının sokaklarda entariyle dolaşmamalarını emretmiştir. Sultan, *Mısır*'da huzur ve sükûn sağladıktan sonra, bu ülkenin teşkilâtıyla da yakından ilgilendi. Özellikle adalet işleriyle ilgilenen Y a v u z S e l i m , mahkemelerde dört mezhebe mensup olan kadıların görev almalarını emretti ve mevcut *Evkaf Dairesine (Evkafi Selâtîn)* mütevelliler atadı. Ayrıca kadı E b û b e k i r 'i *Mısır*'ın gelirlerini tespit ettirdikten sonra şahıslara ait toprakları mahkeme sicillerine kaydettirmiş, bunların birer suretini de *Devlet Hazinesi*'nde koruma altına aldırmıştır.

Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs adası sebebiyle her yıl *Memlüklülere* sekiz bin altını vermekte idi. Bu kez *Osmanlıların Memlüklü* sultanlığı ülkesine hâkim olmaları üzerine, *Kahire*'ye temsilci olarak gönderilen K o t a r i n i v e M o ç e n i g o, "aynı vergiyi *Osmanlı* devletine ödemeyi kabul ettiklerini" bildirdiler. *Mısır* ve *Suriye*'nin alınması, *Osmanlıların* ekonomik durumunu da çok kuvvetlendirmiştir. Böylece *Mısır*'ın ve *Kızıldeniz*'in karşılıklı iki kıyısına sahip olmak suretiyle *Osmanlılar, Hint* ve *Akdeniz* arasındaki *Kızıldeniz* ticaret yoluna da hâkim duruma geçmişlerdi. Padişah, *Mısır*'dan *İstanbul*'a dönmeden önce, veziri âzam Y u n u s P a ş a 'yı *Mısır* valisi atadı ise de P a ş a 'nın halka ve bedevi *Araplara* baskı yaparak bazı yolsuzluklarda bulunması üzerine, bu atamadan vazgeçip, *Mısır* beylerbeyiliğine, K a n s u G a v r i döneminde *Haleb* beylerbeyi olan H a y ı r B e y 'i getirdi. Sultan S e l i m , *İstanbul*'a hareketinden önce, idarî bir önlem olarak *Kahire*'deki bazı hükümdar çocukları ile halife ve akrabalarını, nüfuzlu bilgin şeyh ve beylerin tehlikeli olanlarını, ayrıca mimar, mühendis vesair sanatkârları ve kütüphanelerdeki bazı değerli eserleri, deniz yoluyla *İstanbul*'a naklettirdi. Bunlar arasında, *Mısır*'daki *Abbasî* halifesi III. M ü t e v e k k i l A l â l l a h ile amcası H a l i l 'in oğulları ve K a n s u G a v r i 'nin oğlu M e h m e t de bulunuyordu. *Merci Dâbık* savaşından sonra halife M ü t e v e k-

kil Alâllah'ın sultan Selim'e gelip sığınması üzerine, yerine *Kâhire*'de oturan çok yaşlı babası eski halife Müstemsik Billah, halife ilân edilmişti. Yavuz, *Kahire*'yi aldıktan sonra beraberinde getirdiği Mütevekkil Alâllah'ı yine makamına oturtmuştu, o, padişahın kendisine gösterdiği bu saygı dolayısıyla büyük bir nüfuz kazanmış ve *İstanbul*'a gönderildikten sonra bir süre daha kendisine saygı gösterilmiştir. Fakat o, kendisine emanet edilen mallara elkoyduktan başka, kadınlarla da yakışıksız bir hayat sürmeye başlaması üzerine amcazâdelerinin şikâyeti sonucunda gözden düşerek *Yedikule*'de hapsedilmiştir (1520). Sultan Selim'in ölümünden sonra oğlu sultan Süleyman zamanında, onun *Kahire*'ye dönmesine izin verilmiş, fakat orada hayata gözlerini yummuştur. III. Mütevekkil Alâllah, *İstanbul*'da bulunduğu sırada, hilâfeti sultan Selim'e devretmişti. Bu tarihten itibaren *Türkiye Büyük Millet Meclisi*'nin 3 Mart 1924 tarihinde hilâfeti kaldırmasına kadar, *Osmanlı* padişahları, 400 boyunca *Müslümanlar* tarafından *halife* olarak tanınmışlardır.

Veziri âzam Yunus Paşa'nın öldürülmesi

Yavuz Selim, *Mısır*'dan ayrıldıktan sonra *Salihiye*'den itibaren veziri âzam Yunus Paşa ile sohbet ederek gitmekte idi. Yunus Paşa, *Mısır* beylerbeyiliğinin kendisinden alınarak Hayır Bey'e verilmesinden dolayı çok üzgün idi. Sohbet sırasında padişahın "*Mısır*'ı arkada bıraktık" demesini fırsat bilen Yunus Paşa'nın üzüntüsünü bildirip bu kadar zahmet çekilip, pek çok kayıplar verilerek fethedilen *Mısır*'ın yine bir *Çerkese* verilmiş olmasını tenkit ile "sarfedilen emeğin boşuna gittiğini" ifade etmesi üzerine, sultan Selim, atının yanında yürüyen solaklar kethüdasına emrederek veziri âzamın derhal boynunu vurdurmuş, bir kapıcıya başını, gövdesinden ayırttıktan sonra kızgınlık sebebiyle üç gün beraberinde götürmüş, nihayet *Katye*'ye gömdürmüştür. Yunus Paşa'dan sonra veziri âzamlık makamı, padişah, *Şam*'a gelinceye kadar boş kalmış, bu süre içinde vezir Zeynel Paşa denenmişse de hükümdarın mizacına uygun bulunmaması nedeniyle ondan vazgeçilmiştir. Daha sonra *İstanbul* muhafazasında bırakılmış olan Mehmet Paşa (Pirî) *Şam*'a getirtilerek veziri âzamlığa atanmıştır (Aralık 1518).

Yavuz Sultan Selim, iyi bir eğitim görmüş, boş zamanlarında vaktini eser okumakla geçirmiş bilgin bir hükümdar idi. Tasavvufun *vahdeti vücut* felsefesinin *Anadolu*'da yayılmasını sağlayan Şeyhi Ekber Muhyiddini Arabî'ye çok saygı duyardı. Sultan *Merci Dâbık* zaferinden sonra *Şam*'a girdiği zaman

Şeyhi Ekber'in kabrini sormuştu. Çok tutucu olan *Suriye* ve *Mısır* bilginleri için Şeyhi Ekfer *(Çok Kâfir Şeyh)* sıfatıyla hakaret ettikleri bu büyük düşünürün kabrini buldurmuş, dönüşünde dört ay kadar *Şam*'daki ikameti sırasında şeyhin kabrine "türbe, yanına da bir cami ve imaret yapılmasını, bunların kendisinin hareketinden önce bitirilmesini" emretmiştir. Gerçekten bunlar, mimarlarla usta ve işçilerden bir kısmının geceleri de çalışmaları sonucunda tamamlanmıştır. Yavuz, bu camide, ilk cuma namazını kılmış ve vakıflarını düzenlettirmiştir.

Şah İsmail'in başvurusu

Yavuz Sultan Selim, *Çaldıran* zaferinden sonra Şah İsmail'in barış için yaptığı önerileri, *İran*'a yeni bir sefer düzenlemek niyetinde olduğu için kabul etmemişti: nitekim o, *Mısır* seferinden sonra *İran*'a yürümek istiyordu. Fakat sultan, *Şam*'a geldiği vakit Şah İsmail'in mektup ve armağanlarıyla gelen elçilerini şehirde de buldu. Esasen Şah İsmail, *Mısır* seferinden sonra sıra kendisine geleceğini tahmin ederek telâşlanmıştı ve bunu önlemeye çalışıyordu. O, gönderdiği mektupta sultan Selim'e onu ululayan sözcüklerle hitap edip: "Sen, birçok belde ve tebaaya sahip oldun; bilhassa *Mısır*'ı almakla *Hâdimi Haremeyni Şerîfeyn* unvanını aldın. Şimdi sen arzın İskenderi'sin; aramızda geçen geçmiştir, bir daha avdet etmez. Sen memleketine git, ben de memleketime gideyim; aramızda *Müslümanların* kanlarını dökmeyelim; arzun ve maksadın ne ise onu, ben yerine getiririm" demiştir. Sultan Selim, onun bu sözlere güvenmemekle birlikte askerin yorgun olması sebebiyle Şah İsmail'e karşı harekâta girişmek istemedi. Bununla birlikte her ihtimale karşı gerekli önlemleri almayı da ihmal etmedi. Sultan, dönüşünde *Merci Dâbık*'a geldiği zaman veziri âzam Mehmet Paşa (Pirî)'yı iki bin *Yeniçeri* ve birçok eyalet askeriyle *Diyarbakır*'a sevketti, kendisi de *İstanbul*'a hareket etti. Mehmet Paşa (Pirî), bir süre *Fırat* nehri kenarında bekledi ise de Şah İsmail'den hiçbir iz ve eser yoktu. Veziri âzam, *Âne* ve *Hît*'i fethettikten sonra aldığı emir üzerine geri dönüp, bu sırada *Edirne*'de bulunan padişahın yanına gitti.

Şehzâde Kasım'ın sonu

Mısır'ın fethi ve Tomanbay'ın öldürülmesinden sonra *Osmanlı* hükümdarının en büyük arzusu Kansu Gavri'nin kendisine rakip olarak ortaya çıkardığı kardeşi Ahmet'in oğlu Kasım Çelebi'yi yakalatmaktı. Bu şehzâde, *Merci Dâbık*'ta beraberindekilerle birlikte ipekten yeşil ve kırmızı sancaklarla *Memlüklü* ordugâhında bulunuyordu. O, bozgundan sonra *Kahi-*

re'ye gelmiş, yeni hükümdar Tomanbay da kendisini aynı amaçla kullanmıştı; dolayısıyla şehzâde, *Memlüklülerle* birlikte *Kahire*'deki *Osmanlı* askerlerinin öldürülmesine katılmıştı. Şehzâde Kasım, Tomanbay'ın yakalanmasına kadar onunla birlikte idi; daha sonra saklandığı için yakalanamamıştı. Fakat *Mısır*'da *Memlüklü* emîrleri ve *Kapıkulu* askerleri taraflarından sultan Selim'e karşı düzenlenen suyikastlarda, şehzâdenin hükümdarlığı için faaliyet gösterildiği ortaya çıkarılmıştı. Sultan Selim, kesin olarak şehzâdeyi yakalatmak amacıyla *Kahire*'den ayrılırken Hayır Bey'e emîrler vermişti. Sonunda şehzâde Kasım, kölelerinden bazılarının gizlendiği yeri haber vermeleri üzerine, *Berkıye*'de yakalanıp kaleye çıkarılarak derhal zindana atıldı. Hayır Bey, Kasım'ın yakalandığı, *Şam*'a hareket etmiş olan padişaha haber verildiği takdirde vaktin geçeceği, bu sırada *Türkmenlerin* zindanı basıp onu kurtarmaları ihtimaliyle diğer *Türk* beylerinin onayını aldıktan sonra şehzâdeyi boğdurmuştur (Ocak 1518 sonu); başı, bu sırada *Şam*'da bulunan amcası sultan Selim'e gönderildi. Sultan Selim, *Şam*'dan ayrılmadan önce *Mısır*'a olduğu gibi, buraya da *Memlüklüler* dönemi *Çerkes* beylerinden Canberdi Gazalî'yi beylerbeyi atadı.

Bu sıralarda *Bozok Tükmenleri*'nden *dirlik (Timar)* sahibi olan Kızılbaş Celâl, 20 bin kişiyle ayaklanarak *Mehdilik* iddiasıyla *Tokat*'a gelmişti. Şah İsmail'in teşvikiyle düzenlenen bu isyanın süratle bastırılması için *Rumeli* beylerbeyi Ferhat Paşa, ona karşı sevkedildi; ayrıca *Elbistan* valisi Ali Bey (Şehsuvaroğlu)'e de "ona katılması" bildirildi. Ali Bey (Şehsuvaroğlu), Ferhat Paşa'dan önce süratle Kızılbaş Celâl'in üzerine yürüyerek onu, Şah İsmail'in memleketine kaçarken *Erzincan Akşehiri*'nde yakalayıp öldürmüş ve yandaşlarını da dağıtmıştı (1518).

Haliç'te Tersane yapımı

Sultan II. Bayezit devrinde, *Osmanlı* donanmasına önem verilip geliştirilmesi sayesinde *İnebahtı*, *Mudon* ve *Koron* seferleri yapıldıktan başka, donanmaya yeni gemiler kazandırılarak denizcilikte de büyük bir gelişme sağlanmıştı. Sultan Selim zamanında *Osmanlı* donanmadaki gemi sayısını ve etkinliklerini arttırmak için yeni bir girişimde bulunuldu. *İran* ve *Mısır* seferlerinde, *Osmanlı* donanmasından, savaşa katılmaksızın ordunun moralini kuvvetlendirmede faydalanılmış, bu arada donanmanın bazı eksik tarafları tespit edilmişti. *İstanbul*'ın fethinden 60 yıl geçtiği halde hâlâ iyi bir tersane yapılmamıştı. Bununla birlikte

İstanbul'da *Bizans* döneminden kalan ve Fatih Sultan Mehmet tarafından gemi inşası için kullanılan bir kadırga tersanesi ile *Haliç*'de küçük bir tersane bulunuyordu. Fakat özellikle ilki, bakımsızlık yüzünden harap bir durumda idi. Bu bakımdan Yavuz Selim, karada zaferden zafere koşan *Osmanlıların* denizlerde de güçlü olmalarını ve geniş kıyılara sahip bulunmaları sebebiyle *Akdeniz*'i bir *Türk* denizi haline getirmek amacıyla derhal harekete geçilmesini emretti. Padişah, daha *Mısır*'da iken *Memlüklüler* döneminde *Kızıldeniz*'de donanma kumandanı olan Selman Reis'in *İstanbul*'a gelmesini emretmiştir (Mart 1518). Çok geçmeden Yavuz Selim, donanıma konusundaki amacını, veziri âzam Mehmet Paşa (Pirî)'ya bildirdi ve *İstanbul*'da *Haliç*'te *Bizans* tersanesinin bulunduğu yerde, *Frenklerin* tersanesine benzer bir tersane yapılmasına karar verdi; esasen sultan, tersaneyi daha da genişleterek *Galata*'dan *Kağıthane* deresine kadar uzatıp 300 inşaat tezgâhı yaptırmak niyetinde idi. Böylece Yavuz Sultan Selim devrinde devlet başkentinde kurulan *Haliç* tersanesi, *Osmanlı İmparatorluğu*nun sonuna kadar faaliyetine devam etti, *Gelibolu*'daki büyük tersane ise ikinci dereceye düşmekle birlikte XVI. yüzyılın sonlarına kadar önemini yitirmemiştir. Böylece *İstanbul* tersanesinde yaptırılan birçok gemi tezgâhlarının her biri için o devirde önemli bir para olan 50 bin akça sarfedildi. Denize açılmaya hazır 100 çekdiriyi yeterli görmeyen padişah, 150 gemi daha yapılmasını emretti.

Deniz seferine hazırlık

Yavuz Sultan Selim, *Mısır* seferinden döndükten sonra yukarıda sözkonusu edildiği üzere, donanmaya çok önem vererek sefer hazırlığı yapıyordu. Bu hazırlığın nereye olacağı belli olmamakla birlikte diğer devletlerden önce *Venedikliler* telâşa kapıldılar. Onlar, *Kıbrıs* adasına ait vergiyi, *Osmanlılara* vermekle birlikte adayı da tahkim edip *Avrupa*'dan müttefik aramaya başladılar; ayrıca *Rodos*'un alınması için de hazırlık yapıldığı tahmin edilmekle birlikte bazı devlet erkânı, padişahı *Rodos*'un fethine teşvik ediyordu. Onlara "adanın fethi için hazır bulunan dört aylık malzemenin yeterli olmadığını" söyleyen sultan Selim, bu hususta çok iyi hazırlanarak büyük babası zamanındaki hataya düşülmemesini istiyor, bu nedenle *Rodos* seferini geri bırakıyordu. *Rodos* seferine karşı çıkan bazı devlet erkânı da "Şah İsmail'e karşı yürünmenin kale fethinden daha önemli olduğunu" söylüyorlardı. Yavuz'un geniş ölçüde donanma hazırlamasının esas sebebi, *Papa* X. Leon'un *Osmanlılara* karşı

bir sefer yapılması için sarfettiği çaba idi. Gerçekten *İtalya*'daki sakin havayı fırsat bilen *Papa, Osmanlı* devletine karşı bir ittifak yapmak amacıyla *Avusturya, Fransa, İngiltere* ve *İspanya* devletlerine birer kardinal göndermişti. Y a v u z 'un amacı, devletin geniş kıyılara sahip olması sebebiyle yapılacak herhangi bir saldırıyı önleyebilmek için donanmaya çok önem verilmesi di. 1519 yılında *Kamame* kilisesiyle *Hıristiyan* ziyaretçilerinin birtakım muafiyetleri hakkında görüşmek üzere *İstanbul*'a gelen *İspanya* elçisi ile konuşan padişah, ona "*İspanya* kralı kendisiyle antlaşma yapmak istediği takdirde temsilcisini göndermesini" ifade etmek suretiyle onu, *Papalığın* faaliyetlerinden uzak tutmak istemişti. Esasen Y a v u z S u l t a n S e l i m , donanma faaliyetleri ve yapacağı işler hakkında kesin bir karar vermeden önce çok hoşlandığı *Edirne*'ye, önce veziri âzam M e h m e t P a ş a (P i r î) 'yı ordu ağırlıklarıyla gönderdikten sonra kendisi de arkadan hareket etmişti. Bu kez yapılacak seferin, kendisinin *Mısır* seferinde iken *Macar* kralının *Bosna*'da *İzvornik*'e saldırıp buranın sancakbeyi M u s t a f a B e y 'i şehit etmesi dolayısıyla *Macarlara* karşı olduğu rivayet edilmiştir; fakat Y a v u z 'un *Macarlarla* olan antlaşmayı bir yıl yenilemesi, bunun doğru olmadığını gösterir nitelikte sayılmalıdır.

Yavuz Selim'in ölümü ve tarihi kişiliği

Sultan S e l i m , Ağustos 1520'de *Edirne*'ye gitmek üzere, sırtında iki omuzunun arasında bulunan bir çıban (şîrpençe) sebebiyle, hasta olarak yola çıktı. Hastalığın artması üzerine başhekim A h m e t Ç e l e b i , kendisini *Çorlu*'da 40 gün kadar tedavi etti; yara, vaktinden önce yarılması nedeniyle büyümüş ve oldukça açılmıştı, bu nedenle padişah, hareket edemeyecek kadar güçsüz kalmıştı. Böylece hayatından ümidini kesen sultan, *Edirne*'de bulunan veziri âzam M e h m e t P a ş a (P i r î) 'yı acele yanına çağırtıp vasiyette bulundu, daha sonra da onunla yalnız olarak görüştü. Padişah, son anlarını yaşadığını anladığı için derhal yanına gelmesi hususunda *Manisa* valisi oğlu şehzâde S ü l e y m a n 'a haber gönderdi; fakat o, gelmeden önce, 21 Eylül 1520'de cuma günü akşam, 51 yaşında olduğu halde, *Çorlu* karargâhının bulunduğu *Sırt* köyünde hayata gözlerini yumdu; ölümü, tek oğlu olan şehzâde S ü l e y m a n gelinceye kadar gizli tutuldu; ancak yeni hükümdar, *İstanbul* tarafına gelip kadırga ile saraya çıktıktan sonra sultan S e l i m 'in ölümü ve yeni pâdişahın *İstanbul*'a geldiği ilân edilmiştir. Öte yandan devlet erkânı, derhal *İstanbul*'a gelip, yeni sultanı tebrik ettikten sonra cenaze, *Edirnekapı* dışında karşılandı

ve hazırlanmış olan tabuta konarak *Fatih Sultan Mehmet camiinde* namazı kılındıktan sonra şimdiki sultan Selim camii yanındaki yere *(Mirza Sarayı)* gömüldü. Sultan Selim, ölümünden önce, zaman zaman gezinti yaptığı ve çok hoşlandığı bu yerde bir camii inşaasını başlattıysa da bitimini göremedi; daha sonra oğlu sultan Süleyman, camii ve türbesini yaptırmıştır.

Yavuz Sultan Selim, ortadan biraz uzun boylu, yuvarlak kırmızı yüzlü, çatma kara kaşlı, iri kemikli büyük başlı, koç burunlu, uzun boyunlu, iri bıyıklı, sakalsız, belinden yukarısı aşağısına oranla daha kısa, etkili bakışlı, sinirli mizaclı idi. Konuşurken bazı sözcükleri üstün zekâ ve çok sinirli oluşundan dolayı birkaç kez tekrarlardı. Sultan Selim, devlet işlerinde kesin ve belirli bir plan ve programla hareket eden bir *Osmanlı* hükümdarıydı; herhangi bir devlet işini kesin olarak bitirmeden önce, çeşitli yollarla vezirlerin ve diğer ilgili kimselerin fikir ve görüşlerinden faydalanır ve günlerce düşündükten sonra ancak kesin kararını verir ve bundan asla geri dönmez, hattâ bu karar aleyhinde bulunanları acımasızca öldürtürdü. Onun özel meclislerindeki güler yüzlülüğü ve hoşgörülü, ya da yaptığı hizmet dolayısıyla takdir kazanan, bu nedenle gururlanıp, padişahın kararına karşı, fikir ileri sürenlerin nasıl derhal öldürülmüş oldukları, *İran* ve *Mısır* seferlerinde görülmüştür. İrade ve azim kudreti, derin görüşü ve büyük dehasıyla babası döneminde uyuşuk ve durgun bir duruma gelmiş olan devlet yönetimini, çok kısa bir zamanda, hareketli bir hale getirmiş, buna engel olmak isteyenleri acımasızca ortadan kaldırtmıştır. Selim'in çok düzenli çalışan bir casus teşkilâtı vardı; bu sayede o, ülke dışından ve içinden istediği bilgileri alırdı. Çok önemli işlerde bizzat kendisi tahkikat yapardı. Sınırlardan olumsuz haberler alınca "Siz, işlere bakmıyorsunuz" diyerek veziri âzamları döğer ve hapse attırırdı. Bütün bu hiddet ve şiddetine rağmen Yavuz Selim, kıymeti takdir ederdi, adam seçiminde büyük bir isabet ve yeteneği vardı. Fikrini açıkça söyleyenlerin sözleri, kendi görüşlerine aykırı olsa bile kızıp söylenerek dinler ve doğru olanı kabul ederdi. Kendisinin şiddet ve gazabından korkan ve her an ölüm tehlikesiyle yaşayan Mehmet Paşa (Pirî), bir gün "Padişahım, önünde sonunda bir bahane ile beni öldüreceksin; hemen bir gün evvel halâs etsen münasiptir" sözleriyle üzüntü ve ümitsizliğini gösterince, onun bu sözüne bir hayli gülen Yavuz Sultan Selim: "Benim dahi bu mâna muradım; lâkin yerini tutar bir adam bulunmaz; yoksa

seni muradına eriştirmek kolaydır" sözleriyle kıymetbilirliliğini göstermiştir. Veziri âzam, ülkenin genişlemesi, bu nedenle işlerin çoğalması dolayısıyla kendisine yardımcı vezir olarak *Rumeli* beylerbeyi Mustafa Paşa (Çoban)'yı atamasını arzedince sultan Selim: "Ben deli olmadım ki, öyle bir adamı tâyin edeyim" diye kabul etmemişti. Mehmet Paşa (Pirî), iki ay sonra "onun atanması" hususundaki ricasını tekrar etmiş, bunun üzerine sultan Selim, "Mademki onun vezir olmasını istiyorsun senin vezirin olsun" diyerek Mustafa Paşa (Çoban)'nın vezirliğini istemiyerek de olsa kabul etmiştir. Mustafa Paşa (Çoban), bir arz günü, Mehmet Paşa (Pirî)'nın arzlarının yanlış olduğunu ileri sürerek itiraza kalkınca padişah da "Ne ise söyle" demiş, o da bundan cesaret alarak veziri âzam aleyhinde bulunmuştu. Bunun üzerine sultan Selim, elindeki okla Mustafa Paşa (Çoban)'nın başına vurarak: "Bire mel'un, bunca zamandan beri hizmetimi gören Türk'ün doğru veya yalanının bilmez miyim? Kalk sen benim vezirim değilsin, anın vekilisin ve bu rütbeye anın arzusuyla nâil oldun" deyip onu öldürtmek istemişse de Mehmet Paşa (Pirî)'nın istirhamıyla kurtarılmıştır. Bu olaylar, Yavuz'un değerli adamlarına karşı olan güvenini açıkça göstermektedir.

Devrin değerli bilgin ve şâirleri Yavuz Selim'in özel meclislerine katılarak bilimsel ve edebî tartışmalar yaparlardı. Yavuz, boş zamanlarını okuma ve araştırma ile geçirirdi. Kendisi mükemmel bir eğitim görmüştü, *Farsça* güzel şiirler de yazmıştır. Onu çok edebî bir dille yazılan, bu nedenle anlaşılması çok güç olan *Vassaf Tarihi*'ni incelemesi, *Arapça* ve *Farsçayı* çok iyi bildiğini gösterir. *Türkçe* şiirleri az olmakla birlikte *Farsça* şiirleri oldukça çoktur. Sultanın divanı, *Alman* imparatoru II. Wilhelm adına basılmıştır.

Sultan Selim, *Mısır*'da bulunduğu sıralarda, *Hint* ve *Çin* haritalarını yaptırmıştı. *Mısır*'dan *İstanbul*'a gelinceye kadar İbn Tagrıberdi'nin *Nücûmüzzâhire* adlı eserini İbn Kemal'e tercüme ettirerek konak yerlerinde parça parça kendisine sunulan bu tercümeleri okuyup incelemiştir. Yavuz, şair, düşünür ve mutasavvıf bir hükümdardı. O, *Osmanlı* hükümdarları arasında bilim bakımından en büyüğü idi. Muhyiddin Arabî'ye olan büyük saygısı ve seferleri sırasında Mevlâna Celâleddin Rumî'nin türbesini ziyareti, Yavuz'un vahdeti vücut felsefesini çok sevdiğini göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim, kişiliği itibariyle ihtişam ve gösterişe önem vermez, sadeliği sever ve sade giyinirdi; kendisi için fazla para harcanarak köşk ve lüks şeylerin yapılmasını istemezdi; bütün isteği, devlet hazinesini daima dolu bırakmaktı. Selim, hazine defterdarı Abdüsselâm Bey'e *Sirkeci* ile *Sarayburnu* arasındaki kıyıya yakın bir yerde, basit bir köşk yapılmasını emretmiş, o da *Yalıköşkü*'nü yaptırmıştı. Sultan, köşkü gezerken onun çok lüks olduğunu görünce canı sıkılmış: "Ben sana bu kadar para sarfına izin vermemiştim; mütevazi gölgelik yapasın diye emretmiştim" deyince Abdüsselâm Bey, bu güç durumdan kurtulmak için "köşkü kendi parasıyla kendisine hediye olarak yaptırdığını" arz ve "kabulünü" istirham etmiştir.

Yavuz Sultan Selim, seferleri dolayısıyla *Şam*'da *Salihiye*'de Muhyiddin Arabî'ye cami, imaret ve türbe, *Konya*'da *Mevlevî* tekkesine su getirmekten başka bir hayır yapamamıştır; hattâ kendi camiinin bile yalnız temellerini arttırabilmiş, tamamlayamamıştır.

Yavuz Sultan Selim, *Osmanlı* devletini ciddi şekilde sarsabilecek olan bir tarikata dayanan Şah İsmail tehlikesine karşı zamanında önlem almış, ona, ülke içinde ve dışında indirdiği darbelerle tehlikeyi ortadan kaldırıp *Doğu-Anadolu'yu Osmanlı* yönetimine aldıktan sonra bu bölgede güveni sağlamıştır. Onun esas amacı, *Safevî* devletini ortadan kaldırmak ve *Orta-Asya*'ya kadar gidip oralardaki sünnileri hâkimiyeti altına almaktı; işte bu nedenle Şah İsmail'in barış için gönderdiği elçilerle asla anlaşmamıştı; fakat onun bu amacını gerçekleştirmesine ömrü yeterli olmamıştır.

Sultan Selim'in *Osmanlı* devletinin sınırları içine aldığı *Doğu-Anadolu*'dan başka, *Güney-Anadolu*'da *Dulkadırlılar*dan almış olduğu yerlerle *Ramazanoğullarına* ait *Adana, Tarsus* ve yöreleri, *Memlüklülerden* aldığı *Elcezire, Suriye, Filistin, Mısır* ve *Hicaz*'ı *Osmanlı* ülkesine katmak suretiyle, sınırlarını daha genişletmiştir. Ayrıca onun bütün *İslâm* âlemini mânevi liderliği olan *halifeliği* alması, *Osmanlı* hükümdarlarının değerlerini yükseltmiş ve *İslâmiyetin* beşiği olan *Mekke* ve *Medine*'yi *Osmanlı* yönetimine katıp kendisinin mütevazi bir deyimi olan *Hâdimi Haremeyni Şerîfeyn* unvanını alması, bütün *İslâm* dünyasında *Osmanlı* devletine olan saygı ve itibarı sonderecede yükseltmiştir. Öte yandan Sultan Selim, *Avrupa*'daki durumla pek fazla il-

gilenmemiş, asıl tehlikenin *Asya*'dan geleceğine inandığı için, bütün saltanatı süresince siyasî ve askerî etkinliklerini o yönde göstermiş, böylece de kendisinden sonra sultan olacak olan oğlunun *Avrupa* ve *Akdeniz*'de daha önemli faaliyette bulunmasını sağlamıştır.

Kanunnâmesi

I. Selim *Kanunnâmesi*, bilim adamları için çok önemli bir tarihî kaynak oluşturmaktadır. Çünkü, bu *Kanunnâme*, *Osmanlı* mevzuat ve hukuk düzeninin gelişmesinin nasıl bir düzeye ulaştığını göstermekte ve aynı zamanda daha önceleri var olan bir boşluğu doldurmaktadır; ayrıca Fatih Mehmet ile Kanuni Sultan Süleyman'ın hukukî ve mevzuat düzenlerindeki faaliyetleri arasında bir bağlantı kurmaya imkân tanıdığı gibi, *Osmanlı Devleti* hukuk alanındaki alışılagelmişliğin ve töreye ait durumun işlevinin daha açık bir biçimde belirlenmesini sağlamaktadır. Merkezî iktidarca yayınlanmış her kanunnâmenin, burada meydana gelen ekonomik sosyal ve politik değişimlere uygun olarak hazırlamış, yeni kural ve kanunlarla tamamlanarak gelenek ve görenek hukuku ile birlikte giden hukukî düzen alanında daha önceleri varolan töreye ait alışkanlığı, yine alışılmış bir biçimde ortaya çıkartması anlaşılabilir bir husustur. I. Selim'in saltanatı *Anadolu* vilâyetlerindeki hukukun uygulanmasına bağlantılı olarak hukukî düzen açısından çok yoğun bir faaliyete sahne olmuştur. İşte bu dönemde, *Kayseri, Rum (Sivas), Diyarbakır, Urfa, Mardin* ve *Erzincan* vb. gibi vilâyetlerin kanunnâmeleri çıkarılmıştır. Bu kanunnâmelerde, köylü ve şehir halkına konan vergi miktarları ve onların toplanış kurallarına ilişkin ayrıntılı bölümler bulunmaktadır. Bunlarda aynı zamanda, pazarda satılan mallar için alınmış vergiler de sözkonusu edilmektedir. Bütün bu kurallar, II. Bayezit'in faaliyetinden miras kalmış alışkanlığı hesaba katan I. Selim *Kanunnâmesince* kararlaştırılmış kurallara özdeş ve onlarla ortak yanları olan ilkeler üzerine kurulmuştur. Ayrıca, bu kuralların bir çoğu, 1487 yılına ait *Bursa Vilâyeti Kanunnâmesi* kurallarıyla uyuşmaktadır. Bu da, I. Selim'in hukukî düzeni gibi, ana temel oluşturmuştur.

Yapısı gözönünde bulundurulduğunda, I. Selim *Kanunnâmesi*, genel bir karaktere sahiptir ve özel vilâyetleri ilgilendiren yasaları da kapsamaz. O, başlıca dört kısımdan ibarettir: Birincisi, neden olmuş, işlenmiş zarar-ziyan, yanlışlar ve suçlar için ceza ve müeyyideleri gösteren yasalar, başka bir deyişle, ceza hukukuna ait sorunları düzenleyen kanunlar; ikincisi, reayâ-köylü

kesiminin ekonomik, sosyal ve hukukî durumunu ve bu kesimin ödemek zorunda olduğu vergi, narh ve harçların miktar ve ödeniş biçimini belirleyen kurallar; üçüncüsü, pazardaki alışveriş üzerine narh ve harçların toplanmasını ayarlayan kurallar; yapısı ve muhtevası itibariyle I. Selim *Kanunnâmesi*, Fatih Mehmet'in *Kanunnâmesi*nden Kanuni Sultan Süleyman *Kanunnâmesine* kadar geçen süreçte *Osmanlı* kanun düzeni ve yönetiminin genişlemesi, tamamlanması ve geliştirilmesi yolunda bir ara yolu temsil etmektedir. I. Selim *Kanunnâmesi*, ekonomik, sosyal ve politik yaşamın çeşitli görünümlerini ele alan yasalar olmaları nedeniyle öteki yasalara oranla daha köklü bir önem kazanmakta ve bu nedenle de daha zengin bir gelenek mirasına konmaktadır. Bu anlamda, bu *Kanunnâme*, Fatih Mehmed'in *Kanunnâmesine* oranla *Osmanlı* hukukunun gelişmesi ve zenginleşmesinde çok önemli bir adımı kaydetmektedir. Zira o, incelemeciye, *Osmanlı Devleti*nin ekonomik, sosyal ve hukukî rejiminin düzenlenişini daha iyi aydınlatmaya izin vermektedir. Sonuçta, I. Selim *Kanunnâmesi*, köylü kesimi reâyâ ve sipahî, harçların toplanış biçimiyle, miktarları, reâyânın mirîye toprakları (reâyâ yeri) statüsüyle reâyâ topraklarının tasarruf hukuku, askerî ve idarî (Askerî tayifesi) zorunluluklarla yükümlü değişik tabakaların durumu, zanaatkâr ve ticarî faaliyetin uygulanışına ilişkin kurallar, serbest tımarları ilgilendiren kurallar, vb. arasındaki ilişkileri meydana çıkarıp düzenleyen kural ve kaideleri yansıtmaktadır. Aynı sorunlar, Fatih Mehmed'in *Kanunnâmesinde* kısaca ve parça parça işlenmiş olmakla birlikte I. Selim *Kanunnâmesi* onlara özel paragraf ve bölümler ayırmıştır. Onların muhtevası, *Osmanlı Devletinin* organizasyonu ve sosyo-ekonomik rejiminin başlıca hukukî temellerinin uzun bir zamandan beri atıldığını göstermektedir. Fatih Mehmed'in *Kanunnâmesine* oranla I. Selim *Kanunnâmesi* XVI. yüzyıl tapu kayıtlarından anlaşıldığı gibi, *Osmanlı* toprak biçimindedir. I. Selim'in *Kanunnâmesi* şu paragrafları ihtiva etmektedir: *Tapu hakkı* (hakk-ı tapu), yazlık ve kışlık otlaklar üzerine *(resm-i yaylak ve kışlak), kışlama vergisi (resm-i duhan)* ve *evlenme vergisi* (resm-i arus), öşür *badihava* vergisi; değirmen vergisi *(resm-i asiyap)*, hasat mevsimi (hassad vakti), çiftlik hassası askerî taifenin statüsü *(askerî tayifesi ve rüsûm-i kısmetleri)*, yeri emanete koymak *(toprağı emanet etme)*, *çift bozan vergisi*, ekine zarar ve ziyan verme vergisi *(resm-i deştabani)*, *Yeniçerilere* ilişkin kurallar *(Yeniçeri mufassalı)*, kayıtlarda gözüken köylüler *(defterlü reâyâ)*.

KIT'A

Birkaç şiiri

Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn itdi felek
Giryemi kıldı füzûn eşkümi hûn itdi felek
Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn itdi felek

AÇIKLAMASI

Felek, gözbebeğime nasıl bir büyü etti, bilmiyorum:
Ağlayışımı fazlalaştırdı, göz yaşımı kan etti.
Arslanlar kahrımın pençesinde tir tir titrerken,
Beni, bir ceylan gözlünün karşısında aciz bıraktı.

MURABBA

I.

Gözlerüñ fitnede ebrûn ile enbâz mı ki
Dil asılmağa iver zülfüne can-bâz mı ki
Bizi kahr eyledüğün lütfuna âgâz mı ki
Neyiki şîve mi ki cevr mi ki nâz mı ki

II.

Dili sayd etmede âlem bilür üstâdlığun
Key sakın âleme yayılmaya bî-dâdlığın
Bilmezem sırrı nedür bilmiş iken yâdlığın
Neyiki şîve mi ki cevr mi ki nâz mı ki

III.

Dil nedür nesne mi var aşk odına yakmadığun
Aşk zencîrine gerden mi kodun takmadığun
Beni gördükce yüzin döndürüben bakmadığun
Neyiki şîve mi ki cevr mi ki nâz mı ki

IV.

Bu Selîmî kuluna cevri revân eyledüğün
Bunca sıdkun reh-i aşkında yalan eyledüğün
Yüzini gösterüben yine nihân eyledüğün
Neyiki şîve mi ki cevr mi ki nâz mı ki

AÇIKLAMASI

I.

Gözlerin acabâ fitnede kaşlarınla ortak mıdır?
Gönül, zülfüne (saçına) asılmak için acele edip duruyor. Acaba cān-bâz mıdır? (a. Cambaz mıdır? b. Canı ile mi oynamaktadır?)
Bizi kahr edişin, acabâ lütfuna başlangıç mıdır?
Acaba nedir? İşve midir? Cevr midir? Naz mıdır?

II.

Gönül avlamadaki ustalığını cümle âlem bilir.
Aman dikkat et, zâlimliğin bütün cihana yayılmasın.
Beni bildiğin halde, yabancı gibi davranmanın sırrını bilemiyorum:
Acabâ nedir? İşve midir? Cevr midir? Naz mıdır?

III.

Aşk ateşine yakmadığın bir şey mi kaldı ki gönlü yakmamış olasın...
Aşk zincirine takmadığın bir boyun mu bıraktın...
Beni her görüşünde, yüzünü başka tarafa çevirip bakmayışın,
Acaba nedir? İşve midir? Cevr midir? Naz mıdır?

IV.

Bu Selîmî kölene cevri su gibi akıtışın,
Aşkının yolundaki bunca doğruluğunu yalan edişin,
Yüzünü gösterip sonra gizleyişin,
Acaba nedir? İşve midir? Cevr midir? Naz mıdır?

BÖLÜM
III.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN

Şehzâdeliği, tahta çıkışı ve ilk icraatı

Babası Y a v u z S u l t a n S e l i m 'in *Trabzon* da *Sancakbeyi* bulunduğu sırada dünyaya gelen S ü l e y m a n 'ın çocukluk dönemindeki durumu hakkında ilgili kaynaklarda pek fazla bilgiye sahip değiliz. Onun, *Kefe Sancakbeyliğine* atanmasına değin babasıyla birlikte bulunmuş, hocası H a y r e t t i n E f e n d i 'den iyi bir öğrenim görmüştür. Babası S e l i m ' in devrin padişahı olan I I . B a y e z i t 'e başvurusu üzerine S ü l e y m a n önce *Şebinkarahisar*'a, amcası şehzâde A h m e t 'in itirarı nedeniyle daha sonra da *Bolu Sancakbeyliğine* atanmışsa da şehzâde A h m e t 'in bu atamaya da karşı çıkması sonucunda *Kefe Sancakbeyliğine* atanmıştır. Annesiyle birlikte *Kefe*'ye giden Şehzâde S ü l e y m a n , beraber çalışacağı kimseleri de yanında götürmüştür. Genellikle sancaklara atanan şehzâdeler buralarda tahta geçen ataları gibi, bir yaşam sürerlerdi. Onlar, yönetimi kendilerine verilen sancaklarda gerçek bir hükümdar gibi hareket ederler bölgenin yönetiminden devrin padişahına karşı sorumlu olurlardı. Şehzâde S ü l e y m a n '-ın özel işlerine yiyecek giyim ve kuşamlarıyla çeşitli görevliler ilgilenmekte idi. Babası S e l i m 'in tahta çıkması (1513) üzerine şehzâde S ü l e y m a n , önemli konumda bulanan *Manisa (Saruhan) Sancakbeyliğine* atanmış, kendisine lala ve defterdar olarak K a s ı m P a ş a , *Nişancı* olarak da M e h m e t B e y *(Amasyalı)* görevlendirilmiştir öteki şehzâdeler gibi S ü l e y m a n 'ın da muhafız birliği, *Silâhdar, Sekban, Garip, Aylıklı* ve *Solaklar*'dan oluşuyordu; ayrıca kendisinin bütün ihtiyaçlarını sağlayan bir esnaf gurubu da vardı. Bununla birlikte babası sultan S e l i m , çeşitli seferler nedeniyle kendisini *İstanbul*'a çağırmış ve zaman zaman ona saltanata vekâlet etmekle görevlendirmiştir. Hattâ sultan S e - l i m , *Mısır* seferine çıkarken şehzâde S ü l e y m a n 'ı, bu kez, *Edirne*'ye çağırıp şehrin korunmasıyla görevlendirdi. O, babasının bu seferden dönüşünden sonra yeniden eski görev yeri *Manisa*'ya dönmüş ve babasının ölümüne değin bu görevde kalmıştır. Y a v u z

S u l t a n S e l i m 'in ölümü üzerine (21 Eylül 1520), tahta çıkması için *İstanbul*'a davet edildi. Fakat babasının ölümüne uzun süre inanamayan S ü l e y m a n , bilmeyerek de olsa işlediği bir suç nedeniyle *İstanbul*'a çağırılıp öldürüleceği kuşku ve korkusuyla uzun süre tahta çıkması'' hususundaki çağrılara cevap vermemiştir. Bununla birlikte o, başkentten çok güvendiği bir yakınının gönderdiği özel bir ulak'ın verdiği bilgilerden babasının gerçekten öldüğünü öğrenmiş, kendisinden başka tahta geçecek bir şehzânin bulunmaması nedeniyle *İstanbul*'a gitmeye karar verdi. Bu amaçla o, *Manisa*'dan *Üsküdar*'a geldiği zaman hâlâ babasının öldüğüne inanmamaktaydı; fakat kendisini burada karşılayan veziri âzam M e h m e t P a ş a (P i r î) ve Yeniçeri Ağası ''İşte yeni Padişahımız, Hünkârımız çok yaşa'' sözleri üzerine bu kez, babasının gerçekten öldüğü kanısına vardı. Böylece hiçbir güçlükle karşılaşmadan tahtın biricik vârisi olarak 30 Eylül 1520'da 25 yaşında saltanat tahtına oturmuştur. Sultan S ü l e y m a n , ilk icraat olarak kendisine bağlılıklarını arzeden *Yeniçerilere* tahta çıkış *(cülûs)* bahşişlerini dağıttırmış, böylece onları memnun etmiştir. M e h m e t P a ş a (P i r î) 'yı yine veziri âzamlık görevinde bıraktığı gibi, babası K a s ı m P a ş a 'ya da vezirlik rütbesi verdi. Babasının sert yönetimini biraz yumuşatmayı amaçlayan genç hükümdar, babasını *Tebriz* ve *Kahire*'den getirttiği 600 kadar emîr, tacir, sanatkâr ve daha başka ileri gelen kimselerin istedikleri yere gitmelerine izin verdikten başka, *İran*'la yasaklanmış olan ipek ticaretini serbest bırakmıştır; bu arada yasak sırasında ipek ticareti yapmış olan tacirlerin elkonulan mallarından doğan bütün zararların devlet hazinesinden karşılanmasını emretmiştir. Yeni hükümdar, bunlardan başka baskı ve zorbalıklarıyla halka büyük ıztırap ve zararlar veren birtakım devlet adamlarını, yönetici ve askerleri şiddetle cezalandırmıştır. Bunlar arasında *Kaptanı Derya* C â f e r B e y de bulunuyordu.

Tahta çıktığı sıralarda batıda ve doğuda durum

Y a v u z S u l t a n S e l i m tahta geçtiği zaman *Anadolu*'da birtakım hareketler görülmeye başlamıştı. Bu hareketler, *İran*'daki *Şiî Safevi* hükümdarlığından kaynaklanıyordu. Bu hareketin bertaraf edilmesi Y a v u z 'un en belli başlı sorunu olmuştu.

Y a v u z Batıdaki sınırları güvence altına aldığı gibi, korumayı da başarmış, bu nedenle hareketlerini genellike Doğu ve Güneye yöneltmiştir. *Çaldıran*'da Safevilere gereken dersi verdikten sonra, topraklarının bir kısmını eline geçirmiş, onların çevrelerindeki nüfuzlarını bir süre için kırmış, daha sonra fırsat buldukça

bunlar, yine baş kaldırmaya çalışmışlardı. Onlar, bu başkaldırma politikasında *Osmanlıların* kuvvetli siyasetleri sonucu başarılı olamamışlardır. Yavuz öldüğü zaman, İmparatorluk topraklarına şimdiki *İran* topraklarının bir bölümü, *Suriye, Irak, Lübnan, Arabistan*'ın bir bölümü ile *Mısır* dahil edilmiş bulunuyordu Böylece *Anadolu*'nun hemen bütünü, *Musul, Haleb, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, kuzeyde *Kırım* yarımadası, batıda *Eflak, Boğdan, Bosna, Sırbistan, Bulgaristan, Rumeli, Yunanistan* gibi oldukça geniş bir alana yayılmış bir imparatorluk mevcuttu. *Türkler Afrika*'nın büyük bir kısmına da hâkim olmaya başlamışlardı; yakında hemen hemen bütün uygar *Afrika Osmanlı* egemenliğine girecekti. Artık *Osmanlı İmparatorluğu Avrupa, Asya* ve *Afrika* kıtalarına kollarını uzatmış bulunuyordu.

Batıda ise yeni yeni gelişmeler oluyordu. Şöyleki: bütün *Avrupa, Almanya* ve *İspanya*'nın genç ve dinamik hükümdarı Şarlken'in önderliğinde birleşmeye çalışıyordu. Şarlken'in imparatorluğu *Osmanlı İmparatorluğu* için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Şarlken'in babasının ölümü, onu kendi topraklarına ek olarak *Burgondiya, İsviçre* ve *Avusturya*'nın da hükümdarı durumuna getirmişti. 1504 yılında kraliçe İsabella'nın ölümü Şarlken'i bu kez *İtalya, Akdeniz* ve *Kuzey-Afrika*'nın mirasçısı durumuna getirdi. Annesinin akıl hastası olması gerçeği Şarlken'in tahta geçip yönetimi ele almasını kesinleştirdi. Şarlken, 1519'da *Mukaddes Roma-German İmparatoru* seçildi; bunun sonucunda da *Habsburglar* bayrağı altında, *Aragon, Napoli*, iki *Sicilya* ve *Kastilya* devletçiklerini birleştirdi. Şarlken'in durumu, teyzesinin *İngiltere* kralının eşi olması nedeniyle daha da güçlenmişti. Kızkardeşinin Danimarka hükümdarı ile evlenmesi, nüfuzunu *İskandinav* ülkelerine kadar uzatıyordu. *Belçika* ve *Hollanda* toprakları zaten daha önce *İspanya* topraklarına katılmışlardı. Karadaki bu durumun yanında, aynı imparatorluk denizlerde de egemenliğini kuvvetli donanması sayesinde sürdürüyordu. *Müslümanların İspanya*'daki son kaleleri *Gırnata*, daha önce 1492'de *İspanyolların* eline geçmişti. Aynı yıl içinde Kristof Kolomb, *İspanya* adına *Amerika*'nın keşfini gerçekleştirmişti. Böylece *Almanya-İspanya İmparatorluğu Avrupa* devletleri arasında en güçlü durumda bulunuyordu. *Avrupa*'nın öteki güçlü devletleri ise *Fransa, Portekiz* ve *İngiltere* idi. Bu devletlerin yanı sıra, *Almanya-İspanya İmparatorluğunun* böyle güçlenmesi *Osmanlı İmparatorluğu* için büyük bir tehlikeydi. I. François'nın yö-

netimindeki *Fransa*, dinî karışıklıklar yüzünden *Almanya*'ya büyük bir kin besliyordu. Geçmişte hazırlanan *Haçlı Seferlerin*de varlığını kuvvetli bir şekilde duyuran I. François, Şarlken'in *Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğunun* başı olması konusunda yeni bir *Haçlı Seferi*nin hazırlığına çok faal bir şekilde katılmış ve *Avrupa* devletleri arasında büyük bir üne sahip olmuştu. Fakat şimdi o da *Almanya*'dan büyük bir darbe yemiş, *Fransa*'nın bazı toprakları *Almanya*'nın eline geçmişti; bu nedenle *Fransa* çok küçülmüştü. *İngiltere* tahtında VIII. Henri vardı. Ne yazık ki onun denizlerde söz sahibi olabilmesi için daha çok zamanın geçmesi ve donanmasını kuvvetlendirmesi gerekiyordu. Ayrıca 100 yıl savaşı adı verilen savaş, gücünü çok sarsmış olduğundan, kendinden daha kuvvetli olan *Fransa*'ya öldürücü bir darbe vurmaya cesareti yoktu. *Macaristan* ise büyük *Türk* akınlarına uğramış, bütün gösterişli davranışlarına rağmen *Almanya İmparatorluğu* ile *Osmanlı İmparatorluğu* arasında bir tampon görevi yapmaktan kurtulamamıştı. Bu büyük *Macar Krallığı, Türk* ve *Alman* saldırılarına karşı kendini savunamaz bir duruma gelmiştir. *Portekiz, Avrupa*'nın büyük devletler topluluğuna daha yeni yeni katılmaya başlamıştı. 1499'da *Portekiz*li denizci Vasco de Gama'nın *Hindistan*'ı keşfi, *Portekiz*'i büyük devletler arasına katmıştı. Bununla birlikte kendinden büyük olan *İspanya*'ya kafa tutmayı henüz düşünmüyordu. Öte yandan *İspanya* ve *Portekiz*'in denizlerde güçlenmesi, yine geçimini denizlerden sağlayan *Venedik*'in işine gelmiyordu. Bu iki devletin denizlerde güçlenmesi, *Venedik*'i denizlerde sönük bir duruma düşürmüştü. *Venedik Almanlarla Osmanlılar* arasında tarafsız bir politika izlemeye çalışıyordu. *Rusya*, daha imparatorluk haline ulaşamamıştı. Doğu-Avrupa'da büyük *Altınordu İmparatorluğunun* ortadan kalkmasından sonra ortaya çıkan küçük *Türk* devletleri arasında en çok toprağa sahip olan hanlık, *Kırım Hanlığı* idi; Onlar *Osmanlı* devletine zaten bağlıydılar. Denizlerde yapılan yeni keşiflerin yanısıra ortaya çıkan *Rönesans* hareketi de *Avrupa*'yı yeni yeni ufuklara doğru götürmekteydi. *Avrupa*, çok büyük bir ekonomik ve kültürel gelişme yoluna girmişti. *Rönesans, İtalya*'da büyük yenilikler yapmıştı. Bu hareket, öteki *Avrupa* ülkelerinde, özellikle *Fransa* ve *Almanya*'da da süratle yayılma yoluna girecek ve buralarda da *İtalya*'daki gelişmeler görülecektir. İşte Kanuni Sultan Süleyman böyle bir dünya görünümünde *Osmanlı* tahtına çıkmıştı.

DÖNEMİNDE CEREYAN EDEN OLAYLAR

Canberdi Gazali ayaklanması

Memlüklü sultanı Melik Eşref Kayıtbay'ın azadlı kölesi, sultan Kansu Gavri ve sultan Tomanbay'ın deneyli ve yetenekli bir emîri olan Canberdi Gazalî, *Mısır*'ın fethinden sonra sultan Selim'den özür dileyip affedilmiş, çok geçmeden de Hayır Bey'in aracılığıyla *Şam* beylerbeyiliği ile *Kudüs* ve *Gazze* sancaklarına atanmıştı. Canberdi Gazalî, sultan Selim'in ölümünü haber alınca *Melik Eşref* unvanıyla derhal hükümdarlığını ilân ve adına hutbe okutup para bastırmış, kendisiyle birlik olup, hareket etmeleri için de Şah İsmail ve *Mısır* beylerbeyi Hayır Bey'e elçiler göndermiştir. Onun bu önerisi karşısında telâşa kapılan Hayır Bey, derhal durumu, tâbi olduğu *Osmanlı* hükümdarına bildirmiş ve Canberdi Gazalî'nin kendisine yazdığı mektupları da ona göndermiştir. Öte yandan Canberdi Gazalî, 20 bin kişilik bir kuvvetle *Haleb*'e yürüyüp kuşatmışsa da şiddetli bir direnişle karşılaşmıştır. Hayır Bey, Canberdi Gazalî'ye karşı kuvvet sevki hakkında hükümdardan fikrini sormuş, fakat onun verdiği çok yerinde bir cevapla "buna gerek olmadığı ve gereken kuvvetlerin *Anadolu*'dan sevkedileceği" kendisine bildirilmiştir. Çok geçmeden üçüncü vezir Ferhat Paşa ile *Anadolu*, *Karaman* ve *Sivas* eyaletleri *Timarlı Sipahileriyle Kapıkulu* askerlerinden oluşan dört bin *Yeniçeri* gönderilmiş, ayrıca *Dulkadırlı* beyi Ali Bey (Şehsuvaroğlu) de ona yardımla görevlendirilmiştir. Ali Bey (Şehsuvaroğlu), beraberindeki kuvvetlerle *Haleb*'e yönelip Canberdi Gazalî'yi bozguna uğratarak şehri kurtarmış, daha sonra da *Haleb* beylerbeyi Ahmet Paşa (Karaca) ile birlikte onu şiddetle izleyerek yapılan ikinci bir savaşta, kesin bir yenilgiye uğratılmıştır. Daha sonra gelen Ferhat aşa ve kendisine katılan diğer kuvvetler (40.000), *Şam* yörelerinde son ve kesin bir çarpışmadan sonra onu bozguna uğratılan (24 Ocak 1521); ve yakalanan Canberdi Gazalî'nin başı kesilerek *İstanbul*'a gönderildi. Canberdi Gazali isyanının süratle bastırılması üzerine, onunla işbirliği yapma girişimi içinde olan Şah İsmail, yaylağa çıkma bahanesiyle *Tebriz*'den *Kazvin*'e gitmiştir. Emrindeki kuvvetlerle bir süre *Kayseri* taraflarından, doğu sınırlarını gözetleyen Ferhat Paşa, durumdan emin oluncaya kadar o bölgede kalmıştır. Bu olaydan sonra Ayas Paşa, *Şam Beylerbeyliğine*, *Kudüs*, *Gazze* ve *Safed* sancaklarına da birer yeni sancakbeyi atanmıştır.

Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, *Dulkadırlı* memleketlerinin ilhakı üzerine, Yavuz Sultan Selim tarafından yarı bağımsız (muhtar) bir statü ile *Dulkadırlı Beyliğine* atanmış olan Ali Bey (Şehsuvaroğlu), *İran* ve *Mısır* seferlerinde büyük hizmetlerde bulunmuş, hattâ *İran* seferindeki yararlı hizmetinden dolayı Ahmet Paşa (Gedik)'ya ait hazinedeki kılıçla ödüllendirilmişti. Son olarak Canberdi Gazalî'nin kuşattığı *Haleb*'i de kurtarması ve onun bertaraf edilmesinde önemli bir etken olması, rivayete göre, onu çok gururlandırmış, bu nedenle de bağımsızlık hareketine girişmişti. Hakkında yapılan şikâyet dolayısıyla tahkikat için gönderilenlerin öldürülmesi üzerine, onun gizlice ve sessizce yakalanması amacıyla önlemler alınmıştır. Çok geçmeden güya *İran* seferine komutan (Serdar) atanan vezir Ferhat Paşa'nın maiyyetine verilen Ali Bey, orduya dâvet edilmiş, *Tokat* yakınlarındaki *Artıkova*'da bulunan karargâha gelmesi üzerine, oğullarıyla birlikte derhal öldürülmüştür (1522). Ali Bey (Şehsuvaroğlu)'in böylece öldürülmesinden sonra *Türkmen* illerindeki *Timarların* devlet hazinesine alınması, *Dulkadırlı* memleketlerindeki *Timar* sahiplerinin isyanına sebep oldu; onlar, Kalender Çelebi ayaklanmasında onunla birlikte hareket etmişlerdi. Bu durum iki yıla yakın devam etmiş, veziri âzam İbrahim Paşa'nın *Mısır*'dan dönüşü sırasında, Kalender isyanının bastırılmasından sonra, durumun düzeltilmesi, yani *Sipahilere* yine *Timarlarının* verilmesi sonucunda, bölgede huzur yeniden sağlanmıştır (1524).

Belgrat'ın fethi

I. Bölüm'de görüldüğü üzere, *Sırp* yönetiminde iken *Türklere* karşı savunamayacaklarından dolayı *Macarlara* bırakılmış olan *Belgrat*, XV. yüzyıl ortalarında, *Osmanlıların* giriştiği iki kuşatma harekâtında da alınamamış, hattâ ikinci kuşatma sırasında Fatih Sultan Mehmet de yaralanmıştı. Sultan Selim'in *Mısır* seferinden dönüşüne kadar *Macarlara* yapılan antlaşma gereğince, bazı sınır olayları dışında, iki taraf arasında savaşı gerektiren bir olay çıkmamış, sadece *Macar* kralının *İzvornik*'e saldırarak şehrin beyini öldürmesi, *Macarlarla* olan antlaşmayı bozmuştu. Bu antlaşmayı bir yıl uzatan Yavuz Sultan Selim'in *Macarlara* karşı alacağı tutum henüz belli olmadan padişah, vefat etmişti. Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını bildirmek amacıyla *Macar* kralına elçi olarak gönderilen *Divanı hümâyun* çavuşlarından Behram Çavuş'un öldürülmesi üzerine, *Macarlara* karşı sefere çıkılması kararlaştırıldı. Sefere hareket sırasında, kor-

sanlıktan yetişme Danişment Reis, *Karadeniz*'in *Tuna* nehrine kadar olan kıyılarını korumakla görevlendirildi. Ayrıca Mihaloğlu, Turahanlı ve *Bosna* sancak beyi Bâli Bey (Yahya Paşaoğlu) kumandanlarındaki akıncılar da *Macaristan* içlerine sevkedildiler. Sultan Selim devrinde, üç yıla yakın bir süre, devleti büyük yeteneğiyle yöneten veziri âzam Mehmet Paşa (Pirî), genç padişahı, geçici bir *Macaristan* seferi yerine, daha esaslı bir plânla harekete geçirmek istiyordu; bu nedenle veziri âzamın, çok sayıda *Timarlı Sipahi* ile *Belgrat*'a gönderilip, *Tuna*'nın sağ kıyısından şehrin uzaktan kuşatılması kararlaştırıldı; bu amaçla 50 küçük gemi ile *Tuna*'ya savaş malzemeleri gönderildi. Sultan Süleyman'ın kumandasındaki asıl ordudan alınarak, üçüncü vezir Ahmet Paşa kumandasına verilen kuvvetler, önce *Sava* nehri üzerindeki önemli konumda bulunan ve birkaç kez, *Macarlarla Türkler* arasında el değiştiren *Böğürdelen (Sabaç)* kalesini fethetti. Kaleyi gezen sultan Süleyman "ilk fethettiğim kale budur" diyerek buranın genişletilmesini ve bir içkale yapılmasını emretti. *Belgrat*'ın batısında ve *Sava* ırmağının sağ kıyısında bulunan bu kalenin fethinden sonra ırmağın karşı tarafındaki *Sirem* de elegeçirildi; bu sırada Mehmet Paşa (Pirî), *Belgrat*'ı kuşatmakta idi. Veziri âzamın rakibi olan üçüncü vezir Ahmet Paşa, "*Macarların* başkenti *Budin*'in fethini" ileri sürerek deneysiz hükümdarı yanıltmaya çalışıyordu. Mehmet Paşa (Pirî) ise *Macaristan*'ın kilidi konumunda olan *Belgrat*'ın fethinde kesin olarak ısrar ediyor ve "burası alınmadığı takdirde *Macaristan*'daki fetihlerin geçici olacağını" söylüyordu. Veziri âzamın bu fikrine önem verilmeyerek "*Belgrat* kuşatmasının *Semendire* sancakbeyi Hüsrev Bey (Sultanzâde)'e bırakılması" emredildi, bu yüzden de veziri âzama azarlayıcı mektuplar gönderildi; bununla birlikte *Belgrat*'ın kuşatılması sürdürülüyordu. Bu sırada Mehmet Paşa (Pirî), Hüsrev Bey'i gönderip *Tuna*'nın sol kıyısında *Belgrat*'a yakın olan *Zemun* kalesini fethettirdi. *Salankamin*'e yürüyen ikinci vezir Mustafa Paşa (Çoban) da *Salankamin*'i aldı. Mustafa Paşa, Mehmet Paşa (Pirî) ile görüştükten sonra *Belgrat*'ın önemli konumunu anladı ve dönüşte bunu, padişaha arzetti. Bunun üzerine *Budin*'e yürümekten vazgeçilerek *Belgrat*'ın fethine karar verildi; esasen *Belgrat* kuşatması bir aydır sürdürülüyordu. Baskıya dayanamayıcağını anlayan kale muhafızı, *aman* dileyerek kaleyi teslim etti (30 Ağustos 1521). Kalede oturanların bir kısmı *Macaristan*'a gitti; *Sırp* kökenli ai-

leler mallarıyla birlikte *İstanbul*'a gönderilip *Yedikule* civarında yerleştirilerek *Belgrat* mahallesini kurdular. *Belgrat* kalesine, 200 top yerleştirilerek *Semendire* ile birlikte 400 bin akça has ile *Bosna* sancakbeyi Bâli Bey atandı; *Bosna* ise Hüsrev Bey (Sultanzâde)'e verildi. Böylece *Osmanlı sınırları* içine alınan *Belgrat*, *Avrupa* seferlerinde *Osmanlı* ordusunun en önemli üslerinden biri olmuş, bu nedenle *Darülcihad* adını almıştır. Seferde yararlıkları görülen kimselere çeşitli armağanlar verilmiş ve bu arada ülke içindeki bazı sancaklara atamalar yapılmıştır. *Belgrat*'ın fethinden sonra da *Türk* akınları sınır bağlarındaki düşman topraklarına akınlara devam etmekten geri durmamışlardır.

Yabancı elçilerin kabulü ve bazı antlaşmalar

Belgrat seferinden sonra *İstanbul*'a dönen sultan Süleyman *Belgrat*'ın fethini tebrik dolayısıyla gelen *Venedik*, *Rus* ve *Ragusa* (Dubrovnik) elçilerini kabul etmiştir. Bu görüşmeler sırasında sultan, *Ragusalıların* "ticaret ve rüsûm muafiyetlerini yenileme" konusundaki isteklerini olumlu karşılamış, *Kırım*'dan yapılan akınlardan şikâyet ile bir hususta bir antlaşma öneren *Rus* elçilerinin bu isteğini kabul etmemiştir. Bu arada *Venedik Cumhuriyetinin* yetkili elçileriyle yapılan görüşmeler sonucunda 30 maddeden oluşan bir antlaşma imzalanarak (1 Aralık 1521) onlara ülkede ticaret serbestisi ve güvenliği verilmiştir. Özellikle adlî bakımdan önemli maddeleri kapsayan bu antlaşma gereğince *Venedikliler*, üç yılda bir değiştirilme şartıyla *İstanbul*'da bir elçi bulunduracaklardı. Bu antlaşmayla *Osmanlı* devleti, düzenlenmesi planlanan *Rodos* seferinden önce, *Adalar Denizi* ve *Akdeniz*'de herhangi bir sorunun çıkmasını önlemek istemiştir.

Rodos'un fethi

Belgrat'ın fethinden sonra sıra, *Rodos* adasının alınmasına gelmişti. Buradaki *Şövalyelerin Ridâniye* savaşı sırasında, *Memlüklülere*, isyanı sırasında da Canberdi Gazalî'ye yardımda bulunmaları sebebiyle onların cezalandırılmaları gerekiyordu. Ayrıca adanın, coğrafî konumu ve *Anadolu* kıyılarına yakınlığı dolayısıyla *Türk* ve *Müslüman* ticaretine engel olan bir korsan adası olması, bir an önce fethini gerekli kılıyordu. Bu nedenle adanın, daha önce de fethi gerekli görülmüş, fakat gerçekleştirilememişti. Özellikle *Mısır* ve *Suriye*'nin *Osmanlılara* geçmesi, adanın fethini son derecede önemli bir duruma getirmiştir. *Rodos*'un fethi konusunda *Divanı hümâyun*da yapılan müzakerelerde çoğunluk, *Rodos* seferine karşı idi. Onlar, *Şövalyelerin* ünü ve adanın çok müstahkem olması sebebiyle uzun süre kuşatmaya dayanması, *Avrupa*'nın adayla yakından ilgisi dolayısıyla adaya süratle yardım

etmeleri düşünülerek tehlikeli ve başarısız sonuçlar doğuracak bir maceraya girişilmesini istemiyorlardı. Veziri âzam Mehmet Paşa (Pirî), ikinci vezir Mustafa Paşa (Çoban) ve korsan Muslihüddin Reis (Kurtoğlu), sefere taraftar olup "*Avrupa*'dan endişe edilmemesini" ileri sürüyorlardı. Bu müzakerelerden sonra *Osmanlı* hükümeti, bir yandan *Rodos* başşövalyesi Philip Vilye dö Lil Adam(Philippe Villiers de l'Isle Adam)'a mektuplar, gönderip ada hakkındaki amacını ona sezdirmedikten başka, adaya gönderdiği casuslar vasıtasıyla da oradaki durum hakkında bilgi almakta idi; bununla birlikte başşövalye de *İstanbul*'daki hazırlığın adaya karşı yapıldığını casusları vasıtasıyla öğrenmişti, bu nedenle o da ciddi savunma önlemleri alıyor ve *Papa* ile *Fransa* kralından yardım istiyordu. Bununla birlikte veziri âzam, başşövalyenin korkusunu giderecek içerikli mektuplar yazıyor, böylece onun kuşkularını gidermeye çalışoyurdu. Fakat başşövalye, her ihtimale karşı adaya bir yıl yetecek yiyecek ve savaş malzemeleri sağlamaktan geri kalmadı. Vezir Ahmet Paşa, kesin olarak kararlaştırılan *Rodos* seferine başkomutan olmak istediyse bu göreve, Mehmet Paşa (Pirî)'nın tavsiyesiyle ikinci vezir Mustafa Paşa (Çoban) atandı; 700 çeşitli gemiden oluşan donanma kumandanı Mustafa Paşa (Pulak) idi. Mustafa Paşa, donanma ile denizden hareket ettiği sıralarda, sultan Süleyman da *Kapıkulu* askerleri ve diğer eyaletlerin *Timarlı Sipahileriyle* birlikte karadan yola çıktı. Mustafa Paşa, *Rodos*'a gelince gemi kaptanlariyle ve özellikle donanmanın sevk ve idaresi kendisine verilen Muslihiddin (Kurtoğlu) ile görüşerek adaya yardıma gelecek *Avrupa* gemilerine karşı limanın gereken yerlerine koruma gemileri koydurdu ve sonra *Öküz limanı* tarafından karaya asker çıkarttı. Öte yandan karşı kıyılara gelmiş olan kara kuvvetleri de adaya sevkedildi ve kuşatmaya başlandı. Sultan Süleyman, kuşatmanın uzaması sebebiyle, özellikle Ahmet Paşa'nın etkisinde kalarak Mehmet (Pirî) ve Mustafa Paşa'lara çok kızmıştı; bu sırada sultan, *Mısır* beylerbeyi Hayır Bey'in öldüğünü haber alınca Mustafa Paşa'yı *Mısır* valiliğine gönderip *Rodos* başkumandanlığı ve ikinci vezirliğe Ahmet Paşa'yı atadı. Öte yandan *Kütahya* ve *Aydın* üzerinden *Marmaris*'e gelen sultan Süleyman, Mahmut Reis (Kara)'in kadırgasıyla adaya çıktı. Kuşatmanın uzun sürmesi, *Avrupa*'yı harekete geçirmiş, dolayısıyla *Mesina* ve *Napoli* limanlarında adaya yardım için asker ve gemi hazırlanmaya başlanmıştı. Bununla birlikte *Osmanlı*

kuvvetleri, *Rodos* istihkâmlarını tamamen tahrip etmişlerdi ve yardım gelmeden önce adayı almaya çalışıyorlardı. *Rodos*'un fethi tamamlanmak üzere iken başşövalye, son bir çareye başvurdu. Şöyleki: Vaktiyle II. B a y e z i t , kardeşi C e m olayı dolayısıyla *Rodos Şövalyeleriyle* imzalamış olduğu antlaşmanın bir fıkrasında, "kendi sülâlesinden bir hükümdar *Rodos Şövalyeleriyle* savaşacak olursa onu kınayacak idi" kaydı bulunmakta idi. Başşövalye, bu antlaşmayı sultan S ü l e y m a n 'a gönderdi; padişah, bunu okuyunca yırtıp attı ve kalenin kesin olarak teslimini istedi. Bu girişimden olumlu bir sonuç alamayan ve *Avrupa*'dan da gelecek yardımdan ümidini kesen başşövalye, "Adada kalacak *Hıristiyanların* dinî törenlerinde serbest olması, *Kapıkulu ocakları* için adadan devşirme alınmaması, ada halkının beş yıl süreyle vergiden muaf tutulması, isteyen herkesin üç yıl içinde adadan ayrılabilmesi, *Kandiye* limanına gidecek olan *Girit şövalyelerinin Türk* gemileriyle sevkedilmesi, adanın on iki gün içinde boşaltılarak teslim edilmesi" şartlarıyla kaleyi teslime razı oldu (21 Aralık 1522).

Başşövalyenin bu önerileri kabul edilip, antlaşma imzalandıktan sonra *Rodos* adasının fethinden sonra *Şövalyelere* ait olan *Anadolu* kıyısındaki *Bodrum, Tahtalı* ve *Aydos* kaleleriyle *İstanköy* ve *Sömbeki* adaları da alındı. *Rodos*'un fethi, *Türk* topçuluğunun *Avrupa* topçuluğuna üstünlüğünü ispat etmiş, alınması asla mümkün olamayacağı kabul edilen ve *Hıristiyanlığın İslâm* âlemi karşısındaki çok müstahkem bir kalesi sayılan adanın fethi, *Avrupa*'da büyük bir hayret ve üzüntü yaratmıştır. Adanın fethinden sonra C e m S u l t a n 'ın *Hıristiyan* giysisi giymiş olan oğlu M u r a t , eşi ile oğlu C e m ve iki kızı elegeçirildi. Şöyleki: Padişah, *Rodos* şehrine girmeden önce *Şövalyelerin* reisine "şehirde bulunan C e m 'in oğlu, kendisine teslim edilmedikçe antlaşmanın hiçbir maddesini uygulamayarak hiç kimsenin limandan ayrılmasına izin vermeyeceğini" kesin olarak bildirmişti; işte bunun üzerine M u r a t ve aile bireyleri sultana teslim edilmiştir. Sultan S ü l e y m a n , onlara "*Müslüman* mı, yoksa *Hıristiyan* mı" olduklarını sorunca M u r a t "*Hıristiyan* olduklarını" söyledi. Bunun üzerine M u r a t ve oğlu C e m , boğduruldu, eşi ile kızı ise *İstanbul*'a gönderildi.

Mısır'da karışıklıklar

Mısır beylerbeyi H a y ı r B e y 'in 1522 yılında ölümü üzerine yerine, ikinci vezir M u s t a f a P a ş a (Ç o b a n) atanmıştı. M u s t a f a P a ş a , *Kahire*'ye gittikten kısa bir süre sonra *Çerkesler, Memlüklü* devletini yeniden kurmak için ayaklandılar; di-

vanı basarak Paşa'yı yakalayıp *Mısır*'ı zapta karar verdiler. İsyancıların başları, Hayır Bey'in *imrahoru* Kansu, küçük *hazinedarı* Mısırbay ve *tüfekçibaşısı* Budak idiler. Fakat bunların isyan girişimleri, daha önce haber alındığı için yakalanıp idam edilmişlerdi. Bununla birlikte geniş bir isyan hazırlığı daha ortaya çıkarıldı. *Çerkes* beylerinden *Şarkiyye* sancakbeyi Canım, *Etfihiyye* sancakbeyi Hüdaverdi ve *Garbiyye* sancakbeyi İnal, 20 bin kişilik bir kuvvetle ayaklanıp etrafa mektuplar yazarak "adaletsiz olan devlet vergisinden bir yıllık vergiyi affedip bundan sonra yarı vergi alınacağını" ilân ettiler. Bunun üzerine *Mısır* valisi, emrindeki muhafız kuvvetleriyle onlara karşı koyamayacağını bildiği için *Çerkes* beylerinin arasını bozmayı planladı. Bu amaçla o, *Çerkeslerin* ve bedevîlerin ileri gelenlerine ve reislerine birer mektup göndererek onları, kendi tarafına çekmeyi başardı, ayrıca halka ağır gelen vergilerde bir miktar indirim yaptı; böylece onları, gönüllerini alarak âsilerden ayırınayı başardı. Daha sonra Mustafa Paşa, *Kapıkulu* ve gönüllülerden dört bin kişilik bir kuvveti Hızır Ağa'nın kumandasında sultanlığını ilân eden İnal'a karşı sevketti. Öte yandan İnal, *Kahire*'ye gireceği günü bile kararlaştırmış ve bunu, *Kahire*'deki *Çerkeslere* bildirmişti. Çok geçmeden *Ridaniye*'de yapılan çarpışmalarda İnal, yenilgiye uğratılıp yakalandıktan sonra başı kesildi; böylece *Mısır* isyanı bastırılmış oldu. Bu olaydan biraz sonra *Mısır* eyaleti, Kasım Paşa'ya verilerek Mustafa Paşa *İstanbul*'a çağrılmış, daha sonra ise ikinci vezir Ahmet Paşa, *Mısır* valiliğine atanmıştır. Gerçekten bu isyan olayı, dolayısıyla da halkın ve bedevîlerin âsilere katılması, vergilerin fazlalığından kaynaklanmıştır; halkın bu hoşnutsuzluğu, İbrahim Paşa'nın *Mısır*'daki ıslahatına kadar sürüp gitmiştir. Hayır Bey döneminde böyle bir isyanın olmaması, onun ülke mizacını iyi bilmesinden ve *Memlüklü* yasalarını uygulamasından ileri geliyordu; halbuki Mustafa Paşa'nın *Mısır*'a atanması kişisel ve yönetim bakımından halka yabancı gelmiş, özellikle ağır vergi sistemi de halkın âsilere yardımına neden olmuştu.

Ahmet Paşa'nın isyanı

İkinci vezir Ahmet Paşa, Mustafa Paşa (Çoban)'yı *Mısır* valisi atattırıp, onun yerine ikinci vezir olduktan sonra bütün isteği veziri âzamlık idi. Bu nedenle her fırsatta Mehmet Paşa (Pirî)'nın aleyhinde bulunuyor, onun sözüne inanan tecrübesiz hükümdar da devamlı olarak veziri âzama baskı yapıyordu. Ahmet Paşa, *Rodos* seferinden sonra Mehmet

Paşa (Pirî) aleyhindeki faaliyetleri sonucunda,onun gözden düşmesini sağladı. Güya Mehmet Paşa (Pirî), Yavuz Sultan Selim devrinde *İstanbul*'a sürgün edilmiş olan kimselerden rüşvet alarak memleketlerine gitmelerine izin vermişti; *Kazasker* Muhyiddin Çelebi hakkındaki tahkikat da bu rüşvet olayını kuvvetlendirdiği için azledilmiştir. Ahmet Paşa veziri âzamlık beklerken padişah, onun karıştırıcı karakterini bildiği için *Enderun* has odabaşısı İbrahim Paşa (Ağa, Maktul)'yı *Rumeli* beylerbeyiliği ile âdet ve kural dışı olarak veziri âzamlığa atadı; böylece Ahmet Paşa, amacına ulaşamadı (Temmuz 1523); bu nedenle üzüntüsünden *İstanbul*'da kalmak istemeyip *Mısır* valiliğine atanmasını istedi. Bu sırada Mustafa Paşa (Çoban), *İstanbul*'a çağrılarak yerine Kasım Paşa, *Mısır* valisi yapılmışsa da daha sonra, Ahmet Paşa, *Mısır*'a vali olarak atanmıştır. Ahmet Paşa, Yavuz Sultan Selim'in çok sevip güvendiği bir devlet adamı idi. Sultan, *Çorlu*'da babasına yenilip kaçarken kendisine suîkast düzenleyenlere karşı onu savunmuş, bu nedenle Selim'in hükümdarlığı döneminde *imrahor*, *beylerbeyi* ve *Belgrat* seferinden sonra da vezir olmuştu. Çok haris bir tabiata sahip olan Ahmet Paşa, *İstanbul*'dan *Mısır*'a gitti (Ağustos 1523). *Mısır*'da, *Memlüklüler* döneminden kalma küskünleri ve isyanlarda rol oynayan kimseleri elde edip çevresini kuvvetlendirdi; ayrıca, *Kahire*'de, *Mısır*'ın diğer sancaklarında ve *Arabistan*'daki ilerigelen kimseleri kendine bağlayıp müstahkem mevkileri elegeçirdikten sonra hükümdarlığını ilân ile *el-melikül-mansur* Sultan Ahmed ad ve unvanıyla kendi adına hutbe okutturup para bastırdı ve eski *Memlüklü* devlet teşkilâtını yeniden kurdu(Ocak 1524). Ayrıca kendisine müttefik sağlamak için *Papa* ile başşövalyeye başvurarak onlara, "kendisine yardım ettikleri takdirde *Rodos*'u geri vereceği" vaadinde bulundu ve diğer *Hıristiyan* prenslerine de bu konuda mektuplar gönderdi. Bunun üzerine *Osmanlı* hükümeti, *Mısır*'ın eski beylerinden Musa Bey (Kara)'e beylerbeyilik vererek "Ahmet Paşa'yı bertaraf etmesini" bir fermanla bildirdi ise de casusları vasıtasıyla yolları tutmuş olan Ahmet Paşa, bu fermanı elegeçirdikten sonra Musa Bey (Kara) ile kendisine karşı olduklarını sandığı bazı kimseleri öldürttü. Sultan Selim zamanında *Kırım*'dan gelip, *Osmanlı* hizmetine girmiş olan Ahmet Paşa'nın vezir yaptığı Mehmet Bey (Kadızâde), Ahmet Paşa'nın bu hareketini doğru bulmamakta idi. Bu nedenle o, Ahmet Paşa'yı bir gün hamamda iken yakalatmak istedi ise

de başarılı olamadı. Ahmet Paşa, önce kaleye, oradan da *Bekiroğulları* oymağına kaçıp sığındı, daha sonra da topladığı kuvvetlerle yeniden savaşa girişti ise de başarılı olamadı, yakalanıp başı kesildi. Bunun üzerine *Mısır* beylerbeyiliğine Kasım Paşa (Güzelce) atandı (1524).

İbrahim Paşa'nın Mısır'daki ıslahatı

Hayır Bey'in ölümünden sonra *Mısır*'da başgösteren isyanlar, hernekadar birtakım haris kimselerin çevrelerine topladıkları *Memlüklü*, bedevî ve ayak takımlarının çabaları sonunda vukua gelmişse de sivil halkın da onlara katılışı ve her isyana kalkanın "vergilerin azaltılacağını ve *Memlüklü* yasalarının uygulayacağını" vaad etmesi, *Osmanlı* yasalarının bunların bünyelerine uymadığını ve bunun düzeltilmesinin zorunlu olduğunu gösteriyordu; bu nedenle veziri âzam İbrahim Paşa (Maktul)'nın geniş yetkilerle *Mısır*'a gitmesi kararlaştırıldı. Veziri âzam, Aralık 1524'de on kadırga ile *defterdar*, *çavuşbaşı*, kendisinin tezkirecisi Mustafa Bey (Celâlzâde), 500 *Yeniçeri*, 30 çavuş ve suvari ile deniz yoluyla *Mısır*'a hareket etti. Fakat hava şartlarının uygun olmaması yüzünden gemi ile gidemeyip *Marmaris* limanına çıkarak karadan *Suriye* yoluyla *Kahire*'ye geldi (Nisan 1525) ve derhal faaliyete geçerek durumu araştırıp huzursuzluğun nedenlerini birer birer tespit etti. Sultan Kayıtbay döneminde yapılan yasayı getirtip gözden geçirdi, daha sonra Kansu Gavri ve Hayır Bey dönemlerinde, bunun nasıl uygulandığını araştırdı. Bu ön hazırlıklardan sonra İbrahim Paşa, halkı gözetip hazineyi de koruyacak olan adil bir yasa yaptırdı; ayrıca o, mevcut adlî ve askerî yasaları da değiştirip ıslâh ettikten sonra bunları, hükümdara arzedip onaylattı ve derhal uygulamaya başlattı. Böylece *Mısır*'daki olayların önü alındı; ayrıca *Şam* valisi Süleyman Paşa (Hadım)'yı da *Mısır* beylerbeyiliğine atadıktan sonra *İstanbul*'a hareket etti. İbrahim Paşa, *Suriye* yoluyla *Anadolu*'ya gelip *Maraş-Kayseri* arasında iken daha önce görüldüğü üzere, Ali Bey (Şehsuvaroğlu) olayından sonra dirlikleri hazineye alınan *Timarlı sipahilerin* haydutluğa başladıklarını ve *Mısır* hazinesiyle kendisine ait ağırlıkları soyacaklarını öğrendi. Bunun üzerine o, *Sipahilerin* ilerigelen beylerini getirtip görüştü; onlara karşı yapılan haksızlığı tespit edince dirlikleri kesilenlerin *Timarlarını* geri verdirtti, böylece bölgedeki huzursuzluğu önledikten sonra *İstanbul*'a döndü (Ağustos 1525).

MACARİSTAN'A SEFERLER

Mohaç zaferi

Osmanlıların Rumeli'ye geçtikleri zamandan itibaren birbuçuk yüzyıldan fazla bir süre içinde *Macarları*, düşman, ya da düşmana yardımcı durumda görmüşlerdi. Bu nedenle *Türklerin Macarlara* ve *Macarların da Türklere* olan düşmanlıkları, *Macaristan*'ın fethi ve dolayısıyla *Macar* krallığının ortadan kaldırılmasına kadar sürüp gitmiştir. Daha önceleri, *Belgrat* ve diğer bazı kalelerin fethiyle *Macarlara* büyük bir darbe indirilmiş, özellikle *Belgrat*'ın fethi, *Avrupa*'da yapılacak fetihlere yol açan önemli bir etken olmuştu. Nitekim *Belgrat*'ın alınmasından sonra *Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya* ve *Dalmaçya*, daha çok *Türk* akınlarına maruz kaldı. Hüsrev (Gazi), Sinan ve Bâli Bey'lerin akınları *Mohaç* savaşına kadar sürüp gitmiştir. Veziri âzam İbrahim Paşa, bir miktar kuvvetle *Macaristan*'a gönderildikten sonra sultan Süleyman da 100 bin kişilik bir orduyla hareket etti (23 Nisan 1526). Ordu, *Anadolu* ve *Rumeli Timarlı Sipahilerinin* de katılmasından sonra üç ayda *Belgrat*'a ulaştı; bu sırada veziri âzam, *Macaristan*'da, *Tuna* nehri üzerinde bulunan *Petro Varadin (Peterwardein)*'i karadan ve nehirden kuşatıp sıkıştırarak almayı başardı; ayrıca *Bosna* beyleride *Sirem*'deki kaleleri fethettiler. *Tuna* boyunca ilerleyen *Osmanlı* ordusu, *İyluk (İlok, Vilak)* ile on bir kaleyi elegeçirdikten sonra *Drava* nehri kenarındaki *Ösek (Eszék)* kalesini de fethetti. Öte yandan *Osmanlıların Macaristan*'a yürüyeceklerini haber alan *Macar* kralı II. Layoş, bir yandan savaşa hazırlanırken, bir yandan da *Avrupa* kral ve prenslerine başvurarak onlardan yardım istedi. Öte yandan ordu, *Ösek* kalesinin fethinden sonra *Tuna* boyunca ilerlemeyi sürdürebilmek amacıyla, gemiler üzerine kurulan köprüden *Drava* nehrini geçerken *Macarlar*, saldırıya geçtilerse de başarılı olamadılar; fakat bu sırada asıl ordusunun *Mohaç* ovasında bulunduğunu haber aldılar. Asıl hedefi *Macar* başkenti *Budin*'i fethetmek olan *Osmanlı* ordusu, savaş düzeni alarak yavaş yavaş ilerliyordu; ordunun sağ kanadında veziri âzam İbrahim Paşa, sol kanadında *Anadolu* beylerbeyi Behram Paşa, merkez hattında da pâdişah, *Yeniçeri* ağası ve *Kapıkulu* askerleriyle birlikte yer almışlardı. Öte yandan *Macar* suvarileri, birbirlerine zincirlerle bağlı olup atlarının da eğitimli olması bakımından saldıracakları cepheleri alt üst edebilirlerdi; gerçekten deneyli *Türk* akıncıları, 40-50 bin kişilik bir *Macar* suvari kuvvetinin önünde durulamayacağını biliyorlardı; bu nedenle *Maca-*

ristan'a akınlarda bulunan akıncılar, bu tür saldırılarda *Macarların* önlerinden kaçıp, süratle onların gerilerinden ve yanlarından saldırıyorlardı. *Semendire* beyi Bâli Bey'in *Mohaç* ovasında yaptığı uyarı niteliğindeki tavsiyesi üzerine ordu, yeni bir savaş düzeni aldı. Buna göre, ordunun ağırlıkları geride bırakıldı, iki kanadı açılarak *Macar* suvari kuvvetlerinin, içeri ve topların önüne çekilerek onlara geriden ve yandan saldırıya geçilecekti, *Yeniçeriler* ise bu kez geriye alındılar; onların önlerine de zincirle birbirlerine bağlı toplar yerleştirildi. *Kapıkulu suvarisi* ile *Bosna* beyi Hüsrev Bey'in *deli birlikleri* geriye çekilip ihtiyaç duyulmadıkça savaşa katılmayacaklardı. Nihayet savaş, 29 Ağustos 1526 çarşamba günü, ikindi vakti başladı. Padişah, zırhlı savaş giysisi giymiş olduğu halde, beyaz bir ata binerek geride yerini almıştı. Ordusunda *Alman, Leh, Çek, İtalyan* ve *İspanyolların* da yer aldığı *Macarlar*, bu son *Osmanlı* plânını bilemedikleri ve eski *Osmanlı* plânı kanısıyla 60 bin kişilik bir zırhlı suvarileriyle *Osmanlı* merkez hattına saldırarak zaferi kazanacaklarını ümit ediyorlardı. *Osmanlılar* ise *Macarları* merkeze çekerek imha etmek düşüncesinde idiler. *Macar* kumandanlarından Piyer Pereney (Pereni Petri) ile papaz Pol Tomori, bütün kuvvetleriyle veziri âzamın kumandasındaki *Rumeli* askerlerine karşı saldırıya geçtiler. *Osmanlı* kuvvetleri, plân gereğince geri çekilerek onları içeri çektiler; burada, yandan *Anadolu* kuvvetlerinin baskısı sonucunda, *Macar* kuvvetleri, daha da içeri çekilerek topların önüne dek getirildiler. Bu sırada Bâli Bey'in kuvvetleri, süratle harekete geçip kuşattığı *Macar* suvarilerini ikiye ayırdılar. *Macarların*, kral Layoş'un kumandasındaki ikinci kolu, *Anadolu* kuvvetleri üzerine saldırdı; bu kuvvetler de "düzme bir geri çekilme" ile gerilediler; bunun üzerine bu *Macar* kuvvetleri, bu kez, padişahın yer aldığı *Osmanlı* merkez hattına saldırdılar; böylece başarılı duruma geldiğini sanan düşman kuvvetleri, tam anlamıyla içeri çekildi, hattâ padişahı tutsak almaya, ya da öldürmeye ant içen *Markzali* adlı bir fedaî müfrezesinin, ok yağdırarak zırhının birkaç yerine isabet ettirdiği sultan Süleyman, bulunduğu yeri asla terketmemişti. *Macarların* kralın kumandasındaki kuvvetlerinin içeriye, topların önüne çekildikten ve gerileri de *akıncı* ve *deli* kuvvetleri tarafından kuşatıldıktan sonra 300 top birden ateşe başladı. Bunun üzerine *Macar* ordusu paniğe kapıldı; bu kuvvetlere kumanda eden ve yaralanan kral, artık ortalarda yoktu. Daha sonra onun bataklıkta ölüsü bulunmuştur. Öte yandan Bâli Bey tarafından sıkıştırılan bir

Macar birliği ise darma dağın olmuş, ölümden kurtulabilenler de gece karanlığında bataklığa düşüp boğulmuşlardır. *Mohaç savaşı*, iki saat sürmüş, bu çok kısa savaş sonunda *Macar* krallığı tarihe karışmıştır.

Akıncı kuvvetleri, *Mohaç* zaferinin ertesi günü *Macaristan* içerlerine akınlara gönderildi. *Macar* ordusu tamamen yok edildiği için *Osmanlı* ordusunun önünde artık bir engel kalmamıştı; ordu, Eylül başında *Mohaç*'tan hareketle *Macar* başkenti *Budin* önlerine geldi. Şehrin yerli *Hıristiyan* halkı kaçmış, şehirde *Yahudiler* kalmıştı. *Yahudi* reisi Yasef (Salamonoğlu), *Budin* kalesinin anahtarlarını sultan Süleyman'a teslim etmiş, böylece şehir savaşsız *Osmanlı* hükümdarına teslim olmuştu (10 Eylül 1526). Daha sonra dönüş sırasında da *Segedin, Baç* ve diğer bazı şehirler fethedildi. Bu sefer sırasında *aman* dileyip teslim olan *Hıristiyan* ve *Musevî* köylü ve şehirlilerden birçok aile, *Tuna* yoluyla daha iç bölgelere nakledildikleri gibi, bunlardan birçokları da *İstanbul*'a gönderilip *Yedikule*'ye yerleştirildiler. *Musevîler*in bir kısmı, *Selânik*'e, bir kısmı da diğer şehirlere gönderildiler.

Macar krallığı sorunu

Yagellon kral ailesine mensup olan son *Macar* kralı Layoş'un oğlu olması sebebiyle, bir kısım *Macar* prensleri, *Macarların* başında bir kralın bulunması gerekli olduğu için, *Macar Zips* kontu ve *Erdel* voyvodası Yanoş (Jan) Zapolya'nın kral seçilmesini uygun gördüler. *Osmanlı* kaynaklarında Yanoş Kral olarak geçen Yanoş Zapolya'nın sefahate düşkün olan *Macar* kralı Layoş ile arası açıktı; hattâ o, krala karşı muhalefete bile başlamıştı. Onun krallığı, bütün *Macar* asilzâdeleri tarafından kabul edilmemiş, ancak kendisini *Transilvanya* prensleri desteklemişlerdi; bu nedenle o, kral Layoş un ölümünden sonra *Macar* krallığına seçilmiştir (15 Kasım 1526). Bununla birlikte bazı *Macar* prensleri, Jan Zapolya'ya karşı rakip olarak *Habsburg* hanedanından Alman imparatoru V. Şarl (Charles Quint)'ın kardeşi *Bohemya* kralı ve *Avusturya* dükü Ferdinand'ı, *Macar* kralı seçtiler. Ferdinand, ölen kral Layoş'un kızkardeşinin eşi, kral Layoş da V. Şarl ve Ferdinand'ın kızkardeşleri olan Mari'nin kocası idi: bu nedenle Şarl, *Diyet Meclislerini* toplantıya çağırdı. Ferdinand, *Presburg Diyet Meclisinin* kararıyla meşrû *Macar* kralı, Yanoş Zapolya ise âsi ve din düşmanı olarak ilân edildi. Bu karardan sonra Yanoş'u istemeyen bazı *Macar* prensleri, *Viyana*'ya bir heyet göndererek

F e r d i n a n d 'ı davet ile *İstoni Belgrat*'ta saklı bulunan *Macar* krallığı tacını ona giydirdiler. Böylece *Macaristan*'da, biri *Osmanlı* devletinin (Y a n o ş Z a p o l y a) , diğeri de *Alman* imparatorunun himayesinde (F e r d i n a n d) olmak üzere, iki kral ortaya çıktı; bu nedenle *Osmanlı* devleti ile *Alman* imparatorluğu ilişkileri, uzun yıllar gergin bir biçimde devam etti. Fakat sonunda *Osmanlılar*, *Macaristan*'ı ilhak ederek krallık sorununu kesin olarak çözümlediler.

J a n Z a p o l y a 'ya karşı olan ve çoğunluğu oluşturan *Macar* prensleri tarafından krallığa seçilen F e r d i n a n d , *Osmanlı* ordusunun geri dönmesi üzerine *Budin*'e saldırdı. Ona karşı koyan J a n Z a p o l y a , *Tokay*'da yenilgiye uğrayınca önce eski voyvodalık yeri olan *Erdel*'e, oradan da kayın pederi *Lehistan* kralının yanına gitti (1526). F e r d i n a n d , *Osmanlı* hükümetinin kendisini burada bırakmayacağını bildiği için bir süre sonra bir elçi gönderip "vergi vermek şartiyle *Macar* kralı olarak tanınmasını" önerdi ise de kabul edilmedi ve kendisine "*Budin*'in J a n Z a p o l y a 'ya geri verilmesi" bildirildi. Öte yandan Y a n o ş , *Presburg Diyet Meclisi* tarafından âsi ve din düşmanı olarak ilân edilmesi üzerine, endişeye kapılarak *Osmanlıların* müdahalesi yerine, kayın pederinin yardımıyla *Macar* krallığını elinde tutmak istiyordu. Böyle bir girişimde bulunduğu takdirde *Osmanlılar* tarafından sıkıştırılacağını düşünen *Lehistan* kralı S i g i s m u n d ve *Leh* devlet erkânı, "kendilerinin bir şey yapamayacaklarını ve *Osmanlıların* yardımıyla sorunu çözümlemesini" ona tavsiye ettiler. Bunun üzerine Y a n o ş , *Leh* asilzâdelerinden J e r o m L a ç k i 'yi elçi olarak *İstanbul*'a gönderip "padişahın himayesini" istedi. L a ç k i , bu sırada *İstanbul*'da devlet erkânı üzerinde büyük nüfuzu olan *Venedik*'li G r i t t i 'yi ikna edip onun vasıtasıyla "vergi vermek suretiyle krallığın yine Z a p o l y a 'ya verilmesini" rica etti. Çok geçmeden padişah, huzuruna kabul ettiği L a ç k i 'ye "kendi kılıcıyla fethettiği yerlerin ancak kendisine ait olabileceğini, fakat gösterdiği sadakatten dolayı *Macar* krallığını, J a n Z a p o l y a 'ya verip onu himaye edeceğini" vaad etti (1528). Aynı yıl içinde F e r d i n a n d 'ın *Macaristan*'ın kendisine verilmesi hususunda gönderdiği elçi heyeti, başarısız olarak geri döndü. J a n Z a p o l y a 'yı himaye ve savunacağını vaad eden sultan S ü l e y m a n , Mayıs 1529'da, 350 bin kişilik bir ordu ile *İstanbul*'dan hareketle *Mohaç* ovasına geldiği zaman J a n Z a p o l y a , yandaşları *Macar* asilzâdeleriyle birlikte padişahı karşıladı ve *Budin*'in geri alına-

rak kendisine verileceğini yeniden bildirildi. Çok geçmeden *Budin* yarım gün süren bir direnişten sonra teslim oldu; şehir, yıllık belirli bir vergi karşılığında J a n Z a p o l y a 'ya verilerek kendisine törenle *Macar* krallığı tacı giydirildi.

İlk Viyana kuşatması

Osmanlı ordusu, Budin'in yeniden elegeçirilmesinden sonra, yol üzerindeki *Estergon (Gran)'u* kuşatıp F e r d i n a n d 'ın bulunduğu *Viyana*'ya yürüdü. *Türklerin* müttefiki durumundaki *Fransız* kralı I. F r a n s u v a (F r a n ç o i s) , bu sırada *Alman* imparatoru Ş a r l k e n 'in baskısı altında bulunduğu için *Viyana* kuşatması, aynı zamanda F r a n s u v a 'nın da durumunu düzeltmekte idi; esasen *Budin*'in geri alınmasından sonra *Viyana*'nın kuşatılması, *Fransa* kralına yardım için yapılmıştı (26 Eylül 1529). F e r d i n a n d , 16 bin kişilik bir savunma kuvvetini *Viyana*'da bıraktıktan ve kaleyi de tahkim ettikten sonra kuvvet sağlamak amacıyla, *Alman* şehirlerini dolaşmaya başladı ve "eğer kendisine yardım edilmeyecek olursa sıranın kendilerine geleceğini" söyleyerek *Almanları* kışkırttı; böylece kont P a l a t i n i kumandasında 22 bin yaya ve atlı ile 100 büyük ve 200 küçük top sağlayarak *Viyana*'ya gönderdi. Öte yandan *Osmanlı* ordusunun *Viyana* kuşatması, *Eylül* sonuna rastladığı için iklim bakımından harekâta uygun değildi; ayrıca *Avrupa*'ya bir kuvvet gösterisinde bulunmak istenildiği için büyük toplar getirilmemiş, *Tuna* yoluyla top ve savaş malzemeleri getiren gemiler de bir *Alman* çetesinin saldırısı sonunda batırılmıştı. Çok geçmeden sultan S ü l e y m a n , *Viyana*'nın teslimini istediyse de red cevabı aldı. *Osmanlı* kuşatması, *Avrupa*'da dinî, *Almanya*'da da millî duyguları kamçıladı, hattâ protestan mezhebinin kurucusu L ü t e r (L u t h e r) , bu münasebetle *Türkler* aleyhindeki askerî söylevini yayınladı; ayrıca Ş a r l k e n , hem kendi, hem de *Papa* adına *Türklerle* savaşmak için düşmanı olduğu *Fransa* kralına başvurdu. Kral F r a n s u v a , *Türklere* karşı olan bu galeyandan endişeye kapılıp *Türklerle* olan ittifakını gizleyerek iki yönlü bir siyaset izlemek zorunda kalmıştı. Öte yandan *Osmanlı* ordusu başkumandanı, kaleyi fethetmek için baskıyı artırdı, kazdırılan lâğımlarla, surun bir kısmı tahrip edildi ise de başarılı olunamadı; son kez yapılan genel bir saldırı da başarı sağlayamadı. Ayrıca havanın çok soğuk olması, asker ve hayvanlar üzerinde olumsuz etki yaptığı için kuşatmaya devama imkân yoktu. Bu nedenlerle 21 gün süren bir kuşatmadan sonra ordu, dönüşe hazırlandı. Bu arada *Viyana*'da hapiste bulunan *Müslüman* tutsaklarla, 60 düşman tutsağı takas

edilip kurtarıldı (14 Ekim 1529). 60 bin tutsakla *Viyana*'dan ayrılan padişah, *Budin*'e geldi. Sultan, *Venedikli* Luici Gritti'yi, görünüşte danışman, gerçekte ise kralın durumunu gözetletmek için kralın yanında bıraktı; ayrıca kralın korunması için de *Yeniçerilerle* diğer kuvvetlerden oluşan bir birlik tahsis etti. *Viyana* kuşatması sırasında, Mehmet Bey (Bâli Beyoğlu) kumandasındaki akıncı kuvvetleri, *Bavyera*'ya ve bugün *Çekoslovakya*'nın önemli kentlerinden olan *Brün*'e kadar akınlarda bulunmuşlardır. Böylece *Türklerin Viyana* önünden başarısız olarak çekilmeleri üzerine Şarlken ve müttefikleri, birbirleriyle daha sıkı işbirliği ve dayanışma yapmak zorunluluğunu duydular; bu nedenle *Venedik Cumhuriyetini* de aralarına almak istiyorlardı; fakat bunun gerçekleşmesi çok yavaş oluyordu; çünkü *Venedikliler*, Şarlken ile yapacakları ittifakın kendilerine pahalıya mal olacağını ve *Türklerin* daha çok düşmanlığını çekeceklerini bildikleri için çıkarları gereği olarak anlaşmaya yanaşmadıkları gibi, *Osmanlılarla* olan antlaşmalarını da yenilediler. *Osmanlılar* ise *Venediklilerin* iki yüzlü siyasetlerini iyi bildikleri için onların durumunu gözden uzak tutmuyorlardı. *Osmanlılar, Mısır*'a hâkim olduktan sonra *İskenderiye*'yi ticaret merkezi konumundan çıkararak *İstanbul*'u merkez yapmışlardı; bu durum, *Venedik* ticaretine önemli bir darbe vuruyor, bu nedenlede *Osmanlılara* iyi bir gözle bakmıyorlardı; hattâ *Venedik* senatosu, *Macar* kralı Jan Zapolya ve onun kayın pederi *Lehistan* kralı Sigismund'a başvurarak onları, *Osmanlılara* karşı kışkırttı ise de başarılı olamadı; böylece senatonun aracılığı da boşa gitmiş oldu.

Ferdinand, *Viyana* kuşatmasından sonra vergi vermek şartiyle *Macar* krallığının kendisine verilmesi için *İstanbul*'a ikinci kez elçi gönderdiyse de yeniden red cevabı aldı. Öte yandan *Macar* kralı Jan Zapolya da ülkesinde hâkimiyet kuramamıştı; çünkü *Macar* prenslerinin çoğu, Ferdinand'ın yandaşı idiler; hattâ kendisinden memnun olmayan *Sigetvar banı*, öteki *Macar* prenslerine önayak olup isyana kalkışmıştı. Bunun üzerine Jan Zapolya, âsi ban'a karşı 10 bin *Macar* askeriyle *Budin*'de kendisine bırakılmış olan üç bin *Yeniçeri* ve diğer *Türk* askerlerini *Sigetvar*'a sevkettiği sırada, Ferdinand'ın *Budin*'e yürüdüğünü haber aldı; bunun üzerine derhal *Semendire* sancakbeyi Mehmet Bey'e haber göndererek yardım istedi (1531). Öte yandan Ferdinand, *Osmanlılara* ait *Estergon, Vişegrad* ve *Vaç* kalelerini işgal ettikten sonra *Budin*'i de kuşattı; *Sigetvar*'a sevkedi-

len kuvvetler, *Budin*'e geldilerse de şehrin kuşatılmakta olduğunu görünce *İstoni Belgrat*'a gittiler, daha sonra da *Budin* muhafızlariyle anlaşarak bir gece ansızın kaleye girdiler. Ferdinand'ın *Budin*'e karşı giriştiği saldırı başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü bu sırada *Semendire* sancakbeyi Mehmet Bey ile *Bosna* sancakbeyi Hüsrev Bey (Gazi)'in kumandalarındaki *akıncı* ve *deli* kuvetlerinin *Budin*'e yaklaştığını haber alan Ferdinand, iki ateş arasında kalmaktan korkup çekilmek zorunda kaldı. Akıncılar, Ferdinand'a ait yerlere akınlar yaparak pek çok tutsak ve ganimet elegeçirdiler. *Osmanlı* hükümdarı, Ferdinand'ın *Budin*'i kuşatması üzerine, krala vaadettiği gibi, 25 Nisan 1532'de *Macaristan*'a bir sefer daha (üçüncü) düzenledi. *Niş*'e yaklaşıldığı sırada, Ferdinand ve *Alman* imparatoru Şarlken'in elçileri kabul edilmedi. Onlar, yine "vergi vermek suretiyle Ferdinand'ın krallığını" önerdilerse de kabul olunmadı. Çok geçmeden bu kez, *Fransa* kralının elçisi gelmişti. *Osmanlı* ordusu, *Belgrat*'a gelip şehrin batısındaki *Slovanya*'ya tâbi *Sirem (Sirmiye)* adasına geçmişti; işte burada, diğer elçilerin önünde, *Fransa* elçisine fevkalâde bir kabul resmi düzenlendi. Öte yandan *Macaristan*'a giren *Osmanlı* ordusu, *Budin*'e yürümeyip kuzey-batıya doğru yöneldi; buralardaki kaleler savunma yapmadan teslim oluyorlardı. Akıncı kuvvetleri kumandanı Mehmet Bey (Mihaloğlu), 50 bin, *Bosna sancak* beyi Hüsrev Bey (Gazi) de 10 bin *deli* kuvvetiyle orduya katıldılar. Padişah, *Alman* imparatoru'nu savaşa davet ettiği için bu defaki seferi ona karşı yöneltmişse de Şarlken, ortalarda görünmüyordu. Her tarafa saldıran ve *Almanya* içlerine kadar giren akıncılar, imparatordan bir haber alamıyorlardı. Bu sırada *Viyana* yakınlarındaki *Lintz*'de bulunan Şarlken, "*Türkler* ikinci kez *Viyana*'ya yürüyecek olurlarsa nasıl karşı konulabileceği hususunu", topladığı bir mecliste müzakere ediyordu. Meclis, *Türklerin Viyana*'ya yürümelerine kadar durumun incelenmesini uygun gördü, daha doğrusu hiçbir şeye karar veremedi. Şarlken, çeşitli uluslardan oluşan bir orduya sahip ise de savaşmaya cesaret edemiyordu; çünkü yenilgisi halinde, *Fransa*'ya karşı çok kötü bir duruma düşebilirdi. Öte yandan *Osmanlı* ordusu, irili ufaklı 15 kaleyi fethettikten sonra *Viyana* yolu üzerindeki *Gons (Göns)* kalesini de üç hafta süren bir kuşatmadan sonra fethetti. Eski merkezlerden olan *Gradcaş* da alındı. Bu *Alman* seferinde *Osmanlı* ordusunun, mevcudu, 200 binden fazla idi; orduda, *çekaloz* denilen ve kaz yumurtası biçiminde gülle atan 300 küçük top vardı; *akıncı* ve *deli* kuvvetleri-

Alman seferi

nin sayısı 80 bin olup bunlara, Mehmet (Mihaloğlu), Mehmet (Yahya Paşaoğlu), Hüsrev (Gazi) ve Kasım Bey'ler kumanda ediyorlardı. 12 bin *Türk* akıncısına kumanda eden Kasım Bey, *Viyana* yakınlarındaki *Baden*'e kadar ilerlemiş, padişahın güneye *İstirya*'ya dönmesi üzerine, o da geri dönmüş, fakat yolda düşman tarafından kuşatılarak kendisi ile birlikte birçok asker şehit olmuştu. Kasım Bey'in silâhları ile miğferi, güya büyük bir başarı eseri olarak törenle Şarlken'e takdim edilmiştir. Çok geçmeden imparatorun ortaya çıkmadığı, bir kez daha görüldü ve mevsim geçtiği için güney yoluyla geri dönülme hazırlıklarına başlandı. Sultan Süleyman, savaşa girişemeyen Şarlken ile kardeşi Ferdinand'a ağır mektuplar gönderdi. Bu sefer sırasında, daha önce devlete sadık kalıp gizlice casusluk yaptığı haber alınan Peroni Petri, veziri âzam tarafından *Belgrat*'ta hapsedildi; ona ait olan *Drava* nehri üzerinde *Şıkloş* kalesiyle, *Papoçe*, *Budin*'in batısındaki *Sopron* ve *Gradcaş*'ın fethinden sonra güneye dönülüp, *Morava* ve *Drava* nehirleri geçilerek *Slovenya*'ya girildi; bu sıradaki *Podgogonce* ve *Zagreb* prensleri, sultana kalelelerinin anahtarlarını gönderip itaat ettikleri için *cizye* ve *haraca* bağlandılar; *Pozaga*, *Zacesne*, *Nemçe* ve *Podgrad* kaleleri de fethedildi. Yedi ay süren bu seferden sonra padişah, Kasım 1532 sonlarına doğru *İstanbul*'a döndü.

II. Bayezit devrinde fethedilmiş olan *Koron* kalesi, *Osmanlı* hükümdarının *Alman* seferinde bulunduğu sırada, Şarlken'in amirali Andrea Dorya tarafından hile ile işgal edildikten sonra iç kaleye *Frenkler*, dış kaleye de yerli *Rumlar* yerleştirilmişti. *Alman* seferinden sonra Ferdinand'ın barış için gönderdiği elçi, "eğer *Macar* krallığı Ferdinand'a verilirse *Koron* kalesiyle *Afrika* sahilindeki Barbaros'a ait olan *Arcel* adasının geri verileceğini" bildirmiş, fakat veziri âzam İbrahim Paşa "Biz oraları savaşla almayı yeğleriz" demiştir. Çok geçmeden *Semendire* sancakbeyi Mehmet Bey, *Mora* sancakbeyliğine atanıp *Koron*'un geri alınmasıyla görevlendirildi (Mart 1534). Derhal harekete geçen Mehmet Bey, Ferdinand'la anlaştıktan sonra saldırıya geçmeden önce, iç kaledeki *Frenklerle* dış kaledeki *Rum* ve *Arnavutların* aralarını bozup birbirleriyle mücadeleye başlattırdı; sonra iç kaleyi de buradaki *Frenklere aman* vererek almayı başardı.

Avusturya ile barış

Ferdinand'ın *Macar* krallığına sahip olmak amacıyla giriştiği faaliyetler, özellikle *Osmanlı* devletinin Jan Zapolya'-

yı desteklemesi sebebiyle olumlu bir sonuca ulaşamamıştı. *Osmanlı* devleti karşısında ancak kardeşi V. Ş a r l 'ın yardım ve desteği sayesinde tutunabilen F e r d i n a n d , *Batı-Avrupa*'da meşgul olan *Alman* imparatorunun tavsiyesiyle *Osmanlılarla* anlaşmak zorunda kalarak devlete başvurdu. Onun bu başvurusu, *Osmanlıların* da siyasetine uygun geliyordu. Çünkü *Macaristan*'a yapılan seferlerde, çok ağır masraflar yapıldıktan başka, doğu sınırları da ihmale uğruyordu. Özellikle Ş a h İ s m a i l 'in ölümünden sonra (1524) yerine geçen oğlu T a h m a s p H a n , *Doğu-Anadolu*'da faaliyete geçmiş, iki taraf kuvvetleri arasında bazı olaylar cereyan etmiştir. İşte bu nedenlerle *Osmanlı* hükümeti de barışa taraftar idiyse de bunu açıkça göstermiyordu. F e r d i n a n d 'ın temsilcileriyle yapılan uzun müzakere ve çekişmelerden sonra yapılan antlaşma gereğince, "F e r d i n a n d , *Macar* kralı J a n Z a p o l y a'-nın topraklarına saldırmayacak, iki taraf arasında sınır belirlenecek, *Macar* kralıyla F e r d i n a n d arasındaki çeşitli antlaşmalar, *Osmanlı* hükümdarı tarafından onaylanacak; F e r d i n a n d , elindeki *Macaristan* toprakları için *Osmanlı* hazinesine her yıl 30 bin altın verecek; F e r d i n a n d ile yapılan anlaşmadan sonra *Alman* imparatoru Ş a r l k e n de barış için bir elçi heyeti gönderecek, eğer onunla barış yapılmazsa *Osmanlılar*, ona karşı serbest durumlarını koruyacaklardı". Antlaşma, yıl ile sınırlanmayıp F e r d i n a n d 'ın buna uyduğu sürece geçerli sayılacaktı. Böylece bu antlaşma gereğince, biri, doğrudan doğruya *Osmanlı* devletinin himayesi altında J a n Z a p o l y a'ya, diğeri de elinde tuttuğu yerler için vergi vermek şartıyla F e r d i n a n d 'a ait iki *Macaristan* oluşturulmuş oluyordu (Temmuz 1533).

Macaristan'ın ilhakı

Osmanlılar, F e r d i n a n d 'la barış yaptıktan sonra *İran*'la savaştıktan başka, denizde de Ş a r l k e n ile mücadelede bulunmuştu. *Osmanlıların* denizde *Venedik* ve müttefikleriyle savaştıkları sırada imzalanan barışa rağmen K a ç i y a n e r 'in kumandasındaki F e r d i n a n d kuvvetleri, sınırı geçmişlerse de *Osmanlı* sınır beyleri, bu kuvvetli orduyu imha etmişlerdi (1537). Buna rağmen F e r d i n a n d , *Venedik*'le barış yapıldığı sırada bir elçi heyeti göndererek antlaşmayı yenilemek istemişti; çünkü antlaşmayı bozup saldırıya geçmesinin kendisine pahalıya mal olacağını iyi biliyor ve bu nedenlede telâşlanıyordu. *Osmanlı* himayesinde bulunan J a n Z a p o l y a ise *Osmanlılara tâbiyetten* kurtulup kayın pederi *Lehistan* kralının yardımıyla bağımsız olmak istiyordu, fakat karşısında Ş a r l k e n gibi güçlü bir düşman olduğu için ister

istemez *Osmanlı* himayesinde kalmayı yeğliyordu; bununla birlikte onun Ferdinand'la gizli bir anlaşma yapması sebebiyle daha önce, Jan Zapolya'nın hizmetinde bulunmuş olan *Lehli* Laçki, sultan Süleyman'ı uyarmış, bunun üzerine *Macaristan* sorunu yeniden gündeme gelmiştir. İşte bu sırada Ferdinand'ın, Jan Zapolya'nın yönetimindeki *Macaristan*'a sahip olma isteği, yeniden reddedildi. Bir süre sonra (1540) Jan Zapolya öldü. Onun, ölmeden önce, eşi İzabella'dan bir erkek çocuğu (Sigismund) dünyaya geldiği için *Macaristan* sorununun çözümlenmesi zorunlu hale gelmişti; bu sırada da kraliçe İzabella'nın da elçileri *İstanbul*'a gelmişti. Elçiler, kraliçe adına "oğlu Sigismund'un *Macar* kralı olmasını" rica ettiler, bu konuda kraliçeye güvence verildi. Öte yandan Jan Zapolya'nın ölümü (1541) üzerine, Ferdinand ve Şarlken'in kuvvetleri, derhal *Budin*'i kuşattılarsa da başarılı olamadılar. Bunun üzerine *Macaristan*'a bir sefer düzenlendi. Sultan Süleyman, 1541 yılı ilkbaharında sefere çıkmadan önce, *Budin*'in Ferdinand'ın eline geçmemesi için süratle *Rumeli* beylerbeyi, daha sonra da üçüncü vezir Sokullu Mehmet Paşa'yı üçbin *Yeniçeri* ve suvari kuvvetleriyle *Macaristan*'a sevketti, daha sonra da bizzat kendisi hareket etti. *Budin*'i kurtarmaya giden kuvvetler, bir aydan fazla bir süre çarpıştıkları halde Ferdinand'ın kuvvetlerini kuşatmadan uzaklaştıramadılar. *Budin*'i almaktan ümidini kesen ve asıl *Osmanlı* ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Ferdinand'ın kuvvetleri, bir gece, gizlice kaçma girişiminde bulundularsa da başarılı olamadılar ve hemen hepsi imha edildi, ordugâhları *Türklerin* eline geçti; yakalanan başkumandanları Rokendorf öldürüldü. Bu zaferden sonra *Budin*'e gelen sultan, küçük kral Sigismund'u şehir dışındaki karargâhına götürdü. Daha önce alınan bir karar gereğince *Budin*, piyade kuvvetleriyle işgal edilmiş, kraliçeye, "Sigismund büyüyünceye kadar şehrin *Türk* işgali altında bulundurulacağı" bildirilerek kendisine antlaşma metni verildikten sonra Sigismund kendisine nâip olan annesiyle birlikte Jan Zapolya'nın eski prenslik merkezi *Erdel*'e *(Transilvanya)* gönderilmiştir. Böylece Jan Zapolya'nın yönetimindeki *Macaristan*, doğrudan doğruya *Osmanlı* sınırları içine alınıp "on iki sancaklık *Budin* beylerbeyiliği" oluşturulmuş ve yönetimine de *Bağdat* valisi *Macar* asıllı Süleyman Paşa atanmıştır; ayrıca *Macaristan*'da arazi sayımı yapılmıştır. Böylece *Macaristan, Osmanlılara*, Ferdinand'a, *Erdel* de Sigismund'a ait olmak üzere, üç kısma bölünmüş oldu.

Macaristan'a yeni bir sefer ve barış

Bu sıralarda F e r d i n a n d , "*Budin*'in daha çok vergi karşılığında kendisine bırakılması" hususunda bir elçi gönderdiyse de sultan S ü l e y m a n , "Artık *Macar* memleketinden el çeksin ve *Nemçe*'deki yerler için haracını göndersin; başka türlü barış olmaz" diyerek elçiyi geri göndermiştir.*Osmanlı* ordusunun *İstanbul*'a dönmesinden sonra F e r d i n a n d 'ın *Budin* ve *Peşte*'yi kuşatması üzerine, bizzat sultan S ü l e y m a n , 23 Nisan 1543'de, *Macaristan*'a yeni bir sefer düzenledi. Bu defaki *Budin* kuşatması çok önemli idi; çünkü F e r d i n a n d , 80 binden fazla bir kuvvetle, sekiz bin *Türk*'ün savunduğu şehri şiddetle sıkıştırıyordu. Bununla birlikte düşman kuvvetleri, *Osmanlı* ordusunun gelmekte olduğunu haber alınca derhal kuşatmayı bırakıp geri çekildiler. Girişilen bu sefer sırasında, F e r d i n a n d 'ın elinden eski *Macar* krallarının merkezi olan *Estergon (Gran)* ve *Budin*'in güney - batısındaki *Macar* krallarının mezarlarının bulunduğu *İstoni Belgrat* (*Stuhlweissenburg*) daimî olarak, *Drava* nehri üzerindeki *Valpo, Sikloş* ve *Budin*'in doğusundaki *Tata* da geçici olarak elegeçirildi; daha sonra ordu, *İstanbul*'a döndü. Ertesi yıl F e r d i n a n d 'ın topraklarına akınlar yapıldıktan başka *Budin* beylerbeyi M e h m e t P a ş a (Ya h y a P a ş a z â d e) , *Budin*'in kuzeyinde ve *Tuna* kenarında *Vişegrad*'ı ikinci kez elgeçirdi. Bununla birlikte F e r d i n a n d , *Osmanlı* ordusunun ayrılmasından hemen sonra yakın oluşu nedeniyle kolayca saldırıya geçiyor, halbuki *Osmanlı* ordusu, mesafenin uzaklığı dolayısıyla daimî olarak hazır durumda bulunamıyordu. Halbuki ordu, *İstanbul*'a dönmeyip, o bölgede kışladıktan sonra ertesi yıl ilkbaharda *Viyana* üzerine yürüyerek kesin sonuca ulaşabilir, böylece sorunlar kolayca çözümlenebilirdi. Böyle yapılmadığı için *Macaristan* sorunu da uzayıp gidiyordu. Bütün bunlarla birlikte *Osmanlılarla* başa çıkamayacağını anlayan ve her seferde, elindeki önemli şehir ve kalelerden bir kısmını kaybeden F e r d i n a n d , Ş a r l k e n ile beş yıllık bir barış yaptı. Daha ilerde görüleceği üzere F e r d i n a n d , "*Osmanlı* yönetimindeki *Macaristan* ile son savaşta, kendisinden alınan bazı yerleri terketmeyi ve *Macaristan*'a ait elindeki yerler için de yılda 30 bin duka altını vermeyi" kabul ediyordu (19 Haziran 1547); bu barış antlaşmasına Ş a r l k e n ile *Papalık, Fransa* ve *Venedik* devletleri de dahil edilmişlerdir. Bununla birlikte bu antlaşma, bir mütareke niteliğinde kaldı; çünkü ortaya çıkan *Erdel* olayı, savaşın yeniden başlamasına neden oldu. *Osmanlı* himayesinde bulunan *Erdel* kraliçesi İ z a b e l l a 'nın maiyyetindeki adamlarından birisi, F e r d i n a n d 'ın yanda-

şı olup, *Erdel*'in ona verilmesine çalışıyor ve İ z a b e l l a 'yı yönetimden uzaklaştırmak istiyordu. Bunun üzerine *Osmanlı* hükümeti, F e r d i n a n d 'ı uyarıp tehdit ettiyse de ordu, *İran* seferinde olduğu için o, bunu önemsemeyip *Erdel*'e saldırmaktan geri kalmadı. Bunun üzerine S o k u l l u M e h m e t P a ş a kumandasında F e r d i n a n d 'a karşı sevkedilen 80 bin kişilik bir ordu, önce *Beçkerek*, *Varat* ve *Canad* gibi kaleleri aldıktan sonra müstahkem mevkilerden *Lippo (Lipve)*'yu da elegeçirip *Temeşvar*'ı kuşattı; fakat hava şartları nedeniyle *Belgrat*'a dönmek zorunda kalındı. S o k u l l u M e h m e t P a ş a 'nın çekilmesi üzerine *Avusturya* ordusu, *Erdel*'e girerek *Temeşvar*'ın kuzey-doğusunda bulunan *Lippo*'yu geri almış ve halkı tarafından gizlice davet edilen *Segedin*'i de kuşatmışsa da bura sancakbeyi H ı z ı r B e y (M i h a l o ğ l u) 'in iç kaleye çekilip durumu *Budin* beylerbeyi A l i P a ş a (H a d ı m) 'ya bildirmesi üzerine, harekete geçen A l i P a ş a , *Avusturya* ordusunu imha etmişti; *Lippo*'nun kaybı ve birtakım başarısızlıklar üzerine, bu kez de ikinci vezir A h m e t P a ş a (Kara), *Macaristan* harekâtına başkomutan atandı. A h m e t P a ş a , doğrudan doğruya *Macaristan*'ın en önemli kalelerinden olan *Temeşvar* üzerine yürüdü ve 35 gün süren bir kuşatmadan sonra kaleyi fethetti; daha sonra *Lippo* kurtarıldıktan başka, *Balaton* gölünün kuzeyindeki *Vesprem* de fethedildi. Çok önemli konumu dolayısıyla *Temeşvar*, beylerbeyilik yapılarak valiliğine sınır savaşlarında büyük başarı gösteren K a s ı m B e y (G a z i) atandı. *Temeşvar*'ın fethi, *Erdel*'in kuzeye doğru istilâsını kolaylaştırdı; çok geçmeden birçok kaleler elegeçirildikten sonra *Tise* nehri kenarında bulunan *Solnok (Szolnak) da* alındı. Bu arada *Eğri (Erlav)* kalesi de bir buçuk ay kuşatıldı ise de bastıran kış sebebiyle kuşatmaya devam edilemedi. *Osmanlı* kuvvetleri, yalnız bu bölgede harekâtta bulunmayıp *Bosna* yönünden de saldırıya geçti. Bu nedenle F e r d i n a n d , yeniden ümitsizliğe düşmüş ve vakit kazanmak için elçi olarak *İstanbul*'a gönderdiği B u s b e k 'le "*Erdel*'in kendisine verilmesini, buna karşılık yılda 150 bin ve *Macaristan*'ın kendisinde kalan kısmı için de 40 bin altın vermeyi" önerdi. Sekiz yıl süreyle yapılan antlaşma gereğince F e r d i n a n d , *Erdel (Transilvanya)*'den vazgeçmiş ve eskiden olduğu gibi yönetimi altındaki *Macaristan* için 30 bin altın ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştır (1562).

Boğdan seferi

Boğdan voyvodalığı, *Kili* ve *Akkirman* kalelerinin fethinden sonra tam anlamıyla *Osmanlı* devletinin nüfuzu altına girmiş ve

yarım yüzyıldan fazla bir süre içinde devlete ciddi bir sorun çıkarmamıştır. *Osmanlıların Viyana* seferi sırasında, *Boğdan* prensi Petro Rareş, bir elçi gönderip sadakat ve bağlılığını yeniden bildirerek bu seferden sonra dört bin altın ile 40 kısrak, 20 taydan oluşan vergisini bizzat takdim etmiştir. Petro Rareş, daha sonra, dış etkilere kapılıp devlete karşı olan bağlılığından ayrılarak gizlice Ferdinand ile müzakerelere girişmişti. Ayrıca o, *Osmanlılar* tarafından *Budin*'de bırakılarak bölge halkından devlete haber vermekle görevlendirilen Giritti'nin öldürülmesinde rol oynadığı için kendisine karşı harekete geçilmesi gerekli görülmüştür. Sultan Süleyman, *Boğdan*'a düzenleyeceği seferi gizli tutmuş, ancak Temmuz 1538'de hareketinden sonra bunu ilân etmişti. *Osmanlı* ordusunda *Kırım* hanı Sahip Giray da 200 bin kişilik büyük bir kuvvetle yer almıştı. Öte yandan Petro Rareş, padişahın geldiğini haber alınca derhal bir elçi göndererek "antlaşmaya sadık kalacağını" arzetmiş, fakat kendisini orduya davet için gönderilen Sinan Çelebi'ye "daveti kabul edemeyeceğini" bildirmiştir. Bunun üzerine derhal hareket eden ordu, *Tuna* ve *Prut* nehirlerini geçerek *Boğdan*'a girmiştir. Petro Rareş, 30 bin kişilik bir kuvvetle *Osmanlı* ordusuna karşı koyamayacağını anlayarak bundan vazgeçip *Transilvanya*'ya kaçmış, kuvvetleri ise *Eflâk* voyvodası tarafından dağıtılmıştır. *Boğdan* prensleri, *Boğdan*'ın ikinci derecedeki başkenti *Yaş Pazarı* ile asıl başkenti *Seçav (Suciova)*'ın sonderecede müstahkem olmasına rağmen *Osmanlı* ordusu karşısında dayanamayacaklarını bildikleri için kale anahtarlarını teslim etmek zorunda kaldılar. Daha sonra onlar, bir toplantıya çağrılarak "kendilerine bir voyvoda seçmeleri" emredildi (1538). *Osmanlı* hükümdarı, çok geçmeden *Boğdan*'da genel af ilân etti. *Boğdan* prensleri tarafından voyvodalığa seçilen Petro Rareş'in kardeşi İstefan (Stefan)'ın görevi onaylanıp bir askerî birlikte *Seçav*'da voyvodalık makamına oturtuldu ve kendisine verilen beratta "iki yılda bir (bir yıl elçisi, bir yıl da kendisi olmak üzere) vergisini ödemesi belirtildi. Bununla birlikte *Osmanlılarla Boğdanlılar* arasındaki toprak anlaşmazlığını çözümlemek gerekiyordu. Bu amaçla "*Prut* suyunun *Akkirman* tarafında *Kalçın* şehrinin karşısındaki *Turla (Dinyester)* nehrine kadar uzanan bir sınır tespiti ile sınırın sonunda da iki kale yapılması" kararlaştırıldı ve bunun gerçekleştirilmesi işi de *Boğdan* voyvodasına verildi. Böylece tespit edilen *Besarabya* topraklarında *Akkirman* ve *Kili* sancakları oluşturulmuş oldu.

Anadolu'da ayaklanmalar

Sünnî-şii düşmanlığı, *Anadolu*'da yüzyıllarca devam edip kanlı olaylara sebep olmuştur. *Anadolu*'daki *Kızılbaş* dedeleri, ya dışardan, ya da içerden yapılan kışkırtmalarla ayaklanıyorlardı. *Selçuklular* dönemindeki Baba İshak ve *Osmanlıların* ilk devirlerindeki Samavnalı Şeyh Bedreddin ayaklanmaları, bunların belli başlılarından idi; ayrıca tarikat esaslarına göre kurulan *Safevîler* devrinde, *Osmanlı* ülkesindeki Şah Kulu ve Turhallı Celâl isyanları da bu nitelikte idi. *Safevî* devletinin kurulmasından önce Şeyh Cüneyt ve Şeyh Haydar'ın *Anadolu*'da giriştikleri kışkırtmalar, bu devlet kurulduktan sonra büyük ölçüde artmış, devlet yöneticilerinin bu propagandalara ilgisiz kalmaları, Şah İsmail'in bu olumsuz faaliyetlerini arttırmış, *Anadolu*'daki *Alevîler, Kızılbaş* adıyla, *Safevî* devletinden büyük destek ve yardım görmüşlerdir. Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e indirdiği büyük darbe, bu hükümdarı ciddi şekilde sarsmışsa da *Anadolu Kızılbaşlarının Safevî*lerle olan manevî bağları kopmayarak gizli bir şekilde devam etmiş ve her fırsatta ayaklanmaktan geri kalmamışlardır. Şu gerçeği ifade etmek yerinde olur ki, bu ayaklanmaların oluşmasında, ve gelişmesinde, arazi sayım memurlarının yaptıkları haksızlıklar sonucunda gereksiz yere, hükümet tarafından *dirlikleri* kesilerek çok güç durumlara düşen *Timarlı Sipahilerin* isyan edenlere katılmalarının önemli bir etken olduğu görülmektedir. İşte bu şartlar altında *Mohaç* savaşı dolayısıyla, *Osmanlı* ordusunun seferde bulunduğu sıralarda (1526) başgösteren ve 1527'de çok genişleyen *Bozok* isyanı başlamıştır. Bu isyanın elebaşıları, Sülün adıyla ünlü Kadri Hoca Baba ve oğlu Şah Veli idi; yine *Bozok Alevîlerinden* Baba Zünnûn'un isyanı, devlet için büyük bir sorun yaratmıştı. Yine aynı yıl içinde, *Adana*'da *Kara İsalı Türkmenleri*'nden *Safevî* propagandacısı Veli Halife ve Domuzoğlan, *Tarsus*'ta Yekçe Bey isyanları başladı. Bunlardan daha tehlikelisi olan, Kalender Şah adıyla anılan Kalender Çelebi ayaklanması başgösterdi. Bu isyanların hepsi *Safevî* devleti tarafından destekleniyordu. Şah İsmail'in ölümü (1524) üzerine yerine, oğlu I. Tahmasb Han hükümdar olmuşsa da *Osmanlı* devleti, Şah İsmail'in birçok kez başvurmasına rağmen barış yapmamış, böylece iki devlet arasındaki düşmanlık bütün şiddetiyle sürüp gitmiştir.

Hacı Bektaşî Veli'nin koyu bir yandaşı olan Kalender Çelebi, rivayete göre, Hacı Bektaş'ın evlâdı sayılan

Balım Sultan'ın halifelerinden idi. O da bu sıralarda çevresine 20-30 bin *Alevî* toplayarak ayaklanmış, etraftaki sancakbeyleri ve eyâlet valilerinin kuvvetlerini yenilgiye uğratarak faaliyetini sürdürmüştür. Bunun üzerine, onlara karşı veziri âzam İbrahim Paşa görevlendirildi. İbrahim Paşa, üç bin *Yeniçeri* ve iki bin *Sipahi* ile *İstanbul*'dan hareket ettikten sonra *Anadolu* ve *Karaman* beylerbeyileri, eyaletlerine ait askerlerle kendisine katıldılar. Fakat Kalender Çelebi, bu kuvvetlerin öncülerini bozguna uğratıp perişan etti; çarpışmalarda *Karaman* beylerbeyi Mahmut Paşa ve üç sancakbeyi hayatlarını kaybettiler. Bu haber üzerine İbrahim Paşa, komutası altındaki askerlerin moralini bozmamak için kaçak askerleri ordugâhına almadı, bu nedenle beraberinde yalnızca 5 bin *Kapıkulu* askeri bulunuyordu; bu nedenle Paşa, çok etkili önlemler aldı. Şöyleki: Kalender Çelebi'ye katılanların büyük bir kısmı *Dulkadırlı* sipahileri idi; İbrahim Paşa, onların boy beylerini orduya dâvet ederek onlarla görüşüp anlaştı; böylece "daha önce, her ne sebeple olursa olsun *dirlikleri (timarları)* ellerinden alındığı için isyancılara katılan *sipahilerin* yine dirliklerinin verileceğini" ilân etti. İşte bu karar, Kalender Çelebi'nin durumunu sonderecede sarstı; Çok geçmeden de kuvvetleri arasında çözülme başladı; bu sırada derhal yapılan saldırı üzerine Kalender Çelebi'nin kuvvetleri dağıldı, kendisi de yakalanarak başı kesilmek suretiyle öldürüldü (1527). Veziri âzam, isyanı bastırmayı başaramayan beylerbeyi ve sancakbeylerini birer birer sorguya çekip, sorumluları öldürmek istemişti; fakat *İçel* sancakbeyi Mehmet Bey'in, başarısızlığın sebeplerini açıklaması üzerine, bundan vazgeçti. Veziri âzam, *İstanbul*'a döndükten sonra isyanı bastırmaktaki başarısından dolayı yılda 1200 akça olan *hasları* iki milyona çıkartıldı.

Kalender Çelebi'nin isyanından iki yıl sonra (1529) *Adana*'da ortaya çıkarak etrafına 5 bin kişi toplayıp *Ayas* ve *Dulkadır Karsı*'nı işgal eden *Kızılbaş* Seydî ve kendisine katılan İnciryemez lâkaplı diğer bir *Kızılbaş*, *Ramazanoğulları*ndan *Adana* beyi Pirî Bey tarafından yakalanarak öldürülmüşlerdir.

İRAN SEFERLERİ

Sultan Süleyman, *İran*'a bir sefer planlayıp harekâta geçmeden önce, *Orta-Asya*'da *Semerkant, Buhara, Belh, Türkistan* ve diğer bölgelerdeki *sünnî Türk* hükümdarlariyle onlara tâbi bü-

tün emîrlerin kimler olduklarını ve nekadar kuvvete sahip bulunduğunu araştırıp hepsi hakkında bilgi almıştır. Bu hanlar, *Şeybanî* ailesine mensup olup, *Semerkant* hanı E b û S a i d , *Buhara* hanı U b e y d u l l a h , *Türkistan* hanı A b d u l l a h , *Dutbiye* hâkimi A b d ü l l â t i f ve *Karkol* hâkimi A b d ü l a z i z idiler.

Osmanlı-Safevî ilişkileri *Çaldıran* savaşından sonra da düzelmemiş ve Ş a h İ s m a i l 'in, gizli gizli *Anadolu*'da kışkırtıcı eylemlerde bulunması sebebiyle barış yapılmamış ve bu hükümdarın hileli önerilerine ve düzme dostluğuna güven duyulmamıştı. Sultan S ü l e y m a n , hükümdar olduğu zaman *Safevîler*den kutlama için bir elçi gelmemekle birlikte Ş a h İ s m a i l , *Belgrat* ve *Rodos*'un fethinden sonra *İstanbul*'a 500 kişilik büyük bir elçi heyeti göndermişti. *Üsküdar*'a gelen bu heyetten 20'si elçi ile birlikte *İstanbul* tarafına geçirilmiş, diğerleri *Üsküdar*'da alıkonulmuştur.

Ş a h İ s m a i l 'in ölümü (1524) üzerine, yerine *şah* olan büyük oğlu I. T a h m a s b H a n da babasının düşmanca siyasetini izlemiş, hattâ Ş a r l k e n v e F e r d i n a n d 'a elçiler gönderip, *Osmanlılar* aleyhine onlara ittifak bile önermişti; bununla birlikte *Osmanlı* devletiyle *Safevîler* arasında savaş yoktu; *Çaldıran*'dan sonra ilk çatışma, *İran* beylerinden U l a m a H a n (P a ş a) 'ın *Osmanlılara* tâbi *Bitlis* hâkimi Ş e r e f H a n 'ın da *Safevîlere* iltica etmeleri nedeniyle vukubuldu. Ayrıca *Bağdat* hanı Z ü l f i k a r H a n , *Osmanlılara* tâbi olup, gizlice *Bağdat*'ın anahtarlarını göndermiş, fakat durumu öğrenen Ş a h , *Bağdat*'ı uzun süre kuşatmış, çok geçmeden Z ü l f i k a r , şehirde Ş a h 'ın adamları tarafından öldürülmüş, böylece *Bağdat,* Ş a h 'ın hâkimiyetinde kalmıştır. Bu sıralarda *Osmanlılar, Avrupa* seferleriyle meşgul oldukları için doğu olaylarıyla ilgilenemiyorlardı.

U l a m a H a n (P a ş a) , *Anadolu*'da *Teke (Antalya)* sancağı *Timarlı Sipahilerin*den *Alevî* Ş a h K u l u isyanından sonra Ş a h İ s m a i l 'in yanına kaçmış, *Erdebil* emîri, sonra da *Azerbaycan* vali ve komutanlığına atanmıştı. Fakat o, Ş a h 'dan yüz çevirip kaçtıktan sonra *Osmanlı* ordusuyla birlikte *Alman* seferine katılmış, daha sonra da Ş e r e f H a n 'ın kaçması sebebiyle açık kalan *Bitlis* hanlığına atanıp oraya gönderilmiş, *Diyarbakır, Dulkadır, Karaman* beylerbeyilerine de "kendisine yardım etmeleri" emredilmiştir. *Bitlis* hanı Ş e r e f H a n ise Y a v u z S u l t a n S e l i m zamanında, İ d r i s i B i t l i s î 'nin tavsiyesiyle, *Osmanlıla-*

ra tâbi olup *Safevîlerden* ayrılmış, fakat 1532 yılında *Osmanlılardan* ayrılıp yine *İran*'a kaçmış, bu nedenle de *Bitlis* sancağı Ulama Han'a verilmiştir. Çok geçmeden Ulama Han, *Bitlis*'i kuşatmış, fakat Şeref Han'ın *İran* kuvvetleriyle harekete geçmesi üzerine çekilmişti; bununla birlikte o, başarıdan ümidini kesmeyerek Şeref Han'la mücadeleye devam etmiştir. İşte bu olay, *Osmanlı* hükümdarının *İran*'a bir sefer düzenlemesine neden olmuş ve veziri âzam İbrahim Paşa, bu sefere Serdar (başkomutan) atanmıştır (Eylül 1533). Ulama Han, veziri âzam sınıra henüz gelmeden önce, Şeref Han'la yaptığı savaşta onu yenilgiye uğratıp yakalayarak başını kesip İbrahim Paşa'ya göndermişti (21 Ekim 1533). Bunun üzerine Şeref Han'ın oğlu Şemseddin, topladığı kuvvetlerle karşı saldırıya geçti ise de başarılı olamayacağını görünce teslim olup İbrahim Paşa'ya başvurdu; böylece *Bitlis* hanlığı kendisine verildi, Ulama Han'a da başka bir görev verileceği vaad edildi.

Bağdat'ın fethi

Yukarıda da değinildiği gibi, sınır olayları sebebiyle veziri âzam İbrahim Paşa, *İran* seferine serdar atandıktan sonra Eylül 1533 sonlarına doğru *İstanbul*'dan hareket etti; deney sahibi olması dolayısıyla *Başdefterdar* İskender Çelebi, pâdişahın emriyle veziri âzama danışman ve kethüda atandı. Ordu, *Konya* üzerinden *Haleb*'e geldi (Aralık 1533 sonları). İbrahim Paşa, *İranlılara* tâbi kale beyleriyle gizlice anlaşarak ilkbaharda yapacağı harekâtı kolaylaştırmak için bazı önlemler aldı; böylece *Adilcevaz*, *Erciş*, *Van* ve *Ahlat* kaleleri kolaylıkla fethedildi; bahar gelince de *Haleb*'ten hareket edildi. İbrahim Paşa'nın amacı, *Musul* üzerinden *Bağdat*'a inmekti; fakat *Defterdar* İskender Çelebi'nin tavsiyesi üzerine *Tebriz*'e yönelindi. Bu sırada Şah I. Tahmasb, *Tebriz*'den ayrılmış, *Horasan*'a gitmişti. *Osmanlı* ordusu, *Diyarbakır*'dan hareketten sonra birçok kaleler savaşsız teslim oldu; İbrahim Paşa, yine savaşmaksızın *Tebriz*'e girdi (13 Temmuz 1534). *Şirvanşahlardan* sultan II. Halil ile *Geylân* hanı emîr Dubaç Muzaffer Han, *Osmanlılara* itaatlerini arzettiler. İbrahim Paşa, *Azerbaycan* eyaletini Ulama Han'a, *Irak*'ı da *Akkoyunlulardan* Murat Bey'e verdi. Bu sıralarda *Dulkadırlı* Mehmet Han (Şahruh Beyoğlu) da *Safevîlerden* ayrılıp *Osmanlı* devletinin hizmetine girdi, bir süre sonra da kendisine *Erzurum* beylerbeyiliği verildi. Öte yandan kışı *İstanbul*'da geçiren sultan Süleyman, İbrahim Paşa'nın daveti üzerine Haziran 1543'de *İstanbul*'dan hareket-

le *Tebriz-Hoy* arasındaki *Ucan*'da veziri âzam tarafından karşılandı (Eylül 1534). *Geylan* hâkimi Muzaffer Han, burada padişah tarafından kabul edilerek itaatini arzetti, ordunun güneye hareketinden önce de memleketine dönmesine izin verildi. Sultan geldiği zaman sefer mevsimi geçmiş olduğu için o kış, *Tebriz*'de kalınıp teşkilât yapılarak fethedilen memleketler iyi bir yönetim altına alınacak ve *Bağdat* seferi de bahara yapılacaktı; fakat bütün bunlar yapılmadı. Aksine ordu, *Tebriz*'den hareketle *Karahan Derbendi*'ni güçlükle geçtikten sonra *Dergüzin* üzerinden *Hemedan*'a ulaştı; buradan da *Kasrı Şirin* yoluyla *Bağdat*'a inildi. *Bağdat* muhafızı Tekeli Han, *Osmanlı* ordusu gelmeden önce, *Bağdat*'tan kaçtığı için şehir ve kale kolaylıkla fethedildi ve derhal *Türk* bayrakları çekildi (Ekim 1534). Sultan Süleyman, *Hanefî* mezhebinin kurucusu İmamı âzam Ebû Hanife Nûman'ın kabrini buldurup ziyaret ederek buraya "çini işlemeli bir türbe ile cami yapılmasını" emretti; daha sonra da İmam Musa Kâzım'ın ve diğer *İslâm* ilergilenlerinin türbelerini ziyaret etti (Aralık 1534). Sultan Süleyman, *Bağdat*'ı aldıktan sonra kışı burada geçirip *Irak*'ta bazı teşkilât yapmak istiyordu. *Bağdat*'ta dört ay kalındı. Bu sürede arazi sayımı (tahriri), zeamet ve *timar* teşkilâtı yapıldı. *Bayat Türk* oymağından olan şair Fuzulî, ünlü *Bağdat Kasidesini* sultana bu sırada takdim etmiştir. Pâdişah, *İmamı âzam*'ın kabri ve camii, Hazreti Abdülkadiri Geylanî'nin türbesi ve diğer türbeleri ve sosyal kurumları tamir ettirdi. Bu arada veziri âzamla ters düşen Başdefterdar İskender Çelebi, şehir çarşısında asılmak suretiyle öldürüldü (13 Mart 1536). Bu sırada Şah I. Tahmasb'ın *Tebriz*'e yürümesi sebebiyle Ulama Han kaçıp *Van* kalesine sığınmıştı. Bunun üzerine sultan Süleyman, derhal *Bağdat*'tan ayrılıp Haziran 1535'de *Tebriz*'e geldi; daha sonra da *Haleb* üzerinden *İstanbul*'a döndü (1536).

İran'a yeni bir sefer

Tebriz (1534) ve *Bağdat*'ın fethinden (1535) sonra *Tebriz*, *Safevî*lere geçmişti. *Osmanlı-Safevî* mücadelesi şiddetle devam ediyordu. *Osmanlı* hükümeti, Ferdinand ile yeniden başlayan savaşa daha çok önem verdiği için *İran* sorununu ikinci planda bırakmıştı; bundan faydalanan Şah I. Tahmasb, kaybettiği bazı yerleri geri almayı başardı. Çatışmaların devam ettiği sırada, Şah Tahmasb'ın kardeşi *Şirvan* valisi Elkas Mirza, şahlığı elegeçirmek için kardeşiyle mücadeleye girişmişse de başarılı olamayıp *Derbend* ve *Kıpçak* taraflarına, daha sonra da *Ke-*

fe yoluyla *İstanbul*'a gelerek *Osmanlılara* sığındı. *İran*'la çatışmaların devam etmesi sebebiyle Elkas Mirza'ya sonderecede iyi muamelede bulunuldu. Sultan Süleyman, Elkas Mirza'nın teşvikinden başka, *Safevîlerin* eline geçen yerlerin geri alınması amacıyla, bizzat ordunun başında *İran*'a hareket etti (Mart 1548). Fakat kendisinden önce, Ulama Paşa, *Rumeli*'den çağırılarak *Erzurum* beylerbeyiliği ile Elkas Mirza'ya lala atanarak doğu sınırına gönderilmişti. Pâdişahın kumandasındaki ordu, üçüncü kez *Tebriz*'e girdi, daha sonra da yine *Safevîlerin* eline geçen *Van* kalesini geri aldı (Ağustos 1548). Şah I. Tahmasb, ortalarda gözükmüyordu. Bu harekâttan sonra ordu, *Haleb*'e gitti. Bu sırada Elkas Mirza, *Kâşan, Kum* ve *İsfahan* taraflarına akına gönderildi. Ordunun dönmesinden sonra ortaya çıkan I. Tahmasb, *Van Gölü* çevresine saldırdı ise de kuvvetleri *Kemah* yakınlarında imhâ edildi; buna rağmen onun yeniden harekete geçmesi üzerine *Haleb*'te kışlayan pâdişah, ordunun başında olarak *Diyarbakır*'a geldi (1549). İki devlet arasında bulunan *Gürcülerin* bazan *Osmanlılara*, bazan da *İranlılara* eğilim göstermek suretiyle iki yüzlü politika izlemeleri ve *Osmanlıların Avrupa* ve *Akdeniz*'deki meşguliyeti sırasında saldırılarda bulunmaları sebebiyle onlara karşı harekâta girişilmesi kararlaştırıldı. Bu nedenle ikinci vezir Ahmet Paşa, *Gürcistan*'a sevkedildi. Ahmet Paşa, başta *Tortum* ve *Akçakale* olmak üzere, önemli konumdaki kaleleri birer birer fethetti, Şah I. Tahmasb yine ortada yoktu. Sultan, *Gürcistan* seferinden dönen kuvvetlerin de katıldığı orduyla *İstanbul*'a döndü. Bunun üzerine I. Tahmasb Han, yeniden saldırıya geçerek *Erciş, Âdilcevaz, Bergiri (Muradiye)* ve *Ahlat* kalelerini geri aldı, oğlu İsmail Mirza da *Erzurum* yörelerinde bazı başarılar kazandı. *Safevî* hükümdarının yeniden saldırıya geçmesi üzerine veziri âzam Rüstem Paşa, bir orduyla *İran*'a gönderildi. Fakat yolda *Yeniçeriler* arasında, *Karaman* valisi şehzâde Mustafa lehine bazı eğilimlerin ortaya çıkması üzerine, Rüstem Paşa geri çağırıldı. Çok geçmeden sultan, yine bizzat *İran* seferine çıktı (Ağustos 1553) ve daha aşağıda değinileceği üzere, tahta göz diktiği söylenen büyük oğlu Mustafa'yı *Konya Ereğlisi*'nde boğdurdu; daha sonra da *Haleb*'e gitti. Sultan, şehzâde Mustafa'nın ölümünde ilgisi olan veziri âzam Rüstem Paşa'yı azledip yerine ikinci vezir Ahmet Paşa (Kara)'yı atadı. Kışı *Haleb*'de geçiren sultan Süleyman, *Diyarbakır, Erzurum* ve *Kars* üzerinden *İran* sınırını aştı. Kısa zamanda *Nahçivan, Erivan (Revan)* ve *Kara-*

bağ fethedildiği halde Şah I. Tahmasb ortaya çıkmamıştı. Pâdişah, *Erzurum*'da bulunduğu sırada Şah I. Tahmasb, bir mektup göndererek barış önerisinde bulundu. Çok geçmeden Şah'ın elçileriyle imzalanan *Amasya* Barış Antlaşması (1 Haziran 1555) sonucunda, *Osmanlılarla Safevîler* arasında 37 yıldan beri aralıksız olarak devam eden savaşa son verildi. Bu antlaşmaya göre, başkent *Tebriz* dahil olmak üzere, *Azerbaycan, Doğu-Anadolu* ve *Irak Osmanlı* sınırları içinde kalmıştır. Böylece *Osmanlılarla Safevîler* arasında ilk kez yapılan bu antlaşma, Şah I. Tahmasb'ın 1576'da ölümü dolayısıyla *İran*'da iç karışıklıkların başgösterdiği zaman kadar, 25 yıl yürürlükde kalmıştır.

DENİZCİLİĞİN GELİŞMESİ, DENİZ SEFERLERİ

Oruç ve Hızır Reis'ler ve etkinlikleri

Oruç ve Hızır Reis'ler, babaları ve dedeleri *Timarlı sipahi* olan bir *Türk* ailesinden idiler ve *Selânik-Manastır* arasındaki *Yenicei Vardar* ilçesinde doğmuşlardır. Fatih Sultan Mehmet devrinde, *Cenevizli* bir ailenin elindeki *Midilli* adası fethedildikten (1462) sonra buraya atanan *Timarlı Sipahiler* arasında Oruç ve Hızır'ın babaları Yakup da bulunuyordu. Yakub'un, İshak, Oruç, Hızır ve İlyas adlarında dört oğlu vardı. Bunlardan çocukluğunda denizciliğe çok hevesli olup korsanlığa başlayan Oruç Reis, kardeşi İlyas ile birlikte denizlerde faaliyetlerde bulundular; daha sonra Hızır Reis (Hayrettin) de yalnız başına korsanlığa başladı. Oruç Reis, *Anadolu, Suriye* ve *Mısır*, Hızır Reis ise *Adalar Denizi* ve *Selânik* kıyılarında etkinliklere başladılar. Oruç Reis, bir seferi tamamlayıp *Şam Trablus*'undan dönerken *Rodos* gemisinin saldırısına uğramış, çarpışmalar sırasında kardeşi İlyas şehit olmuş, kendisi de tutsak alınarak *Şövalyelerin* elindeki *Bodrum* kalesinde hapsedilmiş, fakat bir süre sonra kardeşi Hızır Reis'in çabalarıyla tutsaklıktan kurtulmuştur. Çok geçmeden o, *Memlüklülerin* hizmetine giren bir kadırgada komutanlık yapmış, daha sonra da *Akdeniz*'de korsanlık yapmak amacıyla, *Antalya* valisi şehzâde Korkut'tan izin almış ve bir gemi ile yeniden harekete geçerek *Rodos Şövalyeleriyle* başarılı mücadelelerde bulunmuştur. *Şövalyeler Akdeniz*'de dehşet saçan Oruç Reis'i yakalamak için büyük çaba göstermişlerdir; sonunda ona bir kıyıda yatarken baskın yapmışlarsa da Oruç, kıyıya çıkıp kurtulmuş, fakat gemisi *Şövalyelerin* eline geçmiştir. Oruç Reis, bu kez de *Manisa* valiliğine nakledilmiş olan şehzâde Korkut'a baş-

vurup onun emriyle *İzmir*'de bir kadırga yaptırarak yeniden korsanlığa başlamış, fakat Korkut'un tavsiyesiyle faaliyetini *İtalya* kıyılarına kaydırmıştır. O, *İtalya* sahilleri ve diğer yerlerden elegeçirdiği düşman gemileriyle *Midilli* adasına gelmiş, şehzâde Korkut'un, babasının, saltanatı kardeşi şehzâde Ahmet'e vermek istemesi üzerine kızıp *Mısır*'a gittiğini haber alınca *Midilli*'den ayrılıp *Mısır* sahillerine çekilerek kışı orada geçirmiştir. Daha sonra Oruç Reis, *Garp Trablus* ile *Tunus* arasındaki *Gabis* körfezindeki *Cerbe* adasına gelerek kardeşi Hızır Reis'le birleşip burasını kendilerine merkez yapmışlardır (1510). Hızır Reis, adalarla *Rumeli* kıyıları arasında korsanlık yaparken, yeni *Osmanlı* hükümdarı sultan Selim, kardeşi Korkut'un bir gemiyle ülke dışına kaçmaması için bütün kıyılara, gemilerin girip çıkmasını yasakladığı için Hızır Reis de kardeşi Oruç ile *Garp Trablus-Preveze* arasında faaliyette bulunmuştur. Oruç Reis, kardeşine oranla daha deneyli olduğu için başkanlık ona verilmiştir. *Türk* leventlerinin Baba Oruç adını verdikleri bu değerli denizci, böylece küçük bir filo kumandanı olarak daha büyük ölçüde etkinliğe başladı. İki kardeş, *Benî Hafs* ailesinden *Tunus* sultana Ebû Abdullah Muhammed Hâmis'e başvurarak armağanlarını sundular ve kendilerine ikametgâh yapmak amacıyla ondan *Tunus*'un iskelesi *Halkulvad (Golta)*'ı istediler. *Tunus* sultanı, Oruç ve Hızır Reis'lerin, elegeçirdikleri ganimet mallarından beşte birinin kendisine verilmesi şartiyle *Halkulvad*'a yerleşmelerine izin verdi. Oruç ve Hızır Reis kardeşler, 1513 yılında çıktıkları ilk müşterek seferi başarıyla sonuçlandırdılar ve daha sonra da başarıları aynı şekilde devam ettirdiler. Böylece iki kardeşin etrafa yayılan ünleri, bütün korsanları korkutmuştu. *Türk* korsanlarından aralarında Kurtoğlu Muslihüddin ve Muhyiddin Reis'lerin de bulunduğu ünlü yedi reisin, gemileriyle birlikte onlara katılmaları sonucunda, büyük bir korsan filosu oluşmuştu. Oruç Reis ve kardeşi, yardım ve desteğinden faydalanmak amacıyla *Osmanlı* hükümdarına armağanlar göndermeyi de ihmal etmiyorlardı. Nitekim bu *Türk* korsanları, Muhyiddin Reis vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim'e armağanlar takdim etmişler (1515), *Osmanlı* pâdişahı da onlara donatılmış iki kadırga vermişti.

Afrika kıyı bölgelerindeki *İslâm* devletlerinin tarihe karışması sonucunda, *İspanya* krallığı *Kuzey-Afrika*'da bazı yerleri elegeçirmişti. *Halkulvad*'ı kendilerine merkez yapan Oruç ve Hızır

R e i s 'lere *Cezayir*'den gelen bir heyetin "*Becaya (Buci)*'ya yerleşmiş olan *İspanyolların* buradan çıkarılmalarını" önermesi üzerine, iki kardeş derhal harekete geçtilerse de, *İspanyolları* buradan çıkaramadılar, bununla birlikte önce, *Becaya*'nın doğusundaki *Çiçel*'i alıp, sonra da kara yoluyla, kendilerinden yardım isteyen *Cezayir* şehrine yürüyüp elegeçirdiler (1516). O r u ç v e H ı z ı r R e i s 'lerin *Cezayir*'i almaları, önemli bir olay oldu. Burada bulunan *İspanyollar*, *Cezayir*'in karşısındaki *Penon* adasına sığınarak *İspanya* kralı Ş a r l k e n'den yardım istediler. Ş a r l k e n *Cezayir*'e bir donanma sevketti ise de O r u ç R e i s 'i buradan çıkaramadı. Çok geçmeden O r u ç R e i s , *Cezayir*'de hükümdarlığını ilân etmiş ve *Afrika* içlerine akınlar yapıp sınırlarını genişletmeye başlamıştı. *İspanyollar*, *Cezayir*'in doğusundaki güzel ve bayındır bir şehir olan *Telemsan* ile iskelesi *Oran* limanı ele geçirdikten sonra *Benî Ziyad* ailesinden olan *Telemsan* hükümdarlarını hâkimiyetleri altına aldılar. *Cezayir*'i savaşla O r u ç R e i s '-ten alamayan *İspanyollar*, şehri elegeçirmek için *Telemsan* emîrini görevlendirdilerse de bunu, zamanında haber alan O r u ç R e i s , *Telemsan*'ı derhal işgal etti. Bunun üzerine *İspanyollara* sığınan *Telemsan* emîri, sağladığı *İspanyol* ve *Müslüman* kuvvetlerle *Telemsan*'ı geri almak için harekete geçti. O r u ç R e i s , *Telemsan*'ı yiğitçe ve büyük bir azimle savundu. Fakat *İspanyolların* şiddetli kuşatması ve yerli halkın onlara yardımı üzerine, yedi ay direndikten sonra kuşatmayı yarıp dışarı çıktığı sırada şehit oldu (1518). O r u ç 'un *Çerçel (Şerşel)* kalesinde yaptırdığı kale kitabesinde, hükümdarlığını gösteren ifadeler vardır. Onun ölümünden sonra kardeşi H ı z ı r R e i s , *Cezayir* hükümdarı olmuştur. O r u ç R e i s 'in ölümünden sonra *Frenklerin* bu adın bozuk şekli olarak söyledikleri B a r b a r o s adı, H ı z ı r R e i s 'e de verildi. *Türkleri Cezayir*'den çıkarmak istiyen *İspanyollar* ile *Telemsan* emîri, derhal harekete geçerek *Cezayir*'e saldırdılar; H ı z ı r R e i s ise kuvvetlerini toplayıp gerekli savunma önlemleri aldı. *İspanyolların* donanma kumandanı H u g o d ö M o n k a d a (H u g o d e M o n c a d a) *Cezayir*'i karadan ve denizden kuşatacaktı. Çok geçmeden *İspanyollar*, 20 bin kişilik bir kuvvetle giriştikleri kuşatma harekâtında başarılı olamadılar ve ağır zayiat vererek çekilmek zorunda kaldılar. Karadan *Cezayir*'e yürüyen *İspanyolların* müttefiki *Telemsan* emîri III. E b û H a m u da yenilgiye uğrayıp kaçtı. Bununla birlikte H ı z ı r R e i s , durumun ciddiyetini anlayarak, çok az bir *Türk* kuvvetiyle Ş a r l k e n ve yerlilere karşı koymanın imkânsızlığını görmüştü. Bu nedenle kendisine yardımcı ol-

ması için *Osmanlı* devletine başvurmak üzere, 1519 yılında, dört gemi ile birçok tutsağı armağanlarla birlikte *İstanbul*'a gönderdi. Yavuz Sultan Selim, onun bu başvurusunu memnunlukla karşılayıp Hızır Reis'e pek çok savaş ve gemi malzemesi gönderdi; ayrıca ona, *emîrlik beratı* ve üç bin asker yollandığı gibi, *Anadolu*'dan gereği kadar da asker toplanmasına izin verdi. Öte yandan Şarlken'in *Cezayir*'i elegeçirmek amacıyla, beş bin asker ve 40 parça gemi ile giriştiği harekât başarılı olmadı, donanması da imhâ edildi. Hızır Reis (Barbaros)'in *Osmanlılara* katılması, *Telemsan* ve *Tunus* hükümdarlarını endişeye düşürdü, bu nedenle *Cezayir* halkını isyana teşvik etmeye başladılar. *Telemsan* hükümdarının *Fas*'a kaçmış olan kardeşi Mesut, bir ara Hızır Reis'in yardımıyla *Telemsan* hükümdarı oldu. Fakat onun yaptığı antlaşmaya aykırı olarak *İspanyollarla* anlaşması, Hızır Reis'i kuşkuya düşürdü, bu nedenle o, Mesut'-un yerine kardeşi Ebû Muhammed Abdullah Sânî'yi hükümdar yaparak *Telemsan*'ı nüfuzu altına aldı. Bir süre sonra *Tunus* hükümdarının teşvikiyle ayaklanan İbnülkadî (Kadıoğlu) bertaraf edildi; fakat şehirde çıkan bir ayaklanma sırasında Hızır Reis (Barbaros)'in sarayı kuşatıldı ise de kendisini elegeçiremediler. Bununla birlikte yerli halkla *Türkler* ve *Araplar* arasında çatışmalar eksik olmadığı gibi, *Cezayir*'e ait kaleler de birer birer kaybedildi. Bütün bu nedenlerle Hızır Reis, *Cezayir*'i terkederek denizlerde faaliyetlerde bulunmak amacıyla *Çiçel*'i çekildi. Fakat o, birkaç yıl sonra ısrarla dâvet edilmesi üzerine, *Cezayir*'e yürüyerek Kadıoğlu'nu yeniden yenilgiye uğratıp *Cezayir*'e yeniden hâkim ve sahip oldu. Hızır Reis, *Cezayir* emîri olması dolayısıyla bizzat seferlere çıkmadığı durumlarda, maiyyeti kaptanlarından Aydın Reis'in kumandasında mükemmel ve güçlü donanmasını sevkederek *İspanyollarla* başarılı deniz savaşları yapardı. Hattâ Aydın Reis'in bu savaşların birinde elegeçirdiği ganimetlerden bir kısmı, *İstanbul*'a gönderilmiştir. Hızır Reis, Oruç Reis zamanında (1516) *Cezayir* fethedildiği halde, şehir önlerindeki *İspanyollara* ait olup alınamamış bulunan *Penon (Adakale)*'u da fethederek (1530) *Cezayir*'i güvence altına aldı. Bunun üzerine *İspanyolların* hizmetinde bulunan *Akdeniz*'in ünlü denizcisi *Cenevizli* amiral Andrea Dorya (Doria), *Çerçel (Şerşel)* adasına bir baskın girişiminde bulundu ise de başarısızlığa uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 35 gemilik bir donanmayla harekete geçen Barbaros (Hızır Reis), düşman sahillerine baskınlar ya-

parak elegeçirdiği pek çok ganimetlerle *Cezayir*'e döndü. Barbaros, bu harekât sırasında aldığı tutsaklardan, Andrea Dorya'nın yeni bir harekât için hazırlıklar yaptığını öğrendi; bu nedenle kendisi de hazırlığa başladı; bu arada *Cerbe* adasındaki Sinan Reis'i de yardıma çağırdı. Öte yandan Andrea Dorya, *Fransa* kralından aldığı 20 kadırga ve kendi donanmasıyla *Çerçel* adasına yeni bir saldırı düzenledi ise de başarılı olamadı ve Barbaros'un geldiğini haber alınca da geri çekildi. Bu olaydan sonra Barbaros, *Telemsan* hükümdarıyla mücadele ederken Andrea Dorya da bir donanma ile *Mora* kıyılarına gitmişti. Bunu fırsat bilen Barbaros, *İspanyol* sahillerindeki 70 bin *Müslümanı* gemilerle *Cezayir*'e getirdi. Bu *Türk* gemileri dönüşleri sırasında *Koyunluca* adasında 15 *İspanyol* gemisinin saldırısına uğradılarsa da yapılan çarpışmalarda *İspanyollar*, yenilgiye uğratıldılar. Öte yandan *İspanya*'da *Müslümanlara* sonderecede ağır zulümler yapılmakta idi. Bu nedenle *Müslümanların Cezayir emîrinin* Barbaros'dan yardım istemesi üzerine Barbaros, 36 gemiyi *İspanya* sahillerine göndermiş ve *Müslüman* ihtiyar, kadın ve çocukları *Afrika*'ya naklettirmiştir.

Barbaros Osmanlı hizmetinde

Osmanlı ordusunun *Anadolu*'da seferde bulunduğu sıralarda, Andrea Dorya, *Mora* sahillerine saldırıp *Koron* kalesini *Rum* ve *Arnavutların* ihaneti sonucunda işgal etmiş (Ağustos 1532), daha sonra da *Patras* ve *İnebahtı*'yı elegeçirmişti. Bunun üzerine *Koron* kalesinin geri alınması amacıyla *Semendire* sancakbeyi Mehmet Bey, görevlendirildi. Derhal harekete geçen Mehmet Bey, kale muhafızları olan *Frenk, Rum* ve *Arnavutları* birbirleriyle çatışmaya sokarak *Koron'u* kısa sürede geri almayı başardı.

Osmanlı ordusu, karada fevkalâde başarılar kazandığı halde, denizlerde henüz başarı derecesi pek üstün değildi. Geniş kıyılara sahip olan *Osmanlı* devleti, bu kez, karşısında *İspanya* kralı ve *Alman* imparatoru Şarlken'i bulmuştu; bu nedenle denizlerde de başarılı olması gerekli idi. Bu sebeple usta bir denizci olan Andrea Dorya ile mücadele edebilecek mahir bir denizci gerekliydi. Bu da *Cezayir emîri* Barbaros Hayrettin (Hızır Reis) olabilirdi. Bu nedenle çok geçmeden sultan Süleyman, Barbaros'a bir ferman göndererek "yerini bir ehline bırakıp derhal *İstanbul*'a gelmesi, şayet orada yerine güvenilir birisi yoksa bildirmesi" talimatını vermişti. Sultanın bu emri üzerine Barbaros, *Cezayir*'de gerekli önlemleri aldıktan sonra yerine

oğulluğu Hasan Ağa (Hadım)'yı vekil ve Ramazan Çelebi ile Hacı'yı ona danışman yaparak on çektiriden oluşan bir donanmayla *İstanbul*'a hareket etti (Ağustos 1532). Barbaros, yolda rastladığı Deli Yusuf kumandasındaki 16 çektiriyi de donanmasına alıp *Sardunya-Korsika* adaları arasındaki *Bonifaçyo* boğazından geçti. Bu arada o, *Sicilya* adasına buğday götüren 18 gemiye elkoyup, yükünü ve mürettebatını aldıktan sonra gemileri ateşe verdi; yapılan çarpışmalarda Deli Yusuf şehit olmuştu. Alınan tutsaklardan, Andrea Dorya'nın 50 gemi ile *Koron*'a yöneldiği öğrenilmesi üzerine, derhal hareket edilerek *Preveze*'ye ulaşıldı, fakat Andrea Dorya, altı gün önce, *İtalya*'ya kaçmıştı. Bunun üzerine Barbaros, gemilerinden bir kısmını *Cezayir*'e geri gönderdikten sonra 19 gemilik donanmasıyla *Koron* kalesine geldi; burada kaptan Ahmet Bey (Kemankeş) ile buluşarak onunla birlikte *İstanbul*'a gittiler (1533). Çok geçmeden sultan Süleyman, Barbaros ve on sekiz arkadaşını huzuruna kabul ederek görüşmüş, onlara, *Akdeniz*'deki faaliyetinden endişe ettiği Andrea Dorya hakkında bazı sorular sormuş, buna karşılık Barbaros'un pervasızca ve yiğitçe verdiği cevaplar, sultanın hoşuna gitmişti. Bu görüşmeden sonra sultan, beylerbeyilik rütbesiyle bütün tersane işlerini Barbaros'a vermiş ve onu, *İran* seferi dolayısıyla *Haleb*'te kışlamakta olan veziri âzam İbrahim Paşa'nın yanına göndermiştir. Veziri âzam, *Haleb*'te Barbaros Hayrettin Paşa'yı kabul ile *Gelibolu* kaptanlığı ve *Cezayir* beylerbeyiliğine atadıktan sonra hilat giydirip *İstanbul*'a göndermiştir.

Barbaros'un deniz seferi

Barbaros Hayrettin Paşa, *Haleb*'ten *İstanbul*'a döndükten sonra *Osmanlı* donanmasiyle ilk seferini Mayıs 1534'de gerçekleştirdi. Şöyleki:

Barbaros Hayrettin Paşa, 80 gemiden oluşan bir donanma ile *İtalya* kıyılarına yöneldi. *Mesina* boğazında, *Reçyo (Reggio)* ve diğer yerlerde birtakım başarılar kazandı; böylece o, Andrea Dorya'yı savaşa zorlamak istiyordu. Barbaros, *Güney-İtalya* kıyılarına saldırılarda bulunduktan sonra *Cezayir*'e gitti ve oradan da Benî Hafs ailesinden Mevlây Hasan'ın yönetimindeki *Tunus* önlerine geldi. Çok geçmeden o, *Halkulvad*'a gelerek *Tunus*'u fethetmek amacıyla karaya asker çıkardı. Bunun üzerine Mevlây Hasan, kaçtı ve çok geçmeden de *Tunus* fethedildi. Fakat kısa bir süre sonra Mevlây Hasan, topladığı kuvvetlerle iki kez *Tunus*'a saldırdıysa da başarılı olamayıp kaç-

tı, daha sonra da imparator Şarlken'e başvurarak ondan yardım isteğinde bulundu. *Tunus*'un fethinden sonra *Türklerin Afrika* kıyılarına tamamen hâkim olmasından endişelenen Şarlken, Mayıs 1535'de Andrea Dorya kumandasında, 500 gemiden oluşan büyük bir donanmayı harekete geçirdi, kendisi de bizzat *Halkulvad*'a gelip 25 bin kişilik bir kuvveti karaya çıkardı. Barbaros, uzun süre direnişte bulundu ise de *Tunusluların* ihaneti sonunda, bazı gemileriyle *Cezayir*'e çekilmek zorunda kaldı; böylece *Tunus*, Şarlken'in kuvvetleri tarafından işgal edildi ve halka pek çok zulümler yapıldı. Bu savaşta Şarlken'in yanında bulunan Mevlây Hasan, *Tunus* halkına mektuplar göndererek kalenin düşmesini sağlamıştır. Şarlken, Mevlây Hasan'ın savunulması için *Tunus*'ta asker ve donanma bırakarak ülkesine geri döndü. Böylece *Tunus* sultanlığını yeniden elegeçiren Hasan, beş yıl süreyle *İspanyolların* himayesi sayesinde makamını korumuş, fakat, 1540 yılında oğlu Ahmet (Hamit Sultan) tarafından tahttan indirilmiştir. Öte yandan *Tunus*'taki başarısızlığı üzerine, *Bon* limanındaki bir kısım gemileriyle *Cezayir*'e çekilen Barbaros, burada büyük bir sevinçle karşılandı; o, onbeş gün *Cezayir*'de kalarak hazırlıklar yaptı; daha sonra da, *Cezayir'deki* bazı reislerle kadırgaları alarak 32 gemiyle denize açıldı. *Mayorka* adası civarında *İspanyolların Tunus*'tan naklettikleri tutsak dolu gemilere el koydu; *Müslümanları* serbest bırakıp *İspanyolları* tutsak aldıktan sonra gemilerini ateşe verdi; *Balear* adalarına da bir saldırı düzenledikten sonra *İstanbul*'a geri döndü.

Venedik'le savaş

Sürekli olarak iki yüzlü siyaset izleyen *Venedik Cumhuriyeti*, *Osmanlılara* karşı düzenlenen deniz savaşlarında Şarlken'in yanında yer alıyor ve her fırsatta *Osmanlı* ticaret gemilerini elegeçiriyordu; hattâ *Venedik*'e elçi olarak gönderilen *Tercüman* Yunus Bey'in geri dönerken, *Venedik* gemileri tarafından saldırıya uğraması, *Venedik*'in düşmanca durumunu açıkça gösteriyordu. *Osmanlı* devleti ile dostluk antlaşmasına rağmen *Venedik*'i düşmanca hareketlere sevkeden sebep, papa III. Pol (Paulus)'ün faaliyetleri idi. Çünkü *papa*, *Türklere* karşı *Hıristiyanları* birleştirmek amacıyla, Şarlken ile *Fransa* kralı I. Fransuva (François)'nın arasını düzeltip on yıllık bir barış yaptırmış ve onları *Türklere* karşı harekete geçirirken *Venedik Cumhuriyeti* de bu ittifaka girmişti (1537). Bu sırada *Bosna* sancak beyi Hüsrev Bey (Gazi), *Venediklilere* ait *Solin*, *Kilis* ve diğer kaleleri fethederken ikinci vezir Lütfi Paşa, donanmadaki kara kuv-

vetlerine kumandan sıfatıyla, B a r b a r o s 'un yönetimindeki donanma ile birlikte *Adriyatik* denizine hareket ettiler. Bir hafta sonrada (Mayıs 1537) padişah, *Adriyatik*'teki *Osmanlı* kuvvetlerine yardım ile *Delvine* ve yörelerinde genişleyen isyanı bastırmak amacıyla, oğullarından S e l i m v e M e h m e t ile birlikte *İstanbul*'dan hareket etti ve *Avlonya* kıyılarına geldi. Kısa bir süre sonra padişah, *Delvine* ayaklanmasını bastırmayı başardı ve dolayısıyla bu askeri harekâtı da böylece tamamlanmış oldu. Öte yandan 280 gemiden oluşan *Osmanlı* donanması, *İtalya*'nın doğu kıyılarına saldırmakla görevlendirilmiş idi. *İtalya*'ya giderken A n d r e a D o r y a , *Gelibolu* tersane kethüdası A l i K e t h ü d a kumandasında asıl donanmaya katılmak üzere, gelmekte olan 12 kadırgayı elegeçirip batırmıştı. Bunun üzerine *Avlonya*'da bulunan pâdişah, L ü t f i P a ş a 'yı *Korfo* adasını kuşatmakla görevlendirdi. Öte yandan A n d r e a D o r y a , *Osmanlı* donanmasının *Korfo*'ya geldiğini haber alınca *Mesina*'ya kaçtı. *Korfo* derhal kuşatıldı, padişah da *Avlonya*'da kalarak adanın karşısındaki kıyıya geldi. Fakat kışın yaklaşması üzerine, 20 gün süren kuşatmadan olumlu bir sonuç alınamaması sebebiyle padişah, veziri âzam A y a s P a ş a 'yı adaya göndererek "kuşatmanın kaldırılmasını" emretti. L ü t f i P a ş a ise "adanın kısa sürede fethedilebileceğini" söylediyse de kabul edilmedi. Öte yandan B a r b a r o s , *Venediklilere* ait olup deniz hizmetinde kullanılan *Şira*, *Patmos*, *Naksos* ve diğer adaları fethetti. *Naksos* ile diğer beş ada, *Osmanlılara* vergi vermek suretiyle, yine eski dukasına bırakıldı. 1538 yılında yeniden denize açılan *Osmanlı* donanması, *Adalar Denizi*'ndeki *Kerpe* ve diğer bazı adaları, hattâ *Girit*'teki *Hanya* ve *Milotpotamo*'ya saldırılar düzenledi.

Preveze zaferi

Osmanlı donanması, adaları birer birer fethederken müttefik devletleri oluşturan Ş a r l k e n imparatorluğu, *Venedik*, *Papalık ve Portekiz* donanma kumandanlarının *Korfo* adasında toplanmalarını kararlaştırdılar. Burada yapılan görüşmelerde Ş a r l k e n tarafı, "korsan yatağı olan *Cezayir*'in alınmasını", *Venedik Cumhuriyeti* ise "*Türklerin* eline geçen adalarının geri alınmasını" ileri sürmüşlerdi. Çok geçmeden *Korfo*'ya, önce *Venedik*, sonra da *Papalık* donanmaları gelmişti; Ş a r l k e n 'in donanması ise henüz gelmemişti. *Papalık* donanması amiralı G r i m a n i , *Narda* körfezindeki *Preveze* kalesine bir baskın yaparak kuşattı ise de başarılı olamadı, *Türk* donanmasının gelmesi üzerine de *Korfo*'ya döndü. Çok geçmeden A n d r e a D o r y a

da donanımasıyla *Korfo*'ya geldi (22 Eylül 1538). Öte yandan donanmasıyla *İstanköy* civarında bulunan Barbaros Hayrettin Paşa, düşman hakkında bilgi toplamak amacıyla, *Osmanlı* hizmetine giren korsan reisi olan Turgutça'yı keşif için gönderdi. Bu keşif donanması, 40 düşman kadırgasına rastlayıp asıl düşman donanmasının *Preveze*'de bulunduğunu tespit etmişti; öte yandan düşman gemileri de *Türk* keşif donanmasını görünce *Preveze*'de bulunan *Papalık* amiralı Grimani'yi durumdan haberdar etmişlerdir. Barbaros, süratle harekete geçerek *Kefalonya* adasına bir baskın yaptıktan sonra *Preveze*'ye geldi ve üç süratli gemiyi, haber ve tutsak almak amacıyla düşman kıyılarına gönderdi. Çok geçmeden alınan bir tutsak, "*İspanya, Portekiz, Papalık* ve *Venedik* donanmalarının *Korfo*'da toplandıklarını" bildirmişti. İki tarafın kuvvetlerine gelince, *Osmanlı* donanması, kürekli (çekdiri) 122 gemiden ibaretti. Gemi mürettebatından başka, gemilerde *Yeniçeri* ile donanma hizmetinde bulunmakla görevli sancakların *Timarlı sipahileri* vardı. Gemilerin baş kısımlarında üçer adet olmak üzere, uzun menzilli 166 top bulunuyordu. Öte yandan 25 Eylül 1538'de Andrea Dorya kumandasında *Korfo*'dan güneye doğru hareket eden müttefik donanması, toplam olarak 302 gemiden oluşuyordu; bu gemilerde 2500 top ve 60 bin asker bulunuyordu. Böylece *Türk* donanması, düşmana oranla top bakımından, üçte bir, sayı bakımından ise on altıda birdi, ayrıca *Türk* donanmasında sekiz bin savaşçı askere karşı, müttefik gemilerinde 60 bin savaşçı bulunuyordu. Barbaros Hayrettin Paşa'nın *Preveze* önlerinde bulunduğu sırada müttefik donanması gelmişti. Bir düşman kumandanı "*Türk* donanması ve kalesinin topları önünde ilerlenemeyeceği sebebiyle karaya asker çıkarak *Preveze*'yi düşürme" önerisinde bulundu, fakat Andrea Dorya, "*Türklerin* karada askerlerinin varlığından şüphesi olmadığını" söyleyerek bu öneriyi kabul etmedi. Öte yandan Barbaros, müttefik donanması henüz *Preveze* önlerine gelmeden önce, kumandanları toplayarak durumu görüşmüştü. Sinan Reis ve sancakbeyleri, "düşman donanmasının *Akceom burnu*'na asker çıkarma ihtimaline karşı burasının tahkim edilmesini" önerdilerse de Barbaros, "buna gerek olmadığını" söyledi. Bununla birlikte o, kumandanların ısrarı üzerine, oraya bir miktar asker çıkardı ve gemi kaptanlarına gerekli talimatı verdi. Gerçekten *Akceom*'a asker çıkarılması, çok isabetli olmuştu; çünkü müttefik donanması, *Akceom* kıyısına keşif müfrezeleri göndermişti; bunlar, *Türkler*in ateşine maruz kaldıkları için geri dönmek zo-

runda kaldılar, böylece düşmanın karaya asker çıkarma girişimleri önlenmiş oldu. Fakat bazı düşman kadırgaları, *Türk* askerlerini topa tutmuş, oldukça zayiata sebep olmuşlardı; bunun üzerine iki taraf arasında ateş düellosu başladı. *Türklerin* başlattıkları top ateşi karşısında düşmanın kürekli gemileri, kalyonların gerisine çekilmek zorunda kaldılar; onlardan bazıları, demir almış, bazıları da demirlerini alıp süratle kıyıdan ayrılmak zorunda kalmışlardı; kürekli gemiler, yelkenli büyük gemilere (kalyon) halat atıp onları çekiyorlardı. Böylece *Türkler*in top ateşi karşısında Andrea Dorya, geri çekilmeye mecbur olmuştur. Bunun üzerine Barbaros Hayrettin Paşa, geri dönüp, karaya çıkarılan askerlerle topları yeniden gemilere aldıktan sonra limandan çıktı; o, gemileri savaş düzenine koyduktan sonra burada kalıp gece yarısı düşmanı izlemeye koyuldu. Rüzgâr, müttefiklere uygun esmekte idi; fakat bu, *Osmanlı* donanmasının aleyhine oluyordu; çünkü yelkenli düşman barçaları karşısında *Osmanlıların* kürekli olan çektirileri zayıf kalıyordu. Bununla birlikte bir süre sonra rüzgâr durduğu için düşman gemileri hareketsiz kalmıştı. Andrea Dorya, bu ilk çarpışmadan sonra gece yarısı, *Ayamavra* adasına gelerek gemileri demirletti. Düşman kumandanları, yaptıkları müzakerelerden sonra *İnebahtı*'ya yürüyüp Barbaros'u savaşa mecbur etmeye karar verdiler. Bununla birlikte sabaha karşı *Türk* donanmasının kendilerine doğru hareket halinde olduğunu haber aldılar. Müttefikler kumandanı Andrea Dorya, *Türklerin* bu harika cesaretinden gerçekten endişeye kapılmıştı. Bu nedenle savaşa girişip girişmemekte tereddüt etti; nihayet üç saat düşündükten sonra kumandanların ısrarları karşısında savaşa karar verdi. Barbaros Hayrettin Paşa, hayrete şayan bir savaş yöntemi uygulayarak kendisinden kat kat üstün müttefikler donanmasını kesin bir yenilgiye uğrattı; uyguladığı savaş taktik yöntemi, daha uzak mesafelerden, rüzgârın esmemesi sebebiyle hareketini kaybeden düşman gemilerini tahrip etmeye yönelikti; çünkü düşman gemilerinin çokluğu sebebiyle rampa yöntemiyle yapılacak savaşta başarılı olunamazdı. Andrea Dorya, kalyon türünden olan bazı *Türk* gemilerini çevirmeye, barçalar ile çektiriler arasına almaya çok çalıştıysa da *Türk* gemicileri, kadırgalarla buna engel olup, top atışlarıyla düşman amiralının plânını uygulamasına imkân vermediler. Böylece savaşı kaybeden Andrea Dorya, müttefiklerinin acele yardım istemelerine bakmayarak kaçtı. Böylece düşmanı yenilgiye uğratan Barbaros, daha sonra *Preveze*'ye geldi; hiçbir *Türk* gemisi batmamış-

tı; 400 asker şehit olmuş, 100 kişi de yaralanmıştı. 36 düşman kadırgası ile firkate, 3 bin kadar da tutsak alınmıştı (28 Eylül 1539). *Preve* zaferi sonunda, müttefik devletlerin 302 gemi ve 60 bin kişilik kuvveti, Barbaros'un dâhiyâne uyguladığı savaş taktiği sonucunda perişan bir halde bozguna uğratılmış, başamiralleri Andrea Dorya da *Korfo*'ya kaçmıştı. *Türk* ve dünya deniz tarihinde çok önemli bir yeri olan *Preveze* zaferi, *Akdeniz*'e hâkim olan Andrea Dorya'yı bu hâkimiyeti, Barbaros Hayrettin Paşa'ya bırakmaya mecbur etti. Savaşa katılan gönüllü donanma kumandanları Turgut, Murat ve Salih Reis'ler ve Güzelce Kaptan, böylece büyük bir ün kazanmışlardır. *Preveze* zaferi, Barbaros'un oğlu Hasan Bey başkanlığında gönderilen bir heyetle *İsakçı (Yanbolu)* taraflarında, *Boğdan* seferinden dönmekte olan padişaha arzedilmiş, buna sonderecede memnun olan hükümdar, "kaptan paşa haslarına 100 bin akça zam yapılıp her tarafta fetihnâmeler gönderilmesini" emretmiştir. Andrea Dorya, yenilgiden sonra kaçarken *Adriyatik* sahilindeki *Kastelnova*'yı işgal ile içine 6 bin *İspanyol* kuvveti yerleştirmişti. Fakat ertesi yıl, Barbaros'un denizden, *Bosna* sancak beyi Husrev Bey (Gazi)'in de karadan giriştikleri harekât sonucunda bu kale geri alınmıştır.

Müttefiklerin *İspanya*'dan sonra en kuvvetli bir devlet olan *Venedik Cumhuriyeti*, bu savaştan çok zararlı çıkmıştı. Eskiden beri sahip olmak istedikleri *Mora*'da gerçekleştirdikleri *Avlonya* ve *Delvine* isyanlarından da olumlu bir sonuç alamadıkları gibi, müttefikleriyle de aralarında anlaşmazlık çıkmıştı; bu nedenle onlar, *Osmanlılarla* barış yapmak zorunda kaldılar. İmzalanan barış antlaşması gereğince *Venedik Cumhuriyeti*, *Mora* ve *Dalmaçya* kıyılarındaki kaleleri ve Barbaros'un fetihettiği adaları, *Osmanlılara* bıraktığı gibi, 300 bin altın savaş tazminat ödemeye de mecbur edilmiştir.

İspanya ile ilişkiler

Akdeniz hâkimiyeti, Barbaros Hayrettin Paşa'nın kazandığı *Preveze* zaferinden sonra *Türkler*'e geçmişti. Karadan da *Avrupa* içerlerine ilerleyip hâkim olmak isteyen sultan Süleyman, 1541 yılında,ordusunun başında olarak *Macaristan*'a hareket etti; bu arada Barbaros da 70 kadırga ile *Adriyatik* sahillerini korumakla görevlendirilmişti. Hernekadar *Cezayir* beylerbeyiliği de Barbaros'un elinde ise de kendisi devlet hizmetinde bulunduğu için *Cezayir*, kendi adına Hasan Ağa (Hadım) tarafından yönetiliyordu; buradaki *Türk* korsanları, eski-

den olduğu gibi, faaliyetlerine devam ediyorlardı. Çok geçmeden *İspanya* kralı Şarlken, *Cezayir*'i elegeçirmek amacıyla bizzat harekete geçti. O, Andrea Dorya ile birlikte Ağustos 1541'de 12 bin yaya, 1000 atlı ve büyük bir donanma ile *Cezayir*'e yürüdü; ordusunda *Papalık* ile *Malta Şövalyelerine* (eski *Rodos Şövalyeleri)* ait savaş gemileri de vardı; böylece gemi sayısı 517, asker sayısı da 25 bine ulaşmıştı. *Cezayir* önlerine gelen bu büyük donanma, derhal karaya asker çıkararak kaleyi şiddetle kuşatmaya başladı. Kale, Barbaros'un vekili Hasan Ağa (Hadım) tarafından azimle savunuluyordu. Dört ay sürdürülen kuşatma savaşlarında oldukça zayiat veren Şarlken, ayrıca 160 gemi de kaybettikten sonra geri çekilmek zorunda kaldı (Aralık 1541).

Fransa'ya yardım

I. Fransuva, Şarlken ile sürdürmekte olduğu savaşta *Osmanlılar*dan devamlı olarak yardım alıyordu; fakat o, *Avrupa*'daki dinî tutuculuk sebebiyle iki yüzlü bir siyaset izlemek zorunda kalıyordu. Onun bu siyaseti bilinmekle birlikte sultan Süleyman, kralın bu hareketini mâkul görüyor ve kendi siyaseti gereği olarak da ona istediği yardımı göndermekten geri kalmıyordu. *Fransa* kralı, özellikle kendisine denizden yardım edilmesini istiyordu. Şarlken'in *Cezayir*'deki başarısızlığı sonucunda denizlerdeki faaliyetleri duraklamıştı; bununla birlikte Fakat *Fransa*, denizlerde de Şarlken'i yenecek durumda değildi. Fransuva, *Türklerle* anlaşırken Şarlken de *Fransa* aleyhine *İngiltere* ile bir ittifak yapmıştı. *Osmanlı* hükümdarı, *Venedik*'in Şarlken ile birleşmesini önlemek amacıyla, *Venedik Cumhuriyetinin* de *Türk-Fransız* ittifakına katılmasını önerdi ise de *Venedikliler*, "tarafsız kalacaklarını" ifade ile yapılan bu öneriyi nazikâne bir şekilde reddettiler (1543). Barbaros Hayrettin Paşanın kumandasındaki 110 kadırga ve dört mavnadan oluşan *Osmanlı* donanması, *Akdeniz*'e açıldı; *Fransız* elçisi Polen dö Lagard, *Türk* amiralının gemisinde bulunuyordu. Donanma, *Napoli* civarındaki *Reçyo (Reggio)* önlerine geldiği zaman 41 parçadan oluşan *Cezayir* donanması da ona katıldı. Donanma, *Reçyo* ve diğer bazı yerler fethedildikten sonra *Roma*'nın iskelesi *Ostiya*'ya geldi; halk heyecan ve şaşkınlık içinde idi. "Şehre saldırılmayacağı" hususunda güvence verilip gerekli şeylerin parayla alınmasından sonra donanma, 24 Haziran 1543'de *Marsilya*'ya geldi. Burada *Fransız* donanma kumandanı Fransuva dö Burbon, *Türk* donanmasını görkemli bir törenle karşıladı. Barbaros, onunla görüşerek uygulayacağı savaş plânını sordu. Fakat *Fransızla-*

rın henüz bir savaş plânının olmamasına kızan Barbaros, yapılan görüşmelerden sonra Şarlken'in müttefiki *Savua (Savois* dukasının elinde bulunan *Nis*'in fethine karar verdiler. Bununla birlikte Barbaros, *Fransız* kuvvetlerinin eksik taraflarını, özellikle asker ve silâh sayılarının azlığını tespit ettirmişti. Derhal harekete geçen *Türk* ve *Fransız* donanması, 20 Ağustos 1543'de *Nis*'i teslim aldı. *Nis* iç kalesinin kuşatılması sırasında *Fransızlar* Barbaros'a başvurarak barut istemişlerdi. Buna da sonderecede hayret eden Barbaros, müttefik amiraline "Ne güzel savaşçılar, gemilerini şarap fıçılarıyla doldurup baruttan başka bir şeyi unutmuyorlar" dedikten sonra yanındaki *Fransız* elçisine "*İstanbul*'da iken devletinin büyük hazırlıklar yaptığını söylediğin zaman benimle alay mı ediyordun?" diyerek hakarette bulunmuş ve *Fransızların* kararsız, sebatsız ve tenbel olduklarını ifade etmiştir. Daha sonra *Türk* donanması, kışlamak üzere *Tulon* limanına geldi. Andrea Dorya'nın yeğeni, *Türklerin* Oğlan Kaptan adını verdikleri Janetino Dorya, *Levent* kaptanı Turgut'u tutsak alıp *Cenova*'da hapse atmıştı. Hayrettin Paşa, burada bulunduğu sıralarda, bizzat şehir önüne gelip "Turgut'u verin, yoksa bütün köylerinizi yakarım" diyerek onları tehdit edince *Cenevizliler* kendilerine saldırmamak şartiyle üç yıl hapiste kalan Turgut'u teslim ettikten başka, *Türk* gemileri için kürek ve diğer malzemeler de vermeyi kabul ettiler. Barbaros, Turgut'u divanına çağırıp herkesin önünde "Bu, benden yanadır" diyerek kendisine ait yedek gemiyi ona verdi. Daha sonra Hayrettin Paşa, *Batı-Akdeniz*'de bulunduğu aylarda, sevkettiği filolarla *İspanya* kıyılarına ve *Sardunya* adasına saldırılarda bulundu; ayrıca *Fransız* deniz kuvvetleri de *İspanyollara* karşı bazı başarılar kazandılar. Böylece durumun *Fransızlar* lehine dönmesi üzerine Barbaros, *İstanbul*'a döndü (1544). Barbaros Hayrettin Paşa, başarıyla gerçekleştirdiği *Fransızlara* yardım seferinden döndükten sonra artık bir daha sefere çıkmadı; çünkü *Osmanlı* hükümeti, Şarlken ve Ferdinand ile bir anlaşma yaparak savaşı sona erdirmişti. Esasen yaşı da epeyce ilerlemiş olan Barbaros, *Batı-Akdeniz*'den döndükten sonra ancak iki yıl daha yaşadı ve seksen yaşını geçkin olduğu halde, vefat ederek *Beşiktaş*'taki türbesine defnedildi (14 Temmuz 1546). Bugün heykelinin konduğu yerin deniz tarafı eskiden beri *Hayrettin iskelesi* adıyla anılmaktadır. Büyük ve kudretli denizci Barbaros Hayrettin Paşa'dan sonra yerine Sokullu Mehmet Paşa Kaptanı Derya olarak atanmıştı, fa-

kat biraz sonra onun *Rumeli* beylerbeyiliğine nakli üzerine, veziri âzam Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa *Kaptanı Deryalığa* atandı. Fakat bu atama Barbaros'la birlikte hizmette bulunan kaptan ve levent gemileri reislerini gücendirmişti; onun da ölümü üzerine, *Kaptanı Deryalığa* Piyale Paşa atandı. Piyale Paşa, Turgut, Uluc Ali, Hasan ve Salih Reis' lerle birlikte büyük hizmetlerde bulunarak *Osmanlı* donanmasının azamet ve kudretini bir süre daha devam ettirmeyi başarmıştır.

Fransa'ya ikinci yadım

Osmanlı donanması, 1552 yılı ilkbaharında, *Kaptanı Derya* Sinan Paşa kumandasında *Batı-Akdeniz* seferine çıktı; *Fransa* kralı II. Henri'nin Şarlken ile arasındaki düşmanlık dolayısıyla kralın ricası üzerine, ikinci kez, bir yardım seferi düzenlendi; *Fransız* elçisi Daramon (d'Aramon) da üç gemi ile *Osmanlı* donanmasına katılmıştı. *Karlıeli* beyi Turgut Bey, *Sicilya* kıyılarını dolaşarak *Napoli*'ye geldi. *Fransız* donanması ise henüz gelmemişti, ona rastlamak amacıyla bir süre kuzey yönünde seyredildi. Bu sırada, Andrea Dorya'nın *Napoli* yönüne geleceği haberi üzerine, Turgut Bey'in tavsiyesiyle *Ponza* adaları tarafında pusu kuruldu; çok geçmeden bu pusuya düşürülen Andrea Dorya, yenilgiye uğratıldı ve bu nedenle o, *Sardunya* adasına doğru kaçmak zorunda bırakıldı. *Türk* donanması iki aydan fazla bir süre, *Batı-Akdeniz*'de dolaştığı halde, kendisini yardıma çağıran *Fransız* donanması gelmemişti; bu nedenle de *Türk* donanması geri döndü.

Cerbe savaşı

Kaptanı Derya Sinan Paşa'nın ve ölümü üzerine de yerine geçtiğini gördüğümüz Piyale Paşa, *İspanya* kara sularında dolaşarak *Minorka* adasının önemli kentlerinden *Siüdadela* (*Osmanlı* kaynaklarında: *Siyedela*)'yı fethetti (1558). Daha sonra o, beraberinde Turgut ve Salih Paşa'lar olduğu halde, *İtalya* sahillerine saldırıp *Reçyo (Reggio)* şehrini fethetmiş, *Afrika* kıyılarındaki *Oran*'ı da *İspanyollardan* alarak başarıyla dönmüştü. Bu başarılar üzerine *Osmanlı*lar aleyhine başta *Papalık* ve *İspanya* olmak üzere, *İtalya* yarımadasındaki devletler, bir ittifak oluşturdular; bunun üzerine 1559'daki ünlü *Cerbe* savaşı cereyan edecektir. Öte yandan Piyale Paşa, 1559'daki deniz seferinde yakaladığı bir tutsak'tan, bu hazırlıkları haber almış ve durumu hükümete bildirmişti. Bu sırada *Trablusgarp* beylerbeyi bulunan Turgut Paşa, daha önce, kendisine ait olan *Cerbe* adasını *İspanyollardan* geri almak için kuşatmaya başlamıştı. Çok

geçmeden *Osmanlılara* karşı harekâta hazırlanmış olan 200 gemiden oluşan müttefik donanması, yaşlanması sebebiyle artık uzun süredenberi sefere çıkamayan Andrea Dorya kumandasında *Cerbe* önlerine geldi. Turgut Paşa, çok az bir kuvvetle onlara karşı koyamayacağını bildiği için *Trablus*'a çekilerek durumu acele *Mora* sancakbeyi aracılığıyla *İstanbul*'a bildirdi. Çok geçmeden *Cerbe*'yi alan *İspanyol* ve müttefikleri, *Osmanlı* donanmasına karşı burasını süratle tahkim ettiler. Öte yandan Piyale Paşa kumandasındaki 200 parçadan oluşan donanma, *Cerbe* adası önlerine geldi, böylece burada ünlü *Cerbe* savaşı vukubuldu. Bu savaş da, Andrea Dorya'nın *Preveze*'de Barbaros'tan yediği ağır darbeden sonra müttefiklere vurulmuş ikinci bir darbe oldu. Savaş sonunda müttefiklerin 60 büyük gemisi battı ve 20 bin askeri telef oldu, ancak 17 gemi kaçıp kurtulabildi. Zaferden sonra *Cerbe adası* kuşatıldı. *İspanyollar* şiddetle direnmişlerse de *Türk* azmi ve baskısı karşısında kale fethedildi. Adadaki *İspanyol* generali Alvaro, bir gemiyle kaçmışsa da çok geçmeden Turgut Paşa tarafından izlenip tutsak alınmıştır. Böylece fethedilen ada, Turgut Paşa'ya verildi. Piyale Paşa, *Trablus* üzerinden *İstanbul*'a döndü.

Malta'nın kuşatılması (ikinci kez)

Şarlken, *Rodos* adasının *Osmanlılar* tarafından fethedildiği zaman (1522) buradan çıkartılan *Sen-Jan (Saint Jean) Şövalyeleri*'ne *Malta adasını* vermiş, ayrıca *İspanyollara* ait olan *Trablusgarb*'ın savunması da onlara bırakılmıştı. *Malta adası*, kısa zamanda *Şövalyeler* tarafından çok müstahkem bir duruma getirildi. *Şövalyeler*, *Rodos*'ta olduğu gibi burada mükemmel bir donanma hazırlayıp sürekli olarak korsan faaliyetlerinde bulunuyorlar, her fırsatta da *Türk* ticaret gemilerine saldırıp elegeçiriyorlar, dolayısıyla *Türk* korsanlarıyla savaşıyorlardı; ayrıca *Türklere* karşı düzenlenen seferlere de katılıyorlardı. Nitekim onlar, *Preveze* ve *Cerbe adası* savaşlarında, savaş gemileriyle müttefiklere yardımda bulunmuşlardı. Bütün bunlardan başka *Hıristiyan* korsan gemilerini de adada barındırıyorlardı. Özellikle *Mısır*, *Trablusgarp* ve *Cezayir*'in güvenliği bakımından önemli konumda bulunan *Malta*'nın, *Türk* yönetimine alınması gerekiyordu. *İspanyollar* ise *Malta*'nın kaybı sonucunda, *Osmanlı* donanmasının *Sicilya*, *Napoli* ve yörelerini tehdit edeceklerini bildikleri içinde *Malta*'nın savunmasına çok önem veriyorlardı. Böylece adanın kuşatılma nedeni ortaya çıkmıştı şöyleki; *Osmanlı* sarayı için alınan eşyayı getiren bir *Türk* gemisinin *Zanta* ve *Kefalonya* adaları

arasında, yedi *Malta* korsan gemisi tarafından elegeçirilmesi üzerine, *Malta* seferine karar verildi; çok geçmeden de *Osmanlı* donanması *Malta* seferiyle görevlendirildi (Mart 1565); beşinci vezir Mustafa Paşa, kara kuvvetlerine başkomutan atandı. Donanma amirali ise Piyale Paşa idi. Piyale Paşa, 181 gemi ile denize açıldı. Hareketinden önce sultan, Mustafa Paşa ve Piyale Paşa'ya "Adanın fethine ait bütün sorunları Turgut Reis çözümleyebilir, onun önerilerine uyunuz" tavsiyesinde bulundu. Böylece hazırlanan donanmanın sayısı, Turgut Reis ve Salih Paşa'nın gemileriyle birlikte 300 gemiye çıkmıştı. *İstanbul*'dan hareket eden donanma ve askerî birlikler, *Malta* önlerine geldiği zaman *Trablusgarp* beylerbeyi Turgut Reis (Paşa) henüz gelmemişti. Mustafa ve Piyale Paşa'lar, kendilerine padişahın verdiği talimatı dinlemeyip, karaya asker çıkardılar ve gereksiz yere donanmayı güvence altına almak ve Mustafa Paşa'nın ısrarıyla limanı korumak amacıyla, *Sentelen (Sainte Hellène)* kalesini kuşattılar. Turgut Reis, kuşatmanın ilk günü 13 parça kadırga ile donanmaya katıldı. Turgut Reis, "*Sentelen* kuşatmasının isabetsiz olduğunu, asıl kalenin alınması sonucunda, burasının da doğal olarak düşebileceğini" söyledi. Fakat artık kuşatmanın bırakılamaması sebebiyle Turgut Reis "genel bir saldırı yapılmasını" tavsiye etti ve *Sentani (Sainte Ange)* hisarına yapılan saldırıyı bizzat kendisi yönetmeye başladı. Bu saldırı sırasında (18 Haziran) kaleden atılan bir top güllesinin parçaladığı taştan fırlayan bir parça, Turgut Reis'nın başına isabet ederek yaraladı; ağzından burnundan ve kulaklarından kan gelmeye başladı. Dört gün dört gece koma halinde yattı, beşinci gün, kalenin fethedildiği sabahı (23 Haziran 1565) da vefat etti ve cesedi, derhal beş parça kadırgasıyla *Trablusgarb*'a gönderilerek yaptırdığı cami ve medresesinin yanındaki türbeye gömüldü. Öte yandan *Osmanlı* donanmasının asıl hedefi olan *Malta* kuşatıldı, fakat hava şartlarının değişmesi, yiyecek ve savaş malzemelerinin azalmakta olması, özellikle düşmana, *Fransız*, *Papalık* ve *İspanya*'dan istediği yardımın gelmesi ihtimaliyle geri dönülmeye karar verildi. Turgut Reis gibi büyük bir denizcinin ölümü, *Malta* adasının fethinin gerçekleştirilmesine imkan bırakmamıştı; bu nedenle de Mustafa Paşa vezirlikten azledildi. Bu başarısızlık üzerine Kanunî Sultan Süleyman, yeni bir sefer için derhal hazırlıklara başlanmasını emretmiştir. Bunun üzerine *Gelibolu*'da 18 bölümden oluşan bir tersane açılmıştır. Bununla birlikte *Avrupa*'ya yeni bir sefere çıkılması nedeniyle bu yeni sefer, geri bırakılmıştır.

Sakız adasının ilhakı

Malta seferi sırasında bütün *Sakız* adası *Osmanlı* hâkimiyetine alınmıştır. Şöyleki esasen bu ada Fatih Sultan Mehmet döneminden beri *Osmanlı* devletine vergi vermekte idi. Bununla birlikte ada muhafızları, *Osmanlı* donanması hakkında düşmanlara bilgi vermekte idiler; hattâ *Malta* kuşatmasında *Osmanlı* kuvvetlerine karşı savaşmaktan geri kalmamışlardı. Bütün bu nedenlerle *Kaptanı Derya* Piyale Paşa, derhal *Sakız*'a gelip adanın tümünü *Osmanlı* yönetimine aldı (1566). Böylece *Ceneviz Cumhuriyeti*, *Adalar Denizi*'ndeki son kolonisini de kaybetmiş oldu. *Sigetvar* seferine çıkmak üzere olan Kanunî Sultan Süleyman, buna son derecede çok sevinmiştir. Çok geçmeden *Sakız* adası bir *Sancak* yapılarak *Kaptan Paşa eyâletine* dahil edilmiş ve sancak beyliğine de *Kırşehir* beyi Gazanfer Bey atanmıştır. Bu arada adanın *sayımı (tahrir)* da yapılmıştır.

Kızıldeniz, Umman denizi ve Hint Okyanusu'na seferler

Portekizliler, 1498'de Vasko do Gama (Vasco de Gama) vasıtasıyla *Ümit Burnu* üzerinden *Hindistan*'a ulaşmayı başardıktan sonra kuvvetli donanmalarıyla buralarda hâkimiyetlerini kurmuşlardı. O zamana değin *Arap* gemileriyle *Mısır*'a getirilen *İskenderiye* limanından da *Venedik* gemileriyle *Avrupa*'ya nakledilen *Hint* malları, bu yeni keşiften sonra artık yolunu değiştiriyordu, *Portekizli* kaptan *Kızıldeniz*'in ağzındaki *Sokotra* adasıyla *Basra* körfezi'nin girişindeki *Hürmüz Boğazı*'nı elegeçirmek suretiyle, doğu mallarını *Akdeniz*'e ulaştıran yolların kapılarını *Müslüman* gemilerine kapamıştı (1515). *Osmanlıların*, *Mısır* ve *Suriye*'yi fethetmelerinden önce, bu ülkelerde hüküm süren *Memlüklüler* döneminde *Portekizlilerin Kızıldeniz* ve *Aden*'de yaptıkları ağır tahribat üzerine *Memlüklüler*, 50 parça *Grab* gemilerinden oluşan bir deniz filosunu Selman Reis komutasında *Portekizlilere* karşı sevketmişlerse de o sıralarda *Yemen*'de çıkan olaylar sebebiyle olumlu bir sonuç alamamışlardı. *Memlüklü* devleti tarihe karıştıktan sonra onların hâkim oldukları ülkelerde *Osmanlılar* da aynı durumla karşılaşmışlardı. *Basra* ve *Kızıldeniz* girişlerinin *Portekizliler* tarafından tutulması, *Basra, Bağdat, Yemen, Hicaz* ve *Mısır*'a hâkim olan *Osmanlılara* karşı da siyasî ve ekonomik bir darbe idi. Bundan başka *Portekizlilerin* yaptıkları zulümler dolayısıyla *Gücerat* devleti de *Osmanlılar*dan yardım istiyordu. Gerçekten *Gücerat* sultanı Bahadır Şah, *Osmanlı* padişahına elçi ve mektup göndererek "karadan Babür'ün oğlu Hümayunşah'ın, denizden de *Portekizlilerin* baskıları altında bulunduğunu, kendisine, sevkedilecek asker ve gemilerin mas-

raflarının emanet olarak *Mekke*'ye gönderdiği altınlardan karşılanmasını" bildirmişti (1535). Bunun üzerine *Osmanlı* hükümeti, o bölgelerdeki çıkarları gereği olarak *Süveyş* limanında donanma inşasiyle *Hindistan* sularına bir sefer düzenlenmesine karar verdi ve eski *Mısır* beylerbeyi olan ve bu sıralarda *Anadolu* beylerbeyiliğinde bulunan Süleyman Paşa (Hadım), vezir rütbesiyle Hüsrev Paşa'nın yerine yeniden *Mısır* valiliğine atandı. *Memlüklülerin Süveyş*'te inşa ettikleri donanmanın malzemeleri kısmen *Anadolu*'dan sağlanırdı. Bu kez, *Süveyş*'te donanma yapımı Süleyman Paşa (Hadım)'ya emredilince ona "gemi inşası için gerekli olan malzemeyi 20 gemiyle derhal göndermesi" bildirildi; bunun üzerine *Alâiye*'den sağlanan kereste ve diğer gemi inşa malzemeleri, Salih Reis'in komutasında *İskenderiye* üzerinden *Süveyş*'e sevkedilmiş ve *Süveyş* tersanesinde çeşitli büyüklükte 76 gemi yaptırılmıştır. Böylece hazırlanan donanma 7 bin askerle Süleyman Paşa (Hadım) kumandasında harekete geçti (Haziran 1538). *Kızıldeniz*'e hâkim olacak olan *Osmanlı* devletinin *Yemen, Hicaz, Mısır* ve *Habeşistan*'da güvence içinde bulunması için *Kızıldeniz*'in kapısı konumunda olan *Aden*'e sahip olunmasının şart olduğuna inanan Süleyman Paşa (Hadım), *Benî Tahir* ailesinden *Aden* hâkimi Âmir bin Davud'u hile ile gemisine getirip yakalayarak kale surunda astırmış ve buraya, beraberindeki emîrlerden Behram Bey'i sancakbeyi atadıktan sonra *Hindistan*'a hareket etmiştir. *Osmanlı* donanması, *Hindistan*'ın batısındaki *Diyu* adası kıyılarına gelerek demir attı. Süleyman Paşa (Hadım), Bahadır Şah'ın *Osmanlılardan* yardım isteğinde bulunmasından ancak iki yıla yakın bir zaman sonra *Hindistan* kıyılarına ulaşabilmişti. Fakat Bahadır Şah'ın *Diyu* adasında, *Portekiz*liler tarafından öldürülmesi (1537) üzerine, yerine kızkardeşinin torunu Miran Mehmet Şah hükümdar olmuştu; fakat çok geçmeden *Gücerat* hükümdar ailesinden Bahadır'ın yeğeni III. Mahmut Şah, *Portekizlilerin* destek ve yardımlarıyla yönetimi eline almıştı. İşte Süleyman Paşa (Hadım), *Diyu* adasına geldiği zaman III. Mahmut Şah hükümdar idi ve *Osmanlılara* karşı *Portekizlilerle* ittifak yapmıştı. Bu nedenle Süleyman Paşa (Hadım), direnişle karşılaşınca topları ve askerleri adaya çıkararak kaleyi kuşatmaya girişti. Çok geçmeden kalenin bazı bölümleri elegeçirilmişse de birkaç kez yapılan saldırılara rağmen kale alınamamıştı. Bu sırada bir *Portekiz* donanmasının gelmekte olduğu haberi ve hava şartlarının uygun olmaması sebepleriyle Süleyman Pa-

şa, kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı ve oradan ayrılarak *Yemen* kıyısındaki *Muha* limanına geldi.

Yemen'in ilhakı

Mısır valisi Ahmet Paşa (Hain) zamanında ünlü denizci Selman Reis, sözde *Osmanlı* hâkimiyetini tanımış olan *Yemen*'e bir donanmayla gönderilmişti. Selman, *Cidde*'deki eski arkadaşı Hüseyin Bey'le birlikte harekete geçip *Portekizlilerin* elindeki *Kamaran* adasını almayı başardı; daha sonra da *Yemen*'e yürüyerek orayı da *Osmanlı* hâkimiyeti altına aldıktan sonra yönetimi Hüseyin Bey'e bırakarak *Süveyş*'e döndü. Öte yandan Süleyman Paşa (Hadım), *Yemen*'in en önemli limanı olan *Moha*'ya demir attıktan sonra *Türk* asıllı *Zübeyd* emîri Nâhuda Ahmet Bey'i yanına davet etmiş ise de o, *Aden* hâkimi Âmir'in düştüğü duruma düşmemek için, ihtiyatlı davranarak gitmemiş, ayrıca Süleyman Paşa'nın, *Zübeyd* beyliğine atanmasını bahane edip onun tuzağına düşmemiş ve "Ben burayı kılıçla aldım, benden de ancak kılıçla alınır" şeklinde karşılık vermiştir. Bunun üzerine Süleyman Paşa, *Kamaran* adasına gidip orada topların nakli için arabalar yaptırdıktan sonra harekâta başlayarak *Salif* limanına asker çıkartıp bölge hâkimi Kâşif Sinan'la birlikte *Zübeyd* üzerine yürümüştür; Süleyman Paşa, daha önce elde etmiş olduğu Nâhuda Ahmet'in beylerinden Veli Bey'le bir kısım askerlerin kendisinden ayrılmaları üzerine, Nâhuda Ahmet'i öldürüp buranın yönetimini *Gazze* sancakbeyi Mehmet Paşa (Bıyıklı)'nın oğlu Mustafa Bey'e vermiştir (Mart 1539). *Osmanlılar*, *Aden* ve *Zübeyd*'in alınmasından sonra *Yemen*'in diğer yerlerini de elegeçirmeye başladılar. İlk *Zübeyd* beyi Mustafa Bey'den sonra diğer bir Mustafa Bey de burada sancakbeyliği ve sonra beylerbeyiliği yapmış ve *Teaz*'ı da elegeçirme girişiminde bulunmuşsa da başarılı olamamış, yerine atanan Üveys Paşa, *Zeydiye* ailesi arasındaki anlaşmazlıktan istifade ile bu aileden emîr Mutahhar (Şerefeddinoğlu)'ı desteklemek suretiyle, *Teaz*'ı elegeçirmiştir (1545). Fakat Üveys Paşa, bir süre sonra yönetimi elegeçirmek istiyen leventlerden Pehlivan Hasan'ın kışkırtması sonucunda, ulûfe isteme bahanesiyle ortaya çıkan ayaklanmada, öldürülmesi üzerine, *Yemen* beylerbeyiliğine Ferhat Paşa atanmıştır. Öte yandan Süleyman Paşa (Hadım) ile birlikte *Yemen*'e gelmiş olan Özdemir Paşa, *San'a*'yı elegeçirdi. Ferhat Paşa, *Aden*'deki isyanı bastırıp burayı itaat altına aldıktan başka *Yemen*'in *Cebel* ve *Tihâme* kesimlerinde de

sükûnu sağladı. Fakat o, *İstanbul*'a dâvet edildiği için yönetimi, Özdemir Paşa'ya bıraktı. Daha sonra *Aden*'e, *Zübeyd*'in ilk sancakbeyi olan Mustafa Paşa, Mehmet Paşaoğlu (Bıyıklı) beylerbeyi atanarak gönderildi; Özdemir Paşa ise *Habeşistan*'da fetihlerde bulundu. Mustafa Paşa, *Yemen*'de elegeçirdiği âsileri ve düşmanlarını ikiye böldüğü için kendisine *Neşşar* lâkabı verilmiş, çok şiddetli icraatı ile *Yemen*'de asayişi sağlamıştı; o, buradan ayrılırken yerine, kethüdası Yusuf Paşa'yı vekil bırakmıştır. Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar sırasıyla Mustafa Paşa (Kara Şahin), oğlu Rıdvan Paşa ve Mahmut Paşa, *Yemen* beylerbeyi olmuşlardır (1565). *Zeydî* imamlardan Mutahhar, 1567 yılında isyan ederek beylerbeyi Murat Paşa'yı öldürmüş, *San'a*, *Aden* ve diğer şehirleri elegeçirmişti. Bunun üzerine *Yemen*'deki durumu düzeltmek üzere Sinan Paşa, Osman Paşa (Özdemiroğlu) ve *Süveyş* kaptanı Hızır Reis (Kurtoğlu) atanarak gönderilmişlerdir.

Portekizlilerle çatışmalar

Süleyman Paşa (Hadım)'nın ayrılmasından sonra da *Portekizlilerle* çarpışmalar devam etti. Onun *Mısır*'a dönmesi üzerine *Portekizliler*, *Kızıldeniz*'e girip *Cidde* limanını işgal etme girişiminde bulundularsa da bir yandan kale muhafızlarının şiddetli savunmaları, öbür yandan da *Mekke* emîri *Şerîf* Ebû Nümey'in bedevî kuvvetleriyle süratle gelmesi üzerine başarılı olamadılar. Onların ayrıca, *Süveyş* tersanesini işgal ile *Türk* donanmasını yakma girişimleri de başarılı olmadı, fakat *Turi Sîna* ilçesini ateşe verdiler (1543). *Portekizliler*, giriştikleri bu harekât sırasında, önemli konumunu bildikleri *Aden*'i kısa bir süre için işgal ettilerse de *Süveyş* kaptanı ünlü Pirî Reis, donanmasıyla bizzat harekete geçerek *Aden* kale ve limanını kurtarmayı başardı. Pirî Reis, 1551 yılında, 30 gemiden oluşan *Süveyş* donanmasıyla *Cidde* üzerinden *Umman* kıyılarına gelip, *Arap* yarımdasının güney-doğusundaki *Maskat*'ı elegeçirdi ve *Portekizlilerin* 70 kadırgasıyla savaşarak onları yenilgiye uğrattıktan sonra *Hürmüz* adasındaki kaleye kaçan düşmanı kuşattı ise de kaleyi alamadı, fakat *Frenklere* yardım ettikleri için şehri yağmalattı. Daha sonra Pirî Reis, *Basra*'ya gelip vali Kubad Paşa'dan yardım istedi. Fakat vali ona "Sen *Müslümanlara* zulmedip mallarını yağmalatmışsın" diyerek onun yardım isteğini reddetti. Pirî Reis, bu sırada *Portekizlilerin Basra* körfezini kapatacaklarını haber alınca içeride kuşatılmış durumda kalmamak amacıyla, kendisine ait üç

kadırgayla derhal denize açıldı; asker ve diğer gemiler *Basra*'da kalmışlardı. Böylece yola çıkan Pirî Reis, *Süveyş* üzerinden *Mısır*'a geldi ve durumu *İstanbul*'a bildirdi. Fakat çok geçmeden Pirî Reis, *Hürmüz*'ü kuşatmaktan vazgeçmesi ve diğer gemilerle askerleri *Basra*'da bırakıp geri dönmesi sebebiyle başı kesilmek suretiyle öldürülerek mallarına elkonuldu. Onun böylece ortadan kaldırılmasından sonra *Süveyş* kaptanlığı eski *Katif* sancakbeyi Murat Reis'e verildi ve *Portekiz* donanmasının *Hint* ve *Aden* sularında faaliyetini artırması sebebiyle *Basra* körfezindeki donanmayla birlikte orada kalması emredildi. Murat Reis, bir ara, bir kısım gemilerle *Basra*'dan ayrılırken *Hürmüz* adası civarında rastladığı *Portekiz* donanmasıyla tutuştuğu şiddetli bir savaşta, başarılı olamayıp yeniden *Basra* körfezine döndü. Bu çatışmada ünlü kaptan Süleyman ve Recep Reis'ler şehit olmuşlardı. Bunun üzerine Murat Reis, Pirî Reis gibi idam edilmemekle birlikte derhal görevden alındı (1552). Böylece *Süveyş* donanması *Basra* körfezinde mahsur kaldı ve bir gemi de *Portekizlilerin* eline geçti. Çok geçmeden *Basra*'daki donanmayı *Süveyş*'e getirmek için *Süveyş* kaptanlığına, tersane reislerinden Hızır Bey'in oğlu Seydi Ali Reis atandı (1553). *Haleb* üzerinden *Basra*'ya gelen Seydi Ali Reis, 15 kadırgayı *Basra* körfezinden çıkarıp *İran* kıyılarını izleyerek *Benderbuşir*, daha sonra da *Bahreyn* adasına geldi. Donanma, *Basra*'dan hareketinden kırk gün sonra *Umman* kıyılarında 28 gemiden oluşan bir *Portekiz* filosuyla tutuştuğu savaşta, bir *Portekiz* gemisini batırdı, diğerleri de gece karanlığından faydalanarak kaçmayı başardılar. Yoluna devam eden *Türk* donanması, *Maskat* limanına yaklaştığı sırada, 32 gemilik başka bir *Portekiz* donanmasıyla karşılaştı. Açık deniz savaşı yapamayacağını anlayan Seydi Ali Reis, gemileri kıyıya paralel olarak sıralayıp savaştı. Çarpışmalar, sabahtan akşama kadar bütün şiddetiyle devam etti; gece, her iki taraf da yorgunluktan savaşı durdurmak zorunda kalmışlardır. *Türk* donanması, *İran*, daha sonra da *Belücistan* kıyılarına, oradan bir *Müslüman* levent gemisinin kılavuzluğuyla *Güvader* limanına geldiler. Buranın hükümdarı Celâleddin bin Dinar, *Türk* donanması mensuplarının bütün ihtiyaçlarını karşıladı. Seydi Reis ve maiyyeti, mümkün olduğu kadar yol hazırlıklarını tamamladıktan sonra buradan ayrıldılar. Donanma, batıya *Arabistan* yarımadası yönünde seyrettiği sıralarda müthiş bir fırtına çıktı; gemiler, kuvvetli dalgalarla *Hint* sahillerine doğru sürükleniyordu. Günlerce dalgalarla boğuşmak zorunda kalan *Türk* donanması,

güçlükle *Diyu*, *Gücerat* ve *Surat*'a ulaşabildi. Donanmada artık savaşacak güç ve kudret kalmamıştı. Seydi Ali Reis, karaya çıkıp gemilerini, malzemeleri, birkaç topu ve isteyen askerleri *Surat* limanında, *Gücerat* valisi Recep Han'a bırakıp 50 arkadaşıyla *Sind*, *Hint*, *Zabulistan*, *Bedahşan*, *Mâverâünnehr*, *Hârezm* ve *İran* ülkelerinden geçerek kara yoluyla üç yılda *İstanbul*'a geldi. Seydi Ali Reis, kaleme aldığı bu uzun süren yolculuğunu konu alan *Mir'atül-memâlik* adlı eserini sultan Süleyman'a takdim etti; bunun üzerine Seydi Ali Reis, 80 akça yevmiye ile *hünkâr müteferrikası* atandı (1556).

Seydi Ali Reis'ten sonra *Süveyş* kaptanlığına Hızır Reis (Kurtoğlu) atandı. Bu sırada *Portekizliler*, *Hint Okyanusu*'nun doğusundaki adaları elegeçiriyorlar, böylece doğudan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı durumlarını sağlamlaştırıyorlardı. Bu adalardaki hükümetlerin en güçlüsü *Açe (Açın)*, *bir İslâm* devleti olup, *Sumatra* adasıyla *Malaka* yarımadasında hükümran idi. *Portekizlilerin* onların memleketlerini elegeçirme girişimleri üzerine *Açe* hükümdarı sultan Alâeddin, donanmaları *Hint* sularına kadar gelmiş olan *Osmanlı* devletinden yardım istemek amacıyla, *İstanbul*'a bir elçi yollamıştı (1565). Sultanın *Osmanlı* hükümdarına göndermiş olduğu mektuptan, "*Portekizlilerin Seylan* ve *Kalküta İslâm* devletleriyle savaş halinde olduğu" anlaşılıyordu. *Osmanlı* devleti, sultan Alâeddin'in başvurusunu kabul ederek *Süveyş*'teki donanma ile ona yardıma karar verdi; bu nedenle 20'den fazla gemi ile *Süveyş* kaptanı Hızır Reis (Kurtoğlu) yardımla görevlendirildi. Hızır Reis, hazırlanan donanma ile hareket edeceği sırada *Yemen*'de *Zeydî* mezhebi imamı Mutahhar isyan ederek *San'a* ile birlikte *Yemen*'in büyük bir bölümüne hâkim olmuştu, bu nedenle *Açe* seferi geri kalmış oldu; Hızır Reis de *Yemen*'e serdar olan Sinan Paşa'nın maiyyetinde görevlendirildi. Bununla birlikte *Açe* hükümetine gönderilmesi gereken savaş malzemeleri ve sanatkârlar, iki gemi ile sevkedildiler.

Osmanlıların uzak denizlerdeki askerî etkinlikleri sonucunda buralara hükümran olan *Portekizlileri* endişeye düşürmüştü. *Osmanlıların Kızıldeniz* ve *Basra* körfezine hâkim olmaları sonucunda, özellikle baharat ticaretinde büyük bir gelişme oldu. *Bosna* ve *Kızıldeniz*'e gelen ticaret kervanları, *Akdeniz* ticaretinin gelişmesini sağladığı gibi, *Haleb*, *Trablusşam*, *Kahire* ve *İskenderiye* şehir ve limanlarında büyük bir canlılık ve gelişme

başlamıştı. Buna karşılık *Portekiz*'in baharat ticaretinde büyük bir gerileme olmuş. *Osmanlı* gümrük gelirlerinde ise son derecede büyük bir artış meydana gelmiştir. *Portekizliler*, kendi ticaretleri aleyhine olan bu gelişmeleri önlemek amacıyla *Kızıldeniz*'de büyük ölçüde askerî etkinliklerde bulunmuşlarsa da, görüldüğü üzere, başarılı olamamışlardır. Böylece *Portekizliler*, *Kızıldeniz* hâkimiyetinden ümitlerini kesmek zorunda bırakılmışlardır.

ŞEHZÂDELER OLAYI

Osmanlı devletinde bir veraset yasası mevcut olmadığı için sultan S ü l e y m a n 'ın yaşı ilerledikçe oğulları, saltanat sorunu nedeniyle endişe içinde idiler. Sultanın en büyüğü M u s t a fa olmak üzere, S e l i m ve C i h a n g i r adlarında dört oğlu hayatta bulunuyordu. *Konya* valisi şehzâde M u s t a f a , iyi bir eğitim görmüş olup iyi ahlakı, ciddiyeti ve olgunluğu dolayısıyla *Yeniçeriler* ve aydınlar tarafından seviliyordu; yaşı ve meziyetleri bakımından da hükümdarlığa aday idi, fakat buna, H u r r e m S u l t a n karşı çıktı. Sultan S ü l e y m a n 'ın *Osmanlı* kaynaklarında H u r r e m S u l t a n ve batılı kaynaklarda da R o k z a l a n adıyla anılan bu eşinden S e l i m , B a y e z i t , M e h m e t ve C i h a n g i r adlarında dört çocuğu olmuştur. Şehzâde M e h m e t , daha önce (1544) *Manisa* sancakbeyi iken ölmüş, *Yeniçerilerin* Eski Odaları karşısına gömülmüş, üzerine bir türbe, yanına da *Şehzâde camii* adıyla anılan cami, medrese ve imaret yaptırılmıştır. H u r r e m S u l t a n , oğullarından B a y e z i t 'i çok sevdiği için onun hükümdar olmasını sağlamak amacıyla gizlice faaliyete geçmişti; padişah da bu güzel eşinin etkisinde idi. B a y e z i t 'in hükümdar yapılabilmesi için şehzâde M u s t a f a 'nın ortadan kaldırılması gerekiyordu. H u r r e m S u l t a n , Şehzâde M u s t a f a 'nın hükümdarlığına taraftar olan veziri âzam İ b r a h i m P a ş a 'yı ilk fırsatta aleyhindeki cereyanlardan istifade ile ortadan kaldırmayı başardı. Daha sonra o, şehzâde M u s t a f a aleyhinde tertipler düzenleyerek yavaş yavaş harekete geçti; çok geçmeden M u s t a f a *Manisa*'dan *Amasya*'ya, daha sonra da *Konya*'ya nakledilmiş, H u r r e m S u l t a n 'ın oğulları S e l i m *Manisa*'ya, B a y e z i t de *Kütahya* sancaklarına gönderilmişlerdi. *Kubbe* veziri R ü s t e m P a ş a (D a m a t) , şehzâde M u s t a f a 'nın aleyhine, alınması gereken tertiplerde önemli rol oynuyor, "M u s t a f a 'nın *İran* Ş a h ı ile mektuplaştığını" söylüyor imzasını taklit ile sahte mektuplar yazdırıyordu. Bu sırada sultan S ü l e y m a n , sefere çıkmayarak

Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesi

Erdel sorunu dolayısıyla *Macaristan*'a vezir Ahmet Paşa (Kara)'yı, doğu sınırlarına saldıran Şah Tahmasb'a karşı da veziri âzam yaptığı damadı Rüstem Paşa (Damat)'yı gönderdi. Rüstem Paşa, *Aksaray*'a gelince güya "*Yeniçerilerin* şehzâde Mustafa'ya çok eğilimleri olduğunu ve askerlerin, yaşlılığı sebebiyle artık sefere çıkamayan padişahı devirerek *Dimetoka*'da ikamete mecbur edip Mustafa'yı hükümdar ilân etmek istedikleri şayiasının yayılmakta olduğunu bildirmek üzere, sipahiler ağası bulunan Şemsi Ağa (Şemsi Ahmet Paşa) ile çavuşbaşıyı *İstanbul*'a gönderdi ve "padişahın bizzat ordunun başında sefere çıkmasını" arz ile emir bekledi. Bunun üzerine sultan, Rüstem Paşa'yı geri çağırdı ve Ağustos 1553 sonlarında bizzat *İran* seferine çıktı; *Kütahya* valisi Bayezit'i *Rumeli*'yi koruma göreviyle *Edirne*'ye gönderdi. Sultan Süleyman, *Bolvadin*'e ulaşınca *Manisa* valisi Selim orduya katıldı. Daha sonra *Konya Ereğlisi* üzerinden *Aktepe*'ye geldiği zaman şehzâde Mustafa da orduya katıldı. Ertesi gün, yasa gereği ilerigelen devlet adamları, Mustafa'nın çadırına gidip el öptüler ve hilat giydiler; daha sonra da şehzâde, babasının elini öpmek için *divanhâne çadırına* geldi; vezirler, onu selâmlayıp çadıra kadar getirdiler. Mustafa, çadıra girdiği zaman babasını göremeyince şaşırdı; yedi dilsiz adam, hemen üzerine atılarak kendisini boğmaya çalıştılar, fakat şehzâde, onların elinden kurtulup babasının yanına doğru kaçarken saray hademelerinden Mahmut Ağa (Zal), kendisine yetişip boğarak öldürdü (1553). Öte yandan Mustafa'nın öldürüldüğünü haber alan *Yeniçeriler*, "buna sebep olanların derhal cezalandırılmalarını" isteyerek direnişe geçtiler; bunun üzerine Rüstem Paşa, veziri âzamlıktan azledilip yerine ikinci vezir Kara Ahmet Paşa atandı; bununla birlikte şehzâde Mustafa'nın ölümü, uzun süre etkisini sürdürdü. Onun böylece öldürülmesi dolayısıyla şair Taşlıcalı Yahya Bey, çok acıklı bir mersiye kaleme almıştı; bu mersiye askerler arasında okunarak üzüntüyü bir kat daha artırmıştı.

Meded meded ki cihanın yıkıldı bir yanı,
Ecel Celâlîleri aldı Mustafa Han'ı.

beytiyle başlayan bu ünlü mersiyenin şu beytinde Yahya Bey,

Getirdi arkasını yere Zal-i devr-i zaman
Vücuduna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan

şehzâdenin öldürülmesine sebep olan Mahmut Ağa (Zal) ile Rüstem Paşa'yı açıkça ifade etmiştir. Rüstem Paşa, ikinci kez veziri âzam olduğu zaman Yahya Bey'i çağırtarak öldürmek istemiş, fakat sultan Süleyman, bunu onaylamayıp, onu *İzvornik* sancağına göndermek suretiyle *İstanbul*'dan uzaklaştırmıştır. Sultan Süleyman, daha sonra *Haleb*'e gidip kışı orada geçirdikten sonra *Diyarbakır*'a geldiği zaman sadakatlerinden şüphe ettiği askerlerin fikrini öğrenmek amacıyla genel bir *Divan (İzni âm)* toplayarak *Yeniçeri ağası*, *Yeniçeri kethüdası*, ocağın kâtip ve ağaları, *yayabaşı* ve *bölükbaşılar*, *vekil harç*, *solaklar* ve bölük ihtiyarlarıyla görüşmüş, onların sadakat ve bağlılıklarını tespit ettikten sonra *İran* yönüne hareket etmiştir.

Sultan Süleyman'ın Hurrem Sultan'dan doğan en küçük oğlu Cihangir, ağabeyi Mustafa'nın ölümüne sonderecede üzülüp içlenerek *Haleb*'de, orduda, babasının yanında vefat etmiştir (1553); cenazesi, *İstanbul*'a nakledilerek *Şehzâde camii* yanındaki kardeşi şehzâde Mehmet'in türbesine gömülmüştür. *Cihangir camii* onu hâtırası için inşa edilmiştir.

Bayezit-Selim mücadelesi

Şehzâde Mustafa ve Cihangir'in ölümlerinden sonra sultan Süleyman'ın hayatta, ana-baba bir Selim ve Bayezit adlarında iki oğlu kalmıştı ve ikisinin de annesi, Hurrem Sultan idi; annesi, babasına benzeyen Bayezit'i çok seviyordu. Bayezit, kültürlü, annesine benzeyen Selim'e oranla, daha değerli, şair, aynı zamanda mütevazi ve iyi ahlâklı, hareketli ve cesur olması dolayısıyla maiyyeti ve devlet erkânı tarafından da çok seviliyordu. Sonderecede cömert olan ve güçlü bir çevre oluşturmak amacıyla çok para harcayan şehzâdeye tahsis edilen para kâfi gelmiyor, bu nedenle ona annesi Hurrem Sultan yardımda bulunuyordu. Bayezit, kardeşi şehzâde Mustafa'nın ölümü üzerine, babasından sonra kendisinin hükümdar olacağına kesin olarak inanmıştı. Fakat annesinin ölümü (Şubat 1558), onun bu arzusunun gerçekleşmesine imkân vermedi. Öte yandan annesinin, Bayezit lehindeki faaliyetini bilen şehzâde Selim ise kaderine razı olarak işi Tanrı'ya bırakmıştı. Hurrem Sultan'ın ölümü üzerine iki kardeş, saltanat mücadelesine giriştiler. Bu sebeple Selim *Manisa*'dan *Konya*'ya, Bayezit de *Kütahya*'dan *Amasya*'ya nakledildiler; fakat Bayezit, *İstanbul*'a yakın olan *Kütahya*'dan alınmasından şüphelenerek *Amasya*'ya gitmek itemedi; Selim ise fermana derhal itaat ile *Manisa*'dan ayrıldı. İki şehzâde arasında herhangi bir çarpışmanın ortaya çık-

maması için şehzâde Selim'e vezir Sokullu Mehmet Paşa, Bayezit'e de vezir Pertev Paşa gönderilerek nasihatta bulunuldu; hattâ padişah, anlaşmazlıkları devam ettiği takdirde saltanatı, kızkardeşinin (Hatice Hanım Sultan) oğlu *Mora* sancakbeyi Osman Şah Bey'e bırakacağını, iki oğluna bildirmişti. Şehzâde Selim'in beraberinde bulunan Mustafa Paşa (Lala), Rüstem Paşa'ya karşı olduğu için şehzâdeler sorununda Selim'i desteklemiş, onun saltanata geçmesini sağlamak için Selim'in onayıyla, Bayezit'e aldatıcı mektuplar yazarak ondan aldığı cevapları da padişaha göndermiş, böylece Bayezit'i bir âsi gibi göstermeye çalışmıştır. Bayezit, daha önce kendi maiyyetinde bulunduğu için sadakatine güvendiği Mustafa Paşa (Lala)'ya her şeyi yazıyordu. Bayezit'in mektupları çok geçmeden padişah üzerinde etkisini göstermiş ve sultanın "Bayezit Han'ım, biraderinle nifak ve şikakı defetmek husûli meramına sebeptir, benim hayır duamı almak istersen bundan sonra bu yakışıksız hallerden sakın" şeklindeki nasihatlerini içeren emirleri, şehzâdeye ulaştırılmayıp, Mustafa Paşa (Lala)'nın adamları tarafından elegeçirilmişti; hattâ bu mektubu götüren adam öldürülüp, onun Bayezit tarafından öldürüldüğü bildirilmiş, Bayezit'in babasına yazdığı özür dileyen arîzalar da Mustafa Paşa (Lala) tarafından elegeçirilmiştir. İşte bu olaylardan sonradır ki, yukarıda sözkonusu edilen şehzâdelerin sancakları değiştirilmiştir. Bayezit, önce *Amasya*'ya gitmemekte ısrar ettiyse de sonra birtakım şartlarla gitmeye razı olup gitmiştir. Rüstem Paşa, Mustafa Paşa (Lala)'nın hile ve oyunlarından haberdar olduysa da kendisi şehzâde Mustafa olayı sebebiyle şüphelenildiği için hükümdar olmasını istediği Bayezit'e karşı bir şey yapamadı; çünkü Mustafa Paşa (Lala), veziri âzamın, şehzâde Bayezit'i kışkırttığını bildirdiği için sultan Süleyman, onun bu olaylar hususundaki isteklerine kesinlikle güvenmemekte idi. Bütün bu hileli faaliyetlerin etkisi görüldü. Şöyleki: Çevresine pek çok kuvvet toplayarak kardeşi Selim'e karşı harekete girişmesi üzerine Bayezit, babasına karşı asi ilân edildi ve ona karşı Sokullu Mehmet Paşa kumandasında *İstanbul*'dan kuvvet sevkedildi. Bayezit, Selim ile tutuştuğu *Konya* yörelerindeki savaşta, önce galip geldi, fakat daha sonra bozularak *Amasya*'ya kaçtı. Ancak bundan sonra Mustafa Paşa (Lala)'nın hileli oyununu anlamakta geç kalmış olan Bayezit, babasına affetmesi için arîzalar takdim etti, fakat bunlar da Mustafa Pa-

şa (Lala) tarafından elegeçirilerek yok edildi. Böylece derdini bir türlü babasına anlatmayı başaramayan Bayezit, eşini *Amasya*'da bırakıp dört oğluyla birlikte 1000 adamıyla *İran*'a gitmek üzere hareket etti; şiddetle takip edildiyse de yakalanamadı. *Erzurum* beylerbeyi Ayas Paşa, kendisine verilen emre rağmen Bayezit'i yakalamadıktan başka, ona ihtiyacı olan şeyleri verdiği için idam edildi. Bayezit, kendisini izleyenlerle *Aras* nehri yörelerinde giriştiği savaşta, onları yenilgiye uğrattıktan sonra *İran* topraklarına girerek *Revan* valisi Şahkulu Sultan'a sığındı (Ocak 1560). Bunun üzerine sultan Süleyman, *İran* şahı Tahmasb Han'a bir mektup göndererek Bayezit'in teslimi veya idam edilmesini ısrarla istemiş, bu nedenle üç kez *Osmanlı* heyeti *İran*'a gidip gelmiştir; hattâ padişah, şaha pek çok para vaadinde bulunmuştu; sonunda üçüncü kez gönderilen *Van* beylerbeyi Hüsrev Paşa, kapıcıbaşı Sinan Ağa ve Selim tarafından da gönderilen çavuşbaşı Ali Ağa'dan oluşan *Osmanlı* heyeti, Şah Tahmasb'ı ikna ederek şehzâdc Bayezit'i Selim'in adamlarına teslim etti; şehzâde, hemen orada dört oğluyla birlikte boğdurularak öldürüldü (1561); cesetleri, *Anadolu*'ya götürülerek *Sivas*'ta toprağa verildi.

Kanunî Süleyman'ın son seferi ve ölümü

Daha öncede bölümde değinildiği üzere, 1562 yılında elçi Busbek (Busbecq) aracılığıyla *Avusturya* ile sekiz yıllık bir antlaşma yapılmış ve bundan iki yıl sonra Ferdinand vefat etmiş ve yerine oğlu Maksimilyan (Maximilian) geçmişti. *Osmanlı* hükümeti, Ferdinand'ın iki yıldan beri ödemediği vergiyi istedikten başka, antlaşmanın geri kalan altı yılının da kabul ve onayını istemişti. Yeni imparator, sözkonusu vergiyi *İstanbul*'a gönderip barış antlaşmasını yeniledi. O, bu sırada da *Osmanlı* himayesindeki *Erdel* prensi Sigismund ile *Avusturya* topraklarına saldırarak *Çatmar (Zatmar)* şehrini elegeçirmişti. *Avusturya* imparatoru, onu *Osmanlı* hükümetine şikâyet ederek buranın geri verilmesini rica etmişti. Fakat daha bu sorun çözümlenmeden önce imparatorun *Erdel* sınırına saldırıp *Tokay* ve *Serenç*'i işgal etmesi, her iki devlet arasındaki barışı bozmuş, bu nedenle *Budin* beylerbeyi Arslan Paşa, *Erdel* prensine yardıma gitmişti. Bu sırada yeni bir sefer açılmasına taraftar olmıyan veziri âzam Ali Paşa (Semiz)'nın ölümü ve yerine atanan Sokullu Mehmet Paşa'nın savaşa taraftar olması üzerine, *Avusturya*'ya karşı savaş ilân edildi (Nisan 1566 sonu).

Kanunî'nin bizzat ordusunun başkumandanı yaptığı bu sefer, onun on üçüncü ve son seferidir. Kanunî, ihtiyarlığı sebebiyle (73 yaşına basmıştı) on üç yıldan beri sefere çıkmıyordu; esasen şehzâde Mustafa ve Bayezit olayları, kendisine moral bakımından da büyük darbe olmuştu. Yeni veziri âzam Sokullu Mehmet Paşa, pâdişahın seferde bulunmasını arzu etmiş, böylece o yıl yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan *Malta* seferinin olumsuz etkisini ortadan kaldırmak istemişti. Hükümdar, bu sefere çıkmadan iki ay önce, ikinci vezir Pertev Paşa, bir miktar *Kapıkulu* askeriyle hareket ettikten sonra *Vidin* ve *Semendire* sipâhileri, *Eflâk, Boğdan* ve *Kırım* kuvvetleriyle birleşerek *Erdel* yörelerindeki *Avusturya* sınırındaki *Gyula (Güle)*'yı fethetmek ve *Zatmar* ile *Tokay* kalelerini de geri almakla görevlendirildi. Bir süre sonra pâdişahın kumandasındaki ordu da *Belgrat* üzerinden *Macaristan*'a gelmişti. Kuvvetleriyle birlikte *Zemun (Zemlin)* ovasına gelen *Erdel* prensi, Pertev Paşa ile birlikte harekâta başlamakla görevlendirildi. Bu kuvvetler, *Macaristan* topraklarına geçtikten sonra *Eğri* yönüne hareket edilmesi kararlaştırılıp o yöne sevkedildiği sırada, *Tırhala* sancakbeyinin, oğluyla birlikte *Sigetvar* prensi kont Zirini (Zerniski Mikloş) tarafından *Sikloş*'da şehit edildiği haberinin gelmesi üzerine, kuvvetler geri alınarak *Batı-Macaristan*'daki *Siget (Sigetvar)* kalesine karşı harekete geçildi. Kont Zirini'nin savunduğu kale, 5 Ağustos 1566'da kuşatıldı. Önce eski şehir topla ateşe tutuldu. Zirini, yeni şehri savunamayacağını anlayınca şehri tahrip ettirdi. Fakat *Türkler*, hendekleri toprakla doldurduktan sonra yeni şehrin yıkıntısı üzerinden geçip eski şehri fethettiler. Kont Zirini, kaleye çekildi ise de ümitsiz bir halde, 600 askerle kaleden bir çıkış hareketinde bulundu, fakat isabet eden kurşun ve oklarla hayatını kaybetti. Bunun üzerine otuz dört gün süren bir kuşatmadan sonra *Sigetvar* fethedildi (Eylül 1566). Vezir Pertev Paşa kumandasındaki *Erdel* prensine yardıma gönderilen kuvvetler de *Givula (Güle)* ile *Yanva, Lügos* ve diğer bazı kaleleri birer birer fethettiler. *Sigetvar* kalesine saldırıların sürdürüldüğü sırada, Kanunî Sultan Süleyman, 7 Eylül 1566 Cumartesi, sabaha karşı vefat etti. Çadırında ölmeden önce hasta halinde yatan pâdişah, kalenin fethinin uzaması sebebiyle canı sıkılarak veziri âzam Sokullu Mehmet Paşa'ya hitaben son olarak "şu ocağa yanacak dahi alınmaz mı?" yazılı *hattı hümâyununu* gönderip kalenin fethine değinmişti. Gerçekten çok geçmeden pâdişahın ölümünün ertesi günü kale fethedilmişti. Hükümdarın ölümü gizli

tutulmuştu; düşman karşısında vukua gelen bu elim vefat, tehlikeli bir durum yaratabilir, *Kapıkulu* ocaklarının derin üzüntüleri dolayısıyla ayaklanmalarına sebep olabilirdi. Fakat Sokullu Mehmet Paşa'nın mahirane hareketi, hiçbir olayın çıkmasına meydan vermemiştir. Sokullu, pâdişahın ölümünü vezirlere bildirmeyerek sadece kendi kâtibi Feridun Bey'e (ünlü *Münşeatüs-Selâtin* yazarı) haber vermiş ve derhal *Kütahya* valisi Selim'e, *Divan* çavuşlarından Hasan Çavuş'la bir mektup gönderip, süratle ordugâha gelmesini bildirmiştir. Esasen Hasan Çavuş, niçin gittiği gerçeğini bilmiyor, yalnız *Haleb* beylerbeyiliğine atanan bir paşaya müjdeci olarak gönderilmekte olduğunu ve geçerken de bu mektubu şehzâdeye vermekle görevlendirildiğini sanıyordu. Bu sırada Selim, *Sıçanlı* yaylasında bulunmakta idi. Esasen Hasan Çavuş, buradan geçerken veziri âzamın mektubunu şehzâdeye verip, sadece "*Sigetvar'ın* fetih haberini ve pâdişahın afiyette olduğunu" söyleyip gidecekti. Öte yandan veziri âzam, bir yandan otağı hümâyunda, yazısı pâdişahın yazısına benziyen silâhdar Cafer Ağa'ya çeşitli işler hakkında hattı hümâyunlar yazdırıp gönderterek pâdişah hayatta imiş gibi davranırken, öte yandan da pâdişahın naşını otağı hümayunda yıkattıktan sonra gerçeği bilen tabip Kaysûnîzâde, padişahın imamı Derviş ve rikâbdar Mustafa, Musa ve Hasan Ağa'lar başta olmak üzere, on iki kişiden oluşan bir cemaatle namazını kıldırıp iç organlarını çıkararak gömdürmüş, cesedi de ilâçlatıp, kokulu bez ve muşambalara sardırdıktan sonra bir tabuta koyup otağı hümâyundaki tahtın altına saklatmıştır. Daha sonra Sokullu Mehmet Paşa, vezirlere padişahın ölümünü bildirmiş ve başkalarının duymamasına özen gösterilmiştir; hattâ kendisine ikinci kez nişancılık verilen Mustafa Bey (Celâlzâde), ordugâha geldiği vakit sultan Süleyman'ı ölü bulmuştu. Kendisine *nişancılık* hilâti, otağı hümâyunda giydirildiği zaman kendisinin yetişmesine etken olan Büyük Hükümdar'ın ölümüne sonderecede üzülerek ağlamaya başlamışsa da sonra zorla kendini tutmuş, içi ağlar ve yüzü güler bir görünüşle sevinçli bir halde otağı hümâyundan çıkmıştır. Öte yandan Sokullu, belirli kişilerden başka pâdişahın ölümünü hiç kimseye bildirmeyip fetih ve zafer dolayısıyla etrafa fetihnâmeler gönderiyor, kaleyi tamir ettirip asker ve silâh koydurtuyor, zafer dolayısıyla otağı hümâyunda ve ertesi gün de kendi çadırında mevlütler okutturuyor ve şenlikler yaptırıyordu. Ayrıca o, *Sigetvar* kilisesini tamir ile câmiye çevirterek "pâdişahın cuma namazına çıkaca-

ğını'' ilân ettiriyor, fakat birkaç gün sonra ''nikris hastalığının fazla artması sebebiyle padişahın namaza çıkamıyacağı'' haberini etrafa yaydırıyordu. Hattâ ''padişah namaza gelip lütf ve ihsanlarda bulunsa'' sözleriyle askerler arasında dedikoduların çıktığını haber alan veziri âzam, bilmemezlikten gelerek derhal orduda münâdilerle ''Beyler, ağalar yarın hazır olasız, divan vardır'' ilânını yaptırmış, böylece padişahın öldüğünden şüphelenenlerin gizli fısıltıları kesilmiş, herkes sultan Süleyman'ın sağ olduğuna kani olmuş ve askerler arasındaki dedikodular da böylece kesilmişti. Sokullu Mehmet Paşa, divan toplantısından bir gece önce Feridun Bey'le, bütün vezirlerin çadırına haber yollayıp yapılacak işlerde söz birliği edilmesini tavsiye etti; asıl korkulan şey, *Yeniçerilerin* ayaklanması idi. Bu nedenle veziri âzam, bu hususta *Yeniçeri* ağası Ali Ağa ile görüşüp bir hal çeresi buldu, şöyleki: Ertesi gün on iki direkli çadırda divan toplandı. Bütün *Kapıkulu* askerler, divanın dışındaki koruma hizmetinde yerlerini aldılar. Müzakere yapıldı, yasa gereği askerlere yemek verildi. Yemekten sonra önce *Yeniçeri* ağası, otağı hümâyuna padişahın huzuruna girdi ve az sonra dışarı çıktı; veziri âzam, kararlaştırıldığı üzere, *Yeniçerilere* hitaben: ''Yoldaşlar, şevketlû padişahımız buyurdular ki, berhurdar olup yüzleri ak olsun ve gazaları mübarek ola; yoldaşların tamam edip kaleyi tekmil etsinler; az kalmıştır. Cümlesinin terakkîleri (maaş zamları) ve bahşişleri verilsin, makbulümdür; hayırduamı alsınlar'' sözlerini pâdişahın ağzından söyledikten sonra padişahın emrini süratle yerine getirmek için ''at hazır olsun'' diye bağırınca *Yeniçeriler* ''Bahşişler nice olur'' diye sordukları zaman ''Cümlesine ben kefilim, baş üzerine, hemen padişahımızın dileği yerine gelsin, kaleye yetişelim'' diye atına binerek *Yeniçerileri* kale yönüne doğru götürdü. *Anadolu* beylerbeyi Mahmut Paşa (Zal), kereste getirmekle görevlendirildiği gibi, *Rumeli* beylerbeyi Ahmet Paşa (Şemsi) da 2000 *Yeniçeri* ve *Rumeli* askerleriyle birlikte o civardaki *Bobofca* kalesini fethe gönderilmiş, böylece karargâh mümkün olduğu kadar askerden boşaltılmıştı. Öte yandan şehzâde Selim'e veziri âzamın mektubunu götüren Hasan Çavuş, *Sigetvar*'dan *İstanbul*'a, oradan da *Sıçanlı* yaylağında Selim'in bulunduğu yere gelmiş ve veziri âzamın mektubunu şehzâdenin kapıağasına teslim edip, ''*Sigetvar*'ın fethini ve padişahın da sağlıklı bulunduğunu'' söylemişti. Şehzâde Selim, mektubu okuyunca, babasının öldüğünü öğrenmiş ve mektubu getiren Hasan Ağa'ya yol harçlığı vererek ''gideceği yere gitmesini''

emretmiş, kendisi de hiç vakit kaybetmeden hocası A t a u l l a h E f e n d i ve lalası H ü s e y i n P a ş a ile birlikte *Kütahya*'ya gelmiştir. Şehzâde, *Kütahya*'da rastladığı *Hisarbey camii* hatibi F e y z u l l a h F a k i h'e "Merhum babamın Rahmeti Rahmana kavuştuğu haberi geldi; hutbede bizim adımıza dua edip cemaata bildiresiniz" demiş ve hemen o gün akşam da yola çıkmıştır. S e l i m , *İstanbul*'a gelerek saltanat tahtına çıktıktan sonra ecdadına ait türbelerle *Eyüp*'ü ziyaret etti, daha sonra da *İstanbul*'dan *Belgrat*'a gitti. Öte yandan ordugâhta gün geçtikce sultan S ü l e y m a n'ın ölümü hakkındaki şüpheler artıyor, yeni hükümdarın *İstanbul*'a geldiği haberi askerler arasında yayılıyordu. Bu durum, şüpheleri haklı çıkarmaya başlamış, vezirler telâşa kapılarak sultan S e l i m'e süratle gelmesi için bir arîza göndermişlerdir. Sultan S e l i m , *Belgrat*'a geldiğini veziri âzama bildirince S o k u l l u , "askerlerin yasa gereği cülûs bahşişi isteyecekleri ve ordu hazinesinde de yeteri kadar para olmadığı için *Belgrat*'ta kalmasını" ona tavsiye etmişti; daha sonra S o k u l l u , askerlerin maaşlarını dağıttırıp hareket etmişti. Sultan S ü l e y m a n'ın nâşını taşıyan arabanın içinde padişaha benzeyen hasoda oğlanlarından *Bosnalı* H a s a n A ğ a da vardı; H a s a n A ğ a , beyaz yüzlü, doğan burunlu, köseç sakallı, hasta mizaclı olup, boynu sargılı idi; araba çevresinde vezirler, solaklar, peykler ve alkışçı divan çavuşları olduğu halde alkışlar arasında hareket etti. H a s a n A ğ a , sağ ve soldaki askerlere selâm verdikçe araba içinde iyi görünmediği ve padişaha benzediği için ölüm şayaisının aslı olmadığı ve bu husustaki şüphelerin dağıldığı görülüyordu; veziri âzam da ara sıra arabanın yanına sokularak güya hükümdara bazı şeyler arzediyordu. Birkaç konak sonra eski sınırdan içeri girilince veziri âzam *ikindi divanında* "Şimdi memleket dahiline girilmiştir, padişah hazretleri, rikâb ağalariyle yalnız kalacaktır" diyerek askerleri arabanın çevresinden uzaklaştırdı. Daha sonra o, hafızları çağırtarak "Arabanın yanına gidip *Yasin* ve *Kehf* suresiyle *Kur'an*'dan ne isterseniz okuyunuz, A l l a h'ı zikredip ilâhi okuyun, padişah hazretleri ziyade hazzeder" dedi. Sultan S ü l e y m a n'ın tabutu *Belgrat*'a gelince orada beklemekte olan oğlu sultan S e l i m'in katıldığı otağ önünde cenaze namazı kılındı. Daha sonra tabut, vezir A h m e t P a ş a ile S u l t a n S ü l e y m a n'ın sevdiği adamlarından F e r h a t A ğ a , eski *Mısır* valisi A l i P a ş a ve Ş e y h N u r e d d i n E f e n d i z â d e'ye teslim edilip 400 kişi ile *İstanbul*'a gönderilerek kendisinin yaptırdığı *Süleymaniye camii* yanındaki türbesine defnedildi.

Kanuni dönemindeki devlet yapısı

1520-1566 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan K a n u n i S u l t a n S ü l e y m a n'ın dönemi Osmanlı Devletinin en parlak çağı olarak nitelenir. Olayların gelişiminde belirgin etkisi olan sultan S ü l e y m a n *Osmanlı Devletini*, döneminde dünyanın en büyük İmparatorluklarından biri durumuna getirmiştir. F a t i h S u l t a n M e h m e t 'le başlayan gelişmelerin doruğa ve kurumların klâsik düzeye ulaşması, onun zamanındadır. Diğer bir deyişle, kuruluşundan itibaren yaklaşık 250 yıl içinde *Osmanlıların* vardıkları en üst noktayı simgeleyen, K a n u n i S u l t a n S ü l e y m a n'- dır. Bu 250 yıl içinde, *Osmanlıların* dayandıkları hukuk temellerine uygun olarak yarattıkları yönetim kurumları, sosyal yaşantıya ve oluşturulan mekâna da damgalarını vuracaklardır. Burada kısaca, sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında, *Osmanlı* siyasal ve askerî başarılarına temel olan sosyal ve ekonomik durum üzerinde durulacaktır:

Osmanlı dünya görüşü, temelde *İslâmiyet* kuramına dayanıyordu. Fakat bir yandan eski *Türk* geleneği, diğer yandan da en eski *Orta-Doğu İmparatorluklarından* beri biçimlenip beslenerek bölgenin bir sonraki toplumuna geçen değerler de onun dünya görüşünü etkilemişti. *Osmanlı Devletinde* sosyal yapı, çeşitli açılardan tabakalanma gösteriyordu. Yerleşim yönünden, nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde, bir bölümü de şehirlerde yaşıyordu. Özellikle şehir nüfusu, kırsal nüfusun aksine olarak, hiyerarşik bir düzen içinde aşağıdaki guruplara bölünmüştü:

1 — *Asker-yönetici sınıf*, ya da devlet otoritesini temsil edenler,

2 — Dinî otorite olarak *ulemâ* ve *tarikât şeyhleri*,

3 — Bölgeler ve ülkeler arası ticaret işlemleriyle uğraşan *büyük tacirler*,

4 — Yerel ticaret ve el sanatlarıyla uğraşan *esnaf*.

Bu guruplardan ilk ikisi, askerî, diğer ikisi de *reâyâ* sınıfları içinde kabul edilmiştir. Birinciler, devletçe görevlendirilir ve her türlü yükümlülüğün dışında bırakılırken, ikinciler, vergi yükümlüsü yönetilen zümreler olarak düşünülmüştü. *Reâyâ*, bütünüyle ekonomik faaliyetleri sürdüren guruplardan oluşuyordu. Ekonomik etkinlikler de, tarım ve tarım dışı üretim kollarıyla, birtakım hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştı. *Osmanlı Devletinde* tarım üretimi ve organizasyonu, bütünüyle *Tımar* sistemi içinde yer almıştı. Sanayi ve ticaret etkinliklerinin alanları da şehirlerdi ve oralarda ayrı bir örgütlenme oluşmuştu.

Osmanlı Devleti sultan Süleyman döneminde, çok geniş alanlar üzerinde egemen olarak güven sağlamış, birbirinden uzak bölgeleri birbirine bağlamış, böylelikle iktisadi birliği sağlamıştı. *Doğu-Batı* yönünde evrensel yol şebekesine bağlı işlek bir yol ağı, fonksiyonel olmuştu. Bu yol ağının her kolu üzerindeki konaklar arasında at, katır ve deve kervanlarının sefer yapmalarına imkânlar hazırlanmıştı. Konak örgütüyle devlet, resmî haberleşmedeki güven ve hızı sağlamak için her konağın çevresindeki bazı köy ve kasabaları, belirlenen yerde dinlenmiş ulak hayvanı bulundurmak ve habercilerin ağırlanmasını sağlamakla yükümlü kılmış, buna karşılık onları bazı vergileri ödeme zorunluluğu dışında bırakmıştı. Bunun yanında ara yollar derbendçi denilen görevlilerin gözetimi altındaydı. Konak örgütü yanında, bu yollar üzerinde yer alan şehir ve kasabalarda esnaf örgütü kuralları içinde taşımacılığı meslek edinmiş kalabalalık bir *mekkârî taifesi* özel ulaşım ve ticarî mal naklini üstlenmiş durumdaydı. Bu sayede tüccar, bölgeler arasında, ya şehirlerde belirli sürelerle duraklayarak satış yapar, ya da mallarını istediği ticaret merkezine ulaştırmak imkânı bulurdu. Onun için, hemen her şehrin ticaret kesiminde başka ülke ve beldelerden gelmiş kişilere rastlanabilirdi.

Osmanlı şehirlerinde üretim yapanların tümü, mensup oldukları sanayi dalında ekonomik, malî, yönetim ve sosyal fonksiyonları bulunan bir teşkilâtın üyesiydiler. Bu teşkilât aslında, *Anadolu*'da XIII-XIV. yüzyılların *Ahî* hareketinin bir devamıydı; fakat Osmanlı döneminde devletin merkezî otoritesi altına girmişti. Esnaf teşkilâtı içinde üretim yapanlar, ürünlerini aynı zamanda imâlathane olan dükkanlarında pazarlardı ve üretim yoğunluğu beldenin istemleriyle sınırlıydı.

Bu görünüm içinde, *Osmanlı Devletinin* XVI. yüzyılı, başka bir deyişle, Kanunî çağı, devletin siyasal alandaki başarılarına paralel olarak, ekonomik ve sosyal alanda büyük bir canlılığın gözlendiği bir dönemdi.

Tarihî kişiliği ve yarattığı eser

Kanunî Sultan Süleyman, ne babası gibi sinirli ve öfkeli, ne de sonderecede yumaşaktı; ciddî ve vakur olup, çok dikkatle hareket ederdi. Yuvarlak yüzlü, elâ gözlü, kaşlarının arası biraz açık, doğan burundu, uzunca boy ve boyunlu ve seyrek sakallı idi. Babasından rakipsiz olarak aldığı saltanatı, yarım yüzyıla yakın uzun bir süre zaferlerle süslemiş, bizzat ordusunun başında olarak Batı'ya, Doğu'ya birçok seferler yapmış, son sefe-

rinde de yine ordusunun kumandanı olarak savaş alanında ölmüştür. Hiçbir *Osmanlı* hükümdarı, Sultan Süleyman kadar ordunun sevgi ve saygısını kazanmamıştır; ordunun düzeni ve askerlerin maaşları hakkında esaslı yasalar düzenletmiş olması dolayısıyla kendisine büyük saygı duyulmuştur. Orduya genç yaşında girmiş olan askerler, 40-50 yaşlarına kadar başlarında hep bu *gazi* hükümdarı görmekle ona ne kadar çok bağlılık duymuşlarsa ondan ayrılıkları da aynı ölçüde acıklı olmuş, zafer sevinciyle dönen ordu, onun ölüm haberini öğrenince birdenbire dona kalmış ve bir adım dahi ileri atamamıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın ünü, yalnız seferleri ve kazandığı zaferleriyle değil, aynı zamanda düzenlettiği yasalarının devlet teşkilâtı ve ordusunu devrin ihtiyaçlarına göre modern bir şekilde tanzim edişinde de görülür. Gerek *Kapıkulu* ocakları, gerekse *Timarlı sipahi* ve *Tersane* ocağı, onun zamanında, dünya ordu ve donanmalarının en moderni olmuş, toprak teşkilât yasaları yine onun zamanında geliştirilmiştir

Kanunnâmesi

Adalet alanında hiçbir taviz vermemiş ve uygulamaya koyduğu kanunlar, kendisine ünlü Kanunî adını kazandırmıştır. Süleyman'a bu ünvanı kazandıran pekçok kanun hazırlayıcaları büyük hukuk adamları olan Ebûsuud, *Nişancı* Celâlzâde ve *müftü* Kemal Paşazâde Efendi'lerdir Yürürlüğe koyduğu kanunlarla her eyâleti ayrı ayrı yönetmiş, kesinlikle eyaletleri yönettiği kanunlar birbirleriyle çelişmemiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın *Kanunnâmesi*, üç ana bölüm ve eklerinden oluşur ve ceza, vergi kanunlarıyla reâya ve bazı askerî sınıflarla ilgili kanunları kapsamaktadır. Bu *Kanunnâmede*, özellikle *timar* ve *zeamet* sahipleriyle halkın hukukî ve malî durumları tespit edilmiştir. Bütün ülke toprakları, *öşrî*, *haracî* ve *emirî arazi* olarak birbirlerinden ayrılmış ve dolayısıyla bunların sayımları (tahrir) yapılmıştır. Bütün bu husustaki etkinlikler, Ebussuud Efendi'nin düzenlediği *fetvalarla* kesin bir biçim de yasalaştırılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında yayınlanmış kanunnâmede I. Selim'in yasaları ve kararları, gelenek ve görenekler halinde bulunmaktadır. Sultan Süleyman'ın *Kanunnâmesi*, esasta, I. Selim *Kanunnâmesinin* biçimini ve yapısını koruduğu gibi, bazan aynı, bazan da daha geliştirilmiş ve daha açık cümlelerle birtakım temel yasaları kapsamıştır. Bu uygunluk, reayâ köylü kesiminin ve tarım üretiminden

(dîme) alınan vergilerin; rüsûmi raiyyet denilen vergilerin koyun sürülerinin (aded-i ağnam), kışlık otlakların (resm-i kışlak), otlakların (resm-i otlak), kovanların (resm-i kovan), *Anadolu* vilâyetindeki değirmenlerden alınan vergilerin yörükler, yayalar ve müsellemlerin oluşturdukları sosyal tabakaların statülerinin durumlarından dolayı utandırıcı hareketlere suçlara ya da kavga ve gürültülere neden olan kişilere karşı küçük cezaları, suçları ve müeyyideleri ilgilendiren bölümlerin içerikleri arasında bulunmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın *Kanunnâmesi*, sosyal ve askerî organizasyon ve reâyâ-köylü kesimi durumu üzerine birçok yeni kısma sahiptir. Bunlar Tımarların sahip oluşlarına, Sipahîlerin askerî mecburiyetlerine ve bunların toprak ve reâyâ sahipleri (sahib-i arz ve sahib-i raiyyet) olarak hak ve hukuklarına, badihava vergilerine, askerî kesim (askerî taifesi), azab ve valak, vb. lerin durumlarına ayrılmış kısımlardır. Bu noktada, Kanuni Sultan Süleyman *Kanunnâmesin*deki *Semender* limanına, *Morova*, *Drin*, *Ibr* akarsularına ve *Rudnik* vilâyetine ilişkin yönetmeliklerin hukukî ve idarî düzenin genel normlarını oluşturmayıp ama yalnızca özel bölgeleri ilgilendiren yönetmelikleri oluşturduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Saltanatı boyunca suçsuz bir kişiyi görevinden almadığı gibi, görevden uzaklaştırdığı kişi de kolay kolay bir daha o göreve gelememiştir. Bunun yanı sıra hükümdarlığı boyunca başlıca uğraşlarından birisi, yetkilerinin bir bölümünü devrettiği kişilerin bu gücü kötüye kullanmalarını önlemek olmuştur. Nitekim imparatorlukta, Kanuni döneminde bütün yasal düzenleme bu amaca yönelikti. Hiç kimsenin, mülkün ve tebaanın üzerinde, Padişah tarafından kendine özellikle tanınmış bir yetki olmadan, otorite kurmaya hakkı yoktu; bu, tebaanın korunmasının temel ilkesi olarak benimsenmiştir. Bu temel ilkenin eksiksiz uygulanmasının sonucudur ki, *Osmanlı* sınırlarına katılan *Hıristiyan* ülke ve şehirlerin insanlarının günlük yaşamı hiç değişmemiştir; din özgürlüğü, can ve mal güvenliği titizlikle korunmuştur; örf ve adetleri eskisi gibi devam etmiştir. Ayrıca azınlıklar için yasaklanmış hiçbir meslek olmamış ve imparatorluk sınırları içine alınmış olan Doğu ve Batı şehirleri, refahtan paylarını fazlasıyla almışlardır.

İmar ve edebi etkinlikleri

Kanuni'nin başlıca tutkusu, daha saltanatın ilk yıllarından başlayarak, gelecek çağlara, ününü yansıtacak anıt eserler bırakmaktı. Başta *İstanbul* olmak üzere, şehirlerin imarına büyük önem

vermiş, sadece *İstanbul*'da Süleymaniye, Sultan Selim, *Şehzade* Mehmet ve Cihangir adına, kızı Mihrimah Sultan adına *Edirnekapı* ve *Üsküdar*'daki camilerle, Hürrem Sultan adına *Haseki Sultan Camii* ve külliyelerini inşa ettirerek *İstanbul*'ın çehresini değiştirmiş, öteki büyük kentlerde de aynı şekilde imar faaliyetleri sürdürülmüştür. Kanuni sayesinde *İstanbul, Doğu*'nun ve *Batı*'nın en büyük ve en hareketli kenti görünümünü kazanmıştı; *Türk rönesansının* beşiği olmuştur. su kemerleri, su yolları, köprüler, hanlar, kervansaraylar yapılmış, fethedilen yerlerdeki kilise ve manastırlardan câmiye çevrilen yapılar onartılmıştır. İşte bu mimarî eserlere damgasını vuran Büyük Mimar da Sinan'dır. XIV. yüzyıl *Türk* mimarisine hükmeden bu ad olmasaydı herhalde *Türk* sanatı eksik kalırdı. Minyatür, hat sanatı, resim ve çinicilik de Kanuni döneminde büyük gelişme göstermiştir. Nitekim 1577'lerde *Topkapı Sarayı*'nın minyatür atölyesinde 26'sı *Türk*, 35 kişi çalışmaktaydı. Kanuni döneminde *Türk* resmine yön veren ressamların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunların başında Matrakçı Nasuh gelmektedir. Aynı zamanda matematikçi, yazar ve bilim adamı olan bu ressam, Kanuni'nin *Irakeyn* seferinin tasvirine ilişkin resimli bir kitap da kaleme almıştır. Ayrıca bu dönem *Türk* resmi açısından önemli iki eser *Surname* ve *Hünername*'dir. İkincisinin resimleri, devrin tanınmış ressamı Nakkaş Osman'ın eseridir. Zamanın bir diğer tanınmış ressamı Nigârî de ününü portreciliğe borçludur. Hat (yazı) ustaları arasında da *Şeyh* Hamdullah ve öğrencileri ile Ahmet Karahisarî ve Şarhoş İbrahim'i zikredebiliriz.

Kanuni aynı zamanda şairdir. *Muhibbî* mahlasıyla şiirler yazmıştır. Şairler, sanatçılar, hukukçular, ilâhiyatçılar, tarihçiler, bilim adamları sarayın en seçkin konukları arasındaydılar. Kanuni, onları büyük maddi imkanlar sağlıyordu. Nitekim, klasik dönemin lirik şairi Bâki, bunlara en güzel örnekti. Kanuni çağında *Türk* şiirine, *Leyla ile Mecnun* yazarı olup *Bağdat*'ta doğan Fuzulî ve Bâki gibi isimler hâkim olmuşlardır. Onların yanısıra Zâti, Hayâli, Hayreti Rûmi, Âşık Çelebi ve Figâni gibi şairler de, bugün, bıraktıkları eserleriyle saygı ile anılmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu Kanuni Sultan Süleyman ile üç kıtada doruğa ulaşmıştır. 46 yıl gibi uzun bir süre, *Türk Röne-*

sansı'nın yaratıcısı ve hamisi, K a n u n i tarafından yönetilmiş olan *İmparatorluk* altın çağını yaşamıştır.

GAZEL

Şiirlerinden örnekler

1. İmtisâl-i **câhidû-fi'llâh*** oluptur niyyetüm
   Dîn-i İslâm'un mücerred gayretidür gayretüm
2. Fazl-Hakk u himmet-i cünd-i ricâlullâh ile
   Ehl-i küfri ser-te-ser kahr eylemekdür niyyetüm
3. Enbiyâ vü evliyâya istinâdum var benüm
   Lutf-i Hak'dandur hemân ümmîd-i feth ü nusretüm
4. Nefs ü mâl ile nola kılsam cihânda ictihâd
   Hamdü-lillâh var gazâya sad hezârân rağbetüm

Vezni: **Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**

AÇIKLAMASI

1. Niyetim, "**Allâh için hakkıyla savaşın**" âyetinin (Hacc Sûresi, 78. âyet) buyruğunu yerine getirmektir. Gayretim, sadece İslâm dîninin gayretidir.

2. Allâh'ın lutfu ve erenler ordusunun himmetiyle, küfr ehlini (kâfirleri) baştanbaşa kahr eylemek niyetindeyim.

3. Peygamberlere ve erenlere dayanır, güvenirim; fetih ve başarı umudum sadece Allah'tandır.

4. Öz varlığımla ve malımla bu dünyada çalışıp gayret etmeme şaşılır mı? Allah'a şükr olsun, din uğrunda gazâya yüz bin rağbetim var.

5. Ey Mehmed! Hz. Muhammed'in mûcizeleri sâyesinde, devletimin (bahtımın) din düşmanlarına üstün geleceğini umuyorum.

GAZEL

1. Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
   Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi
2. Saltanat didükleri ancak cihân gavgasıdur
   Olmaya taht-ı saâdet dünyede vahdet gibi

* Hacc Sûresi, 78. âyet: Ve câhidû fillâhi hakkan cihâdih (Allâh için hakkıyla savaşın).

3. Ko bu ayş u işreti çünkim fenâdur âkıbet
Yâr-ı bâkî ister isen olmaya tâat gibi

4. Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd ü aded
Gelmeye bu şîşe-i çarh içre bir sâat gibi

5. Ger huzûr itmek dilersen ey **Muhibbî** fâriğ ol
Olmaya vahdet makamı gûşe-i uzlet gibi

Vezni: **Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**

AÇIKLAMASI

1. Halk arasında yüce mevkiler kadar değer verilen hiç bir şey yok. Halbuki bu dünyada bir nefes sıhhat (sağlık içinde geçen nefes alacak kadar kısa bir zaman)'dan daha büyük bir devlet (baht açıklığı, mutluluk) olamaz.

2. Saltanat dedikleri sadece bir dünya kavgasıdır. Bu dünyada, bu gürültü patırdıdan, kalabalıktan uzakta tek başına (Allah'a yakın) olmak kadar büyük baht ve saadet olamaz.

3. Bu yiyip içmeyi, zevki safâyı bırak; çünkü, sonu yoktur. Şayet kalıcı bir yar istiyorsan, ibadetten iyisi olamaz.

4. Omrün ('ün yolları) kumların sayısı kadar çok olsa bile, bu felek şişesine bir saat içinde akıttığı kum kadar bile gelmez (Burada kum saati hatırlanmalıdır. Felek kum saatinin şişesine, insan ömrü de içinde akan kumlara benzetilmiştir).

5. Ey **Muhibbî!** Şayet huzurlu olmak istiyorsan dünya hevesinden elini eteğini çek. Bu dünyada inziva köşesi (dış dünya ile bütün bağlarını keserek Allah'a ulaşabilmek için insanın kendi içine kapandığı yer) kadar mükemmel bir *Vahdet* makamı olamaz.

Bâki'nin Kanunî'ye yazdığı

MERSİYE

I.

1. Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng
Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-direng

2. An ol günü ki âhır olup nev-bahâr-ı ömr
Berg-i hazâna dönse gerek rûy-i lâle-reng

3. Âhır mekânın olsa gerek cür'a gibi hâk
Devrân elinden erse gerek câm-ı ayşa seng

4. İnsan odur ki âyîne-veş kalbi sâf ola
Sînende neyler âdem isen kîne-i peleng

5. İbret gözünde niceye dek gaflet uykusu
Yetmez mi sana vaakıa-i şâh-ı şîr-çeng

6. Ol şeh-süvâr-i mülk-i saâdet ki rahşına
Cevlân deminde arsa-i âlem gelirdi teng

7. Baş eğdi âb-ı tîğine küffâr-i Ungürüs
Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng

8. Yüz yire koydu lûtf ile gül-berg-i ter gibi
Sandûka saldı hâzin-i devrân güher gibi

II..

1. Hakkaa ki zîb ü zînet-i ikbâl ü câh idi
Şâh-ı Skender-efser ü Dârâ-sipâh idi

2. Gerdûn ayağı tozuna eylerde ser-fürû
Dünyaya hâk-i bârgehi secdegâh idi

3. Kem-ter gedâyı az atâsı kılurdı bay
Bir lûtfu çok mürüvveti çok pâdişâh idi

4. Hâk-i cenâb-i hazreti dergâh-ı devleti
Fazl ü belâgat ehline ümmîdgâh idi

5. Hükm-i kazâya verdi rızâyı egerçi kim
Şâh-i kazâ-tüvân ü kader-destgâh idi

6. Gerdûn-i dûna zâr ü zebûn oldu sanmanuz
Maksûdu terk-i câh ile kurb-i ilâh idi

7. Can ü cihane gözlerimiz görmese nola
Rûşen cemâli âleme hurşîd ü mâh idi

8. **Hurşîde baksa gözleri halkın dola gelir**
Zîrâ görünce hâtıra ol meh-lika gelir

III.

1. Döksün sehâb kaddin eğip katre katre kan
İtsün nihâl-i nârveni nahl-i erguvân

2. Bu acılarla çeşm-i nücûm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân

3. Kılsın kebûd câmelerin âsuman siyâh
Giysin libâs-i matem-i şâhı bütün cihan

4. Yaksın derûn-i sîne-i ins ü perîde dâğ
Nar-ı firak-i Şâh Süleymânn-i kâm-rân

5. Kıldı firâz-i küngüre-i Arş'ı cilvegâh
Lâyık değildi şanına hakka bu hâkdan

6. Mürg-i revanı göklere irdi hüma gibi
Kaldı hazîz-i hâkde bir iki üstühan

7. Çâbük-süvâr-i arsa-i kevm ü mekân idi
İkbal ü izzet olmuş idi yar ü hem-inan

8. **Ser-keşlik itdi tevsen-i baht-i sitîze-kâr**
Düşdü zemîne sâye-i eltaf-i Kirdgâr

IV.

1. Olsun gamında bencileyin zâr ü bî-karar
Âfâkı gezsin ağlayarak ebr-i nev-bahâr

2. Tutsun cihanı nâle-i mürgân subh-dem
Güller yolunsun âh ü figan eylesin hezâr

3. Sünbüllerini matem idüp çözsün ağlasın
Dâmâna döksün eşk-i firâvânı kûhsâr

4. Andıkça bûy-i hulkunu derdinle lâle-veş
Olsun derûn-i nâfe-i müşg-i Tâtâr târ

5. Gül hasretinle yollara tutsun kulağını
Nergis gibi kıyamete dek çeksin intizâr

6. Deryalar itse âlemi çeşm-i güher-feşân
Gelmez vücûda sencileyin dürr-i şâh-vâr

7. Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes
Gel nây gibi inleyelim bâri zâr zâr

8. Âheng-i âh ü nâleleri idelim bülend
Ashâb-i derdi cûşa getirsin bu heft bend

V.

1. Gün doğdu şâh-i âlem uyanmaz mı hâbdan
Kılmaz mı cilve hayme-i gerdûn-tınâbdan

2. Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedi haber
Hâk-i cenâb-i südde-i devlet-meâbdan

3. Reng-i izârı gitdi yatar kendi huşk-leb
Şol gül gibi ki ayrı düşüpdür gül-âbdan

4. Gâhî hicâb-ı ebre girer Husrevâ felek
Yâd eyledikçe lûtfunu terler hicâbdan

5. Tıfl-i sirişki yerlere girsin duam odur
Her kim gamından ağlamaya şeyh ü şâbdan

6. Yansın yakılsın âteş-i hecrinle âftâb
Derdinle kara çullara girsin sehâbdan

7. Yâd eylesin hünerlerini kanlar ağlasın
Tîgin boyunca karaya batsın kırâbdan

8. Derd ü gamında çâk-i girîbân idüp kalem
Pîrâhenini pârelesin gûsadan alem

VI.

1. Tîgin içirdi düşmene zahm-i zebânları
Bahs etmez oldu kimse kesildi lisânları

2. Gördü nihâl-i serv-i ser-efrâz-i nîzeni
Ser-keşlik adın anınadı bir dahi banları

3. Her kanda bassa pây-i semendin nisâr için
Hanlar yolunda cümle revân itdi kanları

4. Deşt-i fenada mürg-i heva durmayıp döner
Tîgin Huda yolunda sebîl itdi canları

5. Şemşîr gibi rûy-i zemîne taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihân pehlevanları

6. Aldın hezâr büt-gedeyi mescid eyledin
Nâkuus yerlerinde okutdun ezânları

7. Âhır çalındı kûs-i rahîl itdin irtihâl
Evvel konağın oldu cinan bûstânları

8. Baskî cemâl-i pâdişeh-i dil-pezîri gör
Mir'ât-i sun'-i Hazret-i Hayy ü Kadîr'i gör

9. Minnet Huda'ya iki cihânda kılıp saîd
Nâm-i şerîfin eyledi hem gâzî hem şehîd

(Bundan sonra Kanunî'nin yerine tahta çıkan oğlu II. Selim için yazılmış bulunan ve yukarıdaki beytin devamı olan 7 beyit buraya alınmamıştır).

VII.

1. Kıldıkça şâh-i âleme Hak fazl ü rahmeti
Versin cenâb-i hazret-i Paşa'ya devleti

2. Sahib-kırân-i arsa-i iklîm-i saltanat
Ol dem ki kıldı mülk-i bakaaya azîmeti

3. Ol cism-i pâkı cânı gibi eyledi nihan
Âsûde kıldı hal-i sipâh ü raiyyeti

4. Halk-i cihâna kırk sekiz gün duyurmadı
Bir hefte itdi gayriler ancak bu hâleti

5. Tedbîri gör ki irmedi kimse hayaline
Âsaf cihanda gelse göreydi vezareti

6. Gayret kemerlerini kuşandı kılıç gibi
Aldı hisarı verdi Hudâ feth ü nusreti

7. Uyku gözüne girmedi çalışdı can ile
Çekdi efendisi yolunda bunca zahmeti

8. Yâ Rab kemâl-i lûtfuna kaldı senin heman
Paşa kulun bu yolda tamam itdi hizmeti

9. Âşûb-i dehr ü âfet-i devr-i zamaneden
Hıfz u himayet eyle bu sahib-saâdeti

10. **Yâ Rab çerâğ-i devlet ü bahtın münevver it
İki cihanda gönlü muradın müyesser it**

(Bu son bende Sokullu'dan bahsedilmektedir).

AÇIKLAMASI

I

1. Ey şan ve şöhret kaydının (endişesinin, bağının, ilgisinin) tuzağına ayağı bağlı (yakalanmış) kişi, daha ne zamana kadar bu kararsız dünyanın işleriyle uğraşmak arzusuyla çabalayıp duracaksın?

2. Ömr (ün) ilkbaharının sona erip, lâle renkli yüzün (ün) güz yaprağına döneceği o günü (bir) düşün...

3. Cur'a (kadehin dibinde kalan ve Cem'in ruhu için toprağa dökülmesi âdet olan son yudum) gibi senin de, sonunda, yerin toprak olacak. Devranın (zaman'ın, felek'in) elinden ayş (dirilik, hayât, zevk u safâ) kadehine taş erişip onu kıracaktır.

4. (Ancak, sadece) kalbi ayna gibi saf (tertemiz) olan kişi (kelimenin gerçek anlamıyla) insandır. Şayet (sen de) insan isen sinende kaplan kininin ne işi var?

5. Gaflet uykusu, ibret gözünde, ne zamana kadar sürecek? (Bu gafletten ne zaman kurtulacak ve ibret gözünü açacaksın?). (O) Arslan pençeli padişahın olayı (başına gelen) (ibret gözünü açman için) sana yetmez mi?

6. Saadet ülkesinin o usta, ünlü binicisinin atına; gezintiye çıktığı zaman, dünya arsası (alanı) dar gelirdi.

7. Macar kâfirleri (o, usta binicinin, padişahın; mükemmel su verilmiş kılıcına) kılıcının suyuna baş eğdi ve Fransız (kâfirleri de) kılıcının cevherini (a. özünü, mayasını, gevherini, b. süsü olan mücevherini) beğendi, takdir etti.

8. (O padişah) Taze bir gül yaprağı gibi, yüzünü lutf ile (a. yavaşça, b. lutf ederek) yere koydu (secdeye vardı); devran hazinedarı da onu bir inci, bir mücevher gibi sandığa (sandukaya) koydu.

II.

1. Allah için (doğrusu, gerçekten) ikbal ve iktidarın süsü, bezeği idi. İskender taçlı, Dârâ askerli (ordulu) (bir) padişah idi.

2. Felek, ayağının tozuna bağ eğerdi. Yüce makamının (divanının, otağının) toprağı, cümle âleme, dünyaya secde yeri idi.

3. Yoksulların yoksulunu, azıcık ihsanı, bağışı zengin etmeye yeterdi. (Öyle cömertti ki onun en küçük miktardaki, en az

bağışı bile en yoksul kişiyi, dilenciyi zengin edecek kadar çoktu). Bir lütfu (iyiliği) çok, mürüvvet (insanlığı) çok padişah idi.

4. Padişah hazretlerinin yüksek huzurlarının avlusu toprağı ve devletli yüce dergâhı, devlet kapısı; fazilet (bilgi) ve belâgat sahiplerinin ümit, sığınma yeri idi.

5. Her ne kadar kazanın hükmüne rıza verdi (boyun eğdi) ise de, kaza kuvvetli ve kader-kudretli (iktidarlı) (bir) padişah idi. [Bu beytin; (Her ne kadar kaza kuvvetli ve kader kudretli bir hükümdar idiyse de, sonunda, o da kazanın hükmüne boyun eğdi) şeklinde de düşünülmesi mümkündür. Kaza, olması ezelden Allah tarafından takdir olunan şeylerin vukua gelmesi, gerçekleşmesi, kaderde olanın ortaya çıkmasıdır].

6. Alçak feleğe yenik düştü sanmayınız; onun amacı iktidar mevkiini bırakıp Allah'a yakın olma idi (İşte bu yüzden dünyayı bırakıp gitti. Yoksa, alçak feleğe yenilmiş ve gitmiş değildir).

7. Onun parlak yüzü, dünyanın güneşi ve ayı idi. (O gittikten sonra) Gözlerimiz canı da, cihanı (dünyayı) da görmese şaşılır mı?

8. Güneşe baksa halkın gözleri dolagelir (yaşlarla dolar); çünkü, güneşi görünce, hatıra o ay yüzlü (padişah) gelir.
(Bu beyitle hüsn-i ta'lîl sanatının en başarılı örneklerinden birini görüyoruz. Güneşe bakıldığı zaman parlak ışık gözleri yaşartır. Şair, bu durumu, gerçekte olduğundan daha güzel bir sebeple "güneşi görünce, o ay yüzlü padişahın hatıra gelmesi nedeniyle ağlamakla" açıklıyor.

III.

1. Bulut, onun boyunu anıp damla damla kan (yağmur yerine kanlı göz yaşı) döksün (ve bu suretle) nârven fidânını, erguvan fidanı görünümüne büründürsün. (Nârven, karaağaç olarak tanınmış ağaçtır. Bâkî, kişileştirme ve benzetme sanatları yoluyla buluta kanlı göz yaşları döktürmekte, böylece, bu yağmurun nârvenin rengini değiştererek onu, çiçeği ve filizleri kendi adıyla anılan kırmızımtırak renkli erguvan ağacı görünümüne büründürmesini istemektedir. Her ne kadar Burhan-ı Kātı'da, nârven için: "Bunu mutlaka karağaç'la tefsir ederler. Lâkin değildir..." denilmekteyse de Bakî'nin, ağacın adındaki kara'nın yas rengi olmasından dolayı karaağaç şeklinde kabul ettiğinden şüphe edilemez).

2. (Yanan) Gönlün ateşinden çıkan duman gökleri bürüsün; bu acılarla yıldızların gözleri, gözyaşı yağdırsın.

3. Gök (de) mavi giysilerin siyaha dönüştürsün; (böylece) bütün cihan, pâdişah için yas elbiseleri (karalar) giymiş olsun.

4. O kâmran (muzaffer, muradına ermiş) Sultan Süleyman'ın ayrılığının ateşi, insanların da, perilerin de bağrının içini (yüreğini) dağlasın.

5. Arş kubbesinin ta tepesini kendisine cilve (güzel biçimde görünme, tecelli) yeri edindi. Doğrusu, dünya denilen bu süprüntülük, mezbele (zaten) onun şanına lâyık değildi.

6. Ruhunun kuşu, hüma gibi göklere ulaştı; toprağın altında kalan, bir iki kemikten ibarettir.

7. Kevn ü mekân (varlık ve yer, evren) alanının usta suvarisi idi. İkbal ve izzet, ona dost ve arkadaş olmuştu.

8. Talih denilen inatçı, huysuz at serkeşlik etti, (onu sırtından indirdi, attı); Allah'ın kullarına lütfettiği gölgesi olan padişah toprağa, yere düştü.

IV.

1. İlkbahar bulutu, senin gamınla, benim gibi ağlasın ve ne yapacağını bilemez, yerinde duramaz hale gelsin; ağlayarak ufukları dolaşsın.

2. Kuşların iniltisi sabah vakti dünyayı sarsın, kaplasın; güller yolunsun, bülbül(ler) ah çekip feryat eylesin.

3. Dağlar, yas tutsun, saçlarını çözüp ağlasın, coşkun göz yaşlarını eteğine döksün.

4. Senin tabiatının, huyunun güzel kokusunu andıkça; Tatar diyarının göbek miskinin içi, lâleninki gibi, kapkara olsun. (Şairin ikinci mısrada Tatar müşginin göbeğinin içi dediği görülmekte ise, anlamı yazdığımız şekilde olsa gerektir. Çünkü miskin göbeği gibi bir kavram divan şiirimizde yoktur, göbek miski vardır. Tatar'dan maksat da, eskilerin deyimiyle Tataristan-ı Kebir'dir. Ahmet Vefik Paşa Büyük Tataristan'ı'' Asya'nın ta Bahr-i Şarkî sevâhilinden Türkistan'a yani Baykal Denizi'ne ve Angara ırmağına varınca beş yüz saat kadar yeridir. Andan Ten Suyu'na doğru bin saat yer Türkistan sayılır. Tataristan kısmı Mançur ve Tonuz ve Çoygar ve Moğol vilâyetlerini havîdir'' şeklinde ta-

nımlamaktadır. Bâki'nin burada Tatar'ı belirli bir coğrafi bölgeden çok, misk ceylanlarıyla tanınmış Hıtâ, Hıtây vb. gibi yöreler anlamında kullandığı belirgindir).

5. Gül, senin özleminle yollara kulak versin ve nergis gibi kıyamete dek intizar çeksin (beklesin).

6. İnci saçan (inci gibi göz yaşları döken) göz(ler), dünyayı denizlere döndürse de, senin gibi padişahlara lâyık, değerli bir inci meydana gelmez.

7. Ey gönül! Bu anda bana arkadaşlık eden sensin; gel, bari, seninle ney gibi hazin hazin inleyelim.

8. Ah'ların ve iniltilerin âhengini yükseltelim, bu yedi bend dertlileri coştursun. (Şâir burada heft "yedi" bendden söz açıyorsa da eldeki mersiye sekiz benddir. İlk altı bendde Kanunî'nin ölümünden duyulan acı dile getirilmektedir. Yedinci bent Kanûnî'nin yerine tahta çıkan II. Selim, sekizinci bent, vezir-i âzam Sokullu Mehmet Paşa için yazılmıştır. Şairin mersiyeyi önce yedi bend olarak tasarladığı ve sonradan Sokullu için sekizinci bendi eklediği düşünülebilir. Belirgin bir özelliği bulunmayan yedinci bend dışındaki bütün bendler sırasıyla düzyazı olarak da verilmiştir).

V.

1. Güneş doğdu, (o) dünya, cihan padişahı uyku(sun)dan hâlâ uyanmayacak mı? Gökyüzü avlulu çadırdan (gökyüzü kadar geniş bir alana kurulmuş çadırdan) çıkıp yüzünü göstermeyecek mi?

2. Gözlerimiz yollarda kaldı... Devletli padişahın kapısı önündeki avlunun toprağından (hâlâ) haber yok.

3. Yanağının rengi gitti (soldu); kendisi, dudakları kurumuş (olarak), tıpkı gül suyundan ayrılmış bir gül gibi yatıyor.

4. Ey Husrev, Ey padişah! Felek (gök) bazan, bulut perdesine girer ve lütfunu andıkça utançtan terler.

5. Duam odur ki genç olsun, ihtiyar olsun her kim senin gamınla ağlamazsa, onun gözyaşının çocuğu yerlere girsin.

6. Güneş, ayrılığının acısıyla yansın yakılsın ve senin derdinle buluttan (yapılmış) kara çullara bürünsün.

7. Kılıcın, senin hünerlerini yad ederek (anarak) kan ağlasın ve kınına girerek boylu boyunca karaya batsın.

8. Kalem, senin dert ve gamınla yakasını yırtsın; bayrak da kederinden gömleğini parçalasın. (Kanunî hem kılıç, hem kalem sahibi bir padişah idi. Bayrağını şerefle dalgalandırmış, kılıcıyla ülkeler almış, kalemiyle (Muhibbî mahlasiyle) güzel şiirler yazmıştır. Bu yüzden şâir, Kanunî'nin ölümü yüzünden kılıca da, kaleme de, bayrağa da yas tutturmaktadır. Pâdişahın kılıcı bir daha kınından çıkmayacak, kalemi, şiirler de, buyruklar da yazmayacaktır. Kalemin yakasını yırtması, kamış kalemin ucundaki yarıkla ilgilidir. Bayrağın gömleği ise, içinde muhafaza edildiği kılıfdır).

VI

1. Kılıcın düşmana dil yarası gibi iyileşmez yaralar açtı; kimse konuş(a)maz oldu, dilleri kesildi.

2. Senin, başı yüksek servi ağacına benzeyen, servi ağacı gibi yükselen mızrağını gördü (de), ban'lar bir daha başkaldırmanın adını anmadılar. (Bân; Arapça'da Sorgun ağacı, bey söğüdü demektir. Sevgilinin düzgün boyunu ifade etmek için de kullanılır. Aynı kelime güney Slav lehçesinde küçük prenslerin sıfatı olarak kullanılır ve hakim, serdar anlamına gelir. Osmanlılarda Dalmaçya, Hırvatistan, Slovanya, Sırbistan, Eflak, Boğdan, Transilvana ve Macaristan'da mevcut beylikler için kullanılmıştır. Bu yüzden ban'ları yerine sadece Macar beyleri denilmesi doğru olmasa gerekti).

3. Atının ayağı her nereye bastıysa (atını nereye sürdüysen, nereye gittiysen), saçı olsun diye, hanların tümü kanlarını su gibi akıttılar.

4. Heva (heves, arzu, ihtıras) kuşu (heva vü heves peşinde) yokluk, ölüm ovasında (bu dünyada) (aşağıdaki leşi görüp de tepesinde durmadan dönüp dolaşan akbaba gibi) döner de döner (Oysaki senin havada dönen kılıcın, fani hevesler, arzu ve ihtiras peşinde değildi). Senin kılıcın Allah yolunda canları sebil etti.

5. Yeryüzünün her yerine, semt semt, kılıç gibi, demir kuşaklı cihan pelivanları saldın.

6. Binlerce puthaneyi (kiliseyi) aldın ve mescit haline getirdin. (Kâfirlerin) Çan (çaldıkları) yerlerinde, ezânlar okutturdun.

7. Sonunda, göç davulu çaldı, göç ettin; ilk konak yerin de cennet bahçeleri oldu.

8. Tanrı'ya şükrolsun ki seni her iki dünyada da mutlu kılıp, kutlu adını hem gazi, hem de şehit eyledi. (Müslüman için gazilik bu dünyanın, şehitlik öbür dünyanın mutluluğudur).

VIII.

1. Allah cihana hükmetmiş olan padişaha lütuf ve rahmetini ihsan ettikçe, Paşa Hazretleri Cenabı'na (Sokullu Mehmet Paşa'-ya) da devlet (üstünlük, mevki ve talih yüceliği) versin.

2. Saltanat ülkesi alanının sahib-kıranı (Kanunî) beka ülkesine (ebediyete) (doğru) yola çıkar çıkmaz;

3. O temiz cismi (cenazeyi), canı gibi gizledi; askerin ve reayânın rahat, gailesiz olmasını (kargaşa çıkmamasını) sağladı.

4. Cihan halkına (bütün dünyaya, padişahın ölümünü) kırk sekiz gün duyurmadı. Başkaları (böyle bir durumda) gizlemeyi sadece bir hafta sürdürebilmişlerdi.

5. Sokullu'nun aldığı ve başka kimsenin hayal bile edemediği şu tedbire bakın! Keşke (vezirliğin senbolü ve Süleyman Peygamber'in vezîri olan) Âsaf, dünyaya gelebilse ve vezirliğin nasıl olması gerektiğini görebilseydi...

6. Gayret kemerlerini kuşandı, kılıç gibi, Allah fetih ve üstünlüğü verdi, hisarı aldı. (Burada, kılıç gibi, hem kuşanmakla hem de hisarı almakla ilişkili olarak düşünülebilir. Beyitte Kanunî'nin ölümünden sonra hisarın alındığına işaret vardır).

8. Ya Rab! Paşa kulun, bu yolda yapılabilecek her şeyi yaptı, hizmeti tamamladı. Bundan sonrası sadece senin lütfuna kalmıştır.

9. Bu saadet sahibi kişiyi, dehrin kargaşasından ve zamanın dönüşüyle ortaya çıkabilecek belâlardan koru, esirge.

10. Ya Rab! Onun devlet çerağını ve bahtını nurlandır; dünyada ve âhırette ona gönlünün muradını nasib eyle.

Yahya Bey'in Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa için yazdığı

MERSİYE

I.

1. Meded meded bu cihânın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlîleri aldı Mustafa Hân'ı

2. Tolundı mihr-i cemâli bozuldu dîvânı
Vebâle koydular âl ile Âl-i Osmân'ı

3. Geçerler idi geçende o merd-i meydânı
Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı

4. Yalancının kuru bühtânı buğz-i pinhânı
Akıtdı yaşımızı yakdı nâr-i hicrânı

5. Cinâyet itmedi cânî gibi anun cânı
Boğuldu seyl-i belâya dağıldı erkânı

6. Nolaydı görmeye idi bu mâcerâyı gözüm
Yazıklar ana revâ görmedi bu râyı gözün

II.

1. Donandı ağlar ile nûrdan menâra dönüp
Küşâde-hâtır idi şevk ile nehâra dönüp

2. Göründü halka dıraht-i şükûfe-dâra dönüp
Yürüdü kulları ardınca lâlezâra dönüp

3. Tururdu hiddet ile şâh-i cihân nâra dönüp
Otağı haymeleri karlı kûhsâra dönüp

4. Müzeyyen idi bedenlerle ak hisâra dönüp
El öpmeğe yürüdü mihr-i bî-karara dönüp

5. Tutuldu gelmedi çünkim o mâh-pâre dönüp
Görenler ağladılar ebr-i nev-bahâra dönüp

6. Bir ejderhâ-yı dü-serdir bu hayme-i dünya
Dehânına düşen olur hemîşe nâ-peydâ

III.

1. O bedr-i kâmil ü ol âşnâ-yı bahr-i ulûm
Fenâya vardı telef itdi anı tâli'-i şûm

2. Döğündü kaldı heman dâğ-i hasret ile nücûm
Göyündü şâm-ı firâkında doldu yaş ile Rûm

3. Kara giyürdi Karaman'a gussa itdi hücûm
O mâhı ince hayâl ile kıldılar mâdûm

4. Dolandı gerdenine hâle gibi mâr-ı semûm
Rızâ-yı Hak ne ise râzı oldu ol merhûm

5. Hatâsı gayr-i muayyen günâhı nâ-malûm
Zihî saîd ü şehîd ü zihnî şeh-i mazlûm

6. Yıkıldı yer yüzüne aslına rücû itdi
Saâdet ile heman kurb-i Hazrete gitdi

IV.

4. Getirdi arkasını yere Zâl-i devr-i zaman
Vücûduna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan
Döküldü gözyaşı yıldızları çoğaldı figan
Dem-i memâtı kıyamet gününden oldu nişan

Gırîv ü nâle vü zâr ile doldu kevn ü mekân
Akar su gibi müdâm ağlamakda pîr ü cüvân

Vücûd iline akın saldı akdı eşk-i revân
Eyâ serîr-i saâdette pâdişâh-i cihân

O cân-i âdemiyân oldu hâk ile yeksan
Diri kala ne revâdır fesâd iden şeytan

Nesîm-i subh gibi yerde koma âhımızı
Hakaret eylediler nesl-i pâdişâhımızı

V.

1. Bir iki eğri fesâd ehli nitekim şemşîr
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr

2. Gelir ezelde mukadder olan kalîl ü kesîr
Hezâr kayserin oldu libâs-i ömrü kesîr

3. Eceldir âdeme derbend-i teng ü târ ü asîr
Zarûrîdir bu ki uğrar ana cüvân ile pîr

4. Yerini zîr-i zemin eyledi o mihr-i münîr
Güm oldu gitdi cihândan niteki merd-i fakîr

5. Bu vaakıa olamaz halka kaabil-i tâbîr
Ki Erdşîr-i vilâyetde ola âdet-i şîr

6. **Bunun gibi işi kim gördü kim işitdi aceb**
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşreb

VI.

1. Ferîd-i âlem idi âlim idi a'lem idi
Muhammed ümmetine mevti mevt-i âlem idi

2. Ziyade mâtem idi hayli emr-i mu'zam idi
Salâh ü zühdü kavî i'tikadı muhkem idi

3. Meşâyih ile musâhib ricâle hem-dem idi
Keramet ile kerîmü'l-hısâl âdem idi

4. Nücûm gibi cihân-dîde vü mükerrem idi
Vücûdu muhteşem ü şevketi muazzam idi

5. Tevâzu' ile selâmında hod müsellem idi
Aceb o bedr-i tamamın ne âdeti kem idi

6. **Hayflar oldu ana iftirâ ile gitdi**
Huzûr-i Hakka duâ vü senâ ile gitdi

VII.

1. Sipihrin âyinesinde göründü rûy-i fenâ
Kodu bu kesret-i dünyayı kıldı azm-i beka

2. Garibler gibi gitdi o yollara tenhâ
Çekildi âlem-i bâlâya hemçü mürg-i hümâ

3. Hakikaten sebeb-i rif'at oldu düşman ana
Nasibi olmasa tan mı bu cîfe-i dünyâ

4. Hayât-i bâkîye erişdi rûhu ey Yahyâ
Şefîki rûh-i Muhammed refîki zât-i Huda

5. Enîsi gâyib erenler celîsi ehl-i safâ
Ziyade ide yaşum gibi rahmetin Mevlâ

6. **İlâhî cennet-i Firdevs ana durağ olsun**
Nizâm-i âlem olan pâdişâh sağ olsun

Vezni: Mefâilün feilâtün mefâilün feilün

AÇIKLAMASI

I.

1. Medet ey! Yetişin! Bu dünyanın bir yanı yıkıldı: Ecel celâlîleri, Mustafa Han'ı aldı. (II. Bayezid devrindeki Şeyh Celâl ve yandaşlarının ayaklanmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğunda başkaldıranlara çoğu kez Celalî denilmesi âdet olmuştur. Ancak, Şehzâde Mustafa isyancılar tarafından öldürülmediğine göre, bu kelimeye burada eşkiyâ anlamının verilmesi, yerinde olacaktır).

2. Güzel yüzünün güneşi battı (güneşe benzeyen güzel yüzü görünmez oldu), (Sancakbeyi, vali sıfatıyla topladığı) divanı (kurulu) dağıldı; Osman-oğlu'nu (Sultan Süleyman'ı), hile ile günaha soktular (padişaha suç, günah işlettirdiler).

3. Kovculuğa başladıklarında, o savaş alanlarının yiğitini (padişaha) gammazlarlardı. (Sonunda) Felek, zamanın padişahını

(Sultan Süleyman'ı) onlardan yana döndürdü. (Kanuni'nin gammazlardan yana dönmesi, onların sözlerine kanması, oğlundan yüz çevirmesi demektir. Birinci mısradaki Merd-i Meydan, Hz. Ali için kullanılır. Şâir bu sıfatı kullanmakla, Şehzâde Mustafa'yı yiğitlik bakımından Hz. Ali'ye benzettiğini de belirtmiş olmaktadır).

4. Yalancıların, kuru (asılsız, hiç bir dayanağı bulunmayan) iftirası ve gizli kini; ayrılık ateşini tutuşturdu, gözyaşlarımızı akıttı. (Ateş tutuşurken çıkan duman, göze kaçtığında, gözleri yaşartır. Şâir bu durumu hatırlatarak hüsn-i taʿlîl yapmıştır).

5. Onun (şehzadenin) canı, cinayet işlemiş kişi gibi, adam öldürmedi; belâ selinde boğuldu, erkânı (unsurları, cevheri, temel direği) dağıldı.

6. Ne olurdu bu macerayı gözüm görmemiş olsaydı! Yazıklar olsun, gözüm bu düşünceyi ona reva görmedi.

II.

1. Beyazlarla donandı, nurdan bir menâr (a. Nur mevziine, b. Çırakman'a, c. Minâre'ye) döndü. Gönlü rahattı, sevinçliydi, gündüz gibi ışıl ışıldı.

2. Çiçekli bir ağaç gibi halka göründü. (O öndeydi) ve ardı sıra, (al giysileriyle) bir lâle bahçesini andıran kulları yürüyordu.

3. (Bu sırada) Cihana hükmeden padişah, hiddetinden ateş gibiydi. Otağı, çadırları, bir karlı dağa dönmüştü. (Hayme, çadır; otağ, padişaha ve vezirlere ait çadır demektir. Padişahın otağı, Otağ-ı Hümâyûn'dur. Kaynaklar, bunun diğer çadırlardan farklı, "büyük, etekli ve süslü", "kırmızı renkli" olduğunu, ayrıca birer galeri ile diğer iki çadırla bağlantılı bulunduğunu belirtmektedir. Kırmızı otağın, renk bakımından, karlı dağa benzetilmesi mümkün değildir. Bu yüzden burada şâirin "Güvenilen dağlara kar yağmak" atasözüne telmihte bulunduğu düşünülmelidir. Nitekim o otağ, Şehzâde için güvendiği dağlara kar yağdığını gözüyle gördüğü yer olmuştur. Babasının elini öpmek için çadıra girmiş, orada cellatlarla karşılaşmıştır. Ayrıca karlı dağa benzetilen otağın içinde hiddetinden ateşe dönmüş padişahın bulunduğunu ifâde ederken de şâir, Kanunî'nin öfkesini gizleyerek soğukkanlılıkla ölümü çektiğine de işaret etmiş olmaktadır).

4. Burçlarla süslü bir ak hisara (kaleye) dönmüştü; Şehzâde, yerinde durmayıp daima hareket eden güneş gibiydi, babasının elini öpmek üzere yürüdü. (Şâir, ak kelimesine ve beyaz renge sık sık değinerek olayla ilgili bazı çağrışımlar uyandırmaktadır. Rüstem Paşa, Aksaray'a geldiğinde, yeniçerinin kendisini tahtından indirerek yerine Sultan Mustafa'yı geçirmek istediği haberini Kanunî'ye yollamış ve hareket etmeyerek Aksaray'da beklemiştir. Ölüm olayı ise Karaman (Konya) Ereğlisin'den bir konak sonraki Aktepe'de vuku bulmuştur. Akhisar'dan hareketle ölümün Akhisar Ovası'nda (Manisa'da) olduğunu ileri sürmek Aktepe ile Akhisar'ın karıştırılmasından kaynaklanmış olsa gerektir).

5. Vakta ki o ay parçası, tutuldu, dönüp gelmedi; durumu görenler, ilkbahar bulutuna döndüler, ağladılar ağladılar.

6. Bu dünya çadırı, ağzına düşenin daima yok olup gittiği iki başlı bir ejderhâdır.

III.

1. O kemaline ermiş dolunay, o bilimler denizinin âşina'sı (a. yüzücüsü, b. bilen'i) yokluğa vardı; uğursuz talih onu telef etti.

2. Yıldızlar hemen özlem ateşinin yanık yaralarıyla kendilerini dağladılar; Anadolu, ayrılığının akşamında yandı, dertlendi, göz yaşlarıyla doldu.

3. Keder, Karaman'a saldırdı; kara (yas giysisi) giydirdi. O aya benzeyen Şehzâdeyi ince hayal ile yok ettiler.

4. Zehirli yılan (celladın öldürücü kemendi) hâle (ay ağılı) gibi boynuna dolandı. O rahmetli, Allah'ın rızası ne ise, ona razı oldu.

5. Suçu, belirli değil, günahı, bilinmiyor. Ne de güzel ahıretini hazırlamış kişi! Ne güzel şehit! Ne kadar mazlum padişah!

6. Toprağın üstüne yıkıldı, düştü, aslına döndü (Topraktan yaratılmıştı, yine toprağa döndü). Hemen saadet ile Allah'ın huzuruna gitti.

IV.

1. Zamanın Zâl'i sırtını yere getirdi; vücuduna (varlığına) Rüstem'in sitemiyle (cevriyle, zulmüyle) ziyan erişti. (Rüstem, efsânevî İran kahramanı, Zâl de onun babasıdır. Rüstem'in babası ak saçlı olarak doğduğu için kendisine "yaşlı kişi, ihtiyar" anlamı-

na gelen Zâl denilmiştir. Ancak bu beyitte kastedilenler sözkonusu kişiler değildir. Zâl'den maksat, Şehzâde Mustafa kendisini boğmak için çadırda bekletilen yedi dilsiz cellâdın elinden kaçıp babasına ulaşınaya çalıştığı zaman ardından yetişip altına alıp boğan saray hademelerinden Zâl Mahmut Ağa'dır. Sonradan paşa ve saraya damat olmutur. Rüstem ise, Kehle-i ikbal (ikbal biti) olarak da anılan o vaktin sadrâzam Rüstem Paşa'dır).

2. Göz yaşı yıldızları döküldü, figan çoğaldı, (öyle ki) onun ölüm anı, kıyamet gününü andırdı.

3. Varlık ve mekân çığlıklarla, iniltilerle, feryat-figanla doldu; yaşlı, genç (herkes) akar su gibi durmadan ağlıyordu.

4. Akan göz yaşları, varlık iline akın etti. Ey saadet tahtında oturmakta olan cihan padişahı (sultan Süleyman)!

5. O insanların canı (Şehzâde Mustafa), toprakla bir oldu; fesat eden şeytanın diri kalması yaraşır mı?

6. Seher yeli gibi ahımızı yerde koyma (Ah etmemize sebep olanları cezasız bırakma); Padişahımızın nesline (soyuna, oğluna) hareket ettiler (onu aşağıladılar, incittiler).

V.

1. Kılıç gibi eğri birkaç fesatçı, gerçek süsü verdikleri bir iki yalan dolan mektubunu, onu öldürecek ok olarak kullandılar.

2. Ta ezelde Allah tarafından takdir olunanlar, şöyle, ya da böyle, azıyla çoğuyla başa gelir.
Binlerce kayserin ömür elbisesi kısa oldu.

3. Ecel, insan için, dar, karanlık, geçilesi güç bir geçittir ve yaşlı, genç herkesin yolunun oraya uğraması zorunludur.

4. O nurlu güneş, toprağın altını yer edindi. Tıpkı yoksul bir kişi gibi, bu dünyadan yok oldu gitti.

5. Düşe benzeyen bu olayın yorumlanıp halka anlatılabilmesi mümkün değildir. Nasıl olur da Vilâyetin (veliliğin) Erdişîrinde arslanın (kendi yavrusunu yeme) âdeti bulunabilir? (Erdişir'in sözlük anlamı: hışmnâk arslan, cesur, arslan yürekli kişi şeklindedir. Bu sıfat aynı zamanda İran hükümdarlarından üçünün adıdır. bu yüzden şâirin, pâdişâha Erdşir şeklinde hitap ettiğinin de, arslan yürekli, cesur dediğinin de düşünülmesi mümkündür. Ancak vilâyet kelimesini "il, eyâlet" gibi bir anlamda kullandığına hiç bir bakımdan ihtimal verilemez. Çünkü cihana hükmettiği be-

lirtilen bir padişaha "vilâyetin Erdşiri" şeklinde seslenmek hem gerçeklere aykırıdır, hem de padişahı aşağılama, küçültme anlamı taşır. Bu yüzden bu kelimeyi velîlik anlamından hareketle değerlendirmek gereklidir. Kaldı ki şâirin Kanunî'ye yazdığı kasidelerinde onu "velî" olarak nitelediği de apaçık ortada duran bir gerçektir).

6. Bunun gibi bir işi, yani adâletiyle, kanunlara uygun hareket etmesiyle tanınmış Hz. Ömer'in meşrebine **(yaradılışına, ahlâkına)** sahip bir padişahın hiçbir suçu olmayan kendi öz oğluna kıyabildiğini, acaba kim görmüş, kim işitmiştir?

VI.

1. Dünyanın bir tanesiydi, bilgindi, çok bilgiliydi. **(Bu yüzden)** onun ölümü Müslümanlara, Hz. Muhammed'ce söylendiği belirtilen "Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir" sözünün anlamını ifâde etti.

2. Pek ziyade bir yas idi, pek çok büyük bir iş idi. **(Şehzâde)** Dinine bağlı, kendini ibadete vermekte güçlü, sağlam inançlı bir kişiydi;

3. Şeyhlerle konuşur, erenlerle birlikte vakit geçirirdi. Keramet sahibi, hasletleri iyi, yüce bir kişiydi.

4. Yıldızlar gibi, dünya görmüştü; kerem sahibiydi, saygındı. Vücudu görkemli, şevketi **(ululuğu, heybeti)** muazzamdı.

5. Alçakgönülllülüğüne ve selâmına da söylenebilecek bir söz yoktu **(Bu konulardaki kusursuzluğunu da herkes doğrulardı)**. Acaba o noksansız dolunayın hangi âdeti kötüydü? **(Ne eksiği vardı?)**. (Selâmlaşmak İslam Dini'nin büyük önem verdiği konulardan biridir. Sadece Kur'ân-ı Kerim'deki "**Bir selâm ile selâmlandığınız vakit siz ondan daha güzeli ile selâmı alın veya onu ayniyle karşılayın. Şüphesiz ki Allah her şeyin hesabını hakkiyle arayandır**" **(Nisâ Suresi, 86)** âyeti bile bu hususu belirtmeye yeterlidir. Şâir burada, şehzâdenin selâmet üzre bulunan, her türlü ayıptan kusurdan yoksun bir kişi olduğunu hatıra getirirken, özellikle onun, insanlarla, kusursuz birr müslümâna yaraşır biçimde büyük bir alçakgönüllülükle selâmlaştığını ortaya koymaktadır. Şâirin ne demek istediğinin daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'an-ı Kerîm'deki selâm ve selâmetle ilgili âyetler **(Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm. Hasan Basri Çantay neşri. C 1, s, 449)**

ve Sahîh-i Buhârî'de bu konuda yazılanlar göz önünde tutulmalıdır).

6. Ona çok yazık oldu., iftira yüzünden gitti. Allah'ın huzuran (hayır) dualarla ve senalarla (övgülerle) gitti.

VII.

1. Göğün aynasında yokluğun yüzü göründü. Şehzâde, bu dünya kesretini (çokluğunu) bıraktı; bekâya (âakîliğe, ebedîliğe, ölümsüzlüğe) yöneldi. (burada, kesret'ten maksat dünyanın kalabalığı değil, Vahdet-i Vücud'a göre açıklanması gereken Vahdet'in zıddı, karşıtı olan kesret'tir).

2. O yollara, garipler (kimsesiz kişiler) gibi tek başına gitti. Hüma kuşu gibi bâlâ âlemine (yücelere) çekildi.

3. Gerçekten, düşmanları onun yükselme, yücelme sebebi oldu. Bu dünya leşinin onun nasibi olmamasına şaşılır mı?

4. Ey Yahya! Onun ruhu ebedî hayata erişti: Şefâatçisi Hz. Muhammed'in ruhu, yardım edicisi Allah'ın zatı;

5. Yoldaşları, gayb erenleri, birlikte oturup kalktıkları Safa ehli olsun! Allah ona, senin (Yahya'nın) döktüğün gözyaşları kadar çok gani gani rahmet eylesin!

6. Ya Rabbi! Firdevs cenneti ona durak o lsun! Nizam-ı âlem olan padişah sağ olsun!

MURABBA

I

1. Ey dem-â-dem mazhar-i tuğyân u isyânum oğul
Takmıyan boynuna hergiz tavk-i fermânum oğul
Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezîd Hân'um oğul
Bî-günâhum dime bâri tevbe kıl cânum oğul

II.

2. Enbiyâ vü evliyâ ervâh-i âzam hakkıçün
Nûh ü İbrâhîm ü Mûsâ İbn-i Meryem hakkıçün
Hâtem-âsâr-i nübüvvet Fahr-i Âlem hakkıçün
Bî-günâhum dime bâri tevbe kıl cânum oğul

III.

3. Rahm ü şefkat zîb-i îmân olduğun bilmez misin
Ya dem-i ma'sûmı dökmekden hazer kılmaz mısın
Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın
Bï-günâhum dime bâri tevbe kıl cânum oğul

IV.

4 Hak reâyâ-ı mutiᶜe râ'î itmişdür beni
İsterüm mağlûb idem ağnâma zîb-i düşmeni
Hâşe lillah öldürürsem bî günâh nâ-gâh seni
Bî-günahûm dime bâri tevbe kıl cânum oğul

5. Tutalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünki istigfâr idersün biz de afv itsek nola
Bâyezîdüm suçunu bağışlarum gelsen yola
Bî-günâhum dime bâri tevbe kıl cânum oğul

Vezni: **Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün**

AÇIKLAMASI

I.

Ey sık sık taşkınlığını ve itaatsizliğini gördüğüm oğlum!
Ey boynuna fermânımın gerdanlığını asla takmayan (buyruklarımı dinlemeyen) oğlum!
Ben sana hiç kıyar mıydım ey Bayezid Han'ım oğlum!
Hiç değilse suçsuzum deme de, suçlarına tövbe et oğlum.

II.

Peygamberler, velîler ve en ulu ruhlar hakkı için,
Nuh, İbrahim ve Meryem-oğlu İsâ peygamberler hakkı için,
Son Peygamber, âlemin övüncü Hz. Muhammed hakkı için,
Hiç değilse suçsuzum deme de, suçlarına tövbe et oğlum.

III.

Merhamet ve şefkatin, imanın süsü olduğunu bilmez misin?
Ya suçsuzun kanını dökmeden çekinmez misin?
Allah'ın dergâhına kul azâd etmenin sevabıyla varmaz mısın?
Hiç değilse suçsuzum deme de, suçlarına tövbe et canım oğlum.

IV.

Allah, beni, itaat eden halka çoban etmiştir.*
(Bu yüzden) koyunlara düşman kurdu yenmek isterim.
Seni vakitsiz, suçsuz olarak öldürmekten Allah beni korusun.
Hiç değilse suçsuzum deme de, suçlarına tövbe et canım oğlum.

V.

Tutalım ki iki elin baştan başa kanda olsun;
Af dilemen halinde biz de bağışlasak şaşılır mı...
Bâyezid'im, yola gelirsen, ben de suçunu bağışlarım,
Hiç değilse suçsuzum deme de, suçlarına tövbe et canım oğlum.

* Bu mısradan halkın koyun sürüsü gibi düşünüldüğü anlamı çıkarılamaz. Burada bir benzetme söz konusudur. Belirtilmek istenen, çoban nasıl sürüsünden sorumlu ise, padişah da halktan aynı şekilde sorumludur kanaatıdır.

KRONOLOJİ CETVELİ

1444 : *Macaristan* ve *Osmanlı* imparatorluğu arasında barış (Edirne, 12 Haziran); *Sırbistan*'ın canlanması; *Osmanlılarla Karamanlılar* arasında barış (Ağustos); II. Murat'ın, oğlu II. Mehmet'in lehine tahttan çekilmesi; *Varna* savaşı (10 Kasım) ve *Haçlıların* yenilgiye uğraması.

1446 : II. Murat'ın ikinci kez tahta geçmesi.

1448 : II. Murat'ın İskender Bey'e karşı seferi; *Kosova savaşı* (17-19 Ekim).

1449 : *Eflak*'a sefer.

1450 : II. Murat'ın İskender Bey'e karşı ikinci seferi.

1451 : II. Murat'ın ölümü (3 Şubat); II. Mehmet'in tahta geçmesi (18 Şubat); II. Mehmet'in *Karamanlılara* karşı seferi (Mayıs-Haziran); *Venedik* (10 Eylül) ve *Macaristan* (20 Kasım) ile barışın yenilenmesi.

1452 : *Rumeli* hisarının inşası (Ocak-Ağustos); *Bizans*'a karşı savaş ilân edilmesi.

1453 : *İstanbul*'un fethi (6 Nisan-29 Mayıs).

1454 : *Venedik* ile barış (18 Nisan); II. Mehmet'in *Sırbistan* seferi; *Osmanlı* donanınası *Karadeniz*'de; *Karadeniz* kıyısındaki *Ceneviz* kolonilerinin *Osmanlı* vasalı olmaları.

1455 : *Boğdan'ın Osmanlı* vasalı olması (5 Ekim); II. Mehmet'in *Sırbistan*'a ikinci seferi.

1456 : *Belgrat* muhasarasında *Osmanlı* başarısızlığı; *Trabzon* imparatorluğunun *Osmanlı* vasalı olması.

1458 : Mahmut Paşa'nın *Sırbistan*'a karşı seferi; II. Mehmet *Mora*'da.

1459 : *Semendire*'nin teslimi (Haziran); *Amasra*'nın fethi; II. Pius'un *Haçlı Seferini* ilân etmesi.

1460 : *Mora*'nın fethi.

1461 : *Candaroğulları Beyliği* ve *Trabzon imparatorluğunun* sonu.

1462 : II. Mehmet'in *Eflak*'ı istilâsı; Mahmut Paşa *Midilli*'de (Eylül).

1463 : *Venedik* ile savaş; *Mora Veneciklilerin* kontrolü altında; II. Mehmet'in *Bosna* istilâsı.

1464 : *Mora*'ın *Osmanlılar* tarafından tekrar fethi; II. Pius'un ölümü (15 Ağustos); Karamanoğlu İbrahim'in ölümü.

1466 : II. Mehmet'in İskender Bey'e karşı seferi; *Elbasan* kalesinin inşâsı.

1467 : II. Mehmet'in İskender Bey'e karşı ikinci seferi; *Dulkadıroğullarından* Şehsuvar Bey'in *Osmanlı* himayesine girmesi.

1468 : İskender Bey'in ölümü (17 Ocak); II. Mehmet'in *Karaman*'ı fethi.

1469-74 : *Kamanla* barış.

1469 : *Eros* ve *Yeni Foça'ya Venedik* akınları.

1470 : II. Mehmet'in *Ağrıboz* adasını fethi.

1471 : Akkoyunlu Uzun Hasan, *Venedik, Kıbrıs* kralı, *St. John* şövalyeleri ve *Alanya* emîrinin Osmanlılara karşı ittifakı.

1472 : Uzun Hasan'ın *Tokat*'ı yağmalaması; *Akkoyunlu-Karamanlı* ordusunun *Karaman*'ı istilâsı; *Memlüklülerin* Şehsuvar Bey'i idamı.

1473 : *Otlukbeli savaşı* (11 Ağustos).

1474 : *Osmanlıların Transilvanya*'ya akınları; *İşkodra* muhasarası.

1475 : *Cenevizlilerin Kırım'daki* işgalleri; *Kırım Hanlığının Osmanlı* hâkimiyetine geçmesi.

1476 : II. Mehmet'in *Boğdan'a* karşı seferi.

1477 : Süleyman'ın *İnebahtı* muhasarası; *Osmanlı* akıncıları *Venedik* önlerinde.

1478 : Uzun Hasan'ın ölümü (6 Ocak); II. Mehmet'in *İşkodra* muhasarası;

1479 : *Venedik* ile barış (25 Ocak); *Osmanlıların Transilvanya* ve *Macaristan*'a akınları; *Anapa, Kopa* ve *Tamatarkan*'ın fethi.

1480 : Mesih Paşa'nın *Rodos*'u muhasarası.

1481 : II. Mehmet'in ölümü (3 Mayıs).

1512 : I. Selim'in tahta çıkışı; I. Selim'in babasını tahtan inmeye zorlaması (24 Nisan); *Kuzeydoğu Anadolu*'da kıyımı; II. Bayezit'in ölümü (26 Mayıs).

1512-13 : I. Selim'in kardeşlerini yenmesi, onları idam ettirmesi ve *Anadolu*'da Şah İsmail taraftarlarının durdurulması.

1514 : Selim'in *Çaldıran*'da Şah İsmail'i yenmesi (23 Ağustos).

1515 : *Yeniçeri* ayaklanması (Şubat); *Kemah*'ın alınması (19 Mayıs); *Dulkadırlı Beyliği*'nin sonu (11 Haziran).

1516 : *Diyarbakır*'ın fethi (Nisan); *Doğu-Anadolu'nun Osmanlılara* teslimi; Selim'in *Mercidabık*'ta *Memlükleri* yenmesi (24 Ağustos).

1517 : *Ridaniye* savaşı (22 Ocak); Tuman Bey'in *Kahire*'de direnişi; *Mekke* valisinin teslimi (17 Temmuz).

1520 : I. Selim'in ölümü (21 Eylül); I. Süleyman'ın tahta geçmesi (30 Eylül).

1521 : *Belgrat*'ın fethi (29 Ağustos); *Suriye*'de Canberdi Gazali'nin yenilgisi ve idamı (Şubat).

1522 : *Dulkadırlı Beyliği*'nin sonu; *Rodos*'un fethi (21 Ocak).

1524 : Ahmet Paşa'nın *Mısır*'da isyanı (Ocak).

1525 : İbrahim Paşa *Mısır*'da (24 Mart-14 Haziran).

1526 : *Mohaç Meydan Savaşı* (29 Ağustos); I. Süleyman *Budapeşte*'de (10 Eylül); John Zapolya'nın *Macar* kralı olması (10 Kasım).

1527 : Ferdinand *Budapeşte*'de.

1529 : I. Süleyman'ın *Budapeşte'yi* fethi (8 Eylül); Zapolya'nın *Budapeşte*'de taç giymesi (14 Eylül); I. Süleyman'ın *Viyana* muhasarası (26 Eylül-16 Ekim).

1530 : *Osmanlı* donanması *Trablusgarp*'ta.

1531 : *Avusturya*'nın *Budapeşte*'yi kuşatması (Aralık).

1532 : I. Süleyman'ın *Avusturya*'ya karşı seferi; Andrea Doria'nın *Koron*'u işgali (8 Ağustos).

1533 : Ferdinand'la barış (22 Haziran); Barbaros Hayrettin'in *Osmanlı* amirali olması; Barbaros'un *Tunus'u* fethi (Ağustos); *Koron*'un fethi (12 Eylül); I. Süleyman *Bağdat*'ta.

1535 : I. Süleyman'ın *Tebriz'e* dönmesi.

1536 : I. Süleyman'ın *İstanbul*'a dönmesi (8 Ocak); *Fransızlara* ticarî imtiyazların verilmesi.

1537 : *Venedik*'le savaş; I. Süleyman *Arnavutluk*'ta; *Osmanlıların Apulia*'ya saldırısı (Temmuz); *Korfu* kuşatması (25 Ağustos); I. Süleyman'ın *İstanbul*'a dönmesi (1 Ekim).

1538 : I. Süleyman *Moldavya*'da; *Kuzey-Moldavya*'nın ilhakı (4 Ekim); *Preveze* Deniz Zaferi (29 Eylül).

1539 : *Kastelnova*'nın fethi (10 Ağustos).

1540 : *Venedik*'le barış (2 Ekim); Zapolya'nın ölümü; *Avusturya*'nın *Budapeşte* kuşatması.

1541 : I. Süleyman'ın Ferdinand'a karşı seferi; I. Süleyman *Budapeşte*'de (2 Eylül); *Macaristan*'ın ilhakı; V. Charles *Cezayir* önlerinde (20 Ekim).

1543 : *Frank-Osmanlı* donanmasının *Nice(Nis)'i* fethi (20 Ağustos); I. Süleyman *Macaristan*'da.

1544 : *Vişegrad'ın* fethi.

1545 : I. Süleyman ve Ferdinand arasında mütareke.

1546 : Barbaros Hayrettin Paşa'nın ölümü.

1547 : *Papa, Venedik* ve *Fransa* kralının da aralarında bulunduğu *Habsburg-Osmanlı* barış antlaşması (1 Ağustos).

1548 : I. Süleyman'ın *İran*'a seferi; *Van*'ın fethi (25 Ağustos).

1549 : I. Süleyman'ın *İstanbul'a* dönmesi (12 Aralık).

1550 : Kanunî'nin Mimar Sinan'a *Süleymaniye Camii'ni* inşâ ettirmesi.

1551 : *Osmanlılar Transilvanya*'da; *Varad* ve *Lippa*'nın fethi; Turgut Reis'in *Tripoli'yi* fethi (14 Ağustos).

1552 : *Temeşvar*'ın fethi (Temmuz) ve *Banat*'daki diğer kentlerin fethi; *Osmanlıların* Hürmüz'de *Portekiz*'e karşı başarısızlığı.

1553 : *İran*'la savaş; I. Süleyman *Ereğli*'de.

1554 : I. Süleyman'ın *İran*'la savaşı; *Nahçıvan* ve *Erivan'ın* fethi.

1555 : *Amasya*'da *İran*'la barış (20 Mayıs).

1556 : *Süleymaniye Camisinin* açılış töreni (14 Ağustos).

1556-59 : *Macaristan'da Avusturya'ya* karşı savaşın devam etmesi.

1559 : I. Süleyman'ın oğulları Selim ve Bayezit arasında savaş (Mayıs); Bayezit'in *İran*'a sığınması (Kasım).

1560 : *İspanyollar Cerbe*'de; Büyük Amiral Piyale Paşa'nın *Cerbe'yi* elegeçirmesi (31 Temmuz).

1561 : Şehzade Bayezit'in idam (25 Eylül).

1562 : İmparator Ferdinad ile barış (1 Temmuz).

1565 : *Malta* kuşatması (20 Mayıs-11 Eylül).

1566 : *Zigetvar* kuşatması (5 Ağustos-7 Eylül); I. Süleyman'ın *Zigetvar* dolaylarında ölümü (6 Eylül); II. Selim'in tahta çıkışı (24 Eylül).

BİBLİYOGRAFYA

A. MOHÁCSİ: *Emlékkköny*, Budapest 1925.

ACEM HÂMİDÎ: *Külliyat-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî*, İ. H. Ertaylan nşr., İstanbul 1949.

ACTA TOMİCİANA: *Epistolae, lagationes respense, actiones, resgestae Sigismundi I. regis poloniae 1507-1548* Posen 1852-1906, I-XII.

ADIVAR A.A.,: *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1943 (in Turkish), first appeared in French.

_______ : *La Science chez les Turcs Ottomans*, Paris, 1939.

AFRİCANUS LEO: *The History and Description of Africa.*

AHMEDÎ: *Dâstan-ı Tavârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, N. S. Banarlı, TM VI, nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949.

AKDAĞ MUSTAFA: *Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1968.

_______ : *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (Histoire économique et sociale dé la Turquie), II, 1453-1559, İstanbul, 1974.

_______ *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler*, İstanbul 1940.

AKIN HİMMET: *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

AKTEPE M. MÜNİR: *XIV. ve XV. Asırlarda Rumelinin Türkler Tarafından İskanına Dair, Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul, 1953.

AKURGAL E.,: C. Mango and R. Ettinghausen, *Treasures of Turkey*, SKI RA 1966.

ALBÉRİ EUGENİO: *Relozione degli Ambasciatori Veneti*, Firenze 1840, Seri III, c. I.

_______ *Le Relazioni degli ambasciatori veneziani al Senato durante il secolo decimosesto*, 3e série, I, Florence, 1840; II, 1844; III, 1855; appendice, 1863.

ALEXANDRESCU M.-DERSCA:'Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIesiècle, *Studia et Acta Orientalia*, vol. I, 1957, pp. 13-37.

ALDERSON A. D.,: *Structure of the Ottoman Dynasty*, Westport 1982.

ALÎ: *Fetih-name-i Rodos*, Selim Ağa Ktb., nr. 757.

_______ : *Fusûl al-Hall va'l-Akd,* Nuri Osmaniye ktp. nr. 3399.

_______ : Kunhu'l-Ahbar, İstanbul 1277-78, I-V.

_______ : *Heft Meclis,* İstanbul 1316.

ALLEN W.E.D:*A History of the Georgian People,* London 1971.

_______ : *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century,* London 1963.

ALLOUCHE A.: *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555),* Berlin, 1983.

ALTUN A.: *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi,* K.B.Y., 264, Türk Sanat Eserleri Serisi 3, İstanbul 1978.

ALTUNDAĞ ŞİNASİ: 'Selim I' *İslâm Ansiklopedisi,* vol X, pp. 423-34 (in Turkish). Especially useful for the bibliography of the Ottoman sources.

AMİRAL JURIEN DE LA GRAVİERE: *Malta Muhasarası,* trc. M.Ş. Kurdoğlu, İstanbul 1936.

ANCİLLON, CHARLES: Histoire de la vie de Soliman second Empereur des Turcs, Rotterdam 1706.

AND METİN: *A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey,* Ankara, 1963-4.

ANDERSON R.C.,: *Naval Wars in the Levant, 1559-1853,* Princeton, 1952.

ANGELOV D.: 'Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs' *Byzantinoslavica,* vol. XVII (1956), pp. 220-75.

ANHEGGER R.: *Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im osmanischen Reich,* (3 vols), İstanbul 1943-5.

_______ : *Halilü'l-Konevî*'nin Tarih-i *Âl-i Osmân'ı,* İÜ. Tarih Dergisi II/3-4 (1952).

ANTONİO DE LA TORRE: *Documentos,* Bercelona 1951.

ARAT R. RAHMETİ: *Fatih Sultan Mehmet Yarlığı.* TM VI (1938).

_______ : 'Un yarlik de Mehmed II le Conquerant', *Annali,* nuova serie, vol. 1 (Rome, 1940), pp. 25-68.

ARGENTİ P.: *Chios Vincta,* Cambridge, 1941.

ARIKAN MUZAFFER: *Türk-İspanyol Münasebetleri, Tarih Araştırmaları Dergisi,* II, 2-3, 1964.

ARNAKİS G. G.: *Gregory palamas Among the Turks and Documents of his captivity as Historical sources,* Speculum XXVI (1951)

ARNOLD TV: *The Caliphate.*

ARSEVEN C.E.: L'art turc depuis son origine jusqu'à nos jours, İstanbul, 1939.

_______ : *Türk Sanatı Tarihi,* M.E.B., İstanbul 1955.

ARŞİV KLAVUZU (2 Vols.), 1938-40. *A Catalogue of the Documents the Archives of the Topkapı Palace;* İncomplete.

ARTUK (I. et C.): *Istanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Si. .eler Kataloğu,* (Catalogue des monnaies islamiques du Musée d'archéologie d'Istanbul), 2 vol., Istanbul, 1970, 1974.

ARTUK İBRAHİM: *Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler,* Ankara 1972.

ASIM NECİP: *Gazavat-ı Hayreddin Paşa, Manzum,* TOEM, 1, 4 1326.

ASRAR DR. AHMET: *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi,* Doktora Tezi, İstanbul 1972.

AŞIKPAŞAZÂDE: *Tevârih-i Âl-i Osman,* nşr. Âli İstanbul 1332.

______ *Vom Hirtenzeit zur Hohen Pforte; Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik* "Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses Osman" *vom Derwisch Ahmed, genannt Aşık-paşa-Sohn, trad. R.F. Kreutel,* Graz-Vienne-Cologne, 1959.

ATA: *Tarih-i Ata,* İstanbul 1293.

ATAİ: *Zeyl-i Şekayiku'n-nu'maniyye,* 2c. İstanbul 1268.

ATIL ESİN: *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent.* 1987.

______ : *Süleymanname: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent,* Newyork 1986.

ATSIZ NİHAL: *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler,* İstanbul 1962.

AUBERT RENE: Abbe de Vertot, *Histoire de l'ordre de Malte, 1726.*

AYNÎ: *Ikdu'l-Cuman,* Veliyyüddin Efendi Ktp., nr. 2895-6.

BABİNGER F.: *Die Aufzeichnungun des Genuesen Iacopo de Promontorio-de Campis über den Osmanenstaat um 1475,* Münich, 1957.

______ : Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927, *A Bibliography of the Ottoman Chronicles, Published or unpublished, with the Biographies of the Authors.*

______ *'Kaiser Maximiliens 1. "geheime Praktiken" mit den Osmanen (1510/11)', Südost-Forschungen,* vol. XV (1956).

______ : 'Lorenzo il Magnifico e la Corte ottomana', *Archivio Storico Italiano* (1963).

______ : *Mahomet II le Conquérant et son temps,* Paris, 1954; INALCIK (H.), "Mehmed the Conqueror and his time", dans *Speculum,* 1960.

______ : *Mehmed der Eroberer und seine Zeit,* München, 1953 (enlarged Italian version: Torino, 1957). Reviewed by H. Inalcik, 'Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time', *Speculum,* vol. XXXV (1960).

_______ : 'Relazioni Visconteo-sforesche con la corte ottomana durante il cec. xv' *Atti del Convegno di Studi su la Lombardia e l'Oriente*, Milano, 1963.

_______ : *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Schatun.* Der Islam 29 (1949).

_______ *Von Amurath zu Amurath.* Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444). Oriens III/2 (1950).

_______ : *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien* (14-15. Jahrhundert). Münich 1944.

_______ : *Ein Freibrief Mehmed's II. des Eroberers für das kloster Hagia Sofia zu Saloniki Eigentum der Sultanin Mara.* Byzant. Zeitschrift XLIV (1951).

_______ : *Moometto II il Conquistatore e l'Italia.* Riv. Stor. It. 63 (1951).

_______ 'Vier Bauvorschläge Lionardo da Vinci's an Sultan Bayezid II (1502-1503)', *Nachr der Academie der Wissenschı: in Göttingen* (Phil.-his. Kl., 1958, no. 1).

BACQUE-GRAMMONT J.-L.: *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'étude des relations internationales dans le Moyen-Orient de 1514 à 1524*, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut te Istanbul, 1987.

BACQUE-GRAMMONT J.-L. et DUMONT P. éd.: *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Paris, 1983.

BAER G.: *The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds, in International Journal of Middle East Studies*, vol. 1 (1970), pp. 28-50.

BALARD M.: "A propos de la bataille du Bosphore", dans *Travaw, et Mémoires, Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, t.* IV, Paris, 1970, pp. 431-469.

BANOĞLU NİYAZİ AHMET: *Kanuni Sultan Süleyman*, Türk Kahramanları Serisi, İstanbul 1944.

BARKAN Ö.L.: 'Essai sar les données statistiques des registres de recensement dans l'empire ottoman au XVe et XVIe siècles', *Journal of Eco. and Soc. History of the Orient*, vol. 1 (1957).

_______ 'Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'empire ottoman', *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, vol, XI (1946-50), pp. 524-569, vol. XIII, pp. 56-79, vol. XV, pp. 209-329.

_______ 'Les formes de l'organisation du travail agricole dans l'empire Ottoman aux XV^{e}siècles', *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Univ. d' Istanbul*, vol. 1-11 (1939) pp. 29-74. Résumé, in French 14-44, vol. n (1940), pp. 198-245, Résumé in French, pp. 165-180.

_______ : *Kolonizatör Türk Dervişleri*, VD II (1942).

_______ : *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları, Kanunlar I.*, İstanbul 1943.

_______ 'Quelques observations sur l'organization économique et sociale des villes ottomanes, des XVIe et XVIIe siècles', *Recueil Société Jean Bodin*, vol. VII (1955), pp. 289-311.

_______ : *XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri, Belleten*, XXXIV/136, Ankara 1970.

_______ "XV. ve XVI.-ıncı asırlarda osmanlı imparatorluğunda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri" (Les formes de l'organisation du travail agricole dans l'empire ottoman aux XV^{e}et XVI^{e}siècles), dans *İktisat Fakültesi Mecmuasi*, t. I, 1939-1940, İstanbul, pp. 29-74, 198-245, 397-447.

_______ : *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlï imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esaslarï, I, Kanunlar* (les bases juridiques et financières de l'économie agraire dans l'Empire ottoman aux XVe et XVI^{e}siècles, I, Règlements), Istanbul, 1943.

_______ "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I, 1958, pp. 9-36.

_______ "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", (un exemple de budget concernant l'année financière 1527-1528), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, 1-4, oct. 1953-juil. 1954, pp. 251-329..

_______ : "954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi" (un budget ottoman concernant l'année financière 1547-1548, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 19, 1-4 oct. 1957-Juil 1958.

_______ : *Süleymaniye cami ve imareti inşaatı* (la construction de la mosquée et du complexe de la Süleymâniye), 1550-1557, I, Ankara, 1972; II, *Inşaata ait emir ve fermanlar* (Ordres et firmans relatifs à la construction), Ankara, 1979 (aperçu en français dans Ö.L. BARKAN, "L'organisation du travail dans le chantier d'une grande mosquée à İstanbul au XVI^{e}siècle", *Annales, E.S.C.*, XVII, 6, nov.-déc. 1962, pp. 1093-1106).

_______ "The price revolution of the sixteenth century: a turning point in the economic history of the Near East", *International Journal of Middle-East Studies*, VI, 1975, pp. 3-28.

_______ : "Istanbul saraylarına âit muhasebe defterleri" (Registres de comptes concernant les palais d'Istanbul), *Belgeler*, IX, 13, Ankara, 1979, pp. 1-380.

_______ : 'The Ottoman Budgets', *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Univ. d'Istanbul*, vol. XVII, (1955-6), pp. 193-347.

_______ *Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri*, İFM II/1 (1940), II/2 (1941).

_______ : *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, İFM XV/1-4 (1953-54).

_______ : *Research on the Ottoman fiscal surveys. Studies in the Economic History of the Middle East.* ed. M.A. Cook, London 1970.

_______ : Timar madd., İA.

BARKAN Ö.L. and AYVERDİ E.H.: *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 953 (1546), The Wakf deeds of İstanbul.

BARKER T.M.: *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and its Historical Setting*, New York, 1967.

BARON DE TESTA: *Recueil des Traités de la Porte Ottomane.* Paris 1864, I, 3.

BARTA G.:*An d'illusions* (Notes sur la double èlection de rois après de la dèlaite de Mobacs), Acta Orientalia Academia Scientientiarum Hungarica, 24, 1978.

BAŞTAV ŞERİF: *Ordo Portae: Description grecque de la porte et de L'Armée du Sultan Mehmed II.* Budapest 1942.

BAUDİER M.. *Histoire générale du serrail et de la cour du Grand Seigneur*, Paris, 1623.

BAURBON: *La Grande et merveilleuse et trés cruelle oppugnation de la noble cite de Rhodes. İmprime l'an 1526.*

BAZIN L. et DUMONT P.: "Littérature turque" dans *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire des littératures*, t. I, Paris, 1967.

BECKER, C.H.: *Barthold's Studien über Kalif und Sultan*, Der Islam VI/4 (1916).

BECKMANN G: *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht* der Osmanen, (1392-1437), Gotha, 1902.

BEHİŞTÎ: *Tevârih-i Âl-i Osman*, Oxford, Bodleian Library, Ms. Mars 313.

BEHRANUER W.: 'Mémoire sur les institutions de police chez les Arabes, les Persans et les Turcs', *Journal Asiatique*, V[e] serie, t. XV (1861), pp. 347-92.

BEHRHAUER F.A: 'Das Nasīhatnāme. Dritter Beitrag zur osmanischen Gesellschaft', *ZDMG*, vol. XVIII (Leipzig, 1864), pp. 699-740.

_______ 'Koğabeg's Abhandlung über den Vefall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen', *ZDMG*, vol. 15 (1861), pp. 272-332.

_______ *Suleiman des Gesetsgebers Tagebuch auf seinem Feldzug nach Wien.* Wien 1858.

BELDİCEANU N.: *Le Monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, Londres, Variorum Reprints, 1976.

_______ : *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits de la Bibliothèque nationale à Paris*, t. II: *Règlements miniers, 1390-1512*, Paris-La Haye, 1964.

_______ : *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle, études et actes*, Paris, 1973.

_______ : Le *Timâr dans l'Etat ottoman (début XIVe-début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980.

_______ : "Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550)", dans *Revue des études islamiques*, t. XXXIV, Paris, 1967, pp. 85-132.

BELDICEANU-STEINHERR I.: "La conquête d'Andrinople par les Turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes", dans *Travaux et Mémoires*, Centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines, t. I, 1965, Paris, 1966, pp. 439-461.

_______ "Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle)", *Südost-Forschungen*, t. XXXVII, 1978, pp. 1-40.

_______ : *Scheich Üftāde, der Begründer des Gelvetijje Ordens*, Monaco, 1961.

Belgeler, *Published by the Turkish Historical Society*, Ankara. *A Periodical for Publication of the Ottoman Documents.*

Belleten, *Published by the Turkish Historical Society*, Ankara 1937, to date.

BELON DU MANS P.: *Les Observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays*, Paris, 1588.

BENEDİCTS CURİPESCHİTZ: *1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph Von Lamberg ile Nicolas Jurisehitz'in elçilik günlüğü*, trc. Ö. Nutku, Ankara 1977.

BENEDIKT H.: *Der Pascha-Graf Alexander von Bonneval, 1675-1747*, Graz-Cologne, 1959.

BENNIGSEN A. et LEMERCIER-QUELQUEJAY Ch.: "Les marchands de la Cour ottomane et le commerce des fourrures moscovites dans la seconde moitié du XVIe siècle, *Cahiers du monde russe et soviétique*, XI, 3, 1979, pp. 363-390.

BERINDEI M. et VEINSTEIN G.: "La présence ottomane au sud de la Crimée et en mer d'Azov dans la première moitié du XVIe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XX, 3-4 juil.-déc. 1979, pp. 389-465.

_______ : "Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman (1570)", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XXII, 2-3 avr.-sept. 1981, pp. 251-328.

______ : *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545,* Paris, 1987.

BERZA M.: 'La colonia fiorentina di Constantinopoli nei secoli XV.-XVI.', *Revue hist. du Sud-Est Européen,* vol. XXI (1944), pp. 137-54.

BEYZÂDE HASAN: *Tevârih-i Âl-i Osman.*

Bibliographie d'Etudes Balkaniques, vol I: 1966. Sofia, 1968; Vol. II: 1967, Sofia, 1969.

BİHİŞTİ: *Tevârih-i Âl-i Osman,* Tarih Sem. Küt.

BİRGE J.K.: *A Guide to Turkish Area Studies,* Washington, 1949.

BLOUNT H.: *A Voyage into the Levant,* 2nd ed., London, 1636.

BOBOVİO ALBERTO (ALİ BEY): *Relazione del Seraglio del Gran Signore,* published in Cornelio Magni, *Viaggie dimore per la Turchia,* Venetia, 1682.

BOMBACI A.: *Histoire de la littérature turque,* trad. franç. par I. Mélikoff, Paris, 1968.

______ : 'La collezione di documenti turchi dell'archivio di Venezia', *Riv. Studi Orient,* vol. XXIV (1949).

______ 'Le fonti turcho della battaglia delle Gerbe', *Rivista di Studi Orientali.* vol. 19 (1941), pp. 193-248.

______ : *Storia della letteratura turca dall' antico imperio di Mongolia all'-odierna Turchia,* Milan, 1956.

______ 'Venezia e l'impresa turca di Ottranto', *Rivista Storico İtaliana* no. 66 (1954), pp. 159-203.

BONO S.: *I corsari barbareschi,* Turin, 1964.

BOSTAN: *Süleyman-name,* Ayasofya Ktb., nr. 3317.

BOWEN H.: *British Contributions to Turkish Studies,* New York, 1945.

BOXER C.: *The Portuquese Seaborn Empire. 1415-1825,* London 1969.

BRANDFORD, E.: *The Great Siege.* London 1961.

______ *The Sultan's Admiral: Life of Barbarossa.* London 1969.

BRANDİ K.: *Kaiser Karl V,* (2 vols.), Münich, 1937-41.

BRAUDE B.: "International competition and domestic cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650", *Review,* II, 3, 1979, pp. 437-454.

______ et LEWIS B., *Christians and Jews in the Ottoman Empire,* 2 vol., New York, Londres, 1982.

BRAUDEL F.: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II,* 2 vol., 2e éd., Paris, 1966.

______ : *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle,* III, *Le Temps du monde,* Paris, 1979.

______ *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II. 2 vols.* London 1972-1973.

BRAUN M.: *Kosova*, Leipzig, 1937.

______ *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic von Konstantin dem Philosophen im Auszug herausgegeben und übersetzt*, Göttingen, 1956.

BRÉHİER, LOUİS: *Le Monde Byzantine, Vie et mort de Byzance*, Paris 1947.

BRICE W.C.: *An Historical Atlas of Islam*, Leyde, 1981. *Encyclopédie de l'Islam*, 1re éd., 4 vol. + suppl., Leyde, 1913-1943; 2e éd, 5 vol. Parus (lettres A à M), Leyde, 1960-1989.

BRIDGE ANTONY: *Suleiman the Magnificent.* Newyork 1983.

BROCKELMANN CARL: *Geschichte der Arabischen Litteratur, Bd. I-II.*, Leiden 1943-1949; *Suppl.* I-III, Leiden 1937-1942.

BROCKMAN, E.: *The Two Sieges of Rhodes: 1480-1522.* London 1969.

BROQUIÈRE BERTRANDON DE LA.: *Le Voyage d'Outremer*, ed. Ch. Schefer, Paris, 1892. The author visited the Ottoman empire in 1432-3.

BROSSET: *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle, traduite du géorgien, II, 1* (St. Petersborg 1849-1858).

BAYER ANTHONY A.M.: *Greeks and Turkmens: The Pontic Exception, Variorum Roprints, V. Kısım*, London 1980.

______ : Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461, Variorum, London 1980.

______ : The Empire of Trebizond and the Pontos, London 1980.

BURİAN ORHAN: *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte*, Ankara, 1952.

BURSKİ H.A. VON.: *Kemâl Re'is: Ein Beitrag zur Geschichte der Türkischen Flotte*, Bonn, 1928.

BUSBECQ O.G. DE: *Ambassades et Voyages en Turquie et Amasie de Mr Busbequius, Nouvellement traduites en français par S.G.*, Paris, 1646.

______ : *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562*, trad. par E.S. Forster, Oxford, 1927; reprint, 1968.

______ : *Türk Mektupları, Türkçe trc.* Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939.

BÜYÜKTUĞRUL AFİF: *Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler*, (Muharebenin 440. yıldönümü dolayısıyla). *Belleten* 168 (1978).

CANAYE DU FRESNE : *Voyage du Levant (1573)*, ed. H. Hauser, Paris, 1897.

CANDAL, E., NICAENUS, BESSARİON: *Concilio Florentino, Orientalia Christoana VI* (1940).

CANTACUZENE J: *Kantakuzenos, Geschichte,* trad. G. Fatouros et T. Krischer, éd. A. Hirsemann, t. I-II, Stuttgart, 1982-1986.

CANTEMİR DEMETRIUS: *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire, (trc. N. Tindal), London* 1734.

CARALI P. PAOLO: *Fakhr ad-din II, Principe del Libano e la Corte di Toscana, 1605-1635* (2 vols), Rome, 1936.

CARAYON A.: *Relations inédites des missions de la Société de Jésus à Constantinople,* Paris 1864.

CARIM FUAD: çev. *Kanuni Devrinde İstanbul.* İstanbul 1964.

CELALZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ: *Selimnâme,* Türk Yazm. Revan Ktb..

_______ *Tabakatü'l-memalik ve Derecatü'l-mesalik.* İ.Ü. Ktb., TY 5997.

CELALZÂDE NİŞANCI: Tabakâtü'l-Memalik.

CELALZÂDE SALİH: *Rodos Fetih-namesi,* Nuruosmaniye 3170.

CENNABİ: *el-Aylemü'z-Zâhir,* Arap. Yazın. Nuruosmaniye Ktb.

CEVDET PAŞA: *Kafkas ve Kırım Tarihçesi,* Ebüzziya Külliyatı. İstanbul 1307.

CHAMPOLLION-FIGEAE: *Captivité de François Ier. Paris* 1847.

CHARRIÉRE, E.: *Négaciations de la France dans le Levant, 1515-1580,* Paris 1848..

_______ : *Négocations de la France dans le Levant,* (4 vols.), Paris, 1848-60. A collection of the French documents, 1515-1589..

_______ : *Négociations de la France dans le Levant,* 4 vol., Paris, 1840-1860..

_______ : *Négociations de la France dans le Levant,* II, Paris 1850.

CHESNEAU J.: *Le Voyage de Monsieur d'Aramon, Ambassadeur pour le Roy en Levant, Paris,* C. Schefer, 1887.

CHEW S.: *The Crescent and the Rose,* New York, 1937.

CLOT ANDRÉ: *Muhteşem Süleyman.* Çev. Turhan Ilgaz, İst. 1987..

_______ : *Soliman le Magnifique,* Paris, 1983.

CODEX PRAY: *Annales regum Hungariae ab anno .... ad annum 1564 ...... I—V.,* Wien 1768-1770, II.

COHEN A et LEWIS B.: *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century,* Princeton, 1978.

COLES PAUL: *The Ottoman Impact on Europe.* London 1968.

COOK M.A.: *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600,* Londres, 1972.

COURTEILLE M. PAVET DE.: *Histoire de la campagne de Mohacz par Kemal Pacha Zadeh,* Paris, 1859.

CREASY E.S.: *History of the Ottoman Turks,* London 1877 (reprint Beirut, 1961).

CRUSIUS M.: *Turco-Graeciae*, libro octo, Basle, 1584.

CVETKOVA B. "Influence exercée par certaines institutions de Byzance et des Balkans du Moyen Age sur le système féodal ottoman", dans *Byzantino-bulgarica*, t. I, Sofia, 1952, pp. 237-257.

______ "L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe Jusqu'au milieu du XVIIIe siècle", *Etudes historiques*, Sofia, 1960, pp. 171-206..

______ : "Les celep et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane, XVe-XVIIIe siècles", dans *Studies in the Economic and Social history of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, éd. par M.A. Cook, Londres, New York, Toronto, 1970, pp. 172-192.

CYULA KALDY-NAGY: *Suleimans Angriff aut Europa, Acta Orientalia Academia Scientientiarum* Hungarica, Budapest, XXVIII/2, 1974.

ÇAVUŞOĞLU M.: *Şehzade Mustafa Mersiyeleri*, Tarih Enstitüsü Dergisi, XII, İstanbul 1982.

ÇEÇEN K.: *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984.

ÇELEBİ TACİZADE CAFER: *Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi*, TOEM, İlave 1331/7.

ÇIZAKÇA M.: "Price history and the Bursa silk industry: a study in Ottoman industrial decline, 1550-1560", *The Journal of Economic History*, XL, 3, 1980, pp. 533-550.

D'OHSSON MOURADGEA: *Tableau général de l'empire ottoman* (7 vols.), Paris, 1788-1824.

DABROVSKİ J.: 'L'année 1444', *Bulletin Inter. de l'Académie polonaise des sciences et des lettres, Classe d'his. et de phil.*, Cracovie, 1952. Dabrovski takes an opposite view to Halecki.

DAMES L.: 'The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century', *Journal of the Royal Asiatic Society*, part I, 1921.

DANVERS F.C.: *The Portuquese in India*, London. 1966..

______ : *Defter-i evkâf-ı eyâlet-i Karaman*, nşr. F.N. Uzluk.

______ : *Della Vita et Legge Turchesca*, nşr. Sansovino.

DARRAG, AHMED: *L'Egypte sous le Regne de Barsbay*. Damas 1961.

DAVIS J. C.: *Pursuit of Power: Venetian Ambassadors Reports on Spain, Turkey and France in the Age of Philip II. 1560-1600.* Newyork 1970.

DAVISON R., Turkey, Englewood, Cliffs, N.J., 1968.

DAWKINS R. M.: "The Crypto-Christians of Turkey', *Byzantion*, vol. VIII (1933), pp. 247-77.

DECEI A.: *Un Fetihname-i Karaboğdan (1538)* de Nasuh Matrakçı, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953.

DELPHIN,: *Histoire des Paches d'Alger de 1515 à 1745* -JA, 1922.

DERNSCHWAM HANS: *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat*, çev. Y. Önen, Ankara 1987..

_______ *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553-1555), ed. F. Babinger, München, 1923. One of the best observers on the daily life in Turkey.

DINO G.: "Littérature turque", dans *Encyclopaedia Universalis*, vol. 16, Paris, 1973.

Die altosmanischen anonymen Chroniken. Fr. Giese nşr., Breslau 1922.

Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch, Babinger nşr., Hannover 1925.

DIEZ E.: "The Architect Sinan and his Works', *Atlantis*, April 1953.

DIEZ E. AND ASLANAPA O.: *Turkish Art*, İstanbul, 1955 (in Turkish).

DİRİMTEKİN F.: *Belgrad'ın İki Muhasarası, İstanbul Enstitüsü Dergisi, II, (1956).*

DİYANET A. EKBER: İlk Osmanlı-İran Antlaşması, 1555 Amasya Musalahası, İstanbul 1971.

DJUVARA T. G.: *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris 1914.

DORINI U.—BERTELE T.: *Il libro dei conti di Giacomo Badver, Constantinopoli, 1436-1440*, Rome, 1956.

DOWNEY FAIRFAX: *Muhteşem Süleyman*, Çev. Ali Kemali, İstanbul 1936..

_______ : *The Grande Turke: Süleyman the Magnificent*, 1929.

DOZY, R.: *Supplément aux dictionnaires arabes.* Leiden 1927.

DUKAS: *Historia Byzantina*, Bonn 1834.

_______ : *Istoria Turco-Bizantina (1341-1462)*, ed. Vasile Grecu, Bucarest, 1958. An important source for the reigns of Murad II and Mehmed II.

DUPARE P.: *Recueil des instructions aux ambassadeurs et ministres de france*, vol. XXIX, Turquie, Paris, 1969.

DURSUN BEY: *Tarih-i Ebu'l-Feth.*

EBERHARD E.: *Osmanische Polemik gegen die Safeviden im 16. Jahr nach arabischen Handschriften*, Freiburg, 1970.

EBU BAKR-İ TAHRANÎ: *Kitab-ı Diyarbakriyya*, yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara 1962.

EBU BEKR EL-KUTBÎ EL-EHRÎ: *Tarih-i Şeyh Üveys*, İng. trc. ve tıpkıbasım, J.B. van Loon, Lahey 1956.

EBU'L-FADL MEHMED EFENDİ: *Selimşah-nâme*, Lâlâ İsmail Efendi Ktb.

EDHEM HALİL: *Camilerimiz*, İst. 1932.

_______ : *Düvel-i İslâmiye.* İst. 1927.

_______ : *Sultan Selim's aegyptischer Feldzug*, Weimar, 1916.

EGLİ E.: *Sinan, der Baumeister osmanischer Glanzzeit*, Zurich, 1954.

ELEZOVIC G.: *Turski spomenici, I*, parts I and 2, Beograd, 1940-52.

EMECEN F.: *The Ottoman Legal System in the Reign of Sultan Süleyman the Magniticent, The Ottoman Empire in the Reign of Sultan Süleyman the Magnificent, I*, İstanbul, 1988.

ENVERÎ: *Düstur-name*, yay. M. Halil Yinanç, İstanbul 1928, *Le Destan d'Umur* Pacha, yay. ve Fransızca trc. I. Melikoff Sayar Paris 1954.

ERDBRINK GERARD: *Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, 3, İstanbul, 1974.

ERGİN OSMAN: *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

ERTUĞRUL A. *Büyük, Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler*, Belleten, XLII/168 (1978).

ERZİ ADNAN: *Akkoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Belleten 70 (1954).

_______ : *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar*, Belleten 53 (1950).

ESİN E.: *Turkish Miniature Painting*, Vermont-Tokyo, 1960.

ETTINGHAUSEN R. (Preface): M.S. Ipşiroğlu and S. Eyüboğlu (intro.), *Turkey, Ancient Miniatures*, UNESCO World Series, Paris, 1961.

EVLİYA ÇELEBİ: *Seyahatname*, İstanbul 1896, X. c.

_______ : *Travels, (10 vols.), editors* N. Asím, Kilisli Rifat and H.N. Orkun, Istanbul, 1896-1938 (in Turkish). A mine of information on the social history of the Ottoman Empire in the seventeenth century. Incomplete English translation: *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa*, (2 vols), trans, J. von Hammer, London, 1834.

EYİCE, SEMAVİ, : Kanuni Sultan Süleyman'ın Yeni Bir Portresi. *Belleten 138 (1971)*.

_______ : 'Sultaniye-Karapınar'a Dair', *Tarih Dergisi*, no. 20 (1965), pp. 117-40 (in Turkish) . A study of a complex of buildings on the caravan route Konya-Eregli by Sinan.

EYYSER RIGOMERA: *Papat Pius II. und der Kreuzzug gegen die Türken, Mélanges d'Histoire Générale, II* (Cbij 1957).

FALLMERAYER, J. Ph.: *Geschichte des Kaiserthuns von Trapezunt*, München 1827.

FAROGHI SURAIYA: *Die Vorlagen (telhīs) des Grosswesirs Sinan Paša an Sultan Murād III*, (dissertation), Hamburg, 1967.

_______ : *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge, 1984.

FEKÉTE L.: "Buda and Pest under Turkish rule", *dans Studia Turco-Hungarica*, ed par Gy. Kaldy-Nagy, III, Budapest, 1976.

______ : *Budapest a török korban*, Budapest 1944.

______ : *Die Siyagat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung (2 Vols.)*, Budapest, 1955.

______ : *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatik der Türkischen Bottmassigkeit in Ungarn*, Budapest, Budapest, 1926.

______ *'Ueber Archivalien und Archivwesen in der Türkei'*, Acta Orientalia, vol. III/iii (1953).

FEKETE L. and GY. KALDY-NAGY: *Rechnungsbüeher türkischer Finanzstellen in Buda (Offen), 1550-1580, türkischer text*, Budapest, 1962.

FERİDUN BEY: *Münşeatü's-selatin*, İstanbul 1275, I, II. c.

______ : *Nuzhetü'l-ahbar d er Sefer-i Sigetvar*, Topkapı Sarayı, Hazine, 1339, H. 976 tarihli.

Fetva Suretleri, Bayezid Veliyüddin Ef. Ktb. nr. 2735.

FISHER S. N: *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512.* Urbana, 1948.

FISCHER-GALATİ S.: *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555.* Cambridge 1968.

FLASSAN,: *Histoire générale et raisonné de la diplomatie Française. I.*, Paris 1811, VII. Vols.

FORRER L. Die Osmanische Chronik des Rustem Paschas, Leipzig, 1923.

______ Handschriften Osmanischer Historiker in İstanbul, Der İslam, XXVI-2, pp. 173-220.

FORSTER E. S.: *(tr.) The Turkish Letters of Ogier Chiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562* (reprint), Oxford, 1968.

GABRIEL A.: *Châteaux turcs du Bosphore*, Paris, 1943.

______ : *Monuments turcs d'Anatolie* (2 vols.), Paris, 1931-45.

______ *Les étapes d'une compagne dans les deux Irak d'àpres un manuscrits turc du XVIe siécle.*

______ : *Les mosquées de Constantinople'*, *Syria*, vol. VII (1926), pp. 359-419.

______ *Une capitale turque: Brousse* (2 vols.), Paris, 1958.

GABRIEL LEON: *Histoire de la République de Venise.* Paris 1847.

GALANTÉ A.: *Turcs et Juifs, Etude historique et politique*, İstanbul, 1932.

GEVAY ANTAL: *Legatio Joannis Hoberdamez et Sigismondi Weichselberger ad Solimenum I. imparatorem Turcarum issu Ferdinandi I. regis Hung. Boh.* etc. Obita anno MD XXVIII, Wien 1827.

_______ : *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Osterreich, Ungarn und der Pforte in XVI. u. XVII. Jahrhunderten.* Wien 1838-1842, I. c, I-III.

_______ *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte von Ungarn im letzten Drittel des Jahres 1526.* Wien 1845.

GEZZİ—MEKKİ: *Seyahatname, trc. E. Kâmil, Tarih Semineri Dergisi* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1937.

GIBB E.J., A History of Ottoman Poetry, 6 vol., Londres, 1900-1909.

GIBB H.A.R.: *'Lutfi Paşa on the Ottoman Califate', Oriens,* vol. 15 (1962), pp. 287-95..

_______ : Some Consideration on the Sunni Theory of the Califáte, *Studies on the Civilisation' of Islam* ed. S.J. Shaw and W.R. Polk, Boston 1962, pp. 141-50.

GIBB H.A.R. and BOWEN H.: *Islamic Society and the West,* vol. I in 2 parts, London, 1950-57.

GIESE FR.: *'Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches', Zeitschrift für Semitistik und verwandle Gebiete,* Vol. II (1924), pp. 240-71. The first critical study of the problem of the origins of the Ottoman state by a specialist. He emphasises the role of the *ahîs.*

GLÜCK H.: *Die Bäder Constantinopels,* Vienna, 1921.

_______ : *Die Kunst der Osmanen,* Leipzig, 1922.

GOODWIN G.: *A History of Ottoman Architecture,* Londres, 1971.

GOURNERIE, Eug.: *De la Histoire de François I.* Tours 1860.

GÖKBİLGİN, T.: *Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhatı,* Belleten, XX/3.

_______ *Edirne ve Paşa Livası,* İstanbul 1952 (in Turkish). A collection of the wakf deeds and financial records concerning Rumeli of the fifteenth and sixteenth centuries.

_______ : *Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları.* Belleten 78 (1956).

_______ : *Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Türbesi, Tarih Dünyası,* 4 (1950).

_______ *Venedik Arşivi ve Türk Vesikaları, T.T.K. Belgeler 2* (1964).

_______ : *Kanuni Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi, Sebepleri ve Hazırlıkları, Tarih Dergisi,* XVI/2 1966.

_______ : *XV ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm,* VD. VI.

_______ : *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan,* İstanbul, 1957.

______ : *Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar,* Tarih Dergisi, VIII/11-12, 1956.

______ *Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Süleyman Devri Belgeleri,* Belgeler, II, 1965.

GÖLLNER CARL: *Turcica, Die Europaischen Turkendrucke* des XVI. Jahrhunderts, I. Band: 1501-1550, Bucarest-Berlin 1961: II. Band: 1551-1600, Bucarest-Baden 1968. An Exhaustive İnguiry.

GRAMMONT H.: *Histoire d'Alger sous la domination turque, 1516-1830.* Paris 1887.

GRASSO G.: *Documanti,* giornale.

GRAVIERE, J.: *de la, Les Corsaires barbaresques.* Paris 1887.

______ : *Les Frontiéres Historique de la Serbie,* Paris 1919.

GRÉGORAS: *livre XXXVII de l'Histoire romaine de Nicéphore Grégoras,* éd. V. Parisot, Paris, 1851.

GUBOĞLU MİHAİL: *Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M., 945 H.),* Belleten, L/198, 1987.

GURLITT C.: *Die Baukunst Konstantinopels,* Berlin, 1912.

______ : 'Die Bauten Adrianopels', *Orientalische Archiv.* (Leipzig), vol. 1 (1910-11).

GÜÇER, LÜTFİ: *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler,* İstanbul 1964.

GÜNDOĞDU, HAMZA: *Dulkadirli Beyliği Mimarisi,* Ankara 1986.

GYULA, SZEKFÜ: *Magyar Történet.* Budapest 1939, III.

HADİDİ: *Tevârih-i Âl-i Osman.*

HADROVICS L.: *Le peuple serbe et son église sous la domination turque,* Paris, 1947.

HADZIJAHIC M.: 'Die privilegierten Städte zur Zeit des osmanischen Feudalismus', *Südost-Forschungen,* vol. XX (1961), pp. 130-58.

HAMMER: *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* trc. M. Ata Bey, İstanbul 1330.

______ : *Constantinopolis und der Bosporos,* Pesth 1822.

______ : *Histoire de L'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours,* t. IV-VI, Paris 1836.

______ : *Mostly a Compilation of the Ottoman Chronicles, Geschichte des Osmanischen Reiches (10 vols),* Pest, 1827-35 (reprint, Graz, 1963).

______ : *Über die Geographie der Asiatischen Türkei, in* "Jahrbücher der Literatur" XIII und XIV, Wien 1821/22.

HAMMER-PURGSTALI J. von,: *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung,* 2. vol., Vienne, 1815.

_______ *Geschichte des Osmanischen Reiches.* 10 vols. Pest. 1827-1835.

_______ *Geschichte des Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit.* 4 vols. Pest. 1836-1938.

HALASİ T. —*Kun and İNALCIK HALİL:* Archivum Ottomanicum, Leiden, (first issue to appear in 1973).

HALECKİ: *The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems.* Newyork 1943.

HALİL HALİD: *Rodos Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedabir-i Siyasiyyesi,* İstanbul 1326.

HALİM GİRAY: *Gülbin-i Hânân,* İstanbul 1287.

HARFF A. von: *The Pilgrimage of Arnold von Harff* (tr. M. Letts), London, 1946.

Harita Genel Müdürlüğü 1/800.000 Ölçekli Türkiye Haritası.

HARTMANN M.: *'Das Privileg Selims I für die Venezianer von 1517', Orientalist. Stud. F. Hommel,* vol II (1918), pp. 210-22.

HASAN BEĞ RUMLU: *Ahsanü't-Tavârih,* Nuri Osmaniye Ktp. nr. 3317: yay. G. N. Seddon, Baroda 1931.

HASLUCK, F. W.: *Christianity and Islâm under the Sultans* (2 vols), Oxford, 1929.

Hayali Bey Divanı, yay. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1945.

HAYDAR ÇELEBİ: *Ruz-nâme.*

Hayrullah Efendi Tarihi. İstanbul 1288.

HESS A.C.: 'The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525', *The American Hist. Rev.,* vol. LXXV-7 (1970), pp. 1892-1919.

HEYD U: 'Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman The Magnificient', *Oriens,* vol. 16 (1963), pp. 153-70.

_______ : *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615,* Oxford, 1960.

_______ : *Studies in Old Ottoman Criminal Law,* éd. par V.L. Ménage, Oxford, 1973.

_______ *Yakın Doğu Ticareti Tarihi, I.*

HEYD, WILHELM: *Histoire du commerce de Levant au Moyen-Age.* I, II., Leipzig 1936.

HEZARFEN *Telhisu'l-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman.*

HILL G.: *A History of Cyprus* (4 vols), Cambridge , 1940-52.

HİLMİ M. (Binbaşı): *Kanuni Süleyman'ın 1533/1535 Bağdat Seferi.* İstanbul 1932.

HINZ W.: 'Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16. Jh.', *ZDMG*, vol. XXV (1950), pp. 177-201.

_______ : *Ortaçağ Yakın-Şark'ına Ait Vergi Kitabeleri*, Belleten, Sayı. 52.

_______ : *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, T. Bıyıkoğlu trc. Ankara 1948.

_______ : *Historiae Musulmanae Turcorum....* Frankfurt 1591.

Historiographie Yougoslave, 1955-1965, Beograd, 1965.

HOAG J.D.: *Architecture islamique*, Paris, 1982.

HOCA SADEDDİN: *Tacü't-Tevârih*, İstanbul 1280.

HOEKS E.: *Pius II und der Halbmond*, Freiburg i. Br., 1941.

HORSTER P.: *Zur Anvendung des islamischen Rechts im 16. Jh. Die juristischen Darlegungen (ma'ruzāt) des Schejch ül-Islam Ebu Su'ud (ges. 1574)*, Stutgart 1935.

Hünername, İstanbul 1969.

HÜSEYİN AKSARAYİ: *Hadıkatü'l-cevami, 2 c.* İstanbul 1281.

IMBER C.H.: *The navy of Süleymân the Magnificent"*, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, pp. 211-282.

IORGA N.: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5 vol., Gotha, 1908-1913. *Islam Ansiklopedisi*, traduction turque de la 1re éd. de l'*Encyclopédie de l'Islam* dont les articles concernant le monde turc et ottoman ont été mis à jour, Istanbul, 1940-1986.

_______ : *Histoire des Etat's Balkaniques.* Paris 1925.

_______ : *Histoire des Roumains*, Bacarest 1937, IV, 364 vdd.

_______ : *Histoire des Roumains et de leur civilisation,* Paris 1920.

İBN İYAS: *An account of the Ottoman Conquest of Egypt.* Tr. W. H. Salmon, London 1921.

_______ : *Bedâyiü'z-Zuhûr*, Kahire 1311.

_______ : *Journal d'un bourgeois du Caire*, trad. Gaston Wict, Paris, Bibliothèque générale de l'Ecole pratique des hautes études, VIe section, 1955-1960, 2 vol.

İBN KEMAL: *Tevârih-i Âli-Osman*, VII. Defter, nşr. Ş. Turan, Ankara 1954.

_______ : *Defter*, VIII, Ali Emiri Ktb.

İBN ŞÂKİR EL–KUTUBÎ: *Uyunu't-Tevârih,* Karaçelebizade Asım Efendi Ktp. nr. 276.

İBN TAGRİBİRDÎ: *el-Menhelü's-Sâfî,* Topkapı Sarayı III. Ahmed Ktp. nr. 3018.

_______ : *el-Menhelü's-Sâfî*, Nuri Osmaniye Ktp. Nr. 3428.

_______ : *en-Nücûmü'z-Zahire*, c. X, Kahire 1341.

_______ : *en-Nücûmu'z-Zahîre fi Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, VI, William Popper nşr., California 1915-1923.

_______ : *Havâdis*, Edited by William Popper, A.H. Berkeley-California 1932.

İBN TULUN: *Mufakaha.*

İBNÜ'L-FURAT: Tarihü'd-Düvel ve'l-Mülûk, IX. K. Zurayk nşr., Beyrut 1936-1939.

İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara 1968.

_______ : *Türkiye'de Meskûn, Yerler Kılavuzu*, Ankara 1947, I-II.

İDRİS-İ BİTLİSÎ: *Heşt Behişt.* Nuri Osmaniye Ktp. nr. 3209, Vrk. 408.

_______ : *Selimnâme*, Fars. Yazm. Revan Ktb.

İLGÜREL MÜCTEBA: *Osmanlı İmparatorluğun'da Ateşli Silahların Yayılışı*, Tarih Dergisi, Sayı 32.

İlmiye Salnamesi, İstanbul 1334.

İNALCIK H.: *'Arnawutluk', Encylopaedia of İslam*, 2nd. ed. vol I, pp. 653-3.

_______ : 'Bursa and the Commerce of the Levant', *Journal of Econ. and Social Hist. of the Orient*, vol. III/2 (1960), pp. 131-47.

_______ : ''Capital formation in the Ottoman Empire', *The Journal of Economic History*, XXIX, 1969, pp. 97-140.

_______ : *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954.

_______ : *Inventaire de l'Histoire Generale des Turcs*, Paris 1620.

_______ : Han ve Kabile Aristokrasisi: I Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı (The Khan and Tribal Aristocracy The Crimean Khanate under Sahib Giray I), tercümesi, Emel, Özel Sayı: 135, Mart-Nisan 1983.

_______ : 'Harīr' *Encyclopaedia of Islam*, second ed., vol. III.

_______ : II. Mehmed madd., İA.

_______ : *Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Ait Metinler*, Belleten XXIV (1960).

_______ : 'Imtiyāzāt: Ottoman', *Encyclopaedia of Islam*, 2 nd ed., vol. IV. A study of the capitulations.

_______ : Ottoman Methods of Conguest, Studia İslamica 1955.

_______ : *Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*, Ankara, 1969.

_______ : *Studies and Documents on the Reign of Mehmed the Conqueror*, Ankara, 1954 (in Turkish). In the first chapter (pp. 1-53) the problems concerning the crisis of 1444 are discussed in the light of a newly discovered Ottoman chronicle.

_______ : Suleiman the Lawgier and Ottoman Law, *Archivum Ottomanicum*, I, 1969.

_______ 'The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City', *Dumbarton Oaks Papers*, No. 23 (1970). pp. 213-49.

_______ 'The Origin of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal', Annales de L'Univ. d'Ankara. vol. I, (1947), pp. 47-110.

_______ *The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya*, Rapport to the Second International Congress of Studies on South-East Europe, Athens, 1970.

_______ *The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600*, Londres, 1973.

_______ *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, Londres, Varıorum Reprints, 1978.

_______ "The question of the emergence of the ottoman state", dans *International Journal of Turkish Studies*, t. II, n° 2, 1981-1982, Madison-Wisconsin, 1982, pp. 71-79.

_______ Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi, Belleten, XXX.

İNAN, AFET: *Türk Amirali Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1954.

İ.A., : Ali Paşa —Hadım— md.

_______ : Ali Paşa —Semiz— md.

_______ : Ayas Paşa md.

_______ : Bağdad md.

_______ : Barbaros Hayreddin Paşa md.

_______ : Belgrad md.

_______ Boğdan md.

_______ : Çandarlı md.

_______ : Eflak md.

_______ : *Elkas Mirza md.*

_______ : Erdel md.

_______ : Hürrem Sultan md.

_______ : İbrahim Paşa md.

_______ : İstanbul md.

_______ : Lütfi Paşa md.

_______ : Malta md.

_______ : Mehmed Paşa —Sokullu— md.

_______ : Piri Reis md.

_______ : Piyale Paşa md.

_______ : Rodos md.

_______ Rüstem Paşa ınd.

_______ : Seydi Ali Reis md.

_______ : Süleyman I. md.

_______ : Turkish Translation of the first Edition of the Encyclopaedia of İslam (l'Encyc. de l'İslam) with Additions and the Articles Being Expanded on Turks. Indispensable Reference Book on the Ottomans. İstanbul 1950 to date.

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu I Türkçe Tarih Yazmaları (10 Vols), İstanbul 1948-51, A Catalogue of the mss in Turkish in the Libraries of İstanbul.

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, yay. Osman Turan, Ankara 1954.

İZMİRLİ, İSMAİL HAKKI: *Atınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, İstanbul 1941.

JANSKY H: 'Die Chronik des Ibn Tülūn als Geschichtsquelle über den Feldzug Sultan Selīms I. gegen die Mamluken', *Der Islam*, voy, XVIII (1929), pp. 24-33.

_______ "Die Eroberung Syriens durch Sultan Selim I.", in *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II/3-4, 1926, pp. 173-241.

JANSSENS, EMİLE: *Trébizonde en Colchide*, Bruxelles 1969.

JENKINS H.D..: *Ibrahim Pasha, Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*, New York, 1911.

JENNINGS R.C.: "Some thoughts on the Gazi-Thesis", dans *Wiener-Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, t. 76, Vienne, 1986, pp. 151-161.

_______ "Urban population in Anatolia in the sixteenth century: a study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*. VII, 1, 1976, pp. 21-57.

JIRAÇEK, C.: *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876.

_______ : *Geschichte der Serben*, Gotha 1918.

JORGA, N.: *Chilia et Catat Alba*, Bucurest 1900.

_______ : More Emphasis on the History of the Balkans, Geschichte des osmanischen Reiches (5 vols), Gotha, 1908-13, (reprint, 1962).

_______ : *Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siecle*, vols I-II, Paris 1899.

_______ : *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Gotha 1908-1913.

_______ : *Relations entre l'Orient et l'Occident au moyen âge*. Paris 1923.

JOSEF MOLNÀR: *Zülejmán seultám siremléke Turbekey. Müvészeiz történeti, Ertesito*. Budapest 1965.

JULIEN, CH. ANDRE: *Histoire de l'Afrique de Nord,* Paris 1931.

K., BEYANİ: *Les relations de l'Iran avec l'Europe occidentale à l'époque Safavide.* Paris 1937.

KAHLE P.: *Pri Reīs Bahrīye, Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521,* Berlin-Leipzig, 1926.

KALDY-NAGY GYULA: *A Gulai Szandzsak 1567 Es 1579,* É vi Összeirrasa, Bekesesaba 1982.

_______ : *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri* (1546-1562), Ankara 1971.

_______ : *Rural and Urban Life in the Age of Sultan Süleyman, Acta Orientalia* 32 (1978).

_______ *"The first centuries of the Ottoman military organization", Acta orientalia,* XXXI, 2, 1977, pp. 147-183.

KANANOS IOANNES: *6930 (1422) Hilkat Yılı İstanbul Savaşı Tarihi,* Çev. Z. Taşlıklıoğlu, Tarih Dergisi, sayı 11-12.

Kanuni Armağanı. Ankara 1970.

Kanuni *Kanun-nâme.* Orijentalni Institut u Sarajevu Monumenta Turcica Historian Slavorum meridionalium Illustranita, Sarajevo 1957.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 400. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Hazırlanan Sergi Kataloğu, İstanbul 1966.

Kanunname-i Âl-i Osman Mukaddimesi, *TOEM ilavesi, 1329.*

Kanunname-i Âl-i Osman, yay. Mehmed Arif, İstanbul 1330.

KAPPERT, PETRA: *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 bis 1567 (oder 'Tabakat ül-Memalik ve Derecat ül-Mesalik" von Celalzade Mustafa Genana Koca Nişancı).* Wiesbaden 1981.

KARABACEK J.: *Abendlaendische Künstler zur Konstantinopel im 15. und 16. Jhdt.,* Vienna, 1917.

KARAL E. Z.: *Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetname,* Belleten, VI/21, 22, Ankara 1942.

KARAMAN NİŞANCI MEHMED PAŞA: *Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniyye,* nşr. İbrahim Hakkı Konyalı.

KARAMSİN, M.: *Histoire de l'Empire de Russie,* Fransızca trc. st. Thomas ve Jauffret, Paris 1820, VII.

_______ : *Rusya Tarihi,* St. Petersburg 1842.

KARATAY FEHMİ E.: *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Kataloğu,* İstanbul 1961. A. Catalogue of the Persian mss.

______ : *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu (2 Vols)*, İstanbul 1961, A Catalogue of the Turkish mss. at the Topkapı Palace Library.

KÂŞİFÎ: *Gazanâme-i Rum.*

KÂTİP ÇELEBİ: *Kitab-ı Cihannûma*, İstanbul 1154.

______ : *Takvimü't-tevarih*, İstanbul 1146.

______ *The Balance of Truth*, tr. G.L. Lewis, London, 1957.

______ : *Tuhfetü'l-Kibâr fi'l-esfâri'l-Bihâr*, yay. O.Ş. Gökyay, İstanbul 1973.

______ : *Fezleke.*

KÂTİP SÜHEYLİ: *Tarih-i Mısr-ı Cedid*, İstanbul 1148.

KEMAL PAŞA-ZADE: *Tevârih-i Âl-i Osman*, Millet Ktb. Ali Emiri Yazması, nr. 27/30.

______ : *Mohaçnâme*, neşir ve Fransızca tercüme Pavet de Courteille Histoire de la Campagne de Mohacz, Paris 1359.

KHALİFEH HAJJİ: *The History of the Maritime Wars of the Turks*, tr. James Mitchell, London, 1831.

KIRGIZOĞLU, F.: *Osmanlılar'ın Kafkas-ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.

______ : *Kırım yurtuna ve ol taraflara dair bulunan yarlıglar ve hatlar*, Petersburg 1281/1864.

KIVÂMÎ: *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, Fr. Babinger nşr., İstanbul 1955.

KISSLING, H. J.: *Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15. und 16. Jahrhundert Zur Gechicte eines, Komplexes*, Südost-Forschungen, XXII, 1964.

KOÇİ BEY: *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1303.

KORAY, ENVER: *A Bibliography of the Turkish Publications on History*, 1729-1955, Vol. I, Ankara 1952 (in Turkish), Vol. II, 1955-1968, Ankara 1971.

KÖPRÜLÜ FUAT : *Vakıf müessesesi ve Vakıfların Tarihî Ehemmiyeti*, VD I (1938).

______ *Vakıf müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü*, VD II (1942).

______ : *Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, Tarih Sem. Ktb. nr. 359.

KRAMERS, J.H.: *Sultan md.* EI.

KREUTEL, R.F. : *Translation into German of Ashikpasazade's History Containing the Ottoman Traditions of the fourteenth and fifteenth Centuries, Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte*, Graz, 1959.

KRETSCHMAYR: *Gerschicte Von Venedik*, Gotha 1920.

SU, EKREM KÂMİL: *Hicrî Onuncu-Miladî On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzi—Mekkî*, İÜEFTSD 1-2 (1937.

KRITOVULOS: *Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sâni*, Karolidi çev., TOEM ilâvesi, İstanbul 1328.

_______ *History of Mehmed the Congueror*, Tr. Ch. Riggs. Princeton 1964.

KUNT M.: *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, 1983.

KUPELVIESER: *Die Kampfa Österreichs mit den Osmanen*. Wien 1800.

KURAN, APTULLAH: *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago, London, n.d.

KURAT, A .NİMET: *Yarlığ ve Bitikler*, İstanbul 1940.

KURDOĞLU, F.: *Barbaros Hayreddin Paşa*, İstanbul 1935.

_______ : *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1932.

_______ : *Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı*, Belleten, IV/13 (1940).

_______ : *İlk Kırım Hanlarının Mektupları*, Belleten 3-4 (1937).

KÜTÜKOĞLU, BEKİR: *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul 1962.

_______ : *Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülus Tebriki*, Tarih Dergisi, Sayı 15.

LA JONQUIERE A. de: *Histoire de l'Empire ottoman*, 3e éd., Paris, 1914.

LAIOU, ANGELIKI E.: *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus* II (1282-1328), Cambridge-Massachusetts, 1972.

LAMOUCHE L.: *Histoire de la Turquie, 2e éd., revue par J.-P. Roux, Paris, 1953. Osmanlı Tarihi* (Histoire ottomane, en turc), éditée par Türk Tarih Kurumu (Société d'histoire turque), 8 tomes en 10 vol. par UZUNÇARŞILI (I.H.) (t. 1 à 4), et KARAL (E.Z.) (t. 5 à 8), Ankara, 1947-1983.

LANDWEHRV MERIZ: *Pfagenou, Ludwig von Bologna, Patriarch von Antiochien*, Mitteilungen des Instituta für Oesterreichische Geschichtsforschung, XII (Innsbruck 1901).

LANE A.: *Later Islamic Pottery (Persia, Syria, Egypt, Turkey)*, Londres, 1957.

LANE-POOLE, STANLEY: *Düvel-i İslamiye*, Çev. Halil Ethem Eldem, İstanbul 1927.

_______ : *The Story of Turkey, London 1888, The Ottoman History in one Volume:* Outdated.

LASCZKY, JEROME: *Hieronymi Lasky palatini Siradiensis Histria Arcana Legationis Nomine Johannis Regis ad Solymannum Turcarum Imperatorem Susceptae*, Neşreden, Mathias Bel, Adparatus ad Historiam Hungarize, Pozsony 1735.

LAVISSE-RAMBAUD: *Histoire générale*, IV, Paris 1894.

LEFAIVRE, ALBERT: *Les Magyars, penaant la domination ottomane en Hongrie.* Paris 1902.

LEWIS B.: *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Norman, 1963.

_______ : *Notes and Documents from the Turkish Archives*, Jerusalem, 1952.

_______ : 'Ottoman Observes of Ottoman Decline' in *İslamic Studies*, vol. I (Karachi, 1962), pp. 71-87.

_______ 'Studies in the Ottoman Archives', *BSOAS*, vol. XVI-3 (1954), pp. 469-501.

_______ 'The Ottoman Archives as a Source of History for the Arab Lands', *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1951, pp. 139-155.

LEWIS, B. *and Holt P.M. (eds): Historians of the Middle East* Oxford 1962.

LEZZE DONADO DA.: Historia Turchesca (1300-1514) ed. I. Ursu, Bucharest, 1909. An important contemporary Source.

LINDNER R.P.: "Stimulus and justification in early ottoman history", dans *The Greek Orthodox Theological Review*, t. 27, pp. 207-224.

LÜTFİ PAŞA: *Âsafname*, İstanbul 1326.

_______ : *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1241.

LYBYER, A.H.: *The Governement of the Ottoman Empire*, Michigan 1959.

Maliyeden Müdevver Defterler, Başbakanlık Arşivi, nr. 7118.

MALZIG: *Büyük Türk Hindistan Kapılarında, Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi*, İstanbul 1943.

Manisa Şeriye Sicilleri, nr. 1.

MANS P. BELON du.: *Les observations de plusieurs singularilés et choses memorables trouvées en Grèce, Asie Judée Egypte, Arabie et autres pays*, Paris 1588.

MANTRAN R.: *İstanbul dans la seconde moitié du XVIIe siecle, Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962.

_______ "Les inscriptions arabes de Brousse", dans *Bulletin d'études orientales*, t. XIV, 1952-1954, pp. 87-114.

_______ : *Reglements fiscaux ottomans, la police des marchés de Stamboul au début du XVI siècle, in Cahiers de Tunisie*, vol. IV (1956), pp. 213-41.

MANTRAN, R.: *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siecle.* Paris 1962.

_______ : *La vie quotidienne a Constantinople au temps de Soliman Le Magnifique et de ses successeurs.* Paris 1965.

MANTRAN R.—SAUVAGET J.: *Réglements fiscaux ottomans*, Beirut, 1951.

MAS-LATRIC: *Histoire de L'ile de Chypre*, Paris 1352.

MASSÉ, H.: 'Selim Ier en Syrie, d'après le Sélim-Nāme', *Melanges René Dussaud*, vol. 2 (1939), pp. 779-82.

MASSON P.: *Histoire du commerce francais dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris, 1896.

_______ : *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris, 1911.

MATRAKÇI NASUH: *Süleymannâme*, TSMK, Revan.

_______ : *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, nşr. H.G. Yurdaydın, Ankara 1976.

MATUZ J.: *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prâchtigen*, Wiesbaden, 1974.

MC GOWAN B.: *Economic Life in Ottoman Europe, Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge, Paris, 1981.

MEÂLÎ: *Hünkâr-nâme*, Topkapı Sarayı, Hazine Ktp. nr. 1417, Vrk. 7b.

MEHMED B. MEHMED: *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, İstanbul 1276.

MEHMET MAZHAR FEVZİ: *Haber-i Sahih*, İstanbul 1293.

MENAVINO G. A.: *Trattato de' costumi et vita de' Turchi*, Florence, 1548.

MENZEL, T. et TAESCHNER F.: *Die Altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehmed Neschri*, 2 vol., Leipzig, 1951-1955.

MERCATİ, A.: 'Due lettere di Giorgio da Trebisonda a Maometto II', *Orien. Chr. Period*, vol. 9 (1943), pp. 285-322.

MEREDITH G.M.—OWENS: *Turkish Miniatures*, The British Museum, London, 1963.

MERİÇ, R.M.: *Sinan, the Architect, His Life and Art*, vol. I, Texts concerning his life and works, Ankara, 1965 (in Turkish).

MERRIMAN, R. B.: *Suleiman the Magnificent*. Cambridge 1944.

MICHEL, P.: *Chronique de Trebisond*, Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1836, XX.

MICHOFF V.: *Bibliographie des articles de Pèriodiques Allemands Anglais et İtaliens sur la Turquie et la Bulgarie*, Sofia, 1938.

_______ : *Sources Bibliographiquessur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie (4 Vols), Sofia, 1914-34.*

MIKLOSICH-MÜLLER: Acta et diplom Grecca.

MILLER, B.: Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul, New Haven, 1931. Based on A. Bobovio's *Relazione*.

_______ : *The Palace School of Muhammed the Conqueror*, Cambridge, 1941.

MILLER, W.: *Essays on the Latin Orient*, Cambridge, 1921.

_______ *Trebizond, The Last Greek Empire,* London 1926.

MINORSKY, V.: *A Soyurghal of Qasım b. Jahangir Aq-quyunlu,* BSOS, IX, (1937-1939).

_______ : *La Perse su XVe siecle entre la Turquie et Venise.* Paris 1933.

MİRMİROĞLU: *Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları,* İstanbul 1946.

_______ Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasında Palekanon Muharebesi, *Belleten, XIII/50,* Ankara 1949.

Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, I-II, Vienna, 1921-3.

MLADONOVIC M.: 'Die Herrschaft der Osmanen in Serbien im lichre der Sprache', *Südost-Forschungen,* vol. XX (1961), pp. 159-203.

Modern Greek Culture: A Selected Bibliography in English-French-German-İtalian (third edition), Athens, 1970.

MOLLA KIRIMİ: *Hulasatü'l-mizac.*

MORAN BERNA: *A Bibliography of the Publications in English Concerning the Turks, XV-XVIIIth Centuries,* İstanbul, 1964.

MORAVESIK, GY: *Byzantinoturcica, I, Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker,* Budapest 1942.

MORDTMANN, A. D.: *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien,* Hannover 1925.

MORDTMANN, J. H.: *Zur Kapitulation von Buda im Jahre 1526,* Budapest-Constantinople, 1918.

MOSTRAS, C.: *Dictionaire Geographique de l'Empire Ottoman, St. Petersbourg, 1873. Encyclopaedia of İslam (l'Encyclopedie de l'İslam),* New Edition Leiden-London, 1960, Completed to the Letter I in 1971. An İndispensable Reference.

Mu'ali'nin Hünkârnâmesi, Anhegger nşr., İÜEFTD I/1 (1949).

MUGHUL, Y.: *Kanunî Devri,* Ankara 1987.

_______ : Muhammed Yakub, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri (1517-1538),* İstanbul 1974.

MUHİBBİ: *Divan,* haz. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1000 Temel Eser, Ankara 1987.

MUMCU, AHMED: *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet,* Ankara 1969.

MURADÎ: *Gazavât-ı Hayreddin Paşa,* Üniversite Ktb. TY. nr. 2639.

MUSTAFA NURİ PAŞA: *Netayicü'l-vukuat,* Yay. Neşet Çağatay, Ankara 1979.

Mühimme Defteri, TSMK, nr. K. 888.

Müller Documenti, Florance 1879.

MÜNECCİMBAŞI AHMED EFENDİ: *Camiu'd-Duval*, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktp. nr. 2101-2102, Bayezid Umumî Ktp. nr. 5019-20. Türkçe trc. *Sahâifü'l-Ahbâr*, İstanbul 1285.

_______ : *Sahaifü'l-ahbâr*, III., İstanbul 1318 (Tercümesi).

MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN: Devhatü'l-Meşâyih, İstanbul, 1978.

_______ : *Tuhfe-i Hattatin*, İst. 1928.

NAİMA M.: *Annals of the Turkish Empire from 1591 to 1659*, tr. C. Fraser, I, London, 1832.

NALLİNO C.A.: *Notes sur la nature du 'Califat' en général et sur la prétendu 'Califat Ottoman'*, Rome, 1919.

NEŞRÎ: *Cihannüma*, nşr. Fr. Taeshner, Band I, Leipzig 1951.

_______ : *Kitab-ı Cihan-nüma*, nşr. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1949.

NICOL D.: "The byzantine family of Kantakuzenos (Cantacuzenus), ca. 1100-1460. A genealogical and prosographical study", dans *Dumbarton Oaks Studies*, t. XI, Washington, 1968.

_______ : "The byzantine family of Kantakuzenos, some addenda and corrigenda", dans *Dumbarton Oaks Papers*. t. XXVII, 1973, pp. 309-315.

NİCOLAY N. de.: *Les Navigations, pérégrinations et voyages*, Antwerp, 1576.

NİŞANCI MEHMED PAŞA: *Osmanlı Sultanları Tarihi*, nşr. Atsız, İst 1942.

NORADOUNGHİAN: *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*. Paris 1897, I.

OBERHUMMER E.: *Konstantinopel unter Süleiman dem Grosses*, Münich, 1902.

ORHONLU, CENGİZ: *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhîsler (1597-1607)*, İstanbul 1970.

_______ : *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.

_______ : *Hint Kaptanlığı ve Piri Reis*, Belleten, XXXIV/134. Ankara 1940.

_______ : *XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar*, Tarih Dergisi, XVI, İstanbul 1962.

_______ : *Osmanlı Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler*, Tarih Dergisi, Sayı 23, İstanbul 1969.

_______ : *Seydi Ali Reis, Tarih Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1970.

_______ : *Telhisler, (1597-1607)*, İstanbul, 1970. The reports of the grand viziers to the sultan.

ORTEKİN, HASAN: *Kırım Hanlarının Seceresi*, İstanbul 1938.

ORUÇ BEY: *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. F. Babinger, Hannover 1925.

Osmanlı Kanunnameleri, *MTM*, 1331, nr. 1.

OSTROGORSKY G.: 'Byzance, état tributaire de l'empire turc', *Zbornik Rodova* (1958), pp. 49-58.

______ : *Histoire de l'Etat byzantin*, trad. J. Gouillard, Paris, 1956, repr. 1983.

______ 'La prise de Serrès par les Turcs', *Byzantion*, vol. 35 (1965), pp. 302-19.

ÖĞÜTMEN F.: *Miniature Art from the XIIth to the XVIIthe Century*, İstanbul, 1966.

ÖZBARAN SALİH: A. Review of Portuguese and Turkish Sources for the Ottomans in Arabia and the Indian Ocean in the 16th Century. *Belleten* 193 (1985).

______ : Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu, *Tarih Dergisi*, XXXI.

ÖZERGİN M.K.: 'Anadolu'da Selçuk Kervansarayları', *Tarih Dergisi*, no. 20, pp. 141-70.

______ *Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1971.

PACHYMERE G.: *Relations historiques*, trad. et éd. A. Feiller, Paris 1984.

PALLİS A.A.: *In the Days of the Janissaries*, London, 1951. Selections from Evliyā Chelebi.

PALMER J.A.B.: 'The Origins of the Janissaries', *Bulletin of the John Rylands Library*, vol. XXXV (1953), pp. 448-81.

PANAİTESCU, P. P.: *Documentele Tarii Romaneşti*. Bucureşti. 1938.

Panaretos Vekayi-nâmesi: Chronique de Trébizonde, 1836.

Panaretos Vekayi'-nâmesi, J. Ph. Fallmerayer, Abhandlugen der his. classe der königl. bayerischen Akademie d. Wiss, IV, II, 1844.

PAPADOPOULO A.: *L'Islam et l'art musulman*, Paris, 1976.

PAPOULİA B.D.: *Ursprung und Wesen der 'Knabenlese' im osmanischen Reich*, München, 1963.

PARRY, V. J.: *The Ottoman Empire, 1520-1566*. In New Cambridge Modern History, 2. Cambrïdge 1958.

PASTOR, LUDWING FREİHERR VON: *Geschichte der Päpate im Zeitalter der Renaissance, II*, (Freiburg 1928).

PEARSON J.D.: *Each Volume has a Special Section on the Ottomans*, Index İslamicus, 1906-1955, A Catalogue of Articles on İslamic Subjects in Periodicals and Other Collective Publications, Cambridge, 1958; Supplement, 1956-1960, Cambridge, 1962; Supplement, 1960-1965, Cambridge, 1967.

PEÇEVİ: *Peçevi Tarihi*, Ankara 1981.

PEÇUYLU: *Tarih*, İstanbul 1233.

PENZER N.M.: *The Harem*, London 1967.

PERJES, GÉZA: *Mohaç Meydan Muharebesi*, özet ve tanıtma, Ş. Baştav, Ankara 1988.

PFEFFERMAN H.: *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Turken*, Wintertuhr, 1946.

PHRANTZES, GEORGİOS: *Chronicon, I*, Bekker nşr., Bonnae 1838.

PITCHER D.E.: *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leyde, 1972.

PİRİ REİS: *Kitâb-ı Bahriye*, faksimile neşri, Fevzi Kurdoğlu ve Ali Haydar Alpagut, İstanbul 1935.

POSTEL G.: *De la République des Turcs*, Poitiers, 1560.

RAMAZANZADE ÂGEHİ MANSUR ÇELEBİ: *Sigetvar Seferini Mübeyyin Tarihçe*. İ.Ü. Ktb., nr. TY 3884.

RANKE LE VON: *Die Osmanen und die spanishe Monarchie*, Leipzig, 1877.

REFİK AHMED: *Fatih Zamanında Teke İli*, TTEM XIV/2 (1924).

_______ : *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İstanbul'un İaşe Usulü, Ticari Vaziyeti* TOEM, sene 7.

_______ *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1935.

_______ *İstanbul Hayati* (2 vols.), İstanbul, 1930-31 (in Turkish). *Documents on the Economic and Social History of İstanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.*

REPP R.C.: The Müfti of İstanbul, Oxford, 1986.

RESCHER O.: *Ein Gesamtüberblick über die türkische Literatur*, İstanbul, 1941.

REŞİT E.: *Hayreddin Barbaros*, İstanbul 1973.

_______ : *Münşeât-ı Fârisi*, Esat Efendi Ktb.

REY FRANCİS: mem. Sur les premiéres relat. diplomatiques entre la France et le porre. *JA*, 1827.

REYCHMAN J. and ZAJACZKOWSKİ A.: *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics, Revised and Expanded*, tr. A.S. Ehrenkreutz, ed. T. Halasi-Kun, the Hague, Paris 1968.

RİCAUT P. (Rycaut) and KNOLLES R.: *The Turkish History from the Original of that Nation to the Growth of the Ottoman Empire*, (3 Vols), London 1687-1700.

RİCHARDS G.R.B.: *Florentine Merchants in the Age of Medicis*, Cambridge, Mass., 1932.

ROMANİN, S.: *Storia documentata di Venezia, IV* (Venezia 1913).

ROSS E. DENİSON: 'The Portuguese in India and Arabia, 1517-1538', *J.A.S.* part I, 1922.

ROTHENBERG G.E.: *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana, 1960.

ROUİLLARD C.D.: *The Turk in French History, Thought and Literature (1520-1660)*, Paris, 1941.

RUNCIMAN S.: *La Chute de Constantinople, 1453*, Paris, 1965.

_______ : *The Fall of Constantinople*, Cambridge, 1965.

_______ : *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968.

RYCAUT P.: *Present State of the Ottoman Empire*, London, 1670.

SAFVET: *Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi*, TOEM, 1/10, cüz, 1327.

_______ : *Şark Levendleri: Osmanlı Bahr-i Ahmer Filosunun Sumatra Seferi Üzerine Vesikalar*, TOEM, 4/24, cüz, 1329.

SALİS, RENZO SERTOLİ: *Muhteşem Süleyman*, Türkçe trc., Ş. Turan, Ankara 1963.

SANDOR, TOKATS: *A. Budai Basák Magyar hyelvü levelerése* 1558-1589. Budapest 1915.

SANDYS G.: *Travels (1610)*, fifth ed., London, 1652.

SANSOVİNO FR.: *Historia Universale dell'origine et İmperio de Turchi*, Venice, 1582.

SANUTO M.: *I Diarii* (58 vols.), Venice, 1879-1903.

SCHAENDLİNGER: *Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an vasselen*, militärbeamte, Beamte und Richter, aus dem Haus-Hof-und Staatsarchiv zu Wien, Wien 1986.

SCHEEL F.: *Die staatrechtliche Stellung der dökumenischen Kirchenfürsten in den alten Türkei*, Berlin, 1943.

SCHLUMBERGER: *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, trc. M. Nihat, İstanbul 1330.

SCHREINER P.: *Die byzantinischen Kleinchroniken*, t. I-III, Vienne, 1975-1977.

SCHWARZ KLAUS: Berlin Brandenburg ve Türkler, *Tarih ve Toplum* IX/50, Şubat 1988.

_______ : *XVI. Yüzyılın Ortalarında Protestanların Umudu, Tarih ve Toplum*, X/59, Kasım 1988.

_______ : *Osmanische Sultansurkunden des SINAİ-Klosters*, Freiburg, 1970.

SCHWOEBEL R.S.: *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, New York, 1967.

SEHAVÎ: *Vecizü'l-Kelâm*, Arap, Yazm. Köp. Ktp.

SEİDAHMET, DJAFER: *Ed Crimée.* Laussanne 1921.

SELÂNİKİ: *Tarih,* İstanbul 1281.

SERJEANT R.B.: *The Portuguese Off the South Arabian Coast,* Oxford, 1963.

SERTOĞLU M.: *Osmanli tarih lûgati* (Dictionnaire historique ottoman), İstanbul, 1986.

SETTON K.-M.: *The Papacy and the Levant,* Philadelphie, 1976-1978.

SEYDİ ALİ REİS: *Mir'atü'l-memalik,* İstanbul 1313.

SEYDİ MURADİ: *Gazavat-ı Hayreddin Paşa.* İ.Ü. Ktb., TY. 2490, 2639.

SEYYİD MEHMED RIZA: *al-Sab'u's-seyyar fi ahber'il-müluki't-Tatar,* Esad Ef. Ktb., 2289.

SHAW S.: 'Archival Sources for Ottoman History: The Archives of Turkey' *Journal of the American Oriental Society,* Vol. 80 (1960), pp. 1-12.

_______ : *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. I. Empire of the Gazis. The Rise and Decline of he Ottoman Empire (1280-1808),* Cambridge University Press, Londres, New York, Melbourne, 1976.

_______ : *Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1789,* Princeton N.J., 1962.

_______ *The Budget of Ottoman Egypt,* The Haguc-Paris, 1968.

_______ *The Financuland Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1789,* Princeton 1962.

SHAW S.J. et SHAW E.K.: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* 2 vol., Cambridge U.P., 1976-1977.

SHERLEY A.: *His Relations of his Travels,* London, 1613.

SHERLEY T.: *Discourse of the Turks,* ed. E. Denison Ross, London, 1936.

SOHRWEIDE H.: "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", dans *Der Islam,* LX, 1965, pp. 95-223.

SOLAKZADE: *Solakzade Tarihi,* İstanbul 1298.

SOYSAL, ABDULLAH ZİHNİ: *Kırım'ın Politik ve Kültür Tarihi,* Varşova 1938.

SOYSAL İ.: *Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi, Tarih Dergisi,* III, 5, 6, 1953.

SPANDOUYN [Spandugino] CANTACASIN Th.: *Petit traicté de l'origine des Turcqz,* éd. par Ch. Schefer, Paris, 1986.

SPANDUGİNO TH.: *De la Origine degli imperatori ottomani, ordini dela corte, forma del guerreggiare, loro religione, rito et costumi dela natione,* published in Sathas, *Documents inédits,* vol. IX, Paris, 1890, pp. 138-261.

SPEISER M.T.: *Das Selimname des Sa'dî b.'Abd-ül-müte'âl,* Zurich, 1946.

STADTMÜLLER G.: 'Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte', *Leipziger Viertelsj für Südost-Europa*, no. 3 (1939), pp. 1-24.

STCHOUKİNE I.: *La peinture turque d'après les manuscrits illustrés, Iere partie de Süleyman I à Osmān II, 1520-1622*, Paris, 1966.

STRANGE LE: (tr.) *Don Juan of Persia, 1560-1604*, London, 1926.

STRIPLING G.W.F.: "The Ottaman Turks and the Arabs, 1511-1574", dans *Illinois Studies in Social Sciences*, XXVI, n° 4, Urbana, 1942.

STURMİNGER W.: *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*, Graz-Köln, 1955.

SU, EKREM KÂMİL: *Hicrî Onuncu-Miladî On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzi-Mekkî*, İÜEFTSD 1-2 (1937).

SU, EKREM KÂMİL: *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii*, İstanbul 1940.

Sultani Solimani Horrendam facimus in proprium filium natu maximum sultanum Mustapham Parricidio a. D. 1553 patratum anfore Nicolao a Moffan Burgando.

SÜMER F.: *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü,*

SÜREYYA M.: *Sicill-i Osmânî*, (4 Vols.), İstanbul 1890-95, (in Turkish), *Ottoman Biographical Dictionary.*

ŞAKİROĞLU M.: *1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının Aslî Metni, Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12. İstanbul 1982.

ŞEBANKAREİ MUHAMMED: *Mecmau'l-Ensab fi't-Tarih*, Süleymaniye Yeni Cami Ktp. nr. 909.

ŞEREF (Binbaşı): *"Mohaç" Meydan Muharebesi 1526 (Türk-Macar) Seferi*, İstanbul 1930.

ŞÜKRULLAH: *Behcetü't-Tevârih*, Th. Seif nşr., MOG II (1925).

ŞÜKRÜ, M.: *Esfâr Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul 1306.

TABİB RAMAZAN: *Rodos Fetih-namesi*, Revan Köşkü, nr. 1279.

TÂCİ BEYZÂDE CAFER ÇELEBİ: *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*, TOEM İlâvesi 1333.

TACİ-ZÂDE SADİ ÇELEBİ: *Münşaât, İst.* Ens. yay. 1956.

TADİC J.: 'Le commerce en Dalmatie et à Raguse et la décadence economique de Venise au XVIIe siècle' *Civitá Veneziana studi* 9, Venezia Roma pp. 237-74.

TAESCHNER F. and WİTTEK P.: 'Die Vezirfamilie der Candarlyzāde (14-15. Jah.) und ihre Denkmäler', *Der Islam*, vol. 18. (1929), pp. 60-115.

TAHİR MEHMED (BURSALI): *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.

TAKİYYÜDDİN TEMÎMÎ: *Tabakat*, Bayezid Umumî Ktp. nr. 5209.

TALİHİZADE SUBHİ MEHMED: *Tarih*, TSMK, Revan, nr. 1300.

_______ *Tarih-i Sahib Giray Han*, Nşr. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973.

TANSEL, SALAHATTİN: *Fatih Sultan Mehmed*, Ankara 1953.

_______ *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul, 1969 (in Turkish). With the reproduction of many iınportant documents from the Turkish archives.

Tarih Araştırmaları Dergisi, Published by the Faculty of Letters, University of Ankara, 1963 to date.

Tarih Dergisi, Published by the Faculty of Letters, University of İstanbul, 1949 to date.

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1911-22, Continued as Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1922-31.

Tarih Vesikaları, Published by the Ministry of Pub. Educ., I-XVII (1941-58).

Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sânî, Karolidi trc., İstanbul 1328.

Tarih-i Şikloş, Hakimoğlu Ali Paşa Ktb., 700.

TAŞKÖPRİZÂDE: *Eš-Šaqāiq en-no'manijje, enthaltend die Biographen der türkischen und im osmanischen Reiche wirkenen Gelehrten, Derwisch-Scheikh's und Ärtzte...* tr. O. Rescher, Constantinople-Galata, 1927.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMED: *Mevzuatu'l-ulum*, İstanbul 1313. 2 c.

_______ : *Şekayiku'n-nu'maniye*, İstanbul 1269.

Taşlıcalı Yahya Bey Mersiyesi, Maktul Şehzadeler bölümü.

TAUER, F.: *Histoire de la campagne de Sultan Süleyman I. contre Belgrade en 1521:* Prague 1924.

_______ : 'Soliman's Wiener Feldzug' *Archiv Orientalni*, vol. 24 (1956).

TEKİNDAĞ, ŞEHABEDDİN: *II. Bayezid'in Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vuku'a Gelen Olaylar, Tarih Dergisi*, Sayı 14, (1559).

_______ : Korkud Çelebi ile İlgili İki Belge, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 17, 1969.

_______ : Rodos'un Fethi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II/7, 1968.

_______ : *Trabzon mad. İA..*

_______ : *Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in Arizası, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II/9 Haziran 1968.

_______ : Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi, *Tarih Dergisi*, Sayı. 22, (1968).

TEPLY KARL: *Kaiserliche Gesandtschaften aus Goldene Horn*, Stutgart, 1968.

TERCİER: *Mémoire sur la prise de la ville et de l'île de Rhodes en 1552, par Soliman II.*, Memoires de l'Académie des Inscription, XXII.

TESTA I. de: *Recueil des Traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères* (10 vols.) Paris, 1864-1901.

Tevarih-i Âl-i Osman, İ.Ü. Ktb., TY 2438.

TEVHİD AHMED: *Hünername, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Şehzadeliği Devri*, TOEM, 1335-1337.

_______ : *Meskukat-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu*, IV, İstanbul 1321.

THALLOCZY, I. VON: *Studien zur Gesch. Bosniens und Serbiens*, München ve Leipzig 1919.

_______ *The Cambridge History of Islâm*, Cambridge 1910.

THALLOCZY LAJOS JAJCZA: *Bánság, vai es Város*, Története, 1450-1527. Budapest 1915.

The Travels of a Merchant in Persia, A Narrative of Italian Travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries, Translated and Edited by Charles Grey, 1873.

THİRİET F.: 'Les lettres commerciales des Bembo et le commerce vénitien dans l'empire ottoman à la fin du XVe siècle' *Studi in onore di Armando Sapori*, Milan, 1957, pp. 911-33.

_______ : *Régestes des déliberations du Senat de Venise Concernant La Romane*, vols I-III, Paris, 1958-61.

TIETZE A. and H. and KAHANE R.: *The Lingua Franca in the Levant Urbana, 1958.*

TODOROV, N.: 'La situation démographique de la péninsule balkanique au cours des XV^{c} et XVIe siècles', *Annuaire de L'Univ. de Sofia*, vol. LIII-2, 1959.

_______ : (ed.), *La ville balkanique, XV^{e}XIXe Siècles*, Académie bulgare des sciences, sofia, 1970.

TOGAN, Z. VELİDÎ: *Azerbaycan md.*, İA.

TOMASCHEK, W.: *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter.* SB Akad. d. Wiss. Wien, Phil. hist. Cl. CXXIV (1891) s. 1-106.

TSCHUDİ: (ed. and tr.), *Das Asafnāme des Luftī Pascha*, Berlin, 1910.

TUBERO: *De Turcorum origine moribus et Rebus gestüs Comentaris*, Floransa 1590, Frankfurt 1603.

TURAN Ş.: *Barbaros Hayreddin*, Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, IV.

_______ : *Fatih Mehmet-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik*, TAD 4/5 (1965) s. 63 v.d.

_______ : *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

_______ : *Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına*, *Kanuni Armağanı*, TTK, Ankara 1970.

_______ : *Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması*, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, IV/6, 7, Ankara 1966.

_______ : *Şehzade Bayezid'in Babası Kanuni Sultan Süleyman'a Gönderdiği Mektuplar*, Tarih Vesikaları, I/16, 1955.

Turcica, Revue d'etudes Turques, first issue, Paris 1969.

Türkiyat Mecmuası, Published by the Institute of Turcology, İstanbul, 1925 to date.

ULUÇAY, ÇAĞATAY: *Saruhan'ı İdare Eden Şehzadeler, Maiyyetleri ve Devirlerinde Yapılan Eserlere Dair bir Araştırma.*

_______ : *Harem II*, Ankara 1971.

_______ : *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.

_______ *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu*, Tarih Dergisi İstanbul 1954.

URSU I.: *La Politique orientale de François Ier*, Paris, 1908.

UZUNÇARŞILI, İ. H.: *İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1963.

_______ : *Kapıkulu Ocakları* (2 vols), Ankara, 1943-4.

_______ : *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1948.

_______ : *Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı*, Ankara, 1945.

_______ : *Kanuni Sultan Süleyman'ın Vezir-i Azam'ı Makbul ve Maktub İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildi*, Belleten, XXIX/144, 1965.

_______ : *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, İstanbul 1941.

_______ : *Osmanlı Tarihi II.*, Ankara 1982.

VACALOPOULOS, A. E.: 'Les limites de l'empire byzantin', *Byzant. Zeitschrift*, vol. 55 (1962), pp. 56-65.

Vakıflar Dergisi, A Review Publishing Documents and Studies Concerning the Institutions Connected with the Ottoman Wakfs, Ankara 1938 to date.

VALTHER, HİNZ: *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Türkçe trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1940.

VAMBERY, A.: (tr. and ed.), *Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis*, London, 1899.

VAST, H.: *Le Cardinal Bessarion, Etude sur la chrétiente et la renaissance vers le milieu du XVe siècle*, Paris 1878.

VAUGHAN, D: *Europe and the Turk, 1350-1700*, Liverpool 1954.

VEINSTEIN G.: "Les préparatifs de la campagne navale franco-turque de 1552 à travers les ordres du divan ottoman", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, 39, 1, 1985, pp. 35-67.*

_______ : "Some views on provisioning in the Hungarian campaigns of Suleyman the Magnificent", dans *Osmanistische Studien zur Wirtschafts-und Sozialgeschichte in Memoriam Vancŏ Boškov*, éd. par H.G. Majer, Wiesbaden, 1986, pp. 177-185.

_______ "Une communauté ottomane, les Juifs d'Avlonya (Valona) dans le deuxième moitié du XVIe siècle" dans *Gli Ebrei e Venezia, secoli XIV—XVIII, éd. par G. Cozzi, Milan, 1987, pp. 781-828.*

Viaggio d'un mercante che fu nella Persia. Secondo volume delle Navigationi et Viaggi di M. Gio, Battista Romusio, Venetia 1559.

Vie de Mahomet II., A. Dethier, Fransızca trc. Monumenta Hungaria Historica XXI. 2.

VILLALON, C. de.: *Viaje de Turquia, 1557*, in M.Serrano y Sanz, *Autobiografias y Memorias*, Madrid, 1905.

VOCELLA, KARL: *Avusturya-Osmanlı Çekişmelerinin Dahili Etkileri*, Tarih Dergisi, XXXI, 1978.

VOGT-GÖKNIL U.: *Les Mosquées turques*, Zurich, 1953.

_______ : *Living Architecture: Ottoman*, Londres-Fribourg, 1966.

Von Amurath zu Amurath, Vor-und Machspiel der Schmacht bei Varna, 1444, Oriens III, 2, 1950.

VRYONIS S.: *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles, Londres, 1971.

WADDINGUS, L: *Annales Minorum sea Trium Ordinum a.s. Francisco Institorum, XIII*, Roma 1735.

WALSH, J. R.: *The Revolt of Algas Mirza, WZKM*, 68, 1976.

WEIL, G.: *Geschichte der Chalifen*, Stuttgart 1846-1862.

WERNER E.: *Die Geburt einer Grossmacht. die Osmanen (1300-1481). Ein Beitrag zur Genesis des Türkischen Feudalismus*, Berlin, 1966.

WERNER, E. et MARKOV W.: *Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur* Gegenwart, Berlin, 1978.

_______ : 'De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople', *Revue des Etudes Islamiques*, vol. 12 (1938), pp. 1-34. This essay deals with the problems of the interragnum period.

_______ : *Ankara Bozgunundan İstanbul Zabtına* 1402-1455, Halil İnalcık çev., Belleten 27 (1943).

_______ : *Islam und Kalifa*, ASS. LII (1925).

WOOD, A.C.: History of the Levant Company, London, 1935.

WRATISLAW, A. H.: (tr.), *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowiz, 1599*, London, 1862.

WRIGHT, W. L.: *Ottoman Statecraft: The Book of Counsel for Viziers and Governors of Sari Mehmed Pasha*, Princeton, 1935.

YAVUZ, H: *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1934.

YETKİN S.K: *L'architecture turque en Turquie*, Paris, 1962.

YİNANÇ, M.H.:*Akkoyunlular md.*, İA.

YURDAYDIN, HÜSEYİN G.:*Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferi*, Ankara 1961.

_______ : *Kitab-ı Bahriye'nin Telifi Meselesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, X/1-2, Ankara 1952.

_______ *Sigetvarnâmeler, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1952.

YÜCEL YAŞAR: *Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri*, Belleten 194 (1985).

_______ *Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona dair Genel Gözlemler*, Belleten 152 (1974).

_______ *Osmanlı Devlet Teşkilatı Dair Kaynaklar Kitâb-i Müstetâb. Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfiʿiʾl-Mü'minîn. Hırzü'l-Mülûk. Ank., 1988.*

_______ *I. Selim Kânûnnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları. Ank., 1988.*

_______ : *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler. Belleten XLI/163 (1977).*

ZACHARIADOU E.A.: *Romania and the Turks (c. 1300-c. 1500)*, Londres, Variorum Reprints, 1985.

_______ *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venise, 1983.

ZAKYTHINOS, D.A:*Le despotat grev de Moré*, Paris 1932.

ZAMBAUR, E.:*Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*, Hannover 1927.

ZAYNADDİN TÂHİR :*Durrat al-Aslâk*, Topkapı Sarayı, Hazine Ktp. Arap. Yazm. nr. 1459, I-III.

ZEKERİYAZÂDE:*Ferah (Cerbe) Savaşı*, Sadeleştiren O.Ş. Gökyay, İstanbul 1980.

ZERNOV, N:*Eastern Christendom*, London, 1961.

ZİNKEİSEN, J. W.:*A More Systematic Treatment of the subject with the use of* European Sources, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa (7 Vols), Hamburg and Gotha, 1840-63. (reprint, 1962).

_______ *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, 7 vol., Hambourg, 1845-1863, réimpr. Darmstadt, 1963.

ZİYA MEHMED: *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1928.

GENEL DİZİN

—A—

—C—

—Ç—

—D—

—E—

—F—

—G—

—J—

—K—

—L—

—M—

—N—

—O—

— Ş —

—T—

—U—

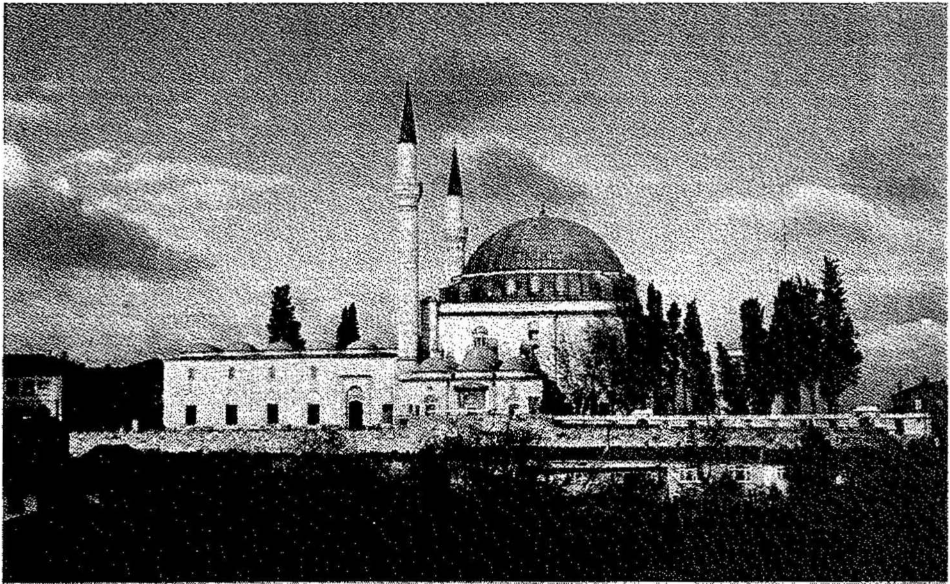
—Ü—

—V—

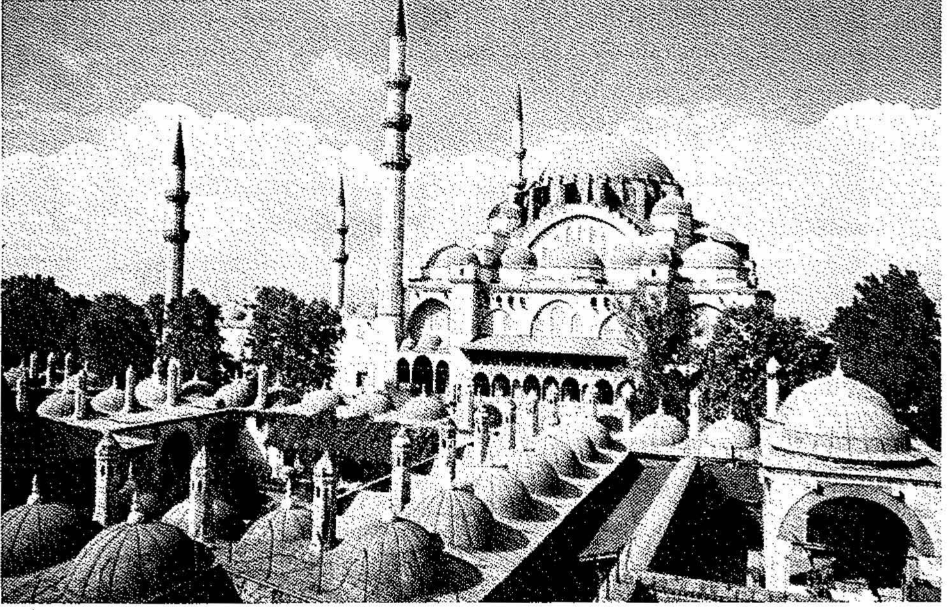
RESİMLER

Fatih Camii

Yavuz Sultan Selim Camii

Süleymaniye, külliyesi ile

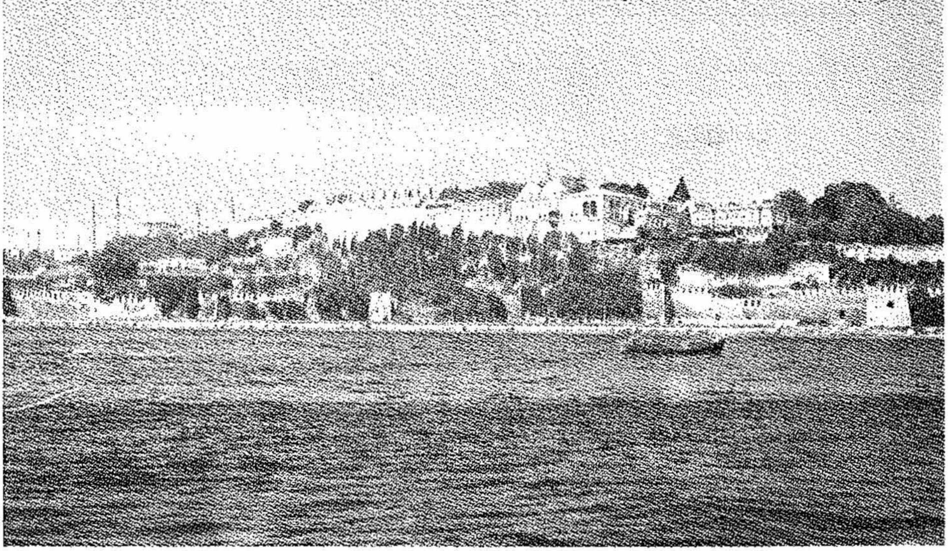
Kanuni Sultan Süleyman Türbesi

Yedikule surları

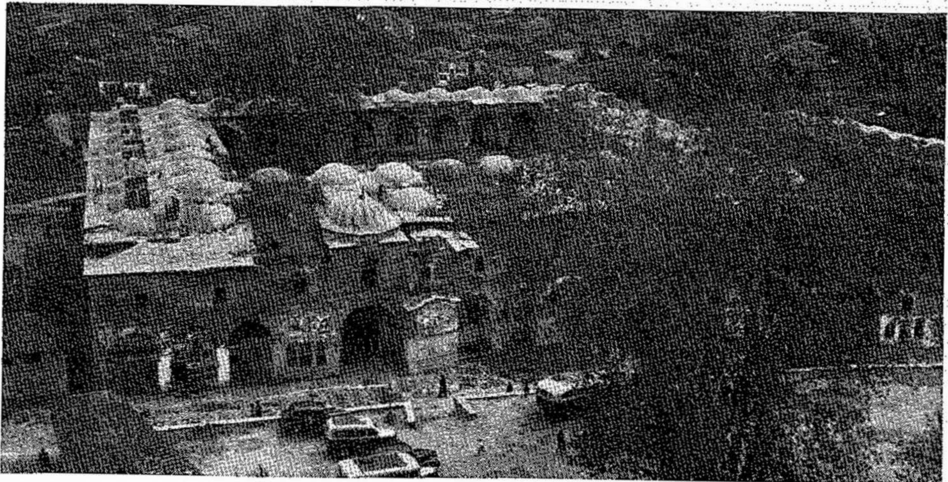
Afyon-Gedik Ahmed Paşa Camii

İstanbul-Topkapı Sarayı

İstanbul-Topkapı Sarayı

Edirne-Selimiye Camii

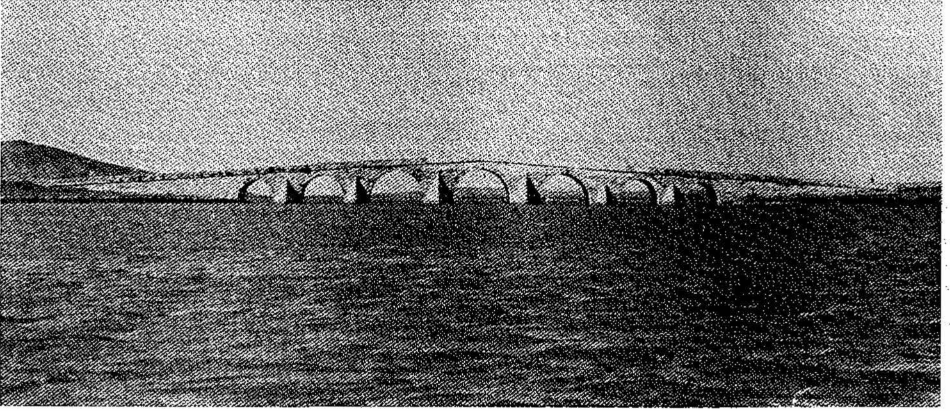
Edirne Rüstem Paşa Hanları

İstanbul—Şehzade Camii

Moğlova Kemeri

Büyükçekmece Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü

91. 06. Y. 0152-235